

УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

**ВІСНИК
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ:**

збірник наукових праць

Серія

*«Соціальні та поведінкові науки;
Управління та адміністрування»*

Випуск 28(57)

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 28(57)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування»

05; код спец.: 051, 053; 28; код спец.: 281

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток 1)
(психологічні 053) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі економічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 15 квітня 2021 року № 420 (додаток 3)
(економічні 051) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі наук з державного управління рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року № 886 (додаток 4)
(державне управління 281) (Категорія «Б»)*

**Київ
2024**

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22085-11985P від 16 травня 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22086-11986P від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 6 від 24 квітня 2024 р.)

Головний редактор

Ігор Дунаєв, д-р наук з держ. управління, проф. <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Заступник головного редактора:

Валентина Іванова, д-р екон. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Відповідальний секретар:

Олена Бондарчук, д-р психол. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

В'ячеслав Супрун, канд. екон. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Редакційна колегія:

Людмила Антонова, д-р наук з держ. управ., проф.; *Олена Ареф'єва*, д-р екон. наук, проф.; *Валентина Балахтар*, д-р психол. наук, проф.; *Галина Бевз*, д-р психол. наук, проф.; *Ірина Бондаревська*, канд. психол. наук, доцент; *Тодосієвич Боян*, ст. наук. сп.роб. Ін-ту соціал. дослід. (психологія, Белград, Республіка Сербія); *Олександра Брюховецька*, д-р психол. наук, проф.; *Наталія Воляннюк*, д-р психол. наук, проф.; *Лариса Гаєвська*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Марія Григорак*, д-р екон. наук, доц.; *Надія Давиденко*, д-р екон. наук, проф.; *Ія Дегтярьова*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Вайва Зузевичюте*, д-р наук, проф. факул. суспіл. безпеки Ун-ту ім. Миколаса Ромериса (публічне управ., Каунас, Республіка Литва); *Тамара Іванова*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Оксана Ковтун*, канд. наук з держ. управ., доц.; *Ольга Комеліна*, д-р екон. наук, проф.; *Ірина Кринична*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Руслана Левкіна*, д-р екон. наук, проф.; *Олександр Мельниченко*, д-р наук з держ. управ., проф., канд. екон. наук; *Володимир Мороз*, канд. наук з держ. управ., доцент; *Володимир Олійник*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Наталія Олійник*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Олександра Ольшанська*, д-р екон. наук, проф.; *Сильвія Платанія*, PhD, доц. Катанійського ун-ту (психологія, Катанія, Італія); *Ірина Салькова*, канд. екон. наук, доц.; *Олександр Санніков*, д-р психол. наук, проф.; *Зінаїда Смутчак*, д-р екон. наук, проф.; *Маріанна Ткалич*, д-р психол. наук, проф.; *Рамін Цинарідзе*, канд. наук з бізнес-адмін., доцент (економіка); *Тетяна Чаусова*, канд. психол. наук, доц.

Асоційовані редактори:

Ніна Діденко, д-р наук з держ. управ., проф.; *Тетяна Лукіна*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Алла Москальова*, канд. психол. наук, доцент.

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування» / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. І. Дунаєв; редкол.: Л. Антонова [та ін.]. Київ: Юстон, 2024. Вип. 28(57). 292 с. (психологічні 053, економічні 051, державне управління 281. Категорія «Б»).

ISBN 978-617-8335-20-5

Нові соціально-економічні та політичні взаємини, які складаються в Україні, суттєво впливають на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Освіта, передусім, різноаспектно впливає на процеси життєдіяльності держави. Один із пріоритетів – забезпечення якості освіти. Особливу увагу також приділено питанням соціально-психологічних особливостей розвитку післядипломної освіти в умовах суспільно-економічних трансформацій. У збірнику розглядаються саме такі проблеми. Представлено також результати дослідження аспектів становлення й розвитку у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітньому процесі.

Збірник становить інтерес для керівників закладів освіти, методистів, державних службовців і науковців, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-8335-20-5

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2024

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 28(57)*

Series «Social and Behavioral Sciences; Management and Administration»

05; spec code: 051, 053; 28; spec code: 281

Listed in the list of scientific professional publications in the field Psychological Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020 (dod. № 1) (psychological 053) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Economy Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 of 15.04.2021 (dod. № 3) (economy 051) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Sciences in Public Administration solution Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of 02.07.2020 (addition № 4) (public administration 281) (Category «B»)

**Kyiv
2024**

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016;
Registration certificate KV No. 22086-11986R dated 16.05.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 6 dated 24 April 2024)

Editor-in-Chief

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administr., Professor <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>.

Deputies Editor:

Valentine Ivanova, Dr. Econ. Sciences, Professor <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Executive secretary:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Professor <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of Econ. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Members of Editorial Board:

Liudmila Antonova, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Olena Arefieva**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Valentina Balakhtar**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Halyna Bevz**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Irina Bondarevskaya**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Todosijević Bojan**, senior researcher in Psychol Institute social. experiment (**Psychology**, Belgrade, Republic of Serbia); **Oleksandra Briukhovetska**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Tatyana Chausova**, PhD of Scienc. in Psychol., Assoc. Prof.; **Nadiia Davydenko**, Dr. Econ. Scienc., Prof.; **Iia Dehtiarova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Larysa Gaevska**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Mariia Hryhorak**, D-r of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Tamara Ivanova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Olha Komelina**, Dr. Econ. Sciences, Prof.; **Oksana Kovtun**, Ph.D. of Scienc. in Public Admin., Assoc. Prof.; **Irina Krynychay**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Ruslana Levkina**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Oleksandr Melnychenko**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Volodymyr Moroz**, PhD of Scienc. in Public Admin., Assoc. Prof.; **Nataliia Oliinyk**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Vladimir Oliynyk**, Doctor of Science in Public Administr., Associate Prof.; **Oleksandra Olshanska**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Silvia Platania**, PhD, University of Catania Department of Educational Scienc.-Section of (**Psychology**, Catania, Italy); **Iryna Salkova**, Ph.D. of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Alexander Sannikov**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Zinaida Smutchak**, D-r of Econ., Prof.; **Ramin Tsinaridze**, PhD in Business Admin., Assoc. Prof. (**Economy**, Batumi, Georgia); **Marianne Tkalych**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Nataliia Volianiuk**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Viva Zuzevichiute**, Ph.D., Prof., Kaunas, Republic of Lithuania (**Public Administr.**).

Associate editors:

Nina Didenko, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Tetyana Lukina**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on

Bulletin of Postgraduate education : collection of scientific papers. Series «Social and Behavioral Sciences; Management and Administration» / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief I. Dunayev; Editorial board: L. Antonova [and others]. Kyiv: Yuston, 2024. Issue 28(57). 292 p. (psychological 053, economy 051, public administration 281. Category «B»).

ISBN 978-617-8335-20-5

The new socio-economic and political relationships that are emerging in Ukraine have a significant impact on all spheres of life, including education. Education, above all, has a multifaceted effect on the processes of state life. One of the priorities is to ensure the quality of education. Special attention is also paid to the issues of socio-psychological peculiarities of the development of postgraduate education in the conditions of socio-economic transformations. The collection deals with such problems. The results of the study of aspects of formation and development in different spheres of life, in particular in the educational process are presented.

The collection is of interest to the heads of educational institutions, methodologists, civil servants and scholars, teachers and students of postgraduate educational establishments.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-8335-20-5

© SIHE «University of educational management», 2024

Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування»

05; код спец.: 051, 053; 28; код спец.: 281

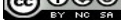
Series «Social and Behavioral Sciences; Management and Administration»

05; spec code: 051, 053; 28; spec code: 281

ЗМІСТ

Відомості про авторів 8

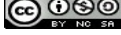

ПСИХОЛОГІЯ

- Asadova Nazrin.** The influence of the level of emotional intelligence on education and professional activity in modern times
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-10-26](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-10-26)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 10
- Ващенко Олена.** Соціально-психологічні чинники подружніх конфліктів в умовах війни
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-27-43](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-27-43)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 27
- Волошина Юлія.** Особистісне зростання як чинник психологічного благополуччя фахівців харчової промисловості
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-44-64](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-44-64)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 44
- Давидова Оксана, Москалик Геннадій.** Особливості діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: специфіка в умовах війни
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-65-81](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-65-81)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 65
- Сірак-Кондратьєва Оксана.** Психологічні особливості розвитку резильєнтності особистості бізнесмена
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-82-97](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-82-97)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 82
- Степаненко Наталія.** Феноменологія, структурно-динамічні та функціональні особливості саморегуляції особистості
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-98-112](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-98-112)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 98
- Туриніна Олена, Хілько Світлана.** Психологічні особливості емоційного інтелекту майбутніх психологів
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-113-135](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-113-135)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 113
- Чаусов Іван, Брюховецька Олександра.** Визначення і зміст поняття «Soft-Skills» майбутніх фахівців
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-136-153](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-136-153)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 136

ЕКОНОМІКА

- Ануфрієва Оксана.** Тренди збереження і розвитку людського капіталу в сучасних умовах
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-154-173](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-154-173)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 154

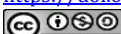

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

- Гібадулін Олексій, Дунаєв Ігор, Громов Сергій.** Складові системи промислового відновлення регіонів в умовах воєнного стану в Україні
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-174-205](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-174-205)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 174
- Дегтярьова Ія, Казюк Яніна, Петроє Ольга, Мороз Володимир, Івкін Володимир.** Медична реформа: публічно-управлінські аспекти
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-206-218](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-206-218)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 206
- Мельник Юрій.** До питання про визначення сутності та ознак публічної влади
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-219-231](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-219-231)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 219
- Мельниченко Олександр, Семененко Світлана.** Складові якості первинної медичної допомоги населенню як об'єкти публічного управління
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-232-245](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-232-245)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 232
- Морозов Денис.** Цифрові технології у системі публічного управління фінансами
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-246-258](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-246-258)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 246
- Папоян Арутюн.** Маркетинг територіальних громад як ключовий інструмент у формуванні стратегії їх розвитку
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-259-271](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-259-271)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 259
- Ріктор Тетяна.** Людиноцентрична модель економіки підприємств: її інноваційні аспекти
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-272-290](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-272-290)
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License 272

CONTENT

<i>Information about the authors</i>	8
--	---

PSYCHOLOGY

Nazrin Asadova. The influence of the level of emotional intelligence on education and professional activity in modern times https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-10-26 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	10
Olena Vashchenko. Social and psychological factors of marital conflicts in the conditions of war https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-27-43 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	27
Iuliia Voloshina. Personal growth as a factor of psychological well-being of food industry professionals https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-44-64 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	44
Oksana Davydova, Hennadii Moskalyk. Features of the activities of inclusive resource centers: specificity in the conditions of war https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-65-81 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	65
Oksana Sirak-Kondratieva. Psychological features of the development of resilience of a businessman's personality https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-82-97 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	82
Natalia Stepanenko. Resources of personality self-regulation in unstable life situations https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-98-112 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	98
Olena Turynina, Svitlana Khilko. Psychological characteristics of emotional intelligence of future psychologists https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-113-135 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	113
Ivan Chausov, Oleksandra Brukhovetska. Definition and content of the concept of future specialists' Soft-Skills https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-136-153 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	136

ECONOMY

Oksana Anufrieva. Trends in the preservation and development of human capital under modern conditions https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-154-173 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	154
--	-----

PUBLIC ADMINISTRATION

Oleksii Gibadullin, Ihor Dunayev, Serhii Hromov. Components of the industrial recovery system in regions during the martial law period in Ukraine https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-174-205 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	174
Iya Dehtiarova, Yanina Kazyuk, Olga Petroie, Volodymyr Moroz, Volodymyr Ivkin. Healthcare reform: public administration aspects https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-206-218 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	206
Yurii Melnyk. To understand the definition of the essence and features of public authority https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-219-231 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	219
Oleksandr Melnychenko, Svitlana Siemienienko. Constituents of primary healthcare quality as objects of public administration https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-232-245 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	232
Denys Morozov. Digital technologies in the system of public financial management https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-246-258 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	246
Harutyun Papoyan. Marketing of territorial communities as a key tool in the formation of their development strategy https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-259-271 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	259
Tetyana Rictor. Human-centered model of enterprise economy: its innovative aspects https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-272-290 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	272

Відомості про авторів

Ануфрієва Оксана Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Асадова Назрін Мірдамат, викладач Академії Служби державної безпеки імені Гейдара Алієва, дисертант філософської програми Бакинського державного університету. Баку, Азербайджан.

Брюховецька Олександра Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Ващенко Олена Станіславівна, аспірант, молодший науковий співробітник відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, Україна.

Волошина Юлія Іванівна, аспірантка кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Гібадулін Олексій Володимирович, доктор філософії з публічного управління та адміністрування; директор з персоналу ТОВ «UBC Group». Харків, Україна.

Громов Сергій Олександрович, аспірант заочної форми навчання кафедри економічної політики та менеджменту ННІ «Інститут державного управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна; командир добровольчого формування Сумської територіальної оборони № 5. Суми, Україна.

Давидова Оксана Володимирівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського; Директор Комунальної установи «Інклюзивно-ресурсний центр №-1». Кременчук, Україна.

Дегтярьова Ія Олександрівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Дунаєв Ігор Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економічної політики та менеджменту ННІ «Інститут державного управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна. Харків, Україна.

Івкін Володимир Миколайович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Казюк Яніна Мирославівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Мельник Юрій Віталійович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Мельниченко Олександр Анатолійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Харківського національного медичного університету. Харків, Україна.

Мороз Володимир Васильович, кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Морозов Денис Юрійович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Москалик Геннадій Федорович, доктор філософських наук, професор кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Кременчук, Україна.

Папоян Арутюн Мікаелі, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Петроє Ольга Михайлівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Ріктор Тетяна Леонідівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Семценко Світлана Вікторівна, магістр публічного управління та адміністрування, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Сірак-Кондратьєва Оксана Миколаївна, аспірантка кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Степаненко Наталія Петрівна, кандидат біологічних наук, здобувач освітнього ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 – Психологія кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Туруніна Олена Леонтіївна, кандидат психологічних наук, професор кафедри психології Міжрегіональної Академії управління персоналом. Київ, Україна.

Хілько Світлана Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського». Київ, Україна.

Чаусов Іван Анатолійович, здобувач ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 – Психологія кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Information about the authors

Oksana Anufrieva, candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, professor Department of Economics, Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Nazrin Asadova, The teacher of the Heydar Aliyev Academy of State Security Service (SSS), Dissertation student in philosophy program of Baku State University. Baku, Azerbaijan.

Oleksandra Brukhovetska, doctor of psychological sciences, professor, Professor Department of Psychology and Personal Development Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Ivan Chausov, PhD student specialty 053 – Psychology Department of Psychology and Personal Development Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oksana Davydova, Candidate of Psychological Sciences, assistant the department of psychology, pedagogy and philosophy Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University; Director of the Communal Institution «Inclusive resource center No. 1». Kremenchuk, Ukraine

Iya Dehtiarova, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Ihor Dunayev, Dr.Sc. in public administration, professor, professor of the Department of Economic Policy and Management, Research Institute «Institute of Public Administration» of V.N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv, Ukraine.

Oleksii Gibadullin, Doctor of philosophy in public administration and administration, HR Director of UBC Group LLC. Kharkiv, Ukraine.

Serhii Hromov, post-graduate student at the Department of economic policy and management of the Institute of public administration of V.N. Karazin Kharkiv National University; commander of the Sumy Territorial Defense Volunteer Corps No. 5. Sumy, Ukraine.

Volodymyr Ivkin, Candidate of psychological sciences, Associate Professor, Associate Professor Department of Public Administration and Project Management of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of the SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Yanina Kazyuk, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Svitlana Khilko, Ph.D (Psychology), Professor Department of Psychology and Pedagogy National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». Kyiv, Ukraine.

Oleksandr Melnychenko, Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Full Professor of Public Health and Healthcare Management Department, Kharkiv National Medical University. Kharkiv, Ukraine.

Yurii Melnyk, Ph.D. in Law, associate professor of the Department of Public Administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Volodymyr Moroz, Candidate of Sciences of Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Administration and Project Management of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of the SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Denys Morozov, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Hennadii Moskalyk, Doctor of Philosophical Sciences (D.), Professor at the Department of psychology, pedagogy and philosophy Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University. Kremenchuk, Ukraine.

Harutyun Papoyan, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Olga Petroie, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Tetyana Rictor, Candidate of Philosophical Sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Economy Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Svitlana Siemienienko, Magister of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oksana Sirak-Kondratieva, Graduate Student, of Department of Management Psychology, of the Central Institute of Postgraduate Education SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Natalia Stepanenko, candidate of biological sciences, PhD student specialty 053 – Psychology Department of Psychology and Personal Development Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Olena Turynina, Ph.D (Psychology), Professor Department of Psychology Interregional Academy of Personnel Management. Kyiv, Ukraine.

Olena Vashchenko, Graduate Student, Junior Associate in the Department of the Communicational Psychology Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Iuliia Voloshina, graduate student of the Department of Management Psychology Postgraduate Education Central Institute SIHE «University of Education Management». Kyiv, Ukraine.

ПСИХОЛОГІЯ

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-10-26](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-10-26)

UDC 159.9

Nazrin Asadova,

The teacher of the Heydar Aliyev Academy
of State Security Service (SSS),
Dissertation student in philosophy program
of Baku State University.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0002-6201-7807>
asadova.nazrin94@gmail.com

THE INFLUENCE OF THE LEVEL OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON EDUCATION AND PROFESSIONAL ACTIVITY IN MODERN TIMES

Abstract. In the modern education system, the problem of forming emotional intelligence is one of the topical issues in terms of the necessity of the ability to recognize and control other people's emotions, understand other people, and the effect on the efficiency of the formation of intellectual abilities. In the article, the relationship between emotional intelligence levels, interpersonal relationships and academic success indicators of university students was determined and the interaction of these variables was studied. In addition, this study was conducted by grouping indicators of emotional intelligence, interpersonal relationships, and academic success in terms of some demographic factors (gender, age, and course of study). It was determined that there is a positive relationship between emotional intelligence (components), interpersonal relationships and academic success indicators. The results of our research showed that there is a positive correlation between interpersonal relationships and the components of emotional intelligence. That is, the levels of indicators of emotional intelligence and interpersonal relations of university students have increased, and their academic success indicators have also increased accordingly. Also, as the level of emotional intelligence and interpersonal relationships of university students decreased, their academic success indicators also decreased. From the results of the regression analysis, it became clear that there is an effect on emotional management, emotional evaluation, empathic sensitivity and the skills of using emotions, which are components of emotional intelligence. The ability of the studied persons to understand and control their own and others' emotions, to express themselves better, and to establish

interpersonal relationships are important factors. Proper management of emotions, positive use and emphasis on empathic sensitivities are of great importance for the development of interpersonal relationships. Also, according to the results of the regression analysis, it was determined that emotional assessment, emotional management, empathic sensitivity and positive use of emotions, which are components of emotional intelligence, affect academic success indicators. In addition, during the study, differences in emotional intelligence, interpersonal relationships and academic success indicators were determined according to gender, age and course studied by students. According to the results of the T-test analysis, it was determined that there is a significant difference between emotional intelligence and gender criteria. During the research, it was determined that the average score of emotional intelligence levels of female students is higher than the average score of emotional intelligence levels of male students. In this context, it can be said that female students can better understand, control and regulate emotions from people's facial expressions, non-verbal means of communication, and voice tones, unlike male students. In addition, according to the results of the T-test analysis, it was found that there is no significant difference between the gender criterion and the indicator of interpersonal relations and academic success. According to the results of the conducted ANOVA and T-test analysis, it was determined that there is no significant difference between emotional intelligence, interpersonal relations and academic success, and age and course of study. Based on the analysis of the scientific literature and the results of our research, we can make the following suggestions. It is very important to provide a social environment by universities to develop students' emotional intelligence and interpersonal relations system. It would be very useful for universities to organize lectures, seminars, congresses, symposia, conferences, educational programs and to evaluate students' activities in this direction in order to develop students' level of emotional intelligence, interpersonal relations and communication skills. In the research to be conducted in this direction, university students' emotional intelligence, interpersonal relations and communication skills, academic success level and various variables affecting them can be conducted. Also, modern didactic concepts that describe certain pedagogical phenomena clearly cover the problem of developing emotional intelligence, as well as propositions that allow to justify the need for the formation of emotional intelligence have been put forward. From the point of view of educational philosophy, the directions of analysis of the formation of emotional intelligence in different didactic

concepts (goal setting, choice of educational content, main methods, etc.) are briefly described.

Keywords: emotional intelligence; cognitive; teaching process; empathy; interpersonal relations.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. In modern times, there is a great need for emotional intelligence skills to understand and evaluate information, make decisions and effectively solve problems, which is one of the most important issues in the field of psychology. Research conducted in recent decades shows that practical interest in the development of emotional intelligence has significantly exceeded interest in its theoretical level of development. Although accumulated evidence emphasizes the great importance of emotional intelligence in social and professional activities, the question of how this ability affects learning and professional activity, the system of interpersonal relationships and professional communication, has not been sufficiently studied to date. It should also be noted that in the scientific and psychological literature there are many definitions regarding emotional intelligence, and in each definition the concept of emotional intelligence is explored in different directions. Just as there are researchers who define emotional intelligence as the ability to correctly understand, evaluate and express emotions, there are also researchers who define this skill as another type of intelligence that affects professional and educational activities and job performance. While some researchers described emotional intelligence as a social ability that affects the ability of employees to work, other researchers analyzed it as the ability to understand and correctly assess the inner world of a person himself and others, as well as to be able to adequately respond to changes in life, condition, behavioral and emotional reactions. In our study, a detailed chronological analysis of the essence and formation of the phenomenon of emotional intelligence, as well as the study of modern theoretical concepts, allows us to conclude that emotional intelligence is not an innate ability of an individual, but a set of abilities, which directly depends on the level of influence on them through forms of individual behavior. In other words, emotional intelligence is the acquired ability to make good decisions and manage emotions. It is also a type of ability that allows a person to process all information related to the ability to manage one's own and others' emotions, understand intrapersonal and interpersonal relationships, persuade and lead others. It is for this reason that people with high levels of emotional intelligence are able to correctly use positive and negative emotions to achieve their goals.

In the modern period, taking into account the competency-based strategy, we can conclude that the criterion of ordinary mental development, accumulated knowledge and skills for the successful performance of current professional activities or professional responsibilities is not enough to build a successful career. There are many theories and sociological studies that prove the impact of high emotional intelligence (EQ) on productivity and success at work compared to IQ. During the analysis of the main factors influencing success and performance in the profession, it turned out that 20 % depends on mental intelligence and 80 % on emotional intelligence [17].

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. From the analysis of research conducted in the direction of studying emotional intelligence, it is clear that in order to include the concept of emotional intelligence in science, it was initially necessary to study the concepts of emotion and intelligence. This leads to an in-depth analysis of the concept of intelligence. In this regard, the first attempts in the field of research on emotional intelligence were reflected in the works of R. Thorndike [1], G. Gardner [6], D. Goleman [8], L. Vygotsky [12], A. Leontiev [14], dedicated to social intelligence. Thus, R. Thorndike noted that intelligence depends on abstract thinking and arises on the basis of abstract signs when solving problems. Psychologists have not been satisfied with studying intelligence as the ability to abstract. Because this approach limited the perceptual and motor sphere of intellectual abilities.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *main* purpose of this article is to study the influence of the level of emotional intelligence of students of higher educational institutions on their educational activities, indicators of academic performance and the system of interpersonal relationships in modern conditions. The influence of emotional intelligence on the successful implementation of an individual's professional activity has received wide recognition in foreign scientific literature as a predictor of educational success and the basis of academic success.

According to the purpose and hypothesis of our research, it sets itself the following *tasks*:

1. Comparison of the role of emotional and mental intelligence in the successful academic activities of students.
2. Supporting students' learning and optimization through knowledge of their mental problems.
3. Creating the necessary conditions for identifying the necessary skills and abilities, promoting their development in the sphere of achievements and in society.

4. In addition to education, assistance should be provided in the areas of self-awareness, self-management, and interpersonal relationship management.

5. Provide the necessary conditions in the field of training and development of emotional intelligence.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

In modern approaches, the paradigm of the dominance of intellect over emotions has caused a paradox among researchers. This paradox first began in the 1960s as a result of socioeconomic problems in North America and Europe. Later, brain research provided new insight into the relationship between intelligence and emotion. To better understand this development, it is necessary to look at the research being done in the field of brain research. So, when considering the results of two studies conducted in 1921–1986 during the periods of studying intelligence, we witness the existence of different opinions. According to research conducted by scientists in 1921, the main skills that shape and develop intelligence are basic skills such as problem solving and decision making, as well as the ability to learn and adapt to the environment. A study conducted in 1986 emphasized that higher senses, special abilities, cultural values and the process of implementation are the main factors that shape intelligence. It appears that although the concept of intelligence includes both basic and specific abilities, other aspects may vary greatly over time. It also depends on national cultural ethnic characteristics and cultural values, which leads to various differences. Some researchers considered speed of thought to be the main element of intelligence, others considered self-awareness and understanding of a person to be the main element of intelligence. In order to study this issue, the interaction of intelligence and the higher nervous system was investigated. Recent studies have shown that intelligence is an integrated concept in relation to the brain and higher nervous activity and does not depend on physical processes and emotions. Taking into account these factors influencing the definition of intelligence, D. Wexler's approach was accepted as the most appropriate from the point of view of the requirements of the modern era. According to the definition of intelligence given by the American psychologist D. Wexler in 1944: “intelligence is the general or global ability of an individual to act purposefully, think rationally and correctly handle the environment, understand the world, think, and effectively use their knowledge and experience when faced with difficulties is the ability to use them” [2]. In addition, intelligence is a mental ability that consists of obtaining information, processing it and using it purposefully. According to another American psychologist R. Sternberg, intelligence is a mental activity consisting of

adaptation to the real environment, making choices in this environment and shaping it [3].

The study of intelligence as “the ability to perform certain operations abstractly and with the help of symbols” was defined by G. Gardner and other famous psychologists at the beginning of the twentieth century. G. Gardner, who was conducting research in the field of intelligence at that time, described a model of “multiple intelligences”, including seven types of intelligence, of which the concepts of intrapersonal and interpersonal intelligence were of particular interest for further research [6]. As a result of a separate analysis of the concepts of “emotion” and “intelligence”, as well as consideration of the abilities arising as a result of their joint activity, a new concept of “emotional intelligence” entered science. This concept has been the focus of many researchers since the late 19th and 20th centuries. The phenomenon of emotional intelligence was first discussed in 1985 in the dissertation of American student W. Payne. It was also the first source to use the concept of emotional intelligence as an academic term [7]. Later, in 1990, the concept of emotional intelligence was clarified by J. Mayer and P. Salovey.

According to these researchers, emotional intelligence is the basic ability to control one’s own and others’ feelings and emotions, distinguish between them and use this information in thinking and professional activities to develop leadership [7]. According to the model of P. Salovey and J. Mayer, emotional intelligence consists of three different categories.

1. A person’s assessment of his own and others’ emotions.
2. Regulation by a person of his own and other people’s emotions.
3. Using emotions to solve problems.

This model is viewed as a set of cognitive abilities that are closely related to the processing of emotional information.

Since the 90s of the 20th century, knowledge of methods for developing abilities in psychological science has led to the emergence of other studies of models of emotional intelligence aimed at strengthening the role of individual characteristics. For example, D. Goleman [8] linked cognitive abilities with personal characteristics and defined emotional intelligence as “a person’s ability to interpret his own emotions and the emotions of others in order to use the information received to realize his goals” [8]. According to D. Goleman, the abilities that form emotional intelligence are usually divided into five main categories. These categories are closely related to each other, explaining various features. We can think of these five categories under the headings: self-knowledge, self-management, empathy, self-motivation, social skills.

Looking at all the models, the rapidly growing interest in success measures raises a pressing question: how do we measure emotional

intelligence? R. Bar-On answered this question in 1985 with the introduction of the Emotional Quotient (EQ), the first psychometric instrument developed to assess the emotional and intellectual behavior of people. R. Bar-On in his work takes a different point of view and considers emotional intelligence as a set of non-cognitive abilities and skills that form the ability to successfully cope with environmental requirements and pressure [9]. In 1997, the model of J. Mayer, D. Caruso and P. Solovey was published, improving the previously developed model of emotional intelligence [7]. Emotional intelligence, according to the model under consideration, is a set of hierarchically organized abilities (“branches”) of processing emotional information. D. Goleman, R. Boyatzis and E. Macke analyzed emotional intelligence from the point of view of developing leadership qualities [8]. Having identified specific categories that contribute to the development of emotional intelligence, scientists have identified specific knowledge and skills, cognitive abilities and characteristics that indicate high emotional intelligence.

In recent years, attention has been paid abroad to the study of higher neural activity and neural systems underlying EQ [17]. O. Belokon, who conducts research in this direction, believes that managers with high emotional intelligence better understand their employees, are able to properly organize management, and also create a favorable socio-psychological climate, thereby stimulating employees to increase their motivation [17].

In interpersonal professional activities, a high level of emotional intelligence acts as a system of signals that helps to correctly analyze what is happening, analyze people’s moods, actions and emotions, and create a favorable atmosphere for joint activities. The study of the features of the targeted development of emotional intelligence is associated with an increased need for the prevention of emotional health of the individual, which is explained by the need for effective communication between representatives of the “person-to-person” profession. Emotional intelligence in this professional activity reflects the level of emotional awareness, the ability to understand the emotions of the interlocutor, professional training, and a system of signals demonstrating the specialist’s attitude to specific situations. Also, emotional intelligence, the ability of representatives of this profession to regulate their own emotions and the emotions of their interlocutor, makes it possible to predict the likelihood of conflicts and take the necessary measures. At the same time, emotional intelligence prevents professional burnout, which has a positive effect on the emotional health of representatives of this profession as a whole. It is known that human-to-human activities often involve severe and prolonged psychological stress. For example, proper organization of management, negotiating with other parties or preventing conflict situations, etc. is possible.

In such situations, an insufficient level of emotional intelligence can lead to emotional exhaustion and stress, which makes work irregular and impairs professional performance.

In our digital age, the value of the relatively developed emotional intelligence of representatives of this profession is expressed in their ability to quickly adapt to a significantly changed work environment. Both the presence of high cognitive abilities and the manifestation of a person's individual characteristics lead to more successful results in the work environment.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In order to determine the relationship between the level of emotional intelligence and indicators of academic success of university students in the study, students' grade point average (GPA) was also included in the study. The study procedure was carried out within a specific time frame and a serious attempt was made to meet the requirements of each technique. The interpretation of the results of each methodology was considered appropriate for the purpose, and the overall results were compared. In processing the results, the data prepared on a five-point Likert scale was evaluated using SPSS 18 software and mathematical statistical calculations. Based on the results of the study, descriptive statistics (demographic characteristics) were determined, and correlation and regression analyzes were carried out to test the relationship and dependence between the variables in the research model. In addition, using ANOVA and T-test, it was determined whether the level of emotional intelligence, interpersonal relationships and indicators of academic performance of university students differ significantly depending on gender diversity in the I–IV years. From a theoretical point of view, we chose a set of methods as a means of studying the measurement of the level of emotional intelligence of students. It was considered appropriate to use the following methods in the study:

1. EMD methods by D. Lucy.
2. N. Hall's methods for diagnosing emotional intelligence.
3. MSCEIT methods developed by J. Mayer, P. Salovey and D. Caruso.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In the modern era, students' direct contact with their immediate environment and society plays an important role in enhancing the effectiveness of education and learning. Based on this, especially in the field of education, it is very important for students to use the opportunities created by emotional intelligence to achieve success in educational activities and in the system of interpersonal relationships. In the scientific literature, the measurement of academic achievement is discussed in two ways:

1. Mental intelligence through success in solving IQ tests and problems: In general, those who use this method give preference to academic indicators. Many researchers have indicated that this method is the most suitable method for determining academic performance and that this method is used by many researchers.

2. Through perceived academic success. Because this method is based on people's perceptions of their own level of success, methods developed by researchers are used to measure academic success. Some researchers suggest using both methods simultaneously.

There are many factors that influence academic success, and these factors are expressed differently depending on the approaches of different researchers. According to most scholars, academic achievement may vary due to the following reasons.

- Reasons coming from students: These reasons include the intellectual level of the student, physical development, social maturity, emotional and spiritual characteristics of the student.

- Family-related reasons. These reasons include: parental attitude, academic discipline and understanding, and motivation to learn.

- Reasons arising from the school environment: These reasons include: the teaching process, teacher behavior, curriculum, program and method of teaching. Additionally, some studies have suggested that students' participation rates in classes influence academic achievement.

- Socio-cultural factors. These include low motivation, influence of family and friends, influence of gender role, influence of school and teacher.

- Psychological factors. This is one of the main negative reasons that complicates the learning period. In 2010, their study in China suggested that aggressive behavior negatively affects learning and, as a result, academic achievement.

- Incompatible family relationships. Examples of this include fear of failure, violence, and negative behavior. Additionally, many scholars in their 2009 studies suggested that family academic performance is influenced by the academic performance of homeless and frequently moving students given their lower level of academic performance.

Another factor influencing students' academic performance is their physical and mental health. Health has a direct impact on educational activities, working capacity and labor productivity, the country's economy, the moral climate in society, the education of the younger generation, and reflects lifestyle and quality of life. Maintaining a healthy lifestyle is the most important preventive measure in promoting health. Attention to health, the ability to apply individual preventive measures for health problems, a conscious orientation

towards health in various forms of lifestyle – all these are indicators of a person's general culture. Recently, more and more attention has been paid to the problem of student health. According to numerous studies conducted in European countries, the presence of psychosomatic diseases has been confirmed in 65 % of students. It is no secret that one of the main reasons for this is that students do not pay enough attention to their health. This, in turn, leads to negative events.

It should also be noted that the occurrence of a number of complications with the health of students during their studies at universities is associated primarily with the negative impact of social and hygienic factors. It is known that after entering universities, most students experience changes in their usual life stereotypes. This is more obvious in changing social roles. The new status sets new goals and requirements for students. Some students change their place of residence and are forced to live in dormitories and rent housing. In this case, changes are manifested in changes in the diet and quality of nutrition. Thus, some students work, and the vacancies offered to students mainly occur in the evening and at night. This usually leads to disruption of daytime and sleep patterns. According to surveys conducted among students, only 1/3 of students take hot food only once a day and practically do not consume fruits and vegetables. A more Western diet is popular among students, including more dry foods (doners, hamburgers, etc.) and sugary carbonated drinks. About 70 % of students report low physical activity, and there are also a significant number of students who use tobacco and alcohol.

The problem of emotional maladaptation of students attracts the attention of specialists in various fields of medicine and psychology. High pace, intense training loads, and mental stress place high demands on the compensatory and protective mechanisms of the psyche, the failure of which leads to the emergence of mental and social conflicts. The relevance of studying the physical and mental health of students is determined by the presence of stress factors in the student environment. On the one hand, information stress, on the other, a disproportionate distribution of academic workload and lack of time, problems with sleep, exam and social adaptation period, the need for self-realization in a future profession, etc. leads to stress. Incorrect alternation of time allocated for study and rest leads to disorders, depression, psycho-vegetative disorders, neuroses and the occurrence of various psychosomatic diseases. Every year, the physical and mental health of students and some diseases (affective, neurotic disorders), for example, suicidality, which occurs as a complication of depression, are deteriorating. The fact that attempts are more common among young people is the main factor determining the relevance of this problem. Many

studies have shown that emotional intelligence (EQ) is even more important than mental intelligence (IQ) for people to achieve happiness and success.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Based on the statistical analysis of our study, we came to the following conclusions:

1. In-depth study, development and analysis of emotional intelligence is one of the important issues in order to increase the effectiveness of students' educational activities: a) modern social demands require an integrated approach to improving student performance and actively improving the education system; b) the task of determining the influence of emotional and mental intelligence on academic performance requirements should be included in the educational process as an important independent structural component.

2. Emotional intelligence is the ability to perceive, understand and manage one's own and others' emotional states, contributes to students' educational activities and the formation of emotional competence.

3. Determining the prerequisites for the development of emotional intelligence is one of the current and controversial issues for teachers and psychologists. Unlike genetic intelligence, which is reflected in a person's achievements and is stable throughout a person's life, the development of emotional intelligence depends on the environment. The level of emotional and mental intelligence of children is influenced by proper family relationships, level of education of parents, socio-economic status and culture of family and society.

4. Educational institutions are able to develop their educational process, mental (cognitive) abilities, increase the emotional intelligence of students, since teachers can influence students by establishing the right relationships, teach them optimally, control their emotions, implement educational programs and ensure educational achievements.

5. The development and formation of emotional and cognitive intelligence of students is influenced by the following factors: heredity, family, environment, existing moral and material values, individual personal qualities of a person, features of training in pedagogical educational institutions, requirements of standards, programs, textbooks increase the intelligence of each student. The gender factor, the course of the mother's pregnancy, the composition and social status of the family, and the personal qualities of the parents also have a certain influence. Unfortunately, in modern times in the field of education, more attention is paid to the development of children's mathematical abilities, which reduces attention to the development of other intellectual abilities.

6. The modern educational process is aimed at students mastering the basic concepts of specific academic subjects and developing mental practical

skills. Average student performance indicators, monitoring and evaluation of their achievements are the main components of practical pedagogy and form the basis of the dynamics of the development of each student.

7. The study found that emotional intelligence has a greater impact on academic performance than mental intelligence. The results obtained refer to the average level of cognitive intelligence of students. This shows the significant impact of emotional intelligence on the mental intelligence of students.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Based on statistical analysis of the data obtained, we proved that mental intelligence factors have a significant positive impact on academic performance. It should be noted that many scientists have proven that about 80 % of success in the social and personal spheres of life is determined by the level of development of emotional intelligence. Only 20 % belongs to the famous part of intelligence IQ, which measures the degree of a person's mental abilities. This conclusion of scientists changed ideas about the nature of personal success and the development of human abilities in the mid-90s of the twentieth century. From this we can conclude that improving students' logical thinking and worldview is not the key to their future success in life. It is more important that they master emotional intelligence skills.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] E. L. Thorndike, «Intelligence and its uses», *Harper's Magazine*, p. 227–235, 1920. [Online]. Available: <https://harpers.org/archive/1920/01/intelligence-and-its-uses/>; <https://is.gd/CIWFY1> Application date: January 05, 2024.
- [2] Д. Векслер, *Тест Векслера: «Диагностика структуры интеллекта: взрослый вариант»*. Санкт-Петербург, Россия: Иматон, 2000. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://lib.mgppu.ru/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:44772/Source:default> Дата звернення: Січ. 05, 2024. (in Russian)
- [3] R. Sternberg, *Intelligence that brought success*. Moscow, Russia : Potpourri, 2000.
- [4] O. A. Belkina, «Emotional intelligence as a predictor of academic success among mathematically gifted high school students», *Izvestia SFU. Technical science*, vol. 11, s. 37–45, 2009.
- [5] N. V. Simbirtseva, «Modern theoretical ideas about emotional intelligence», *Bulletin of Kemerovo State University*, vol. 3(35), p. 54–56, 2008.

- [6] G. Gardner, *The structure of the mind. The theory of multiple intelligences*. Moscow, Russia : Williams, 2007.
- [7] P. Salovey, D. Mayer, «Emotional intelligence», *Imagination, Cognition and Personality*, vol. 9, is. 3, p. 85–211, 1990. [Online]. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG> Application date: January 05, 2024.
- [8] D. Goleman, *Emotional intelligence*. Moscow, Russia : VKT, 2009.
- [9] R. Bar-On, *Emotional Quotient Inventory (EQ-i): A Measure of Emotional Intelligence*. Toronto, Canada : Multi-Health Systems, 2004.
- [10] N. V. Simbirtseva, «Modern theoretical ideas about emotional intelligence», *Bulletin of Kemerovo State University*, No 3(35), p. 54–56, 2008. [Online]. Available: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-teoreticheskie-predstavleniya-ob-emotsionalnom-intellekte/viewer> Application date: January 05, 2024.
- [11] K. V. Petrides, A. Furnham, «On the dimensional structure of emotional intelligence», *Personality and Individual Differences*, vol. 29, is. 2, p. 313–320, 2000. [Online]. Available: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886999001956> Application date: January 05, 2024.
- [12] L. S. Vygotsky, *Psychology of human development*. Moscow, Russia : Smysl, 2005.
- [13] S. L. Rubinstein, *Fundamentals of general psychology*. St.-Petersburg, Russia : Peter, 2000.
- [14] A. N. Leontyev, *Activity. Consciousness. Personality*. Moscow, Russia: Politizdat, 1977.
- [15] D. Goleman, R. Boyatzis, J. McKee, *Emotional leadership: The art of managing people based on Jewish intelligence*. Moscow, Russia: Alpina Publishers, 2010.
- [16] D. Pisner, R. Smith, A. Alkozei, A. Klimova, W. Killgore, «Highways of the Emotional Intellect: White Matter Microstructural Correlates of an Ability-Based Measure of Emotional Intelligence», *Social Neuroscience*, Vol. 12(3), p. 253–267, 2017. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27072165/> Application date: January 05, 2024.
- [17] O. V. Belokon, «Emotional and social intelligence and the phenomenon of leadership», in *Emotional and social intelligence: from processes to dimensions*; D. V. Lyusina, D. V. Ushakova, Ed. Moscow, Russia : Nauka, 2009, 289 p., p. 49–60.

ВПЛИВ РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ОСВІТУ ТА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНОСТІ

Асадова Назрін Мірдамат,
викладач Академії Служби державної безпеки
Імені Гейдара Алієва,
дисертант філософської програми
Бакинського державного університету.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0002-6201-7807>
asadova.nazrin94@gmail.com

Анотація. У сучасній системі освіти проблема формування емоційного інтелекту є один із необхідних актуальних поглядів уміння розпізнавати та контролювати емоції інших людей, розуміти їх, а також впливу на ефективність формування інтелектуальних здібностей. У статті визначено взаємозв'язок між рівнями емоційного інтелекту, міжособистісними стосунками та показниками академічної успішності студентів університету та досліджено взаємодію цих змінних. Це дослідження було проведено шляхом групування показників емоційного інтелекту, міжособистісних стосунків і академічної успішності з погляду деяких демографічних факторів (стать, вік і курс навчання). Визначено позитивний зв'язок між емоційним інтелектом (компонентами), міжособистісними стосунками та показниками академічної успішності. Результати нашого дослідження показали, що існує позитивна кореляція між міжособистісними стосунками та компонентами емоційного інтелекту. Тобто підвищилися рівні показників емоційного інтелекту та міжособистісних стосунків студентів ЗВО, а також відповідно зросли показники їх академічної успішності. Також зі зниженням рівня емоційного інтелекту та міжособистісних стосунків студентів ЗВО знизилися й показники їх академічної успішності. З результатів регресійного аналізу стало зрозуміло, що існує вплив на емоційний менеджмент, емоційну оцінку, емпатичну чутливість і навички використання емоцій, які є компонентами емоційного інтелекту. Важливими факторами є здатність досліджуваних осіб розуміти та контролювати власні та чужі емоції, краще виражати себе та встановлювати міжособистісні стосунки. Правильне управління емоціями, позитивне використання та наголос на емпатичній чутливості мають велике значення для розвитку міжособистісних стосунків. Також за результатами регресійного аналізу встановлено,

що емоційна оцінка, управління емоціями, емпатична чутливість та позитивне використання емоцій, які є складовими емоційного інтелекту, впливають на показники академічної успішності. Крім того, під час дослідження визначали відмінності в емоційному інтелекті, міжособистісних стосунках і показниках академічної успішності відповідно до статі, віку та курсу, який вивчали студенти. За результатами аналізу Т-тесту встановлено, що існує значна різниця між емоційним інтелектом і гендерними критеріями. У ході дослідження встановлено, що середній бал рівня емоційного інтелекту студентів-жінок вищий за середній бал рівня емоційного інтелекту студентів чоловічої статі. У цьому контексті можна сказати, що студенти-жінки можуть краще розуміти, контролювати та регулювати емоції щодо міміки людей, невербальних засобів спілкування та тонів голосу, на відміну від студентів чоловічої статі. Крім того, за результатами аналізу Т-тесту виявлено відсутність суттєвої різниці між гендерним критерієм та показником міжособистісних стосунків та академічної успішності. За результатами проведеного дисперсійного аналізу та Т-тесту було встановлено, що немає істотної різниці між емоційним інтелектом, міжособистісними стосунками та академічною успішністю, віком і курсом навчання. На основі аналізу наукової літератури та результатів наших досліджень можна зробити наступні пропозиції. Дуже важливо забезпечити університетами соціальне середовище для розвитку емоційного інтелекту студентів та системи міжособистісних стосунків. Було б дуже корисно, щоб університети організовували лекції, семінари, конгреси, симпозіуми, конференції, освітні програми та оцінювали діяльність студентів у цьому напрямку з метою розвитку у студентів рівня емоційного інтелекту, міжособистісних стосунків та комунікативних навичок. У дослідженні, яке буде проводитися в цьому напрямку, можуть бути проведені емоційний інтелект студентів університету, міжособистісні стосунки та комунікативні навички, рівень академічної успішності та різні змінні, що впливають на них. Також сучасні дидактичні концепції, що описують певні педагогічні явища, чітко висвітлюють проблему розвитку емоційного інтелекту, а також висунуті положення, які дозволяють обґрунтувати необхідність формування емоційного інтелекту. З погляду філософії освіти стисло описано напрямки аналізу формування емоційного інтелекту в різних дидактичних концепціях (постановка мети, вибір змісту освіти, основні методи та ін.).

Ключові слова: емоційний інтелект; когнітивний; навчальний процес; емпатія; міжособистісні стосунки.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] E. L. Thorndike, «Intelligence and its uses», Harper's Magazine, p. 227–235, 1920. [Online]. Available: <https://harpers.org/archive/1920/01/intelligence-and-its-uses/>; <https://is.gd/CIWFY1> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [2] D. Veksler, Test Vekslera: «Diagnostika struktury intellekta: vzroslyj variant». Sankt-Peterburg, Rossiya : Imaton, 2000. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://lib.mgppu.ru/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:44772/Source:default> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Russian)
- [3] R. SHternberg, Razvedka, prinesshaya uspekh. Moskva, Rossiya: Popurri, 2000. (in Russian)
- [4] O. A. Belkina, «Emocional'nyj intellekt kak prediktor akademicheskoy uspešnosti matematicheski odarennyh starsheklassnikov», Izvestiya SFU. Tekhnicheskie nauki, vyp. 11, s. 37–45, 2009. (in Russian)
- [5] N. V. Simbirceva, «Sovremennye teoreticheskie predstavleniya ob emocional'nom intellekte», Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta, vyp. 3(35), s. 54–56, 2008. (in Russian)
- [6] G. Gardner, Struktura razuma. Teoriya mnozhestvennogo intellekta. Moskva, Rossiya: Uil'yams, 2007. (in Russian)
- [7] P. Salovey, D. Mayer, «Emotional intelligence», Imagination, Cognition and Personality, vol. 9, is. 3, p. 85–211, 1990. [Online]. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [8] D. Goulman, Emocional'nyj intellekt. Moskva, Rossiya : VKT, 2009. (in Russian)
- [9] R. Bar-On, Emotional Quotient Inventory (EQ-i): A Measure of Emotional Intelligence. Toronto, Canada : Multi-Health Systems, 2004. (in English)
- [10] N. V. Simbirceva, «Sovremennye teoreticheskie predstavleniya ob emocional'nom intellekte», Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta, № 3(35), s. 54–56, 2008. [Online]. Available: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-teoreticheskie-predstavleniya-ob-emotsionalnom-intellekte/viewer> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Russian)

- [11] K. V. Petrides, A. Furnham, «On the dimensional structure of emotional intelligence», *Personality and Individual Differences*, vol. 29, is. 2, p. 313–320, 2000. [Online]. Available: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886999001956> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [12] L. S. Vygotskij, *Psihologiya razvitiya cheloveka*. Moskva, Rossiya: Smysl, 2005. (in Russian)
- [13] S. L. Rubinshtejn, *Osnovy obshchej psihologii*. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2000. (in Russian)
- [14] A. N. Leont'ev, *Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'*. Moskva, Rossiya: Politizdat, 1977. (in Russian)
- [15] D. Goulman, R. Boyacis, Dzh. Makki, *Emocional'noe liderstvo: iskusstvo upravleniya lyud'mi na osnove evrejskogo intellekta*. Moskva, Rossiya: Izdatel'stvo Al'pina, 2010. (in Russian)
- [16] D. Pisner, R. Smith, A. Alkozei, A. Klimova, W. Killgore, «Highways of the Emotional Intellect: White Matter Microstructural Correlates of an Ability-Based Measure of Emotional Intelligence», *Social Neuroscience*, Vol. 12(3), p. 253–267, 2017. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27072165/> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [17] O. V. Belokon', «Emocional'nyj i social'nyj intellekt i fenomen liderstva», v sb. *Emocional'nyj i social'nyj intellekt: ot processov k izmereniyam*; D. V. Lyusina, D. V. Ushakova, Red. Moskva, Rossiya : Nauka, 2009. 289 s., s. 49–60. (in Russian)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-27-43](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-27-43)

УДК 316.482-058.833/.7:355.01

Ващенко Олена Станіславівна,

аспірант, молодший науковий співробітник

відділу психології спілкування

Інституту соціальної та політичної психології

НАПН України.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0009-1769-7258>

olena_v8@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Проблема конфліктної взаємодії в сім'ях, особливо в умовах військових дій, є надзвичайно актуальною для сучасної психології, оскільки війна як екстремальна ситуація несе загрозу для психологічного благополуччя людини та цілісності сім'ї. У статті розкривається проблема виникнення та розвитку сімейно-подружніх конфліктів в умовах воєнних дій. Показано, що проблема врегулювання подружніх конфліктів є досить актуальною для розуміння як індивідуального, так і групового функціонування людини в контексті військового конфлікту. Здійснено теоретичний аналіз наукових джерел щодо чинників конфліктної взаємодії подружжя, зокрема з урахуванням впливу зовнішніх (воєнних) та внутрішніх (особистісних) факторів. Встановлено, що війна як надзвичайна, травмуюча ситуація, що загрожує життю людини, порушує її відчуття безпеки на різних рівнях функціонування. Доведено, що умови воєнного конфлікту суттєво підвищують ризики виникнення конфліктів у подружніх стосунках через переживання стресу, тривоги, страху, вимушене роз'єднання родин. Наголошується, що стресові ситуації, пов'язані з війною, можуть призводити до зростання напруги та невпевненості у сімейних взаєминах, поглиблення конфліктів через вплив стресу на подружні стосунки. Охарактеризовано особливості впливу «бойового стресу» на психологічний стан учасників бойових дій та їх наслідки для сімейного функціонування. Визначено, що процес адаптації військовослужбовців до умов мирного життя після повернення з фронту є надзвичайно складним, оскільки військове та мирне мислення й поведінка суттєво різняться, що підвищує ризики конфліктної взаємодії в подружніх парах. Обґрунтовано, що роз'єднаність подружжя через війну, трансформація сімейних ролей, втрати та

травми несуть деструктивний вплив як на подружні стосунки, так і на психологічне благополуччя дітей. Перспективи подальших досліджень вбачаються в емпіричному вивченні соціально-психологічних умов врегулювання подружніх конфліктів в умовах війни.

Ключові слова: сімейно-подружній конфлікт; війна; стрес; батьківство; чинники подружніх конфліктів.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. У наш час проблема врегулювання сімейно-подружніх конфліктів є досить актуальною для розуміння індивідуального, групового функціонування людини. Конструктивне вирішення конфліктів у сімейно-подружніх стосунках завжди виступали важливим завданням для науковців і практиків, дотичних до соціальної психології. В умовах війни зростає ймовірність конфліктної взаємодії у подружніх парах, що несе ризики для самої сімейної системи: конфлікти можуть поглиблюватися або набувають особливих рис через вплив стресу на подружні стосунки. Стрес, тривога, страхи, вимушене роз'єднання родини, пов'язані з воєнними подіями, впливають на взаємини між подружжям та можуть призвести до непорозумінь та ескалації конфліктів. Вивчення чинників виникнення конфліктів у сімейно-подружній взаємодії, в контексті надмірних стресових ситуацій, зокрема в умовах війни, розкриє нові можливості щодо їх попередження та профілактики.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Психологія конфлікту інтегрує різні наукові підходи: психоаналітичний (А. Адлер, З. Фройд, Е. Фром, К. Хорні, К. Юнг); теорію групової динаміки (К. Левін); соціотропний (У. Мак-Дауголл, С. Сільє); етологічний (К. Лоренц); фрустраційно-агресивний (Л. Берковіч, Н. Міллер); біхевіористичний (А. Басс, А. Бандура); соціометричний (Дж. Морено) та ін. Науковці засвідчують, що конфлікт розглядається в різних сферах функціонування людини (особистісний, професійний, громадській), а також в контексті розвитку особистості, групи, спільноти.

Проблематика сімейно-подружнього конфлікту як соціально-психологічного явища висвітлювалась в численних наукових дослідженнях: вивчення міжпоколінних конфліктів в родинях [1, с. 68–76]; детермінанти сімейних конфліктів [2]. Низка досліджень сімейно-подружніх конфліктів стосується їх розгортання в різних соціальних умовах, як-от трудової міграції [3, с. 59–66]; дистантного проживання [4,

с. 103–116]; ситуації пандемії «COVID19» [5, с. 144–152]. Важливими є результати досліджень, в яких представлено зв'язок між індивідуальними характеристиками особистості та схильністю її до конфліктної взаємодії. Так, у дослідженні Н. Агішевої вказується на те, що акцентуації характеру членів сім'ї можуть стати перешкодою у позитивному вирішенні сімейних конфліктів [6 с. 19–23]. Проте, соціально-психологічні чинники подружніх конфліктів в умовах війни, залишаються недостатньо вивченими, що і зумовило вибір теми для написання цієї статті.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета: визначити соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку подружніх конфліктів в умовах воєнних подій.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання:** здійснити аналіз теоретичних джерел з питань конфліктної взаємодії подружжя, та визначити соціально-психологічні чинники сімейних конфліктів в умовах війни.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Психологія конфлікту є досить розробленою темою. Науковці засвідчують про те, що поле конфлікту може проявлятися в різних сферах людини. Динаміка сприймання конфлікту пройшла шлях від його деструктивного трактування до його розуміння як частини соціальної динаміки розвитку групової взаємодії. Теоретичною основою дослідження послугувала загальна теорія та теорія сімейних систем М. Боуена [6], що розглядає сім'ю як систему, взаємодія елементів якої спричиняє процеси згуртованості чи роз'єднання. Формою останнього може виступати конфлікт. У цьому контексті будемо розглядати вплив соціально-психологічних чинників на конфлікти подружжя в умовах війни.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань були використанні такі загальнонаукові методи дослідження, як-от теоретичний аналіз, синтез, узагальнення даних наукових джерел.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що питання конфліктної взаємодії подружжя вивчаються з різних поглядів, враховуючи її внутрішню та зовнішню детермінацію. З погляду внутрішньої детермінації, дослідники звертають увагу на внутрішні

фактори, такі як особистісні характеристики, ставлення, цінності та способи сприйняття конфліктних ситуацій в парі. Внутрішні фактори можуть бути пов'язані з психологічними особливостями кожного з партнерів, їхньою емоційною стабільністю, способами вирішення конфліктів тощо. З погляду на зовнішню детермінацію, дослідники розглядають вплив зовнішніх чинників на конфліктну взаємодію в подружжі. До останніх належить ситуація війни як подія, що загрожує життю людини, травмує її психіку, несе ризики щодо насильницького позбавлення життя. У проаналізованих нами наукових джерелах зазначається, що однією із причин таких порушень є різке зростання стресового навантаження – надмірного та, зазвичай, самотійно непереборного [8]. Вітчизняні науковці зазначають про психологічні адаптаційні стратегії спільноти до наслідків воєнного конфлікту [9]. На думку П. Горнастая внаслідок воєнних подій відбувається колективна травматизація суспільства [10, с. 54–68].

На рівні індивідуального функціонування людини, війна може виступати як гострим, так і хронічним стрес-чинником. Зазвичай воєнна агресія трактується науковцями як така, що змінює життя людини в суспільстві та порушує її звикле функціонування [11, с. 76–82], [12, с. 215–222], [12, с. 199–200]. На думку Т. Титаренко, війна має вплив на психологічне здоров'я людини та несе деструктивні зміни у таких аспектах життя: соціально-психологічному (зниженні здатності до співпраці, співпереживанні, взаємодовіри та довіри до світу); ціннісно-смысловому (зниженні бачення життєвих перспектив, задоволеності повсякденним життям); індивідуально-психологічному (порушенні цілісності, ідентичності, адаптивності, самореалізації) [14, с. 136–142]. Вчені відмічають, що в умовах війни зростають ризики щодо насильницького позбавлення життя, стресу, втрати здатності до саморегуляції, що проявляються у панічних атаках, страху втрати життя та свободи, відчаї та горюванні, переживанні розлуки з близькими та родиною, соціальній ізоляції, вимушеній міграції та еміграції тощо. Також це включає і підвищений ризик посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожних розладів, а також соматичних захворювань [15, с. 748–749]. Таким чином, війна як загроза, порушує почуття безпеки людини на всіх рівнях її функціонування [9], [23, с. 199–200].

Умови війни можуть значно збільшити ризики конфліктної взаємодії у подружніх парах. Стресові ситуації, такі як війна, можуть призвести до зростання напруги та невпевненості в сімейних відносинах. Це може спричинити конфлікти, які поглиблюються через вплив стресу на подружні стосунки. Тому важливим є визначення поняття «стрес», яке

використовується для розкриття широкого колу станів людини, що може виникнути у відповідь на різноманітні екстремальні впливи [16]. Науковці описують стрес, як стан психіки, та організму в цілому, який викликає мобілізацію функціональних резервів на подолання загрозливих впливів. Характерною ознакою психічного стресу є відповідний стан організму, що виникає як відгук на взаємодію із загрозливим середовищем, формує стан напруження внаслідок сприйняття людиною загрози, що неможливо перебороти засобом звиклих адаптивних реакцій. Науковці наголошують, що у ситуації стресу звикла адаптивна реакція людини є недостатньою для нормалізації її стану [17]. В умовах воєнних подій відбувається інтенсивний вплив на фізичний, психоемоційний стан військовослужбовця, що зумовлює отримання ним «бойового стресу», який виявляється у зниженні почуття психологічної безпеки, виникненні неспецифічних психологічних проявів, та може призвести до деформації особистості [18]. «Бойовий стрес» може спричиняти військовим почуття роздратованості, тривоги, агресії, втоми та ізольованості. Ці емоції можуть впливати на їх здатність до спілкування та взаємодії з близькими, включаючи подружні стосунки. У роботах О. Кокуна, І. Пішко, Н. Лозінської розкриваються стресогенні чинники бойової діяльності, що можуть зумовити виникнення у військовослужбовців посттравматичний стресовий розлади [19, с. 143–150]. Стресові чинники учасників бойових дій можуть включати в себе різні складові, які можуть викликати психологічний стрес і травму. До найпоширеніших стресових чинників для учасників бойових дій можна віднести: смерть побратимів, небезпека для власного життя, ізоляція, полон, життя в фронтових умовах, поранення, досвід ліквідації ворогів та ін. [20, с. 39–54]. Науковці зазначають, що цей досвід важко пережити учасникам бойових дій та призводить до психологічного напруження в родинях військових. Прагнення військовослужбовця позбутися стресових переживань може призвести до зловживання психоактивними речовинами та алкоголем, що може посилити конфлікти в подружніх стосунках [21]. У дослідженнях науковців наголошується на важливості розмежування реакцій людей на стрес – «підпадання під стресові події» та «відповіді» на ці події (A. Crosswell, & K. Lockwood) [22]. На нашу думку таке розмежування може надати більше інформації про стани людей в умовах війни, що для вивчення конфліктної подружньої взаємодії є надзвичайно важливим.

Вартує зауважити, що дослідження стресу в умовах війни мають відношення не лише до тих, хто безпосередньо брав участь в бойових діях, а й до мирного населення. Зазначається, що щоденні стресори війни, можуть стати загрозою для психологічного добробуту цивільного

населення, а їхні наслідки впливають на здатність людей ефективно опанувати життєві події [23, с. 7–16]. Результати досліджень вказують на ризики розвитку ПТСР у військових та його зв'язок із порушеннями сімейного функціонування, що в свою чергу, має свій вияв у поведінкових девіаціях – їхніх дітей. Науковці фіксують випадки підвищення станів тривоги, депресії, поведінкових розладів у дітей з сімей учасників бойових дій (R. Rosenheck, A. Fontana) [24, с. 731–742].

До того ж адаптація учасників бойових дій до умов мирного життя розглядається дослідниками як чинник подолання конфліктів у сім'ї. Військовослужбовці, які повернулися до мирного життя у свої родини, є чутливими до «сигналів» мирного життя, а їхні родини – до тих змін, які прийшли у їхнє сімейне життя. Така ситуація посилює соціальні виклики нового, повоєнного етапу сімейно- подружнього життя. За таких умов сім'я військовослужбовця стає місцем реадaptaції, реабілітації, ресоціалізації. Дослідники пишуть про готовність сімей до таких викликів – підтримки відновлювальних процесів для військових. Особливості впливу психологічного стану військовослужбовців на сімейне життя вивчали Н. Дідик [25, с. 41–56], також у наукових роботах Т. Пашко розкриваються психологічні особливості зміни самосвідомості жителів Донецької та Луганської областей в часи воєнного конфлікту (в період проведення АТО – антитерористичної операції 2014–2018 рр.) [12, с. 215–222].

Період повернення учасника бойових дій до мирного життя є викликом для сім'ї. Це може бути складним процесом і вимагати зусиль щодо зміни способу мислення військового, яке в умовах мирного життя трактується як «деформація». Українські вчені Г. Циганенко, О. Кухарук пропонують звернутися до досліджень – Дж. Мунро, який описав «вісім навичок, які необхідні для виживання в бою, але які роблять цивільне життя складнішим». [26, с. 24–39]. Ці навички характеризують бойове мислення-, вони можуть бути корисними у воєнний час, але можуть створювати проблеми у цивільному житті. Перша – «надмірна турбота про безпеку» та постійна готовність до бою: у воєнний час готовність до дії є критичною, але в цивільному житті надмірна пильність може створювати напругу та конфлікти з іншими. Друга – «довіра тільки до своїх»: у воєнний час довіра може бути обмеженою лише своїми соратниками, оскільки це може бути критично для виживання. Однак у цивільному житті надмірна недовіра та підозрілість можуть призвести до непорозумінь та ізоляції. Третя – «відданість меті, виконання наказу є головним завданням на війні»: у військовому контексті завдання зазвичай формуються зверху, і військовий зобов'язаний виконати їх без питань. У цивільному житті людям доводиться самостійно формулювати свої цілі, приймати рішення

та розв'язувати проблеми. Це може бути складним завданням, оскільки вимагає внутрішньої мотивації, самодисципліни та уміння приймати ризиковані рішення. Важливо розвивати навички самостійного аналізу, планування та саморозвитку для досягнення поставлених цілей у цивільному житті. Четверта – «одноосібне ухвалення рішення». У військовому контексті зазвичай існує чітка ієрархія, де командир ухвалює рішення, яке потім виконують підлеглі без заперечень. Це може забезпечувати швидкість та ефективність дій у критичних ситуаціях, але також може обмежувати можливості для творчого мислення та ініціативи. У цивільному житті процес ухвалення рішень часто ґрунтується на співробітництві та колективному вирішенні проблем. Важливо враховувати різноманітні точки зору, обговорювати альтернативні варіанти та ухвалювати рішення, яке враховує потреби та інтереси всіх сторін. П'ята – «бути завжди готовим до бою»: у воєнний час готовність до дії є критичною щодо будь якої загрози, але в цивільному житті конфліктна ситуація потребує час для зауваження «за та проти», у конфліктній взаємодії можуть виграти обидва учасника конфлікту. Шоста – «непередбачуваність та контролювання витоку інформації». Цілком зрозуміло, що непередбачуваність і контроль інформації є важливими аспектами для виживання в зоні воєнних дій. Проте, у цивільному житті ці навички можуть створювати напругу та конфлікти у взаєминах. У повсякденному житті важливо знайти баланс між непередбачуваністю та відкритістю у спілкуванні. Часто відкритий обмін інформацією та взаєморозуміння між подружжям можуть сприяти розв'язанню конфліктів та покращенню взаємин у сім'ї. Сьома – «контролювання емоцій». В умовах війни емоційні реакції на події можуть зашкодити безпеці військового. В умовах цивільного життя відсутність проявів емоцій та їх розуміння, навпаки, можуть призвести до комунікативних утруднень та можуть стати перешкодою у спілкуванні. Восьма – «небажання говорити про війну». Учасники бойових дій мають справу з важкими рішеннями. Спогади мають травмівний досвід, можуть викликати негативні емоції, агресивні реакції. Конфлікти під час процесу адаптації військовослужбовців до цивільного життя можуть мати причини, пов'язані з груповою взаємодією та стосунками в різних соціальних групах (однією із яких є сім'я) зазначається в дослідженнях [26, с. 24–39]. У цьому контексті розглядаються питання розробки програм відновлення та реабілітації для тих, хто повернувся з фронту в мирне життя та для членів їхніх сімей [25, с. 41–56].

У дослідженні І. Шинкаренка зазначається, що у функціонуванні української родини у воєнний період проявляється послаблення захисної

функції сім'ї (матеріальної, психологічної), порушення адаптивних механізмів та стресостійкості сімей до впливу кризових явищ, що супроводжується ускладненням батьківсько-дитячих стосунків, нестабільністю планування майбутнього в умовах воєнного часу; зниженням стану здоров'я членів родини [27 с.550–557]. Одним з чинників подружніх конфліктів є те, що внаслідок воєнних подій може відбутися роз'єднання родини. Тривала відсутність чоловіка призводить до трансформації ролей у сім'ї. За таких умов відбудеться перерозподіл ролей: на жінок ляже відповідальність за прийняття повсякденних рішень щодо домогосподарства, виховання дітей, фінансових питань. Тож повернення чоловіка в систему взаємостосунків може спричинити ускладнення в спілкуванні та бути причиною конфліктів. Через тривалу відсутність батька діти втрачають емоційний та фізичний контакт з батьком і, як наслідок, це може призвести до порушення зв'язку між ними. Після возз'єднання сім'ї можуть спостерігатися труднощі у взаєминах. В ситуації, коли мати була єдиним піклувальником протягом тривалого часу, дитина може демонструвати неприязнь, навіть ворожість до батька після його повернення. При роз'єднанні родини – сім'я в цілому намагається бути автономною. У дітей з'являються додаткові обов'язки через відсутність батька, що зумовлюють формування у них більш зрілої і незалежної позиції. За таких умов посилюються суперечки щодо проблем, пов'язаних з дисципліною, неприйняттям влади батька після тривалої його відсутності. Загалом у сім'ї знижується здатність до конструктивного вирішування протиріч. Таким чином, відсутність одного з батьків може негативно позначитися на сімейних стосунках, психологічному благополуччі дітей та викликати стресові розлади. Процес возз'єднання є не менш стресовим для подружніх стосунків, ніж роз'єднання (V. Hogenkamp, C. Figley) [28, с. 148–165].

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

У статті розкривається поняття «сімейно-подружнього конфлікту», а також вплив стресу, викликаного воєнними подіями, на подружні стосунки. Особлива увага приділяється впливу зовнішніх чинників, зокрема, воєнних подій на сімейні взаємини, їх конфліктність у сімейно-подружній взаємодії. Війну розглянуто як кризову ситуацію, яка призводить до серйозних руйнувань у психосоціальній сфері особистості. Роз'єднаність подружжя та членів сімей через війну може призвести до серйозних проблем у подружніх стосунках та психологічному благополуччі дітей. Відсутність одного з батьків може викликати в дітей відчуття втрати, посилення стресу та напруження в сім'ї, перерозподілу обов'язків

та трансформації ролей. Війна є викликом для членів родини учасника бойових дій. Перехід військових з бойових умов до цивільного життя може бути складним і викликати психологічне напруження як у самого військового, так і в його родині. Військові звичаї, ритуали, стратегії виживання та способи мислення, що сформувалися під час служби, можуть бути несумісними з мирним цивільним життям. До соціально-психологічних чинників, що призводять до подружніх конфліктів віднесено: психологічне напруження, проблеми пов'язані з комунікацією, втратами та травмами, непорозумінням, втратою спільних цілей та ін.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Перспективою подальших досліджень вбачаємо в емпіричному дослідженні соціально-психологічних умов врегулювання подружніх конфліктів в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Т. Ф. Алексеєнко, «Проблема цінностей в інтерпретації конфлікту батьків та дітей у теорії поколінь», *Педагогіка і психологія*, № 3, с. 68–76, 2018. [Електронний ресурс].
Доступно: http://193.160.227.82:8100/cgi-bin/koaha/opac-detail.pl?biblionumber=3129&shelfbrowse_itemnumber=3500 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [2] Р. П. Федоренко, *Психологічний аналіз подружніх взаємин на різних стадіях функціонування сім'ї*. Луцьк, Україна: Вежа-Друк, 2022. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21448> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [3] Г. Д. Ляльчук, «Зміна відношення батьків до різних сторін сімейного життя як одна з передумов деструкції родинних зв'язків у сім'ях трудових мігрантів», *Київський науково-педагогічний вісник*, № 4, с. 59–66, 2015. [Електронний ресурс].
Доступно: http://knopp.org.ua/file/04_2015.pdf Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [4] Г. С. Венгер, «Психологічні особливості ролевих стосунків у дистантних сім'ях», *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, № 27, с. 103–116, 2015. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_27_11 Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [5] І. В. Розіна, Н. В. Мунтян, «Психологічні особливості конфліктів в молодій сім'ї під час пандемії», на *II Всеукр. наук. інтернет-конф. Актуальні проблеми сучасної психології*. Одеса, 2021, с. 144–152. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13127> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [6] Н. К. Агишева, «Супружеские конфликты и способы их разрешения», *Международ. медицинский журн. Харьковская медицинская академия последипломного образования*, № 2, с. 19–23, 2006.
- [7] В. Murray, *Family Therapy in Clinical Practice*. New York, NY: Jacob Aronson, 1978.
- [8] Л. Н. Юр'єва, С. Г. Носов, А. І. Мамчур, А. Е. Ніколенко, В. В. Огоренко, А. А. Дукельський, Т. І. Шустерман, Н. А. Єрчкова, *Діагностика, корекція і профілактика кризових станів у учасників військових конфліктів*. Київ, Україна: Наука, 2017.
- [9] Л. М. Коробка, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков, *Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації*. Кропивницький, Україна: Імекс-ЛТД, 2019.
- [10] П. П. Горностай, «Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології», *Проблеми політичної психології*, № 7, с. 54–68, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2018_7_6 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [11] Л. М. Коробка, «Соціально-психологічна адаптація спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження», *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, № 4, с. 76–82, 2015. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_15 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [12] Т. А. Пашко, «Психологічні особливості змін у самосвідомості мирного населення зони АТО», у *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції*; В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман, Ред. Старобільськ, Україна: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017, с. 215–222. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/2jNNyb> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [13] T. S. Betancourt, «The intergenerational effect of war», *Journal of the American Medical Association, Psychiatry*, vol. 72(3), p. 199–200, 2015. [Online]. Available: <https://is.gd/9vuzMF> Application date: January 05, 2024.

- [14] Т. М. Титаренко, «Як допомогти свідкам і учасникам травматичних подій: горизонти соціально-психологічної реабілітації», *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, № 4, с. 136–142, 2015. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/106647/1.pdf> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [15] A. Jawaid, M. Gomolka, A. Timmer, «Neuroscience of trauma and the Russian invasion of Ukraine», *National Library of Medicine*, № 6(6), р. 748–749, 2022. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35437314/> Application date: January 05, 2024.
- [16] І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тимченко, *Психологія екстремальної діяльності*. Харків, Україна: НА НГУ, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/posib_psykholohiia_ekstr_diiialn_2016.pdf Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [17] О. Л. Туриніна, *Психологія травмуючих ситуацій*. Київ, Україна: ДП Вид. дім «Персонал», 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psiholog_travm.pdf Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [18] І. І. Приходько, «Система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців», *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія*, № 1, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018_1_13 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [19] О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська, «Стресогенні чинники бойової діяльності, що зумовлюють виникнення у військовослужбовців посттравматичних стресових розладів», *Проблеми екстремальної та кризової психології*, № 22, с. 143–150, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12526/1/%D0%9D%D0%A3%D0%A6%D0%97.pdf> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [20] C. R. Figley, *Traumatic stress: The role of the family and social support system*. New York: Brunner/Mazel, 1986. [Online]. Available: <https://is.gd/UWUZBD> Application date: January 05, 2024.
- [21] Т. Семигіна, І. Павленко, Є. Овсяннікова, *Охорона психічного здоров'я в умовах війни*. Київ, Україна: Наш формат, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/yn61LT> Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [22] A. D. Crosswell, K. G. Lockwood, «Best practices for stress measurement: How to measure psychological stress in health research», *Health Psychology Open*, vol. 7, no. 2, 2020. <https://doi.org/10.1177/2055102920933072> Application date: January 05, 2024.
- [23] K. Miller, A. Rasmussen, «War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: Bridging the divide between trauma-focused and psychosocial frameworks», *National Library of Medicine*, № 70(1), pp. 7–16, 2010. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.09.029> Application date: January 05, 2024.
- [24] R. Rosenheck, A. Fontana, «Transgenerational effects of abusive violence on the children of Vietnam combat veterans», *Journal of Traumatic Stress*, № 11(4), pp. 731–742, 1998. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9870224/> Application date: January 05, 2024.
- [25] Н. Ф. Дідик, «Соціально-психологічна підтримка членів родин військовослужбовців як чинник впливу на морально-психологічний стан бійця під час виконання завдань у зоні АТО», *Український психологічний журнал*, № 1, с. 41–56, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/711671/1/2041-57.pdf> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [26] Г. В. Циганенко, О. Ю. Кухарук, «Соціально-психологічне осмислення конфліктів між цивільними та військовими в ході групової взаємодії», *Проблеми політичної психології*, № 4, с. 24–39, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2016_4_5 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [27] І. Шинкаренко, «Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми», *Науковий вісник*, № 2, с. 550–557, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=3002 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [28] V. E. Hogencamp, C. R. Figley, *War: Bringing the Battle Home*. New York: Brunner/Mazel, 1983. [Online]. Available: https://www.academia.edu/18302290/War_Bringing_the_battle_home Application date: January 05, 2024.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF MARITAL CONFLICTS IN THE CONDITIONS OF WAR

Olena Vashchenko,

Graduate Student, Junior Associate in the
Department of the Communicational Psychology
Institute of Social and Political Psychology of the
National Academy of Educational Sciences of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0009-1769-7258>
olena_v8@ukr.net

Abstract. The problem of conflictual interaction in families, especially in the context of military actions, is extremely relevant for modern psychology, as war as an extreme situation poses a threat to the psychological well-being of the individual and the integrity of the family. The article reveals the problem of the emergence and development of family-marital conflicts in the conditions of military operations. It is shown that the problem of settlement of marital conflicts is quite relevant for understanding both the individual and group functioning of a person in the context of military conflict. A theoretical analysis of scientific sources on the factors of conflictual interaction of spouses, taking into account the influence of external (military) and internal (personal) factors, has been carried out. It has been established that war as an extraordinary, traumatic situation that threatens human life, violates its sense of security at different levels of functioning. It is proved that the conditions of military conflict significantly increase the risks of conflicts in marital relationships due to the experience of stress, anxiety, fear, forced separation of families. It is emphasized that stress situations related to war can lead to an increase in tension and uncertainty in family relationships, the deepening of conflicts due to the impact of stress on marital relationships. The peculiarities of the influence of "combat stress" on the psychological state of participants in hostilities and their consequences for family functioning are characterized. It is determined that the process of adaptation of servicemen to the conditions of peaceful life after returning from the front is extremely difficult, since military and peaceful thinking and behavior differ significantly, which increases the risks of conflictual interaction in married couples. It is substantiated that the separation of the spouses due to the war, the transformation of family roles, losses and traumas have a destructive influence on both marital relationships and the psychological well-being of children. Prospects for further research are seen in the empirical study of

socio-psychological conditions for the settlement of marital conflicts in the conditions of war.

Keywords: family-marital conflict; war; stress; parenting; factors of marital conflicts.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] T. F. Aleksieienko, «Problema tsinnosti v interpretatsii konfliktu batkiv ta ditei u teorii pokolin», Pedagogika i psykholohiia, № 3, s. 68–76, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://193.160.227.82:8100/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=3129&shelfbrowse_itemnumber=3500 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [2] R. P. Fedorenko, Psykholohichni analiz podruzhnikh vzaiemyn na riznykh stadiakh funktsionuvannia simi. Luts'k, Ukraina: Vezha-Druk, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21448> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [3] H. D. Lialchuk, «Zmina vidnoshennia batkiv do riznykh storin simeinoho zhyttia yak odna z peredumov destrukttsii rodynnykh zviazkiv u simiakh trudovykh mihrantiv», Kyivskiy naukovo-pedahohichniy visnyk, № 4, s. 59–66, 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://knopp.org.ua/file/04_2015.pdf Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [4] H. S. Venher, «Psykhologichni osoblyvosti rolovykh stosunkiv u dystantnykh simiakh», Problemy suchasnoi psykholohii: zb. nauk. prats Kamianets-Podil'skoho nats. un-tu imeni Ivana Ohienka, In-tu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, № 27, s. 103–116, 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_27_11 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [5] I. V. Rozina, N. V. Muntian, «Psykhologichni osoblyvosti konfliktiv v molodii simi pid chas pandemii», na II Vseukr. nauk. internet-konf. Aktualni problemy suchasnoi psykholohii. Odesa, 2021, s. 144–152. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13127> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [6] N. K. Agisheva, «Supruzheskie konflikty i sposoby ih razresheniya», Mezhdunarod. medicinskij zhurn. Har'kovskaya medicinskaya akademiya poslediplomnogo obrazovaniya, № 2, s. 19–23, 2006. (in Ukraine)

- [7] B. Murray, Family Therapy in Clinical Practice. New York, NY: Jacob Aronson, 1978. (in English)
- [8] L. N. Yurieva, S. H. Nosov, A. I. Mamchur, A. E. Nikolenko, V. V. Ohorenko, A. A. Dukelskyi, T. I. Shusterman, N. A. Yerchkova, Diahnostyka, korektsiia i profilaktyka kryzovykh staniv u uchasnykiv viiskovykh konfliktiv. Kyiv, Ukraina: Nauka, 2017. (in Ukraine)
- [9] L. M. Korobka, V. O. Vasiutynskyi, V. Yu. Vinkov, Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: psykholohichni stratehii adaptatsii. Kropyvnytskyi, Ukraina: Imeks-LTD, 2019. (in Ukraine)
- [10] P. P. Hornostai, «Kolektyvna travma yak problema sotsialnoi ta politychnoi psykholohii», Problemy politychnoi psykholohii, № 7, s. 54–68, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2018_7_6 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [11] L. M. Korobka, «Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia spilnoty do umov i naslidkiv voiennoho konfliktu: teoretychni zasady doslidzhennia», Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky, № 4, s. 76–82, 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_15 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [12] T. A. Pashko, «Psykholohichni osoblyvosti zmin u samosvidomosti myrnoho naseleння zony ATO», u Hibrydna viina na Skhodi Ukrainy v mizhdystsyplinarnomu vymiri: vytoky, realii, perspektyvy reintehratsii; V. S. Kurylo, S. V. Savchenko, O. L. Karaman, Red. Starobilsk, UVkraina: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2017, s. 215–222. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/2jNNyb> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [13] T. S. Betancourt, «The intergenerational effect of war», Journal of the American Medical Association, Psychiatry, vol. 72(3), p. 199–200, 2015. [Online]. Available: <https://is.gd/9vuzMF> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [14] T. M. Tytarenko, «Iak dopomohty svidkam i uchasnykam travmatychnykh podii: horyzonty sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii», Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky, № 4, s. 136–142, 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/106647/1.pdf> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [15] A. Jawaid, M. Gomolka, A. Timmer, «Neuroscience of trauma and the Russian invasion of Ukraine», National Library of Medicine, № 6(6), p. 748–749, 2022. [Online].

Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35437314/> Application date: January 05, 2024. (in English)

- [16] I. I. Prykhodko, O. S. Kolesnichenko, O. V. Tymchenko, Psykholohiia ekstremalnoi diialnosti. Kharkiv, Ukraina: NA NHU, 2016. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/posib_psykholohiia_ekstr_diialn_2016.pdf Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [17] O. L. Turynina, Psykholohiia travmuiuchykh sytuatsii. Kyiv, Ukraina: DP Vyd. dim «Personal», 2017. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psiholog_travm.pdf Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [18] I. I. Prykhodko, «Systema profilaktyky ta kontroliu boiovoho stresu u viiskovosluzhbovtsiv», Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Psykholohiia, № 1, 2018. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018_1_13 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [19] O. M. Kokun, I. O. Pishko, N. S. Lozinska, «Stresohenni chynnyky boiovoi diialnosti, shcho zumovliuiut vynyknennia u viiskovosluzhbovtsiv posttravmatychnykh stresovykh rozladiv», Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii, № 22, s. 143–150, 2017. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12526/1/%D0%9D%D0%A3%D0%A6%D0%97.pdf> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [20] C. R. Figley Traumatic stress: The role of the family and social support system. New York: Brunner/Mazel, 1986. [Online].
Available: <https://is.gd/UWUZBD> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [21] T. Semyhina, I. Pavlenko, Ye. Ovsiannikova, Okhorona psykhychnoho zdorovia v umovakh viiny. Kyiv, Ukraina: Nash format, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/yn61LT> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [22] A. D. Crosswell, K. G. Lockwood, «Best practices for stress measurement: How to measure psychological stress in health research», Health Psychology Open, vol. 7, no. 2, 2020.
<https://doi.org/10.1177/2055102920933072> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [23] K. Miller, A. Rasmussen, «War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: Bridging the divide between trauma-focused and psychosocial frameworks», National Library of Medicine,

- № 70(1), pp. 7–16, 2010.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.09.029> Application date:
January 05, 2024. (in English)
- [24] R. Rosenheck, A. Fontana, «Transgenerational effects of abusive violence on the children of Vietnam combat veterans», Journal of Traumatic Stress, № 11(4), pp. 731–742, 1998. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9870224/> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [25] N. F. Didyk, «Sotsialno-psykholohichna pidtrymka chleniv rodyn viiskovosluzhbovtiv yak chynnyk vplyvu na moralno-psykholohichnyi stan biitsia pid chas vykonannya zavdan u zoni ATO», Ukrainyskiy psykholohichnyi zhurnal, № 1, s. 41–56, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/711671/1/2041-57.pdf> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [26] H. V. Tsyhanenko, O. Yu. Kukharuk, «Sotsialno-psykholohichne osmyslennia konfliktiv mizh tsyvilnymy ta viiskovymy v khodi hrupovoi vzaiemodii», Problemy politychnoi psykholohii, № 4, s. 24–39, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2016_4_5 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [27] I. Shynkarenko, «Simia v umovakh viiny: psykholohichni, psykhosotsialni ta psykhopatolohichni problemy», Naukovyi visnyk, № 2, s. 550–557, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=3002 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [28] V. E. Hogencamp, C. R. Figley, War: Bringing the Battle Home. New York: Brunner/Mazel, 1983. [Online]. Available: https://www.academia.edu/18302290/War_Bringing_the_battle_home Application date: January 05, 2024. (in English)

Стаття надійшла до редакції
08 квітня 2024 року

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-44-64](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-44-64)

УДК 664-051:316.612

Волошина Юлія Іванівна,

аспірантка кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0004-9949-8060>
zmyslaya@uem.edu.ua

ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ФАХІВЦІВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація. У статті висвітлено феномен особистісного зростання як чинника психологічного благополуччя фахівців харчової промисловості. Проаналізовано доробок науковців щодо вивчення сутності понять «психологічне благополуччя» та «особистісне зростання». Особистісне зростання розглянуто як показник, що характеризується прагненням особистості до постійного розвитку і вдосконалення; її здатністю до позитивного прийняття себе та довкілля; ефективністю у вирішенні щоденних задач і через усвідомлення мети, покликання, життєвих цілей та актуальну спроможність їх досягнення; і є наслідком не скільки зовнішніх впливів, скільки внутрішніх здібностей, особистісних якостей та потенціалу. Професійне зростання визначено як пролонгований процес розвитку особистісно-професійного потенціалу, формування мотивації, цінностей, Я-концепції людини як суб'єкта фахової діяльності, спрямованої на професійну самореалізацію. Висвітлено проблематику розвитку особистості на тлі різних контекстів функціонування сучасного соціуму. Розглянуто проблему психологічного благополуччя, важливість її комплексного дослідження у зв'язку з вивченням проблем продуктивної самореалізації, особистісного зростання та успішної життєдіяльності. Представлено основні підходи у дослідженні психологічного благополуччя як феномену, що має складну структуру і відображає емоційно-оцінне переживання особистістю успішності власного існування. Висвітлено роль когнітивних, афективних та інших компонентів в процесах позитивного функціонування особистості та способах їх оцінки. Визначено психологічне благополуччя як емоційний критерій успішності, суб'єктивну оцінку, зумовлену «задоволеністю – незадоволеністю» життям. Підкреслюється роль

комплексу психологічних якостей та властивостей, які з одного боку, виступають в якості детермінант благополуччя, з іншого – його результатами. Зауважується, що в структурі успішного особистісного зростання психологічне благополуччя виявляється одним з основних його показників та виражається у показниках позитивного емоційного ставлення до себе і до свого життя; є узагальненим та відносно стійким переживанням власної результативності в процесах самореалізації. Окреслено перспективи подальших наукових пошуків. Наголошується на необхідності більш глибокого та системного аналізу особистісного зростання як чинника психологічного благополуччя фахівців харчової промисловості.

Ключові слова: особистісне зростання; психологічне благополуччя; фахівець; харчова промисловість; особистість.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Важливим й актуальним завданням сьогодення для науковців у сфері психології є пошук дієвих чинників, що сприяють особистісному і професійному становленню фахівців та забезпечують їх психологічне благополуччя. Аналіз наукової літератури з даною темою показав, що одним із таких чинників є їх особистісне зростання як суб'єктів діяльності, здатних активно, якісно і творчо реалізувати професійну діяльність (Бондарчук, 2018, с.197–210), діяти свідомо і відповідально (Боришевський, 2010, с.608), керувати власним життям, збагачувати свій духовний і матеріальний світ, отримувати задоволення від власних дій, прагнути зберегти психологічне здоров'я у кризових умовах сьогодення.

Психологічне благополуччя є одним із ключових елементів психічного та психологічного здоров'я та життя особистості і показником її спрямованості на реалізацію основних компонентів позитивного функціонування, а також здатність реалізувати цю спрямованість, що суб'єктивно переживається у відчутті щастя, задоволеності собою і власним життям. Спрямованість спонукає фахівців зростати, розвивати професіоналізм, наполегливо просуватися по кар'єрними сходами та самовдосконалюватися впродовж життєвого шляху.

Особистісне зростання, насамперед, поєднує розвиток і зміну внутрішніх якостей, цінностей, навиків та прагнень особистості з метою досягнення більш високого рівня самореалізації і задоволення в житті. Це неперервний процес, який починається з усвідомлення своїх сильних та слабких сторін і включає в себе активну працю і самопізнання,

вдосконалення особистісних якостей та підвищення рівня усвідомлення загалом і у сфері професійної діяльності зокрема. Фактори, що впливають на особистісне зростання можуть взаємодію з оточуючим середовищем, навчання, професійну діяльність, роботу з власними переконаннями та цінностями, а також стимуляцію розумового розвитку та креативності. Таким чином, постає проблема сприяння особистісному зростанню та збереженню і покращенню психологічного благополуччя фахівця харчової промисловості.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Психологічне благополуччя є результатом переживання особистістю досягнень та успіхів у професійній діяльності, гармонії в особистому житті, самопізнання. Даний термін тісно пов'язаний із поняттям «психологічне здоров'я», яке розглядається часто як «стан благополуччя, за якого людина усвідомлює свої власні здібності, може справлятися зі звичайними життєвими стресами, може продуктивно та плідно працювати та здатна зробити внесок у свою громаду» (ВНО, 2001) [1].

Ці поняття мають соціально-психологічний компонент. Розгляд психологічного здоров'я через категорію «психологічного благополуччя» додає цьому поняттю соціального забарвлення (Каргіна, 2015, с. 50) [2].

Науковцями досліджено різні аспекти психологічного благополуччя, а саме: феномен щастя (Argyle, 2001, с. 288); структура психологічного благополуччя (Bradburn 1969, с. 320); (Riff, 1996; Rodges, 2000, с. 384); сутність поняття щастя (Waterman, 1993, с. 678–691); кореляти загальноновизнаного щастя (Wilson, 1967, с. 294–306), переконання більшості людей як щасливих (E. Diener, 1995, с. 181–185), психологічне благополуччя професіонала як умова його ефективної діяльності (Духневич 2002, с. 149–164), вплив особистісних прагнень на переживання суб'єктивного благополуччя молодою людиною (Кологривова, 2008, с. 23), саморегуляція як чинник психологічного благополуччя студентської молоді (Олександров, 2010, с. 23), самовизначення і сприяння внутрішній мотивації: асоціальний розвиток і благополуччя (Rayan, 2021, с. 97–110), структура та функції психологічного благополуччя особистості (Сердюк, 2017), психологічне благополуччя як передумова розвитку особистісної самостійності майбутнього фахівця (Павлюк, Шопша, Такачук, 2018), патерни рис особистості, схильних до переживання психологічного благополуччя різного ступеня (Каргіна, 2019), вплив особливості сприйняття особистістю кризи вікових перехідних процесів на психологічне благополуччя (Цибух, 2023) тощо [3], [4], [5], [6], [7], [8], [9], [10], [11], [12], [13].

Благополуччя як явище визначає якість життя особистості в цілому, постає предметом дослідження науковців різних галузей. Так, соціально-психологічна складова якості життя аналізується в роботах, в яких висвітлено: якість американського життя (Campbell, Converse, 1976), мотивація і особистість (Maslow, 1954), втеча від свободи (Фромм, 1989) та ін.

Значний доробок у дослідженні суб'єктивного благополуччя зробили вітчизняні науковці, досліджуючи його як індикатор успішного життєвого шляху керівників освітніх організацій (Бондарчук, 2018, с. 37–46), репродуктивні уявлення в структурі суб'єктивного благополуччя особистості (Васильченко, 2011, с. 27–35), вплив життєвих домагань особистості на задоволеність власним життям (Титаренко, 2007) та ін. [14], [15].

У науковій літературі є значний доробок щодо професійного благополуччя фахівців, зокрема освітян та особливості його підтримки у кризових умовах сьогодення (Бондарчук, Пінчук, 2023), внутрішній конфлікт особистісного зростання в юнацькому віці (Шапран, 2020), психологічна основа самореалізації особистості: структура і функція (Максименко, Сердюк, 2016), особливості професійного становлення особистості фахівця з соціальної роботи залежно від психологічного благополуччя (Балахтар, 2018).

Сучасні наукові доробки зарубіжних науковців стосовно психологічної допомоги та супроводу благополуччя базуються на психотерапевтичному втручанні, орієнтованому на: терапії благополуччя – підвищенні рівня психологічного благополуччя особистості за показниками багатовимірної моделі психологічного благополуччя К. Ріфф (автономії, особистісного зростання, екологічної майстерності, цілей в житті, позитивних відносин та самоприйняття).

Звернення до феномену саморозвитку особистості знаходимо в дослідженнях найрізноманітніших психологічних проблем: джерел і провідних чинників особистісного змінювання: психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості і самосвідомості особистості (Боришевський, 2001), ідентичності: юність і криза (Erikson, 1968, с. 242), мотивація і особистість (Maslow, 1954), особистісної зрілості: особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг (Штепа, 2008, с. 210), втеча від свободи (Фромм, 1989), навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості (Костюк, 1989, с. 608–152), самореалізації й самоактуалізації особистості (Балл, 2017, с. 32), самоактуалізації особистості (Maslow, 1954), особистісного зростання: витоки особистісного зростання людини (Булах, 2017, с. 53–63), особистісний потенціал як чинник професіоналізму педагогічних працівників (Брюховецька, Балахтар, Чаусова, 2023), ідентичність та особистісне зростання

(Журавльова, Шмиглюк, 2020), екологічне ставлення до себе як основа особистісного зростання (Литвинчук, 2020), самовизначення: психологічні особливості ціннісного самовизначення особистості у ранній юності (Сметаняк, 2012), ідентичності особистості: ідентичність особистості: інтеграція психологічних знань (Зливков, 2020, с. 21–26), самовиховання, самосвідомість особистості як детермінанта її взаємодії з суспільством (Боришевський, 2010, с. 12–14), особистості як суб'єкта життя (Максименко, 2006, с. 240), життєва перспектива і професійне самовизначення молоді (Головаха 1988, с. 143), самопроекування особистості у дискурсивному просторі (Чепелева, 2012. с. 232) тощо [16], [17], [18], [19], [20], [21], [22], [23], [24], [25].

У більш вужчих тлумаченнях «розвиток особистості» і «особистісне зростання» розмежовуються. Так, зокрема І. Булах, вважає, що взаємозв'язок понять «розвиток особистості» та «особистісне зростання» хоч і є тісний, але смислові акценти в них досить різні. «Розвиток особистості – це постійні змінення, переходи, перетворення родових, соціально-типологічних властивостей в індивідуальні, особистісно-смислові її якості, що виникають в ході онтогенезу. ...Особистісне зростання корелює з розвитком у напрямі самореалізації та самоактуалізації людини» (Булах, 2004, с. 42) [26].

Важливим у контексті досліджуваної проблеми є акцентування на моральних та духовних складових. Зокрема, це характерно для робіт Е. Помиткіна, який аргументує духовний розвиток як вершинну складову особистісного зростання, коли цей процес набуває ознак саморозвитку. Сам же процес духовного розвитку особистості, на думку науковця, невід'ємно пов'язаний з упорядкуванням ідеалів, цінностей та смислів, що спрямовується на досягнення гармонії в ціннісно-смисловій сфері особистості, переборення криз і протиріч, різноспрямованості ідеалів, цінностей та віднаходження конструктивних життєвих смислів (Помиткін, 2007, с. 280) [27].

У дослідженні О. Любченко бачимо розуміння особистісного зростання як визволення, пошуку себе і свого життєвого шляху, самоактуалізацію і розвиток усіх основних особистісних атрибутів, серед яких найголовнішим особистісним атрибутом, ключовим фактором особистості та носієм людяного в людині, вважається Дух людини, а відтак особистісне зростання тлумачиться як, насамперед духовне зростання, «винайдення свого шляху до Бога, це визволення свого духу з полону пристрастей та хибних цінностей» (Любченко, 2004, с. 20) [28].

Як підкреслює Т. Титаренко, «психологічним змістом особистісного зростання є пошук себе і свого життєвого призначення, побудова такого

життєвого шляху, який би задовольняв людину, якомога повніша самоактуалізація» (Титаренко, 2016, с. 372) [29].

Зважаючи на наявність значної кількості праць з проблем як особистісного зростання, так і проблеми психологічного благополуччя загалом, варто відзначити що проблема особистісного зростання як чинника психологічного благополуччя саме фахівців харчової промисловості є мало дослідженою.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження – дослідити особистісного зростання як чинника психологічного благополуччя саме фахівців харчової промисловості.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- висвітлити сутність і зміст феномену психологічного благополуччя саме фахівців харчової промисловості;
- проаналізувати чинник психологічного благополуччя працівників харчової промисловості – особистісне зростання;

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Термін «психологічне благополуччя» у науковий обіг ввів N. Bradburn (Bradburn, 1969) [4], визначаючи його як суб'єктивне відчуття щастя і загальної задоволеності життям. При цьому автор не мав на увазі під психологічним благополуччям силу Еґо, самоактуалізацію, самооцінку чи автономію, водночас не заперечуючи зон взаємного перетину, спільного змісту перелічених понять. Психологічне благополуччя є одним із ключових елементів психічного та психологічного здоров'я та буття людини, яке може виступати критерієм якості життя особистості.

Найбільш важливим конструктом, який характеризує позитивне функціонування людини, є саме поняття «психологічне благополуччя». Спроби осмислення такого феномена привели до появи конструктів суб'єктивного, психологічного, евдемоністичного та гедоністичного благополуччя, проблема теоретичного визначення яких й нині залишається актуальною. Поглиблений аналіз сутності феномена психологічного благополуччя та визначення його факторів становлення також потребують уваги дослідників. Масштабні дослідження психологічного благополуччя особистості, його проявів, складників, чинників, психологічного та соціального значення, вікових та гендерних особливостей розпочато західними дослідниками. За твердженням американського дослідника Р. Райана, всі підходи до розуміння психологічного благополуччя, які розроблено натепер, можна розділити на два основні напрями: гедоністичний та евдемонічний. Прибічники

першого напряму (N. Bradburn, E. Diener, D. Kahneman) вважають психологічне благополуччя станом людини, який виникає через задоволення потреб у різних сферах життя. Послідовники другого напряму (C. Ryff, A. Waterman) переконані, що обов'язковим проявом благополуччя є прагнення людини до особистісного зростання – незадоволення досягнутими життєвими результатами, що спонукає людину до саморозвитку (Омелянська, 2021, с. 22) [30].

Теоретичну базу для розуміння феномена психологічного благополуччя та його значення в самореалізації особистості закладено К. Ріфф. На її думку, його складовими є щастя, задоволеність життям, позитивна емоційність, психологічне здоров'я, стійкість духу тощо (Ryff, 1998, с. 719–727) [31].

Позитивне психологічне функціонування є тільки основою або базою психологічного благополуччя. Саме поняття психологічного благополуччя можна розглядати і як змістовну складову загального здоров'я людини, і як наукову категорію, що знаходиться на стадії становлення та роз'яснення.

Щодо особистісного зростання фахівця, ми, притримуємось думки, що існує тісний зв'язок і взаємовплив з його психологічним благополуччям. Особистісне зростання працівників харчової промисловості обумовлене необхідністю підвищення компетентності, професіоналізму, креативності та здатності швидко адаптуватися до нових умов сьогодення. Тому становлення фахівця у сфері харчової промисловості напряму пов'язано з його особистісним розвитком і свідчить про прагнення досягти професіоналізму, самореалізації у професійній діяльності, проявляти креативність при просуванні кар'єрними сходами. Аналізу взаємозв'язку особистісного зростання і психологічного благополуччя працівників харчової промисловості присвячене наше дослідження.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у психологічній літературі, узагальнення поглядів науковців щодо тлумачення змісту понять «особистісне зростання» і «психологічне благополуччя працівників харчової промисловості», обґрунтування необхідності особистісного зростання як чинника психологічного благополуччя саме фахівців харчової промисловості.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

У сучасних умовах швидкоплинного прогресу зростають вимоги до фахівців харчової промисловості і зумовлюють потребу вміти швидко адаптуватися до змін, проявляти креативність, бути багатофункціональним і проявляти здатність до самовдосконалення і особистісного зростання. При цьому, не варто забувати піклуватися про особисте психологічне благополуччя, переживати, притаманні людині, відчуття втоми, суму, роздратування тощо.

Всього в Україні промислове виробництво харчових продуктів на сьогодні налічує близько 22 тисяч промислових підприємств, де зайнято майже три мільйони осіб (Мостенська, 2010, с. 8–12) [32].

Харчова промисловість належить до основних галузей переробної промисловості, завдання якої полягає у виробництві харчової продукції належної якості. Розвиток цієї галузі залежить не лише від розробки та впровадження ефективних харчових технологій, але й від якості професійної діяльності фахівців харчового профілю (Лазарева, 2010) [33]. Рівень якості такої діяльності безпосередньо залежить від особистісного зростання, що неминує супроводжує становлення професіонала, а також від психологічного благополуччя, яке відіграє значну роль у функціонуванні особистості.

Дискусійним залишається питання про те, що виступає необхідною умовою стану благополуччя особистості, які чинники його забезпечують, за якими параметрами та критеріями можна оцінити тощо. Наявні наукові напрацювання з цієї проблематики не дають однозначної відповіді на ці питання, що і обумовлює необхідність у визначенні концептуальних аспектів екзистенціального, пізнавально-когнітивного, ціннісного та інших аспектів психологічного благополуччя особистості, пошуку джерел і рушійних сил її внутрішньої рівноваги, компетентнісної та регулятивної структур, патернів поведінки, що надають осмисленості та комплексності у допомозі особистості вирішувати проблеми благополуччя. Необхідним вбачається і розвиток психологічної практики змістовним наповненням теорією благополуччя особистості й затребуваними нею методами роботи з психологічним неблагополуччям і (Волинець, 2020, с. 5–6) [34].

Психологічне благополуччя свідчить про збалансування позитивних та негативних почуттів, які спричиняють відчуття щастя та загальної задоволеності життям, слугує критерієм оцінки здоров'я та захворювань. Виявлено кореляти негативних почуттів – почуття, пов'язані із оцінкою захворювань та рівня здоров'я, та кореляти позитивних почуттів – показники залучення у соціальні структури (Bradburn, 1969, с. 319) [4].

На особливу увагу у нашому дослідженні заслуговує шестифакторна модель психологічного благополуччя К. Ріфф, у структурі якої особистісне зростання є однією зі складових на рівні з автономією, здатністю до управління навколишнім середовищем, виокремлення цілей у житті, налагодження позитивних стосунків з іншими та самосприйняття (Ryff, 1995) [35]. У професійній діяльності працівників харчової промисловості кожна з цих складових відіграє особливу роль, адже автономність свідчить про розвинуте почуття самостійності працівників, прагнення до незалежності, наявність власної думки та можливості протистояти груповій думці, а в умовах військового часу це дозволяє критично мислити, пропускати та фільтрувати інформацію, не піддаватися впливу маси. Зважаючи на воєнні дії, кожен працівник, як і всі українці перебуває у тривожних думках, відчуває стан невизначеності. Стресові умови не сприяють самосприйняттю, усвідомленню і прийняттю власної особистості як унікальної чи неперевершеної, проте можуть сприяти розвитку невпевненості у завтрашньому дні. Крім того, на особистість кожного з нас впливає оточення, близькі, рідні, довірливі стосунки з ними, здатність до компромісних ситуацій, налаштованість на взаємодію, які сприяють позитивному функціонуванню особистості, задоволеності життям.

Професійна зайнятість займає, чи не половину, нашого життя. Звичайно, що те як ми відчуваємося на роботі не може не відобразитися на результатах нашої праці. На нашу думку, тут доцільно звернути увагу на поняття «особистісне зростання». Яка ж роль впливу особистісного зростання на психологічне благополуччя фахівця харчової промисловості і що таке особистісне зростання?

Аналіз наукових праць свідчить, що увага дослідників привернули різні аспекти, у межах різних психологічних підходів. Так, *подолання внутрішніх конфліктів у власній особистості*, які виникають через її внутрішні особливості, що конфліктують із зовнішнім, соціальним середовищем: від «комплексу меншовартості» до особистісного зростання (Адлер, 2015, с. 240) [36]; *функціонування особистості у певній соціальній ситуації*: психологія як наука про поведінку (Watson, 1926), сукупний рекорд (Skinner, 1959, с. 103) [37] та ін., у тому числі, й через спостереження за поведінкою інших людей. У своїй статті Бандура (1977) стверджував, що теорія соціального навчання показує пряму кореляцію між сприйнятою людиною самоефективністю та зміною поведінки. Самоефективність походить від чотирьох джерел: «досягнення продуктивності, вікаріозний досвід, словесні переконання та фізіологічні стани» (Bandura, 1977, с. 195) [38], на основі розгортання певних когнітивних «структур» або «схем», які спочатку існують в особливому

згорнутому стані в людині: мова та мислення дитини (Піаже, 1923, с. 390) [39]; *самозміни шляхом індивідуального вибору та конструювання нової соціальної реальності* (Harre, 1998, с. 208) [40], у складних умовах виживання в ситуації невизначеності: життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності (Титаренко, 2003); *самоактуалізація та вдосконалення себе на основі вродженої тенденції особистості до реалізації своїх потенційних можливостей* (Maslow, 1954); про те, як стати особистістю (Rogers, 1961), людина у пошуках змісту (Frankl, 1946); *самовиховання* (Бех, 2015, с. 640) [41]; становлення особистості як суб'єкта власної життєдіяльності, який визначає й утримує траєкторію життєвого руху: онтогенетичні визначення вчинку (Татенко, 2009), теоретично-методологічні проблеми сучасної психології в контексті суб'єктно-вчинкового підходу: життєтворення особистості у психологічній спадщині В. Роменця (Титаренко, 2016, с. 90–91) [29]; *саморозвиток і саморух як фундаментальна здатність людини стати й бути відповідним дійсності суб'єктом власного життя: навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості* (Костюк, 1989, с. 608) [18], реалізувати власний потенціал внаслідок саморозвитку, активність якому надає потреба: генезис існування особистості (Максименко, 2006, с. 240) [23]. При цьому основним інструментом саморуху є саморегуляція (Боришевский, 1992, с. 21–22) [42], інтегративний підхід до дії особистісного зростання в умовах психологічного тренінгу (Андрєєв, 2010, с. 145–150) [43], (Андрєєв, 2007, с. 56–62) [44].

Таким чином, особистісний розвиток є загальним процесом, що стосується особистості з притаманним їй цінностями.

Головним напрямом особистісного зростання є усвідомлення, яке поступово поглиблюється, охоплюючи нові нашарування та різноманітні компоненти психіки, котрі належать до трьох основних її сегментів: фізико-біологічного, психосоціального та духовного (Андрєєв, 2017) [45].

Ми можемо зробити висновок, що взаємозв'язок психологічного благополуччя і особистісного розвитку знаходить відображення у балансі позитивних і негативних переживань людини. Адже особистісний розвиток це процес, що може відбуватися впродовж усього життя, потребує витрат часу і енергії, нерідко супроводжується ситуаціями стресу, але не можливо не зазначити, що матеріальне і моральне задоволення, яке фахівець своєї справи отримує у результаті своєї роботи, і є обов'язковою складовою психологічного благополуччя.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Теоретико-методологічний аналіз показав, що проблема особистісного благополуччя та особистісного зростання є мало дослідженою у працівників харчової промисловості. Результати теоретичного огляду дають підстави для розгляду понять особистісного зростання та психологічного благополуччя особистості, яке виникає на основі суб'єктивних переживань та оцінок різних сторін життя.

Підґрунтям психологічного благополуччя є суб'єктивна оцінка людиною себе і власного життя і ставлення до нього, адекватне сприйняття своїх можливостей і потреб, стресостійкість, самоактуалізація та саморозвиток, які, у свою чергу, сприяють особистісному зростанню фахівця галузі харчової промисловості. Не можна виключати і наявність зворотного зв'язку, адже особистісне зростання, як процес самовдосконалення і самовиховання, пролонгований у часі і потребує ресурсу, який ба міг його забезпечити. На нашу думку, таким ресурсом може бути психологічне благополуччя людини взагалі, і працівника харчової промисловості зокрема. Таким чином, враховуючи вищезазначене можна констатувати, що проблема дослідження особистісного розвитку як чинника психологічного благополуччя фахівця харчової промисловості на сьогодні є надзвичайно актуальною та вимагає більш детального дослідження.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction вбачаємо у методичних розробках, наданні практичного інструментарію для вивчення феномену особистісного зростання як чинника психологічного благополуччя фахівця харчової промисловості. Також вважаємо перспективним створення програм психологічного супроводу становлення успішного фахівця харчової промисловості: розробки спеціальних психологічних тренінгів, рекомендацій щодо особистісного зростання та психологічного благополуччя. А також пов'язані з практичним значенням для харчової промисловості, а саме із впровадженням програм формування психологічної компетентності сучасних фахівців харчової промисловості в навчальний процес ЗВО, з метою оптимізації підготовки сучасних фахівців харчової промисловості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] World Health Report 2001 – Mental Health: New Understanding, New Hope. 2001. [Online]. Available: <https://is.gd/IJbvoD> Application date: January 05, 2024.

- [2] Н. В. Каргіна, «Екзистенційне розуміння психологічного благополуччя особистості», на *Всеукр. наук-практ. конф. з Міжнарод. участю*. Одеса: Вид-во ХГЕУ, 2015, с. 75–80. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.uaepp.org/cgi-bin/main.cgi?esse=973> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [3] M. Argyle, *The psychology of happiness*. London, Great Britain, 2001.
- [4] N. Bradburn, *The Structure of Psychological well-being*. Chicago : Aldine Pub. Co., 1969.
- [5] C. D. Ryff, B. Singer, «Psychological well-being: Meaning, measurement and implications for psychotherapy research», *Psychotherapy and psychosomatics*, vol. 65(1), p. 14–23, 1996. <https://doi.org/10.1159/000289026> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [6] K. Rogers, *Counseling and Psychotherapy: New Approaches to Practical Work*. BIBLIO Guarantee, 2000. [Online]. Available: <https://www.biblio.com/book/rogers-karl-counseling-psychotherapy-new-approaches/d/1571577907?aid=frg> Application date: January 05, 2024.
- [7] A. S. Waterman, «Two conceptions of happiness: contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment», *Journal of Personality and Social psychology*, vol. 64, p. 678–691, 1993. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/1993-25585-001> Application date: January 05, 2024.
- [8] W. R. Wilson, «Correlates of avowed happiness», *Psychological Bulletin*, vol. 67(4), p. 294–306, 1967. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/1967-07352-001> Application date: January 05, 2024.
- [9] E. Diener, «Most people are happy», *Psychological Science*, vol. 7(3), p. 185, 1995. [Online]. Available: <https://is.gd/HG1oNh> Application date: January 05, 2024.
- [10] В. М. Духневич, *Психологічне благополуччя професіонала як умова його ефективної діяльності*. Київ, Україна, 2002.
- [11] Е. І. Кологривова, «Вплив особистісних прагнень на переживання суб'єктивного благополуччя молодого людиною», *Соціальна психологія*, № 5, с. 179–184, 2008.
- [12] Ю. М. Олександров, «Саморегуляція як чинник психологічного благополуччя студентської молоді», автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук. Харків, 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/mYjlxk> Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [13] R. M. Rayan, E. L. Deci, M. Vansteenkiste, & B. Soenens, «Building a science of motivated persons: Self-determination theory's empirical approach to human experience and the regulation of behavior», *Motivation Science*, vol. 7(2), p. 97–110, 2021. <https://doi.org/10.1037/mot0000194> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [14] О. І. Бондарчук, «Технологія формування психологічної компетентності суб'єктів освітнього процесу в умовах відкритої післядипломної освіти», у *Відкрита освіта: інноваційні технології та менеджмент*; М. О. Кириченка, Л. М. Сергєєвої, Ред. Київ, Україна: Ін-т обдарованої дитини, 2018, 440 с., с. 197–210.
- [15] О. М. Васильченко, «Репродуктивні уявлення в структурі суб'єктивного благополуччя особистості», *Актуальні проблеми психології*, т. 7, вип. 25, с. 27–35, 2011.
- [16] Е. Н. Erikson, *Identity. Yourth and Crisis*. New York; London: W.W. Norton & Company, 1968.
- [17] О. С. Штепа, *Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг*. Львів, Україна: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008.
- [18] Г. С. Костюк, *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості*. Київ, Україна: Рад. школа, 1989.
- [19] Г. О. Балл, «Концепція самоактуалізації особистості в гуманістичній психології», *Психологія і суспільство*, № 2, с. 16–32, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/24762> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [20] І. С. Булах, «Витоки особистісного зростання людини», *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 Психологічні науки*, вип. 6, с. 53–63, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2017_6_9 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [21] В. Л. Зливков, «Ідентичність особистості: інтеграція психологічних знань», *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*, вип. 1, с. 21–26, 2020. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-3> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [22] М. Й. Боришевський, «Самосвідомість особистості як детермінанта її взаємодії з суспільством», *Шлях освіти*, № 4, с. 12–14, 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://lib.vippo.org.ua/periodyka.php?book=808> Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [23] С. Д. Максименко, *Гене́за здійснення особистості*. Київ, Україна: ТОВ «КММ», 2006.
- [24] Е. И. Головаха, *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи*. Київ, Україна: Наук. думка, 1988.
- [25] Н. В. Чепелева, «Самопроекування особистості у дискурсивному просторі», *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, вип. 31, с. 12–20, 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2012_31_4 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [26] І. С. Булах, «Психологічні основи особистісного зростання підлітків», автореф. на здобуття наук. ступеня, д-ра наук; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ, 2004. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6085/Bulah.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [27] Е. О. Помиткін, *Психологія духовного розвитку особистості*. Київ, Україна: Наш час, 2007.
- [28] Е. О. Любченко, «Влияние методов православной автотрансформации на личностный рост», дис. канд. наук; Ин-т соц. и полит. психологии АПН Украины. Киев, 2004.
- [29] Т. М. Титаренко, «Життєтворення особистості у психологічній спадщині В. А. Роменця», *Психологія і суспільство*, № 2, с. 73–83, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2016_2_8 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [30] В. І. Омелянська, «Концептуальний аналіз психологічного благополуччя», *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, вип. 1, с. 22–26, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/cctd2s>; <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.1.5> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [31] С. D. Ryff, В. Singer, «The contours of positive human health», *Psychological Inquiry*, vol. 9(1), p. 719–727, 1998. [Online]. Available: <https://www.jstor.org/stable/1449605> Application date: January 05, 2024.
- [32] Т. Л. Мостенська, О. І. Драган, І. В. Суха (Євсєєва), *Системне забезпечення конкурентоспроможності підприємств м'ясної і молочної промисловості України*. Київ, Україна, 2010.
- [33] К. С. Лазарева, «К. Д. Ушинський про навчання молодших школярів опису», *Педагогіка та психологія*, вип. 37, с. 139–147, 2010. [Електронний ресурс].

Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2010_37_19 Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [34] Н. В. Волинець, *Психологічні особливості особистісного благополуччя в професійній сфері життєдіяльності*. Хмельницький, Україна: Видав. НАДПСУ, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/428> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [35] С. D. Ryff, C. L. M. Keyes, «The structure of psychological well-being revisited», *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 69(4), p. 719-727, 1995. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [36] А. Адлер, *Практика и теория индивидуальной психологии*. Москва, Россия: Академический Проект, 2015.
- [37] Cumulative Record by B. F. Skinner. New York: Appleton-Century-Crofts, 1959. [Online]. Available: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00131726009339571> Application date: January 05, 2024.
- [38] A. Bandura, «Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change», *Psychological Review*, vol. 84(2), p. 191-215, 1977. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/1977-25733-001> Application date: January 05, 2024.
- [39] Ж. Піаже, *Мова та мислення дитини*. Вид. Форс, Україна, 1923.
- [40] R. Harre, *The singular self: An introduction to the psychology of personhood*. London: Sage, 1998. [Online]. Available: <https://is.gd/y80pF0> Application date: January 05, 2024.
- [41] І. Д. Бех, *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. Чернівці, Україна: Букрек, 2015, т. 1.
- [42] М. И. Боришевский, «Развитие саморегуляции поведения школьников», дис. д-ра наук; КГПИ им. М.П. Драгоманова. Киев, 1992.
- [43] А. С. Андреев, «Естественные предпосылки личностного роста», на *Кримській наук.-практ. конф. Сучасні пріоритети практичної психології освіти*. Сімферополь: Учпедгіз, 2010, с. 35-39.
- [44] А. С. Андреев, «Тілесно орієнтована методика особистісного зростання в умовах психологічного тренінгу», *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*, вип. 34, с. 56-62, 2007.
- [45] О. С. Андреев, «Етапи особистісного зростання», *Психологія і суспільство*, № 2(68), с. 127-134, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ggJiT9> Дата звернення: Січ. 05, 2024.

PERSONAL GROWTH AS A FACTOR OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FOOD INDUSTRY PROFESSIONALS

Iuliia Voloshina,

graduate student of the Department of Management Psychology

Postgraduate Education Central Institute

SIHE «University of Education Management».

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0004-9949-8060>
zmyslaya@uem.edu.ua

Abstract. The article highlights the phenomenon of personal growth as a factor of psychological well-being of food industry professionals. The work of scientists on the study of the essence of the concepts of "psychological well-being" and "personal growth" is analyzed. Personal growth is considered as an indicator characterized by the individual's desire for continuous development and improvement; his/her ability to positively accept himself/herself and the environment; effectiveness in solving daily tasks and through awareness of the purpose, vocation, life goals and the actual ability to achieve them; and is the result not so much of external influences as of internal abilities, personal qualities and potential. Professional growth is defined as a prolonged process of development of personal and professional potential, formation of motivation, values, self-concept of a person as a subject of professional activity aimed at professional self-realization. The problems of personality development against the background of various contexts of functioning of modern society are highlighted. The problem of psychological well-being, the importance of its comprehensive research in connection with the study of the problems of productive self-realization, personal growth and successful life is considered. The main approaches to the study of psychological well-being as a phenomenon that has a complex structure and reflects the emotional and evaluative experience of the personality of the success of their own existence are presented. The role of cognitive, affective and other components in the processes of positive personality functioning and ways of their assessment are highlighted. The psychological well-being is defined as an emotional criterion of success, a subjective assessment caused by "satisfaction - dissatisfaction" with life. The role of a complex of psychological qualities and properties is emphasized, which, on the one hand, act as determinants of well-being, and on the other hand, as its results. It is noted that in the structure of successful personal growth, psychological well-being is one of its main

indicators and is expressed in indicators of a positive emotional attitude towards oneself and one's life; it is a generalized and relatively stable experience of one's own effectiveness in the processes of self-realization. Prospects for further research are outlined. The need for a deeper and more systematic analysis of personal growth as a factor in the psychological well-being of food industry professionals is emphasized.

Keywords: personal growth; psychological well-being; specialist; Food Industry; personality.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] World Health Report 2001 – Mental Health: New Understanding, New Hope. 2001. [Online]. Available: <https://is.gd/IJbvoD> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [2] N. V. Karhina, «Ekzystentsiine rozuminnia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti», na Vseukr. nauk-prakt. konf. z Mizhnarod. uchastiu. Odesa: Vyd-vo KhHEU, 2015, s. 75–80. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.uaep.org/cgi-bin/main.cgi?esse=973> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [3] M. Argyle, The psychology of happiness. London, Great Britain, 2001. (in English)
- [4] N. Bradburn, The Structure of Psychological well-being. Chicago : Aldine Pub. Co., 1969. (in English)
- [5] C. D. Ryff, B. Singer, «Psychological well-being: Meaning, measurement and implications for psychotherapy research», Psychotherapy and psychosomatics, vol. 65(1), p. 14–23, 1996. <https://doi.org/10.1159/000289026> (in English)
- [6] K. Rogers, Counseling and Psychotherapy: New Approaches to Practical Work. BIBLIO Guarantee, 2000. [Online]. Available: <https://www.biblio.com/book/rogers-karl-counseling-psychotherapy-new-approaches/d/1571577907?aid=frg> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [7] A. S. Waterman, «Two conceptions of happiness: contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment», Journal of Personality and Social psychology, vol. 64, p. 678–691, 1993. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/1993-25585-001> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [8] W. R. Wilson, «Correlates of avowed happiness», Psychological Bulletin, vol. 67(4), p. 294–306, 1967. [Online].

Available: <https://psycnet.apa.org/record/1967-07352-001> Application date: January 05, 2024. (in English)

- [9] E. Diener, «Most people are happy», Psychological Science, vol. 7(3), p. 185, 1995. [Online]. Available: <https://is.gd/HG1oNh> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [10] V. M. Dukhnevych, Psykholohichne blahopoluchchia profesionala yak umova yoho efektyvnoi diialnosti. Kyiv, Ukraina, 2002. (in Ukraine)
- [11] E. I. Kolohryvova, «Vplyv osobystisnykh prahnen na perezhyvannia subiektyvnoho blahopoluchchia molodoiu liudynoju», Sotsialna psykholohiia, № 5, s. 179–184, 2008. (in Ukraine)
- [12] Yu. M. Oleksandrov, «Samorehuliatsiia yak chynnyk psykholohichnoho blahopoluchchia studentskoi molodi», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. nauk. Kharkiv, 2010. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/mYjlxk> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [13] R. M. Ryan, E. L. Deci, M. Vansteenkiste, & B. Soenens, «Building a science of motivated persons: Self-determination theory's empirical approach to human experience and the regulation of behavior», Motivation Science, vol. 7(2), p. 97–110, 2021. <https://doi.org/10.1037/mot0000194> (in English)
- [14] O. I. Bondarchuk, «Tekhnolohiia formuvannia psykholohichnoi kompetentnosti subiektyv osvithnoho protsesu v umovakh vidkrytoi pisliadyplomnoi osvity», u Vidkryta osvita: innovatsiini tekhnolohii ta menedzhment; M. O. Kyrychenka, L. M. Serheievoi, Red. Kyiv, Ukraina: In-t obdarovanoi dytyny, 2018, 440 s., s. 197–210. (in Ukraine)
- [15] O. M. Vasylychenko, «Reproduktyvni uiavlennia v strukturi subiektyvnoho blahopoluchchia osobystosti», Aktualni problemy psykholohii, t. 7, vyp. 25, s. 27–35, 2011. (in Ukraine)
- [16] E. H. Erikson, Identity. Yourth and Crisis. New York; London: W.W. Norton & Company, 1968. (in English)
- [17] O. S. Shtepa, Osobystisna zrilist: Model. Opytuvalnyk. Treninh. Lviv, Ukraina: Vydav. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2008. (in Ukraine)
- [18] H. S. Kostyuk, Navchalno-vykhovnyi protses i psykhychnyi rozvytok osobystosti. Kyiv, Ukraina: Rad. shkola, 1989. (in Ukraine)
- [19] H. O. Ball, «Kontseptsiia samoaktualizatsii osobystosti v humanistychnii psykholohii», Psykholohiia i suspilstvo, № 2, s. 16–32, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/24762> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)

- [20] I. S. Bulakh, «Vytoky osobystisnoho zrostannia liudyny», Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 12 Psykholohichni nauky, vyp. 6, s. 53–63, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2017_6_9 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [21] V. L. Zlyvkov, «Identychnist osobystosti: intehratsiia psykholohichnykh znan», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii 12 Psykholohichni nauky, vyp. 1, s. 21–26, 2020. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-3> (in Ukraine)
- [22] M. Y. Boryshevskiy, «Samosvidomist osobystosti yak determinanta yii vzaiemodii z suspilstvom», Shliakh osvity, № 4, s. 12–14, 2010. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://lib.vippo.org.ua/periodyka.php?book=808> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [23] S. D. Maksymenko, Heneza zdiisnennia osobystosti. Kyiv, Ukraina: TOV «KMM», 2006. (in Ukraine)
- [24] E. I. Golovaha, Zhiznennaya perspektiva i professional'noe samoopredelenie molodezhi. Kyiv, Ukraina: Nauk. dumka, 1988. (in Russian)
- [25] N. V. Chepelieva, «Samoproektuvannia osobystosti u dyskursyvnomu prostori», Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, vyp. 31, s. 12–20, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2012_31_4 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [26] I. S. Bulakh, «Psykholohichni osnovy osobystisnoho zrostannia pidlitkiv», avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia, d-ra nauk; Nats. ped. un-t imeni M.P. Drahomanova. Kyiv, 2004. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6085/Bulah.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [27] E. O. Pomytkin, Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti. Kyiv, Ukraina: Nash chas, 2007. (in Ukraine)
- [28] E. O. Lyubchenko, «Vliyanie metodov pravoslavnoj avtotransformacii na lichnostnyj rost», dis. kand. nauk; In-t soc. i polit. psihologii APN Ukrainy. Kiev, 2004. (in Russian)
- [29] T. M. Tytarenko, «Zhyttietvorennia osobystosti u psykholohichnii spadshchyni V. A. Romentsia», Psykholohiia i suspilstvo, № 2, s. 73–83, 2016. [Elektronnyi resurs].

Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2016_2_8 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)

- [30] V. I. Omelianska, «Kontseptualnyi analiz psykholohichnoho blahopoluchchia», Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia, vyp. 1, s. 22–26, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/cctd2s>; <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.1.5> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [31] C. D. Ryff, B. Singer, «The contours of positive human health», Psychological Inquiry, vol. 9(1), p. 719–727, 1998. [Online]. Available: <https://www.jstor.org/stable/1449605> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [32] T. L. Mostenska, O. I. Drahan, I. V. Sukha (Ievsieieva), Systemne zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv miasnoi i molochnoi promyslovosti Ukrainy. Kyiv, Ukraina, 2010. (in Ukraine)
- [33] K. S. Lazarieva, «K.D. Ushynskiy pro navchannia molodshykh shkoliariv opysu», Pedahohika ta psykholohiia, vyp. 37, s. 139–147, 2010. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2010_37_19 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [34] N. V. Volynets, Psykholohichni osoblyvosti osobystisnoho blahopoluchchia v profesiinii sferi zhyttiediialnosti. Khmelnytskyi, Ukraina: Vydav. NADPSU, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/428> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [35] C. D. Ryff, C. L. M. Keyes, «The structure of psychological well-being revisited», Journal of Personality and Social Psychology, vol. 69(4), p. 719–727, 1995. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719> (in English)
- [36] A. Adler, Praktika i teoriya individual'noj psihologii. Moskva, Rossiya: Akademicheskij Proekt, 2015. (in Russian)
- [37] Cumulative Record by B. F. Skinner. New York: Appleton-Century-Crofts, 1959. [Online]. Available: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00131726009339571> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [38] A. Bandura, «Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change», Psychological Review, vol. 84(2), p. 191–215, 1977. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/1977-25733-001> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [39] Zh. Piazhe, Mova ta myslennia dytyny. Vyd. Fors, Ukraina, 1923. (in Ukraine)

- [40] R. Harre, The singular self: An introduction to the psychology of personhood. London: Sage, 1998. [Online]. Available: <https://is.gd/y80pF0> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [41] I. D. Bekh, Vybrani naukovi pratsi. Vykhovannia osobystosti. Chernivtsi, Ukraina: Bukrek, 2015, t. 1. (in Ukraine)
- [42] M. I. Borishevskij, «Razvitie samoregulyacii povedeniya shkol'nikov», dis. d-ra nauk; KGPI im. M.P. Dragomanova. Kiev, 1992. (in Russian)
- [43] A. S. Andreev, «Estestvennye predposylki lichnostnogo rosta», Krymskii nauk.-prakt. konf. Suchasni priorityty praktychnoi psykholohii osvity. Simferopol: Uchpedhiz, 2010, s. 35–39. (in Ukraine)
- [44] A. S. Andrieiev, «Tilesno oriientovana metodyka osobystisnoho zrostannia v umovakh psykholohichnoho treninhu», Naukovi zapysky Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy, vyp. 34, s. 56–62, 2007. (in Ukraine)
- [45] O. S. Andrieiev, «Etapy osobystisnoho zrostannia», Psykholohiia i suspilstvo, № 2(68), s. 127–134, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ggliT9> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
05 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-65-81](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-65-81)

УДК 37.04. 364-7. 37.07.+ 340.13+159.92

Давидова Оксана Володимирівна,

кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського;
Директор Комунальної установи
«Інклюзивно-ресурсний центр №-1».
Кременчук, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0003-7457-6539>
71kseniya@gmail.com

Москалик Геннадій Федорович,

доктор філософських наук, професор кафедри
психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського.
Кременчук, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-3224-4571>
21023upr@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ: СПЕЦИФІКА В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті проведено теоретичний аналіз проблеми особливостей та специфіки діяльності Інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) на теренах України в умовах війни. Нажаль, під час повномасштабного вторгнення РФ на початку 2022 року в Україну, посилюється вплив стресових чинників та розширюється спектр травматизації українців. Від цього страждають особи з особливими потребами та інваліди, оскільки вони є найбільш вразливою категорією населення. Виникає гостра необхідність щодо адаптації освітньої системи до викликів воєнної ситуації, оскільки освітня інфраструктура стала мішенню для російських загарбників. З урахуванням збройної агресії російської федерації в Україні, змінюється правове поле, яке регламентує виконання нових професійних завдань у площині діяльності Інклюзивно-ресурсних центрів. У статті опрацьовано правові зміни в умовах війни, зокрема що стосуються забезпечення системним кваліфікованим супроводом осіб з особливими освітніми потребами, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування). У рамках теоретичних розвідок з'ясовано, що оновленим Законодавством включено до правового поля важливі аспекти консультування батьків або законних

представників здобувачів з особливими потребами; роз'яснено механізм проведення комплексного оцінювання, необхідність модифікації / адаптації освітньої програми / навчальних предметів. Важливим завданням у діяльності ІРЦ є реалізація навігаційної функції, яка допомагає скерувати тих, хто потребує, для отримання психологічної, соціальної та іншої допомоги. Встановлено, що найгострішою проблемою сьогодення стає необхідність організації підтримки в освітньому процесі дітей, які зазнали психологічної травми. Стаття підкреслює можливості співпраці фахівців ІРЦ з медичними та іншими спеціалістами: клінічними психологами, психотерапевтами, ерготерапевтами, фізичними терапевтами та ін., що доповнює не тільки контекст проведення комплексного оцінювання, а й розгортає можливості розбудови індивідуальної траєкторії дитини з особливими освітніми потребами в моделі «безбар'єрності», «включеності» в соціальний світ.

Ключові слова: діяльність Інклюзивно-ресурсних центрів; правові зміни в умовах війни; особи з особливими освітніми потребами; особи, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування); психологічна травма; психолого-педагогічний супровід; модель діяльності Інклюзивно-ресурсних центрів.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Міжнародні стандарти професійної допомоги особам з особливими освітніми потребами сприяють розвитку мережі нових установ в Україні – Інклюзивно-ресурсних центрів, які забезпечують системний кваліфікований супровід осіб з особливими освітніми потребами (ООП), сприяють їх повноцінній соціалізації в суспільстві та окреслюють мету реалізації інклюзивного підходу в освіті, тим самим започатковують інноваційну практичну модель психолого-педагогічної допомоги в системі закладів освіти, розвиваючи концепцію соціальної дієздатності.

У цьому контексті, відповідна модель побудована на принципах відмови від стигматизації соціальним середовищем статусу «інвалід», характеризується трансформацією суспільної свідомості, вирізняється новим феноменом «включеності» індивіда в соціальний світ, відкриває можливість повноцінної самореалізації та інтеграції дітей з ООП в соціум, базується на конструктах соціального розвитку людини.

У науковому дискурсі інклюзію розглядають у контексті поняття «соціальна інклюзія», впливу суспільства й соціального середовища на особистість та активну участь у цьому процесі самої особистості» [6].

При цьому, аспекти діяльності ІРЦ спрямовані «не тільки на підготовку дітей з ООП до життя в суспільстві, надання їм підтримки, а й на здійснення відповідних змін у самому суспільстві, у ставленні членів суспільства до таких дітей, тобто надання підтримки закладу освіти, родині, громаді – у цілому суспільству» [1].

Незважаючи на значну кількість наукових праць у руслі зазначеної проблематики, бракує робіт, присвячених дослідженням особливостей діяльності ІРЦ та її специфіки в умовах війни. Нажаль, в умовах війни посилюється вплив стресових чинників та спектр травматизації українців, у тому числі від цього страждають особи різних вікових груп з особливими потребами, які є найбільш вразливою категорією населення.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Сучасними українськими дослідниками (Є. Головаха, О. Дікова-Фаворська, О. Засенко, С. Катаєв, Н. Костенко, М. Наумова, О. Піронкова, Ю. Романенко, Н. Софій, А. Ручка, Л. Скокова, В. Танчер, Л. Хижняк та інші) акумулюються зусилля, націлені на аналіз ціннісно-нормативних, інституційно-нормативних особливостей інклюзії, а також окреслюються перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Дослідження діяльності Інклюзивно-ресурсних центрів, особливостей процесу інклюзії в сучасному українському суспільстві розглядали (Т. Блонова, О. Воротинцева, В. Лященко, І. Калініченко, А. Колупаєва).

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні специфіки діяльності Інклюзивно-ресурсних центрів в умовах війни.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: здійснити теоретичний аналіз правових змін, які стосуються діяльності ІРЦ в умовах війни; здійснити теоретичні розвідки щодо системи забезпечення системним кваліфікованим супроводом осіб з особливими освітніми потребами (ООП), зокрема тих, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування); проаналізувати моделі та функції діяльності ІРЦ в аспектах роботи з психологічною травмою осіб з ООП.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Загальновідомо, що:

- освітня політика України в питаннях інклюзії орієнтована на міжнародні стандарти та зразки наслідування професійної допомоги особам з особливими освітніми потребами та інвалідам, зокрема на засадах «безбар'єрності» та повноцінної їх соціалізації в суспільстві [2], [3], [18];

- у площині державних гарантій розбудовується діяльність Інтегративно-ресурсних центрів щодо підтримки дітей з освітніми труднощами [3], [7], [12], [13];
- широкомасштабна війна в Україні унаслідок російської агресії завдала травмивного впливу, зокрема особам з особливими освітніми потребами [5], [8], [10], [11];
- відбулося масове переміщення українського населення у межах країни, та за кордон з отриманням статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО) чи біженця [5];
- функціонування діяльності Інтегративно-ресурсних центрів ускладнено в умовах війни в Україні [7], [8].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Використано теоретичні методи наукового дослідження: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми, моделі, функції діяльності ІРЦ в умовах стабільних показників розвитку системи та не прогнозованих / в умовах воєнного стану в Україні; аналітичний метод нормативних документів, систематизація отриманих результатів теоретичного аналізу правового поля щодо процедури проведення комплексної оцінки розвитку дітей з ООП, організації роботи та підтримки в освітньому процесі дітей, які зазнали психологічної травми; емпіричні – обсерваційні (безпосереднє та включене спостереження, експертне оцінювання) матеріалів досвіду управління установою КУ «ІРЦ – 1» міста Кременчука, для визначення основного психологічного фокусу діяльності ІРЦ в умовах війни.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Звертаючись до аналізу, зазначимо, що сьогодні діяльність ІРЦ побудована на системі державних гарантій для осіб з особливими освітніми потребами та осіб з інвалідністю, реалізується через накреслені в нормативному полі Державні та спеціальні освітні стандарти, інші документах, що охоплюють комплекс принципів, завдань, забезпечують політику недискримінації, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників» [2], а МОН є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує діяльність інтегративно-ресурсних центрів (Постанова КМУ від 12.07.2017 р. № 545 (редакція від 29.04.2022 р.) «Про затвердження Положення про інтегративно-ресурсний центр») [11].

Діяльність ІРЦ, як «першої ланки на шляху здобуття освіти дитиною з особливими освітніми потребами» [8] «органу забезпечення інтегративної

політики» полягає в проведенні оцінки розвитку дитини, наданні послуг психолого-педагогічного та корекційно-розвиткового характеру; кваліфіковано-системного «супроводу» осіб з особливими освітніми потребами» [4].

У науковій літературі [4] виділено функції діяльності ІРЦ, зокрема додаткові (субсидіарні), які застосовуються також для центрів інклюзивної освіти: навігаційна, інформаційна, що передбачають формування необхідного базису для батьків чи законних представників дитини щодо реалізації дітьми освітніх та соціально-емоційних потреб, а також їх підтримку в безперешкодному доступі до освіти та соціалізації.

Прикладом може слугувати модель діяльності ІРЦ щодо підтримки дітей з освітніми труднощами в Україні, запропоновану І. Калініченко [4]. Ця модель уключає паттерни про: «право на освіту», «розвиток особистості», «ставлення до дитини з особливими освітніми потребами», «стратегії безбар'єрного простору» [18], а діяльність ІРЦ, згідно цієї моделі, має спиратися на нормативно-правові акти (НПА) та європрактики. Окремими опціями цієї моделі є: консультації з батьками осіб з ООП із дотриманням ідей недискримінації дитячої та батьківської гідності та реалізація права дитини на безкоштовну допомогу в ІРЦ, до держави.

Висловимо деякі додаткові міркування. Поділяємо думку автора, щодо окресленої моделі, концептуальності, структури та її психологічного фокусу, однак, в умовах війни, постає проблема переходу від стабільних показників розвитку системи до більш непрогнозованих, зокрема тих, які виникають внаслідок біфуркацій, критичних ситуацій та можуть також виступати новими вихідними умовами стрімких змін.

З огляду на це, постає гостра необхідність щодо адаптації освітньої системи до викликів воєнної ситуації, оскільки освітня інфраструктура під час повномасштабного вторгнення РФ на початку 2022 року стала мішенню для російських загарбників.

Так, за оцінками Генерального секретаря ООН, відбулося масове переміщення українських школярів, студентів, педагогів та науковців як у межах країни, так і за кордон з отриманням статусу ВПО чи біженця [5].

Міністерством освіти і науки було розроблено декілька моделей навчання з використанням різних його форм для українських школярів і студентів, залежно від місця їх перебування [5].

Набирає обертів впровадження дистанційного навчання, як важливого інструменту забезпечення рівного доступу учнів до освіти в умовах війни, а діяльність ІРЦ виступає соціальним інститутом активної підтримки та забезпечення права на здобуття освіти осіб з особливими освітніми потребами. Важливого значення набувають нові імперативи розвитку діяльності ІРЦ в умовах воєнної агресії.

Нещодавно Постановою від 26 квітня 2022 р. № 483 про «Зміни, що вносяться до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 р. № 530 і від 15 вересня 2021 р. № 957» було поставлено основні акценти стосовно умов дотримання безпеки в період воєнного стану під час проведення психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових занять для учнів з особливими освітніми потребами, зокрема з числа тих, що вимушені були змінити своє місце проживання (перебування) [11]. Також, з урахуванням збройної агресії російської федерації в Україні, цією постановою дозволяється фахівцям інклюзивно-ресурсного центру брати участь у засіданні команди психолого-педагогічного супроводу (КППС) в різних форматах: в онлайн, змішаному та очно-дистанційному.

Разом з цим, постановою від 29.04.2022 р. № 493 «Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр» було ухвалено зміни [12].

Зокрема, тепер в ІРЦ можна надавати документи / копії із за стосунку Дія (Дія). На період дії воєнного стану розширено коло нових завдань для фахівців ІРЦ (п. 8.) цієї постанови [12], зокрема доповнено переліком послуг щодо здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з ООП, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування):

- забезпечувати проведення комплексної оцінки, у тому числі повторної (п. 8.12.);
- здійснювати додаткові послуги (корекційно-розвиткові та психолого-педагогічні) у заклади освіти за місцем навчання для осіб, які зараховані в інклюзивні класи / групи та їх не отримують, зокрема дистанційно через можливі причини порушень психофізичного розвитку здобувачів (п. 8.12.);
- згідно цієї постанови (п. 38.), коло нових супровідних завдань для фахівців ІРЦ доповнено важливим аспектом консультування батьків або законних представників особи вдома [12].

Також, у п.8 цієї постанови [12] та в Листі МОН України від 15.06.2022 № 1/6435-22 «Щодо забезпечення освіти осіб з особливими освітніми потребами» [7] фахівцям ІРЦ доручено нові завдання щодо інформування батьків (інших законних представників) особи з ООП стосовно закладів освіти, в яких її можна продовжити, скерувати для отримання психологічної, соціальної та іншої допомоги.

Що стосується проведення комплексного оцінювання. Насамперед, це «збір та інтерпретація інформації про особливості розвитку особи з метою визначення її особливих освітніх потреб та визначення її освітніх труднощів» [8].

На часі є розширення рамок механізму проведення комплексної оцінки, необхідність модифікації чи адаптації освітньої програми

(навчальних предметів) (п. 19., 20., 21. Постанова КМУ № 493 від 29.04.2022) [12].

Варто зазначити, що в методичних рекомендаціях Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України [17] поставлено акценти стосовно модифікації навчальної програми. Суть модифікації «стосуються спрощення змісту, суттєвого скорочення навчального матеріалу тощо та застосовують переважно при визначенні труднощів у осіб з ООП тяжкого чи найтяжчого ступенів прояву [17].

У якості прикладу, за результатами теоретичних розвідок процедури проведення комплексної оцінки розвитку дітей з порушенням слуху, при формуванні висновку (розділи «Оцінка освітньої діяльності»): «Адаптація / модифікація», «Умови для розвитку»). С. Литовченко [10] пропонує, в залежності від конкретної ситуації, виокремити дві групи особливих освітніх потреб.

Перша група спрямована на «адаптацію / модифікацію у межах діапазону: зміст, методи навчання, результат діяльності, оцінювання навчальних досягнень; адаптація засобів, наприклад шрифт Брайля, жестова мова та ін.; адаптації середовища (рівень освітлення, шуму тощо)», «адаптації фізичного навантаження»; конкретні адаптації «мінімальні адаптації завдань з метою розвитку мовлення», «адаптації письмових завдань тощо» [9]. У другій групі вчена поєднує умови для розвитку: соціального, емоційного, навчальної поведінки, навичок, самостійності. У графі «Рекомендації» авторкою запропоновано звернути увагу на конкретні методи індивідуальної адаптації / модифікації з деталізацією методик, вправ та прийомів, які є особливо важливим та відповідають особливостям розвитку особи з ООП, враховують її особистісно орієнтовану спрямованість. У цілому, вдосконалення самої форми висновку на основі врахування індивідуальної траєкторії розвитку дитини, його потенціалу, має схожість з ІПР (індивідуальною програмою розвитку) [10].

Окрім цього, у Листі МОН України від 06.09.2022 № 1/10258-22 «Про організацію освітнього процесу дітей з ООП у 2022/2023 навчальному році» роз'яснено щодо термінів проходження повторної комплексної оцінки для тих здобувачів, які перебувають на тимчасово окупованих територіях чи за кордоном. Зазначено, що після припинення чи скасування воєнного стану, повернення здобувача освіти з закордону, не пізніше ніж через три місяці після повернення, вона може бути проведена фахівцями ІРЦ. В окремих випадках, між рівнями освіти здобувача, комплексна оцінка може бути здійснена в режимі онлайн [8].

Між тим, дискусійним у діяльності ІРЦ залишається питання стосовно термінів проведення комплексної оцінки з підготовкою

відповідного висновку (проводиться протягом п'яти робочих днів). Проте, реалії сьогодення вказують не тільки на дефіцит кадрового забезпечення цього сектору, що напряму залежить від фінансового забезпечення установ такого типу, але ще й насамперед, ускладнені загрозою російської агресії, яка триває зараз під час широкомасштабної війни в Україні. Узагалі ж, комплекс проблем, пов'язаний з необхідністю тривалого перебування персоналу установи в укриттях, відсутності світла та іншими об'єктивними несприятливими чинниками, що в сукупності є підставою для перегляду відповідних нормативів у правовому полі.

З огляду на те, яка ситуація в Україні в умовах війни, постає питання психолого-педагогічного супроводу дітей особливо вразливої категорії. До цієї категорії безумовно відносяться діти з ООП, які потребують постійної підтримки. У цьому контексті, найгострішою проблемою сьогодення стає необхідність організації підтримки в освітньому процесі для дітей, які зазнали психологічної травми.

Зупинимось дещо детальніше.

О. Качмар стверджує, що війна завдала травмивного впливу тим людям «які бачили вбитих, поранених своїх близьких, руйнування їхніх домівок і міст. Цілим сім'ям доводиться переживати втрату, горе, тривогу, страх, не знати про місцеперебування близьких людей, залишати домівки та школи, бути свідками насильства та ізоляції» [5].

Зрозуміло, що актуалізується питання щодо супроводу осіб з ООП, особливо тих дітей, які отримали психологічну травму. У разі виявлення таких випадків, необхідно створювати для них комфортне середовище для розвитку актуальних можливостей та подальшої соціалізації.

Варто зазначити, що не всі діти, які перебували під впливом стресових чинників, мають прояви посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Отож, розпізнати потребу у психологічній підтримці дітей, які пережили травмивні події, можна, в залежності від віку, через такі маркери [5]:

- порушення сну/жахи; бажання нав'язливо відтворити травматичний досвід у грі з повторенням сценарію травматизації (у дітей дошкільного та шкільного молодшого віку);
- відчуття тривоги, страху розлуки з батьками або того, що травматична ситуація може повторитися, поведінка «зчеплення» з батьками або «чіпляння» за інших, а також розширений спектр поведінкових змін таких як: соціальна відчуженість, замкненість у собі «застрягання» на негативних переживаннях, думках, ідеях (у дітей 5–12 років);
- змішана симптоматика (поєднання дитячої та дорослої) характерна для дітей підліткового та юнацького віку, а картина

травматизації може проявлятися в різноманітних варіантах розладу адаптації.

В. Осьодло, В. Синишина [15] зазначають, що, більшість дітей, які пережили травмивні події відновлюється без сторонньої допомоги. Утім, процес відновлення та його успіх залежить від вчасно наданої дітям допомоги, що редукує деструктивний вплив психологічної травми на особистість дитини.

Відповідні зміни щодо роботи з аспектами психологічної травми закріплено (п. 26., п. 39. Постанови КМ № 493 від 29.04.2022), де прописано, що фахівці ІРЦ надають рекомендації щодо підтримки в освітньому процесі дітей, які зазнали психологічної травми, а корекційно-розвиткові послуги мають бути системними та спрямованими на запобігання впливу психологічної травми.

У цьому зв'язку, в Листі МОН України від від 31.08.2023 № 1/13094-23 «Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2023/2024 навчальному році» зазначено, що заклади освіти мають створювати сприятливі для навчання умови для осіб з ООП, впроваджувати додаткові заходи, спрямовані на попередження психологічного травмування [9].

Оновлене нормативно-правове забезпечення (п. 10, Постанова КМУ № 493 від 29.04.2022), дозволяє розширити діапазон додаткових можливостей співпраці фахівців ІРЦ з медичними та іншими спеціалістами, як то: клінічними психологами, психотерапевтами, ерготерапевтами, фізичними терапевтами, а контекст проведення комплексної оцінки наповнюється психологічним складником та необхідністю його врахування (п. 10, цієї ж постанови) [12].

Відповідно змін (п. 13. Постанови КМ № 493 від 29.04.2022) для проходження комплексної оцінки здобувачами дошкільної та загальної середньої освіти, до заяви можна додавати, окрім зошитів та малюнків, інші результати навчання, виховання та розвитку особи, що може суттєво розширювати дослідницький характер фахівцями ІРЦ психіки дитини з ООП, розкрити його внутрішній світ, думки, переживання, уявлення [12].

У концепті соціальної інтеграції, трансформації інклюзивного середовища, актуальності набуває питання утвердження філософського та соціального концепту «безбар'єрності», що має ознаки соціальної (а не медичної) моделі, поєднує конструкти не тільки долання фізичних труднощів, але й соціальних, психологічних, інформаційних бар'єрів, які перешкоджають реалізації прав осіб з ООП та інвалідністю.

Державна політика стосовно «безбар'єрності» інклюзивного середовища, як передумови для участі у всіх формах суспільного життя та

громадської активності, закріплена в Україні чинним Розпорядженням КМУ № 366-р від 14.04.2021 р. «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» [18].

Відповідна концепція безбар'єрності включає складові: освітню, економічну, інформаційну, фізичну та цифрову. Освітня, в свою чергу, надає рівні можливості та вільний доступ до освіти протягом життя; можливість здобуття іншої професії та підвищення кваліфікації, а також та опанування додатковими компетентностями. Суттєве доповнення щодо створення безбар'єрного освітнього середовища фахівцями ІРЦ внесено (п. 19. Постанови КМ № 493 від 29.04.2022), в якому зазначено, що метою проведення оцінки фізичного розвитку особи є визначення потреби стосовно облаштування освітнього простору з наданням відповідних рекомендацій [12].

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

У підсумку варто зазначити, що діяльність ІРЦ та специфіка виконання професійних завдань фахівцями по здійсненню системного кваліфікованого супроводу осіб з ООП та інвалідністю в умовах війни окреслена колом нових завдань. Так, з урахуванням умов безпеки, для здобувачів освіти, які вимушено змінили своє місце проживання, оновлено механізм проведення комплексної оцінки та встановлено нові часові межі; здійснюються додаткові психолого-педагогічні, корекційно-розвиткові послуги за місцем навчання; реалізується навігаційна функція стосовно можливостей отримати психологічну, соціальну та іншу допомогу.

Розширено діапазон можливостей впливати на розбудову індивідуальної траєкторії дитини через аспекти модифікації/адаптації навчального змісту програм для здобувачів з ООП. Відповідно до особливостей розвитку дітей та потреби, є можливість співпрацювати з фахівцями, дотичними до аналізу психофізичного їх розвитку. Водночас, фахівці ІРЦ фокусують увагу на організацію підтримки в освітньому процесі дітей з ООП, які зазнали психологічної травми, а, з метою уникнення ретравматизації, сприяють їх повноцінній соціалізації в суспільстві.

Системні зміни в діяльності ІРЦ віддзеркалюють концепт «безбар'єрності», створюють можливість впровадження дистанційного навчання. Суспільна потреба в умовах війни, спонукає сучасний інклюзивний простір мережевої системи (дитина – батьки (опікуни) – заклад освіти – ІРЦ – місто – країна) до стрімких, динамічних змін, а одним із «коліщат» цього динамічного, рухомого суспільного механізму є – Інклюзивно-ресурсний центр.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Тому, у рамках цієї статті ми не обмежуємось аналізом правових документів, запропонованих у межах наших теоретичних розвідок, натомість *перспективи дослідження убачаємо* в необхідності впровадження практичного досвіду та змісту інших аспектів діяльності ІРЦ в умовах війни, зокрема розробку інших критеріїв діагностики дітей з ООП в Інклюзивно-ресурсних центрах, проведенні інвентаризації застарілих механізмів звітності, пошуках шляхів розв'язку протиріч, які пов'язані, з однієї сторони, з розширенням кола завдань для фахівців ІРЦ, а з іншої – обмеженням кадрового та фінансового їх ресурсів та ускладненням (а іноді й унеможливленням) їх вирішувати через об'єктивні обставини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] В. А. Гладуш, «Інклюзивна освіта та здоров'я дітей з психофізичними порушеннями: проблеми сьогодення», на *Всеукр. наук.-практ. конф. Спеціальна освіта: стан та перспективи*. Харків, 2017, с. 185–189. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3HrWg4> Дата звернення: Лют. 06, 2024.
- [2] Верховна Рада України. (2017, Верес. 05). *Закон № 2145-VIII «Про освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- [3] Міністерство освіти і науки України. Інклюзивно-ресурсні центри. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv> Дата звернення: Лют. 06, 2024.
- [4] І. Калініченко, «Діяльність інклюзивно-ресурсних центрів щодо підтримки дітей з освітніми труднощами», *Перспективи та інновації науки*, № 2(7), с. 324–332, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1104/1101> Дата звернення: Лют. 06, 2024.
- [5] О. В. Качмар, «Орієнтири розвитку освітньої галузі України в умовах воєнної агресії», *Актуальні питання у сучасній науці*, № 9(15), с. 705–717, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/6372/6405> Дата звернення: Лют. 06, 2024.
- [6] А. Колупаєва, О. Таранченко, *Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі*. Харків, Україна : Ранок, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/SjZbAM> Дата звернення: Лют. 06, 2024.

- [7] Міністерство освіти і науки України. (2022, Черв. 15). Лист № 1/6435-22 «Щодо забезпечення освіти осіб з особливими освітніми потребами». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://grm.osv.org.ua/news/1657100554/>
- [8] Міністерство освіти і науки України. (2022, Верес. 06). Лист № 1/10258-22 «Про організацію освітнього процесу дітей з ООП у 2022/2023 навчальному році». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-20222023-navchalnomu-roci>
- [9] Міністерство освіти і науки України. (2023, Серп. 08). Лист № 1/13094-23 «Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2023/2024 навчальному році». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-20232024-navchalnomu-roci>
- [10] С. В. Литовченко, «Діти з порушеннями слуху: організація підтримки та комплексна оцінка в ІРЦ», *Особлива дитина: навчання і виховання*, № 1, с. 19–29, 2021. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/Gp1muu> Дата звернення: Лют. 06, 2024.
- [11] Кабінет Міністрів України. (2017, Лип. 12). Постанова № 545, «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр». Ред. від 29.04.2022 р. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>
- [12] Кабінет Міністрів України. (2022, Квіт. 29). Постанова № 493, «Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-%D0%BF#Text>
- [13] Кабінет Міністрів України. (2022, Квіт. 26). Постанова № 483, «Про зміни, що вносяться до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 р. № 530 і від 15 вересня 2021 р. № 957». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2022-%D0%BF#Text>
- [14] *Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів*; М. А. Порошенко, Ред. Київ, Україна, 2018. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne->

[navchannya/posibniki/Inclusive study Sep17.pdf](#) Дата звернення:
Лют. 06, 2024.

- [15] В. І. Осьодло, В. М. Синишина, «Психологічна допомога учасникам навчально-виховного процесу під час переживання травмуючого досвіду, пов'язаного з антитерористичною операцією на сході України», *Причорноморські психологічні студії*, вип. 1, с. 13–18, 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: http://www.pps.nuoua.od.ua/archive/v1_2017/1_2017.pdf
Дата звернення: Лют. 06, 2024.
- [16] О. І. Продіус, «Особливості моделей інклюзивної освіти в країнах Європи відповідно до вимог сучасного суспільства», *Проблеми системного підходу в економіці*, вип. 4(2), с. 86–93, 2019. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4%282%29_14
Дата звернення: Лют. 06, 2024.
- [17] Л. І. Прохоренко, та ін., *Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі*. Київ, Україна: Ін-т спец. педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2021. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://bit.ly/3mzL8sZ> Дата звернення: Лют. 06, 2024.
- [18] Кабінет Міністрів України. (2021, Квіт. 14). *Розпорядження № 366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

FEATURES OF THE ACTIVITIES OF INCLUSIVE RESOURCE CENTERS: SPECIFICITY IN THE CONDITIONS OF WAR

Oksana Davydova,

Candidate of Psychological Sciences,
assistant the department of psychology, pedagogy and philosophy
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University;
Director of the Communal Institution
«Inclusive resource center No. 1».
Kremenchuk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0003-7457-6539>
71kseniya@gmail.com

Hennadii Moskalyk,

Doctor of Philosophical Sciences (D.),

Professor at the Department of psychology, pedagogy and philosophy

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University.

Kremenchuk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-3224-4571>
21023upr@gmail.com

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of features and specifics of Inclusive Resource Centers (IRCs) on the territory of Ukraine in wartime conditions. Unfortunately, during the full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine in early 2022, the impact of stress factors will increase and the spectrum of traumatization of Ukrainians will expand. Persons with special needs and the disabled suffer from this, as they are the most vulnerable category of the population. There is an urgent need to adapt the educational system to the challenges of the war situation, since the educational infrastructure has become a target for the Russian invaders. Taking into account the armed aggression of the Russian Federation in Ukraine, the legal field is changing, which regulates the performance of new professional tasks in the sphere of activity of Inclusive Resource Centers (IRCs). The article deals with legal changes in the conditions of war, in particular, those related to the provision of systematic qualified support for persons with PWD who are forced to change their place of residence (stay). As part of the theoretical investigations, it was found that the updated Legislation included in the legal field important aspects of counseling parents or legal representatives of applicants with special needs; the mechanism of comprehensive assessment, the need for modification/adaptation of the educational program/subjects is explained. An important task in the activity of the IRC is the implementation of the navigation function, which helps direct those in need to receive psychological, social and other assistance. It has been established that the most acute problem today is the need to organize support in the educational process of children who have suffered psychological trauma. The article emphasizes the possibilities of cooperation of IRC specialists with medical and other specialists: clinical psychologists, psychotherapists, occupational therapists, physical therapists, etc., which complements not only the context of conducting a comprehensive assessment, but also unfolds the possibilities of building the individual trajectory of a child with special educational needs in the model of "barrier-free", "inclusion" in the social world.

Keywords: activities of Inclusive Resource Centers (IRCs); legal changes in the conditions of war; persons with special educational needs; persons who are forced to change their place of residence (stay); psychological trauma; psychological and pedagogical support; activity model.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] V. A. Hladush, «Inklyuzyvna osvita ta zdorovia ditei z psykhofizychnymy porushenniamy: problemy sohodennia», na Vseukr. nauk.-prakt. konf. Spetsialna osvita: stan ta perspektyvy. Kharkiv, 2017, s.185–189. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3HrWg4> Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)
- [2] Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, Veres. 05). Zakon № 2145-VIII «Pro osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukraine)
- [3] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Inklyuzyvno-resursni tsentry. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv> (in Ukraine)
- [4] I. Kalinichenko, «Diialnist inklyuzyvno-resursnykh tsentriv shchodo pidtrymky ditei z osvitnimy trudnoshchamy», Perspektivy ta innovatsii nauky, № 2(7), s. 324–332, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1104/1101> Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)
- [5] O. V. Kachmar, «Oriientyry rozvytku osvitnoi haluzi Ukrainy v umovakh voiennoi ahresii», Aktualni pytannia u suchasni nautsi, № 9(15), s. 705–717, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/6372/6405> Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)
- [6] A. Kolupaieva, O. Taranchenko, Navchannia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v inklyuzyvnomu seredovyshchi. Kharkiv, Ukraina : Ranok, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/SjZbAM> Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)
- [7] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2022, Cherv. 15). Lyst № 1/6435-22 «Shchodo zabezpechennia osvity osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://grm.osv.org.ua/news/1657100554/> (in Ukraine)
- [8] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2022, Veres. 06). Lyst № 1/10258-22 «Pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu ditei z OOP u 2022/2023 navchalnomu rotsi». [Elektronnyi resurs].

Dostupno: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-20222023-navchalnomu-roci> (in Ukraine)

- [9] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2023, Serp. 08). Lyst № 1/13094-23 «Pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u 2023/2024 navchalnomu rotsi». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-20232024-navchalnomu-roci> (in Ukraine)
- [10] S. V. Lytovchenko, «Dity z porushenniamy slukhu: orhanizatsiia pidtrymky ta kompleksna otsinka v IRTs», Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia, № 1, s. 19–29, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Gp1muu> Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)
- [11] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2017, Lyp. 12). Postanova № 545, «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro inkliuzyvno-resursnyi tsentr». Red. vid 29.04.2022 r. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [12] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, Kvit. 29). Postanova № 493, «Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro inkliuzyvno-resursnyi tsentr». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [13] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, Kvit. 26). Postanova № 483, «Pro zminy, shcho vnosiatsia do poriadkiv, zatverdzhenykh postanovamy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 kvitnia 2019 r. № 530 i vid 15 veresnia 2021 r. № 957». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2022-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [14] Orhanizatsiino-metodychni zasady diialnosti inkliuzyvno-resursnykh tsentriv; M. A. Poroshenko, Red. Kyiv, Ukraina, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkliuzyvne-navchannya/posibniki/Inclusive_study_Sep17.pdf Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)

- [15] V. I. Osodlo, V. M. Synyshyna, «Psykhologichna dopomoha uchasykam navchalno-vykhovnoho protsesu pid chas perezhyvannya travmuiuchoho dosvidu, poviazanoho z antyterorystychnoiu operatsiieiu na skhodi Ukrainy», Prychornomorski psykhologichni studii, vyp. 1, s. 13–18, 2017. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://www.pps.nuoua.od.ua/archive/v1_2017/1_2017.pdf
Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)
- [16] O. I. Prodius, «Osoblyvosti modelei inkluzyvnoi osvity v krainakh Yevropy vidpovidno do vymoh suchasnoho suspilstva», Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi, vyp. 4(2), s. 86–93, 2019. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4%282%29_14
Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)
- [17] L. I. Prokhorenko, ta in., Metodychni rekomendatsii dlia inkluzyvno-resursnykh tsestriv shchodo vyznachennia katehorii (typolohii) osvitnikh trudnoshchiv u osib z OOP ta rivniv pidtrymky v osvitnomu protsesi. Kyiv, Ukraina: In-t spets. pedahohiky ta psykhologii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy, 2021. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://bit.ly/3mzL8sZ> Data zvernennia: Liut. 06, 2024. (in Ukraine)
- [18] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021, Kvit. 14). Rozporiadzhennia № 366-r «Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
26 лютого 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-82-97](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-82-97)

УДК 159.98:159.923

Сірак-Кондратьєва Оксана Миколаївна,
аспірантка кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9056-9927>
anoksa@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ БІЗНЕСМЕНА

Анотація. Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню психологічних особливостей розвитку резильєнтності особистості бізнесмена та її впливу на представників середнього бізнесу. Здійснено аналіз сутності і компонентів резильєнтності, розроблено модель резильєнтності бізнесмена, яка визначається як система стійких позитивних рис особистості, сприяючи успішному відновленню психічного та фізичного стану після стресових і травматичних подій. Робота підкреслює важливість гнучкості, адаптивності і наполегливості для розвитку резильєнтності та показує, що віра у розвиток інтелектуальних та соціальних якостей сприяє меншій реакції на стрес і покращує результативність діяльності. Запропонована модель резильєнтності для бізнесменів описується як комплекс стійких позитивних характеристик особистості, який сприяє успішному відновленню психічного та фізичного стану після виникнення стресу та травматичних обставин. Основною метою є теоретичне обґрунтування цих психологічних особливостей, а також визначення їхнього впливу на функціонування бізнесу при негативних умовах. Підкреслено значення гнучкості, адаптивності і наполегливості у формуванні резильєнтності, що сприяє покращенню результативності діяльності. Ураховуючи сучасну економічну та соціальну нестабільність, аналіз моделі резильєнтності бізнесмена набуває особливого значення. Розуміння та розвиток резильєнтності допоможуть підприємцям не лише зберегти бізнес, а й успішно впоратися з викликами сучасності, а також може сприяти ефективнішій роботі підприємців у вирішенні низки питань як у господарській діяльності, так і у особистому житті.

Ключові слова: резильєнтність; розвиток особистості; резильєнтність особистості; резильєнтність бізнесмена; бізнесмен; зовнішні і внутрішні виклики.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Війна змінила звичайне життя кожного українця, вона зачепила економіку нашої держави та створила неймовірні умови для ведення бізнесу. Кожен бізнесмен зіткнувся з необхідністю повного перезавантаження та відбудови своєї господарської діяльності. Перед сучасним бізнесом саме зараз постало завдання максимально створити умови для розвитку та запобіганню повного падіння економіки держави, забезпечення ефективної та безперебійної роботи ведення щодо господарської діяльності підприємств у період війни та на період відновлення. Економічна спроможність бізнесу – це надійне фінансове плече для держави.

Останнім часом у науковій літературі процес сприйняття, адаптації та відновлення до попереднього стану під час кризових ситуацій соціоекономічних систем різного характеру і рівня складності використовують термін «життєздатність/життєстійкість», або англійський синонім резильєнтність. У перекладі з англійської резильєнс – стійкість, пружність, еластичність. Запозичений з біології, даний термін характеризує реакцію будь-яких живих істот на негативний зовнішній і внутрішній світ на них. Феномен резильєнсу досліджується у багатьох сферах – психології, медицині, фізиці, ІТ-галузі, політиці, економіці та ін. [1, с. 17].

Основою представників бізнесу є люди, фізичні особи, які створили свій бізнес для проведення господарської діяльності. Саме від їх індивідуальності, особистих якостей, здібності відновлюватись у таких важких умовах і залежить спроможність успішного бізнесу.

Стратегічним ресурсом розвитку економіки нині є інформація, знання, які потребують постійного оновлення, та люди, їх здатність відновлюватись. Саме сформована здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, готовність до оволодіння сучасними технологіями одержання інформації, здатність використовувати її для подальшої самоосвіти, надання підтримки людині, задоволення потреб працівників підприємства, сприяння їхній успішній адаптації, соціалізації та професіоналізації в кризових умовах сьогодення надасть можливість бізнесмену відновитися та зробить його діючим та спроможним господарем свого бізнесу.

Стурбованість за своїх близьких, повне або часткове знищення бізнесу, втрата орієнтації серед працівників, невизначеність перспектив української ситуації, як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку, майже повне руйнування ланцюгів постачання та відповідне скорочення обсягів продажів – ці фактори створюють надзвичайно складні умови, які абсолютно вразливо впливають на психологічний стан бізнесменів і ускладнюють навіть ухвалення рішень щодо відновлення роботи підприємств, перевезення персоналу до безпечних місць та реорганізації виробництва. Ці чинники повністю паралізують зусилля з налагодження діяльності підприємств та підривають упевненість господарів.

Постало актуальне завдання підтримати представників бізнесу для розвинення в них спроможності відновлюватись, знаходити в собі ресурс під час ухвалення рішення щодо відновлення бізнесу та економіки України. Тому вивчення питання психологічних основ розвитку резильєнтності особистості бізнесмена у період воєнного стану в Україні набуває особливого значення.

Під час дослідження складних життєвих ситуацій значної уваги приділяють важливості ресурсів у процесі адаптації до них як функціонального потенціалу, що забезпечує здатність навчатися, змінюватися та зростати у несприятливих обставинах. Окрему роль відведено ресурсам психологічної стійкості, які є наслідком певної динаміки життєвої ситуації і факторами, що впливають на подальшу успішність та ефективність життєдіяльності. Такий ресурс психологічної стійкості, як резильєнтність, забезпечує швидке пристосування до змін, здатність упоратися зі стресом і негараздами життя та вміння повертатися після стресових ситуацій до нормального життя без шкоди для психічного й фізичного здоров'я [2].

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Термін «резильєнтність» (від лат. *re* – назад, *salire* – стрибати; буквально означає «відскочити») широко застосовують психологи, розглядаючи його у контексті впливу на людину несприятливих чи загрозливих умов та її здатності до нормального, здорового функціонування у майбутньому (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000) [3].

Резильєнтність є темою досліджень у різних психологічних дисциплінах. Можливо, через її популярність за останні десятиліття було запропоновано різні концепції психологічної стійкості (наприклад, Bryan, O'Shea & MacIntyre, 2019; Fletcher & Sarkar, 2013) [4], [5].

Незважаючи на простоту визначення цього поняття, концепція резильєнтності є набагато ширшою, ніж просто поняття «стійкості». Ця концепція передбачає і позитивний результат, якого досягають попри

високий ризик, і збереження основних властивостей особистості під час небезпеки, і повне відновлення після травмування та досягнення успіху згодом. У психологічному трактуванні резильєнтність означає збереження стабільного рівня психологічної та фізичної діяльності у непередбачуваних обставинах, адаптацію до несприятливих змін, здатність знову ставати сильним, здоровим або успішним після впливу негативних зовнішніх факторів (Masten, Best & Garmezy, 1990) [6].

Також резильєнтність часто розглядають у контексті подолання психологічних травм [7].

Науковці M. Fraser & J. Jenson (2006) визначають резильєнтність як здатність людини повертатися до нормального стану після або під час потрясінь. На думку M. Margalit (2006), резильєнтність стосується динамічного процесу, який приводить до адаптації в умовах значних негараздів [2, с. 10]. У сучасній вітчизняній психології немає єдиного підходу до опису феномена резильєнтності. Можна навіть натрапити на різні його написання, наприклад, «резильєнтність, резилентність, резелентність, резилієнс» та ін. (Грішин, 2021; Гусак та ін., 2017; Кравчук, 2018; Лазос, 2018; Лукомська, 2018; О. Хамініч, 2016) [8]–[14].

Науковцями досліджено різні аспекти резильєнтності (Дж. Боннано (J. Bonnano), Р. Сколовено (R. Scloveno), С. Саутвік (S. Southwick), М. Коннор (M. Connor), Дж. Девідсон (J. Davidson), Е. Мастен (A. Masten), Д. Флетчер (D. Fletcher), В. Чернобровкін, В. Чернобровкіна, А. Максименко, В. Зливков, Н. Гусак, О. Бойко, О. Махнач, С. Богданов, С. Лукомська [15]. Проте дане поняття лишається не повністю розкритим, у межах багатьох галузей резильєнтність ще не досліджували. У психології резильєнтність розуміють як: «...здатність відштовхнутися (оправитися) від негараздів, розчарування та нещастя...» (Ледесма, 2014); спроможність оправитися та відновитися після негараздів, конфліктів і невдач або навіть позитивних подій, прогресу та підвищення відповідальності (Лютенс, 2002); адаптивність, емоційний інтелект, «mindfulness» (техніку усвідомленості) та самоспостережливості (Сігова, Морозова, 2020, с. 51) [15].

С. Пирожков вважає, що економіка як базис цивілізаційної суб'єктності країни є найважливішим елементом стратегії національної резильєнтності та закликає до проведення аналізу зовнішньо- і внутрішньо економічного середовища України на предмет наявності викликів і загроз, окреслення найреальніших шляхів відповіді на них [16].

Нині в Україні немає єдиного визначення терміну «резильєнтності», його адаптації, єдиного підходу та використання термінології. Отже, під резильєнтністю у даному дослідженні ми розуміємо здатність людини відновитися до «достресового» стану після стресових і травмувальних

ситуацій за допомогою особистісних ресурсів. Тобто не адаптуватися під нові реалії, а повернутися до попереднього звичного життя без втрат для фізичного та психічного здоров'я. Це процес взаємодії між різними характеристиками та ставленнями. На результат цього процесу можуть позитивно впливати різні захисні фактори.

Таким чином, процеси резилієнсу, механізми та інструменти забезпечення резильєнтності розглядаються на різних рівнях і у контексті різних завдань. Проте як вітчизняні, так і іноземні вчені вважають актуальним поглиблення знань про резильєнтність, зокрема в економічному аспекті використання досліджуваного терміну.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті передбачає дослідження психологічних особливостей розвитку резильєнтності особистості бізнесмена.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено таке **завдання**: теоретично обґрунтувати, дослідити та представити структурну модель резильєнтності зазначеного феномена для особистості бізнесмена.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Стресогенні ситуації роблять неможливим задоволення значної частини потреб людей і суттєво впливають на їхнє благополуччя. Усі негативні життєві ситуації люди переживають по-різному. Дехто переживає тимчасове потрясіння через втрату чи потенційно травматичні події надзвичайно добре, без порушення їхньої життєдіяльності, в той час як інші можуть потребувати більшої підтримки та часу для відновлення. (Bonanno, Galea, Vucciareli, & Vlahov, 2007)[7]. Частина людей відновлюється, використовуючи свої власні копінг-стратегії, які допомагають упоратися з негативними зовнішніми факторами. Іншим потрібна лише базова підтримка для поліпшення психологічного благополуччя. А у деякого виникають серйозні проблеми з психічним здоров'ям. Тому реагування на переживання складних життєвих ситуацій суттєво відрізнятиметься в кожному окремому випадку, оскільки кожна людина переживатиме одну й ту саму подію по-різному, а також має різні ресурси та можливості для того, щоб упоратися з нею. Звісно, що у таких складних життєвих обставинах, в яких опинилися зараз українці, уникнути стресу неможливо, проте спробувати захистити психічне здоров'я можна. Психічне здоров'я є свідченням нормального функціонування психічних процесів, станів і властивостей (Андрушко, 2017) [2]. Як зазначають Є. Абросимова та А. Ленге, провідним критерієм психічного здоров'я є можливість жити у внутрішній гармонії, яка допомагає активізувати

автентичну свободу та відповідальність, духовний потенціал особистості, що приведе до психологічного благополуччя індивіда. Тому метою нашого наукового пошуку є вивчення одного з чинників психічного здоров'я – резильєнтності [2, с. 8].

У психологічному трактуванні резильєнтність означає збереження стабільного рівня психологічної та фізичної діяльності у несприятливих ситуаціях, адаптацію до несприятливих змін, здатність знову ставати сильним, здоровим або успішним після впливу негативних зовнішніх факторів (Masten, Best & Garmezy, 1990). Також резильєнтність часто розглядають у контексті подолання психологічних травм (Bonanno, 2004; Southwick et al., 2014; Southwick, Bonanno, Masten, Panter-Brick & Yehuda, 2014). Науковці M. Fraser & J. Jenson (2006) визначають резильєнтність як здатність людини повертатися до нормального стану після або під час потрясінь. На думку M. Margalit (2006), резильєнтність стосується динамічного процесу, який приводить до адаптації в умовах значних негараздів [2, с. 10].

Науковці виділяють такі типи резильєнтності [17]:

- *фізична* – здатність тіла справлятися зі змінами та відновлюватися після фізичних навантажень, хвороб і травм. Дослідження засвідчують, що цей тип резильєнтності відіграє важливу роль для здоров'я. Це впливає на те, як люди старіють, а також на те, як вони реагують і відновлюються після фізичного стресу й медичних проблем (Whitson, Duan-Porter, Schmader, Morey, Cohen, & Colón-Emeric, 2016);

- *психічна* – здатність людини адаптуватися до змін і невизначеності. Люди, які належать до такого типу резильєнтності, гнучкі та спокійні під час стресової ситуації. Вони використовують ці якості, щоб вирішувати проблеми, рухатися вперед і зберігати надію, навіть коли стикаються з невдачами;

- *емоційна* – передбачає здатність регулювати емоції під час стресу. Люди усвідомлюють свої емоційні реакції і схильні бути в контакті зі своїм внутрішнім світом. Завдяки цьому вони також можуть заспокоїти свій розум і керувати своїми емоціями, коли мають справу з негативним досвідом. Цей тип резильєнтності також допомагає людям зберігати почуття оптимізму у важкі часи. Оскільки вони емоційно стійкі, вони розуміють, що негаразди тимчасові й не триватимуть вічно;

- *соціальна* – передбачає здатність груп відновлюватися після важких ситуацій. Ідеться про спілкування з іншими та спільну роботу для вирішення проблем, які впливають на людей як окремо, так і колективно. Аспекти соціальної стійкості передбачають об'єднання після важких життєвих криз, зокрема у період воєнного стану в Україні, соціальну

підтримку одне одного, усвідомлення ризиків, з якими стикається громада, і формування почуття спільноти (Kwok, Doyle, Becker, Johnston, & Paton, 2016).

Резильєнтність є одним з основних ресурсів людини, що допомагає їй долати стрес і кризові ситуації. Резильєнтність визначається як здатність «відновитися» після кризи до докризового психічного й фізичного стану та, згідно з теорією «посттравматичного зростання», прийняти будь-який негативний результат кризи для особистісного зростання і найкращої якості життя (Pilafas, Strongylaki, Papaioannou, Menti, & Lyrakos, 2020) [18].

Отже, під резильєнтністю ми розуміємо здатність людини відновитися до «достресового» стану після стресових і травмувальних ситуацій за допомогою особистісних ресурсів. Тобто не адаптуватися під нові реалії, а повернутися до попереднього звичного життя без втрат для фізичного та психічного здоров'я.

Для розуміння дієвого механізму резильєнтності, J. Clarke та J. Nicholson (2010) [2, с. 15]. запропонували модель резильєнтності, яка складається з *п'яти компонентів*:

1. *Оптимізм*. Передбачається наявність позитивного погляду й позитивного бачення свого майбутнього. Оптимісти мають позицію «можу зробити», тому є щасливішими та здоровішими. М. Селігман (1998) говорить про ідею «навченого оптимізму». Процес навченого оптимізму передбачає: *негаразди* – це означає визнання труднощів; *переконання* – розуміння своїх думок і переконань щодо труднощів; *наслідки* – роздуми про те, якими можуть бути результати цих переконань; *диспут* – виклик, прийняття своїх переконань щодо труднощів; *енергія* – роздум над процесом і зміною переконань, якщо це необхідно.

2. *Орієнтація на рішення*. Це здатність передбачати проблеми, брати їх під контроль і бути активним у пошуку рішень. Передбачає демонстрацію здорового судження та переосмислення своїх думок від проблем до результатів.

3. *Індивідуальна відповідальність*. Ті, хто відчуває зобов'язання, перебувають у безпеці та беруть на себе відповідальність за власну впевненість у собі. Вони здатні вирішувати проблеми та діяти. Це пов'язано з ідеєю внутрішнього локусу контролю.

4. *Відкритість і гнучкість*. Цей компонент резильєнтності передбачає здатність впоратися з неоднозначними ситуаціями. Люди, які є відкритими й гнучкими, змінюють напрям думок і дій, коли це необхідно, вчаться на попередніх проблемах і помилках та співчують іншим.

5. *Управління стресом і занепокоєнням*. Це знання стресорів та передбачення стресових подій і боротьба з їх симптомами. Науковці

зазначають, що життєвий досвід підвищує здатність людини до резильєнтності: що більше в людини досвіду, то більша ймовірність, що вона почуватиметься впевнено в нових складних ситуаціях (Clarke, & Nicholson, 2010).

Ця модель притаманна для бізнесмена. Кожен господар своєї діяльності залучає усі п'ять елементів. А сьогоднішня диктує такі умови, що необхідно для підвищення життєстійкості впроваджувати у життя знання про постійне вдосконалення та підвищення резильєнтності. Можна впевнено стверджувати, що кожному бізнесмену в тій чи іншій мірі притаманні усі сім складових компонентів за шкалою Sabine Stahl (2022) [2, с. 16].

1. *Оптимізм*. Здатність дивитися у майбутнє з надією та позитивом і вірити, що все буде добре. Оптимісти знають, що вони мають силу брати на себе відповідальність за своє життя та що труднощі й кризи тимчасові.

2. *Прийняття* ситуації, яку більше не можна змінити й покінчити з минулим. Прийняття також означає можливість відмовитися від змін.

3. *Орієнтація на вирішення ситуації*. Це означає прийняти ситуацію й залишити її позаду, дивитися уперед і шукати рішення. Орієнтація на вирішення проблеми означає формулювання чітких цілей і пошук шляхів їх реалізації.

4. *Відмова від ролі жертви*. Означає відмову від пасивності та прийняття активності у складній ситуації. Для цього іноді потрібно змінити власне ставлення до оточення, замислитися над власною персоною та стати орієнтованим на дії.

5. *Прийняття відповідальності на себе*. Прояв ініціативи й активної діяльності для досягнення власних цілей. Важливо не уникати відповідальності, а радше узяти на себе стільки, скільки буде до снаги.

Не менше, а й не більше.

6. *Планування майбутнього*. Уміння розважливо, активно та свідомо планувати своє майбутнє. Резильєнтні люди складають план майбутньої життєдіяльності, а потім цілі щодо того, як вони хочуть жити й працювати у майбутньому. Для планування важливим є вибір відповідної мети – досяжної, конкретної та сумісної з особистістю.

7. *Орієнтація на створення взаємозв'язків*. Здатність створювати та використовувати мережу особистісних контактів, тобто систему людських стосунків.

Проаналізувавши структурні компоненти резильєнтності різних науковців, вважаємо за доцільне підвести до результативної структурної моделі зазначеного феномена для особистості бізнесмена у період військового стану в Україні (див. рис.).

Рис. Модель резильєнтності особистості бізнесмена в період воєнного стану в Україні

Отже, модель резильєнтності особистості бізнесмена являє собою систему стійких позитивних рис, це ресурс особистості, який сприяє успішному поверненню людини до нормального психічного та фізичного стану після стресових і травматичних подій для можливості існування, успішної роботи та ведення господарської діяльності.

Дієвими чинниками розвитку резильєнтності особистості бізнесмена під час воєнного стану в Україні можна представити такі, як оптимізм, соціальні контакти (оточення), самопроєктування, самоставлення, цілі, смисли. Гнучкість, адаптивність і наполегливість можуть допомогти бізнесмену скористатися своєю стійкістю, змінивши певні думки та поведінку. Дослідження засвідчують, що ті люди, які вірять у те, що

інтелектуальні здібності, так само як і соціальні якості, можна розвинути, демонструють меншу реакцію стресу на біду й поліпшують результативність своєї діяльності.

Також бізнесмену потрібно діяти, бути у русі та в течії поточного часу та змін. Поведінка, що формує резильєнтність, передбачає турботу про себе та задоволення потреб у русі, сні та здоровому харчуванні, не дивлячись на обставини навкруги. У тренуванні резильєнтності значну роль відіграє вирішення проблем, а не їх уникнення. Виклики та завдання – невід’ємна частина життя. Що більше людина намагається від них відгородитися, то складніше їй долати різні життєві перешкоди.

Отже, резильєнтність не є фіксованою рисою. Розвиток резильєнтності – складний особистісний процес. Це включає поєднання внутрішніх сильних і зовнішніх ресурсів, і немає універсальної формули, як стати більш стійким.

Для розвитку й підвищення рівня резильєнтності бізнесмена важливо тренувати такі особистісні властивості, як *самосвідомість*, *самоефективність* та *саморегуляція*. Завдяки самосвідомості можна краще пізнати себе та свій спосіб життя, що закладає основу для успішної роботи над собою та із собою. Самоефективність є важливою складовою оптимізму. Уміння вірити в себе та у власні сили, можливість щось створити та змінити є доброю основою для розвитку резильєнтності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для реалізації визначених завдань використано комплекс теоретичних і експериментальних методів:

теоретичні: аналіз, узагальнення, класифікація, систематизація, індукція, моделювання застосування теоретико-методологічних підходів для визначення проблеми резильєнтності особистості бізнесмена;

емпіричні: спостереження; психологічне консультування; психодіагностичні методи (анкетування, бесіда, опитування, тестування, моніторинг, інтерв’ювання, контент-аналіз), група методів аналізу продуктів діяльності, стандартизовані методики (оцінка стресостійкості – Шкала стресостійкості Коннора – Девідсона-10 (CD-RISC-10); шкала резильєнтності; опитувальник самоефективності М. Шерера та Дж. Меддукса (в модифікації А. Бояринцевої);

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Результатом проведеного дослідження стала модель особистості бізнесмена в Україні. Саме ця модель дасть можливість зрозуміти ті властивості, які притаманні резильєнтності бізнесмена Розуміння своїх

рис, психологічних особливостей, як відновитись відкриє можливості бізнесмену, надасть ресурс для подальшої організаційної діяльності.

Можна стверджувати що резильєнтність є процесом створення ресурсів для пошуку кращого майбутнього після потенційно травматичних подій. Деякі з цих ресурсів походять від внутрішнього потенціалу людини, а деякі – від того, який досвід людина отримала в минулому, щоб витримати труднощі. Існують різні підходи до того, які особистісні характеристики роблять бізнесмена стійкою людиною. Таким чином, відповідно до моделі було надано характеристики та чинники, які підвищують саме резильєнтність.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Розуміння психологічних аспектів формування стійкості, основ розвитку резильєнтності бізнесу під час воєнного конфлікту в Україні дозволить знайти шляхи підвищення рівня стійкості саме для бізнесменів. Це, насамперед, сприятиме покращенню їхнього фінансового стану та допоможе ухвалювати обґрунтовані рішення у галузі підприємницької діяльності. Представлена модель резильєнтності особистості бізнесмена у період воєнного стану в Україні стане кроком в підвищенні ефективності роботи підприємців. Розуміння, як підвищити резильєнтність дасть можливість у вирішенні багатьох питань як в проведенні господарської діяльності, так і у власному житті бізнесмена.

На підставі узагальнення теоретико-методологічних підходів та результатів дослідження у структурі резильєнтності особистості бізнесмена виділено такі основні компоненти: оптимізм, соціальні контакти, самопроекування, самоствавлення, цілі та смисли.

Резильєнтність особистості бізнесмена – це здатність людини до відновлення післястресових і травмувальних ситуацій за допомогою особистісних ресурсів до стану, який був до стресу. Тобто не адаптуватися під нові реалії, а повернутися до попереднього звичного життя без втрат для фізичного та психічного здоров'я. Розвиток резильєнтності є складним і особистісним процесом, що включає поєднання внутрішніх і зовнішніх ресурсів, і не існує універсальної формули, щоб стати більш стійким. У представленій моделі резильєнтності особистості бізнесмена ця концепція розглядається, як система стійких позитивних рис особистості, що сприймається як її ресурс, що у свою чергу сприяє успішному поверненню людини до нормального психічного та фізичного стану після стресових і травматичних подій.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction буде винахід у вигляді тренінгових програм для підвищення резильєнтності бізнесмена, керівного складу підприємств та працівників, від яких залежить майбутнє господарської одиниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Л. Лігоненко, В. Андрійчук, «Резильєнтність в економічному контексті: аналіз світових трендів та перспективи наукових досліджень», *Стратегія економічного розвитку України*, вип. 52, с. 17, 2023.
- [2] О. Чиханцова, К. Гуцол, *Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19*. Київ, Україна, 2022.
- [3] S. S. Luthar, D. Cicchetti та B. Becker, «The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work», *Child Development*, vol. 71, is. 3, p. 543–562, 2000. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/2000-05229-001> Application date: April 05, 2024.
- [4] C. Bryan, D. O’Shea та T. MacIntyre, «Stressing the relevance of resilience: a systematic review of resilience across the domains of sport and work», *International Review of Sport and Exercise Psychology*, vol. 12, is. 1, p. 70–111, 2019. <https://doi.org/10.1080/1750984X.2017.1381140> Application date: April 05, 2024.
- [5] D. Fletcher, M. Sarkar, «Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory», *European Psychologist*, vol. 18, is. 1, p. 12–23, 2013. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124> Application date: April 05, 2024.
- [6] A. S. Masten, K. M. Best, N. Garmezy, «Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity», *Development and Psychopathology*, vol. 2, is. 4, p. 425–444, 1990. <https://doi.org/10.1017/S0954579400005812> Application date: April 05, 2024.
- [7] J. Bonanno, «Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?», *American Psychologist*, vol. 59(1), pp. 20–28, 2004. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20> Application date: April 05, 2024.
- [8] Е. Грішин, «Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку», *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Психологія»*, т. 64, с. 62–81, 2021. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.

- [9] Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко, *Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс*. Київ, Україна: Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»: НаУКМА, 2017.
- [10] С. Кравчук, «Особливості психологічної пружності та життєстійкості особистості як чинників запобігання негативним наслідкам воєнного конфлікту», *Психологічні виміри культури, економіки, управління*, т. 11, с. 156–164, 2018.
- [11] Г. П. Лазос, «Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень», *Актуальні проблеми психології*, т. 3, вип. 14, с. 26–64, 2018.
- [12] С. О. Лукомська, «Тренінг життєстійкості особистості», на *VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Психологія людини: свідомість і реальність*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018, с. 147–150.
- [13] Г. П. Лазос, «Теоретико-методологічна модель резильєнтності як основи побудови психотехнології її розвитку», *Організаційна психологія. Економічна психологія*, т. 2/3(17), с. 1, 2019. <https://doi.org/10/31108/2.2019.3.17.9> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [14] Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко, *Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс*; Н. Гусак, Ред. Київ, Україна: Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2017.
- [15] М. К. Сігова, О. Б. Морозова, «Взаємозв'язок рівня резилієнс з професійним успіхом фахівців HR», *Психологія та психосоціальні інтервенції*, т. 3, с. 50–58, 2020.
- [16] С. І. Пирожков, Є. В. Божок, Н. В. Хамітов, «Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз», *Вісник НАН України*, вип. 8, с. 74, 2021.
- [17] K. Cherry, What Is Resilience? 2022. [Online]. Available: <https://www.verywellmind.com/what-is-resilience-2795059> Application date: April 05, 2024.
- [18] G. Pilafas, N. P. Strongylaki, D. Papaioannou, D. Menti, та G. Lyrakos, «Adaptation of 'Nicholson McBride Resilience Questionnaire' (NMRQ) in Greek. A reliability and validity study in an epidemiological Greek sample», *Health & Research Journal*, vol. 6, is. 4, p. 123–131, 2020. <https://doi.org/10.12681/healthresj.25629> Application date: April 05, 2024.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF RESILIENCE OF A BUSINESSMAN'S PERSONALITY

Oksana Sirak-Kondratieva,

Graduate Student, of Department of Management Psychology,
of the Central Institute of Postgraduate Education
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9056-9927>
anoksa@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the theoretical substantiation of the psychological features of the development of the resilience of a businessman's personality and its impact on representatives of medium-sized businesses. An analysis of the essence and components of resilience was carried out, a model of resilience of a businessman was developed, which is defined as a system of stable positive personality traits, contributing to the successful recovery of mental and physical state after stressful and traumatic events. The work emphasizes the importance of flexibility, adaptability and perseverance for the development of resilience and shows that belief in the development of intellectual and social qualities contributes to a lower reaction to stress and improves performance. The proposed model of resilience for businessmen is described as a complex of stable positive personality characteristics that contributes to the successful recovery of mental and physical condition after the occurrence of stress and traumatic circumstances. The main goal is the theoretical substantiation of these psychological features, as well as the determination of their impact on business functioning under negative conditions. The importance of flexibility, adaptability and perseverance in the formation of resilience, which contributes to improving the effectiveness of activities, is emphasized. Taking into account the current economic and social instability, the analysis of the businessman's resilience model takes on special importance. Understanding and developing resilience will help entrepreneurs not only to save business, but also to successfully cope with modern challenges, and can also contribute to more effective work of entrepreneurs in solving a number of issues both in business activities and in personal life.

Keywords: resilience; personality development; resilience of the individual; resilience of a businessman; businessman; external and internal challenges.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] L. Lihonenko, V. Andriichuk, «Rezyliientnist v ekonomichnomu konteksti: analiz svitovykh trendiv ta perspektyvy naukovykh doslidzhen», Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy, vyp. 52, s. 17, 2023. (in Ukraine)
- [2] O. Chykhantsova, K. Hutsol, Psykholohichni osnovy rozvytku rezyliientnosti osobystosti v period pandemii Covid-19. Kyiv, Ukraine, 2022. (in Ukraine)
- [3] S. S. Luthar, D. Cicchetti та B. Becker, «The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work», Child Development, vol. 71, is. 3, p. 543–562, 2000. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/2000-05229-001> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [4] C. Bryan, D. O'Shea та T. MacIntyre, «Stressing the relevance of resilience: a systematic review of resilience across the domains of sport and work», International Review of Sport and Exercise Psychology, vol. 12, is. 1, p. 70–111, 2019. <https://doi.org/10.1080/1750984X.2017.1381140> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [5] D. Fletcher, M. Sarkar, «Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory», European Psychologist, vol. 18, is. 1, p. 12–23, 2013. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [6] A. S. Masten, K. M. Best, N. Garmezy, «Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity», Development and Psychopathology, vol. 2, is. 4, p. 425–444, 1990. <https://doi.org/10.1017/S0954579400005812> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [7] J. Bonanno, «Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?», American Psychologist, vol. 59(1), pp. 20–28, 2004. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [8] E. Hrishyn, «Rezyliientnist osobystosti: sutnist fenomenu, psykholohiia ta zasoby rozvytku», Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody «Psykhologii», t. 64, s. 62–81, 2021. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [9] N. Husak, V. Chernobrovkina, V. Chernobrovkin, A. Maksymenko, S. Bohdanov, O. Boiko, Psykhosotsialna pidtrymka v umovakh nadzvychnykh sytuatsii: pidkhid rezyliiens. Kyiv, Ukraina: Nats. un-t «KyievoMohylianska akademii»: NaUKMA, 2017. (in Ukraine)

- [10] S. Kravchuk, «Osoblyvosti psykholohichnoi pruzhnosti ta zhyttiistiikosti osobystosti yak chynnykiv zapobihannia nehatyvnykh naslidkam voiennoho konfliktu», Psykholohichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia, t. 11, s. 156–164, 2018. (in Ukraine)
- [11] H. P. Lazos, «Rezilientnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen», Aktualni problemy psykholohii, t. 3, vyp. 14, s. 26–64, 2018. (in Ukraine)
- [12] S. O. Lukomska, «Treninh zhyttiistiikosti osobystosti», na VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Psykholohiia liudyny: svidomist i realnist. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, 2018, s. 147–150. (in Ukraine)
- [13] H. P. Lazos, «Teoretyko-metodolohichna model rezyliientnosti yak osnovy pobudovy psykhotekhnolohii yii rozvytku», Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, t. 2/3(17), s. 1, 2019. <https://doi.org/10/31108/2.2019.3.17.9> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [14] N. Husak, V. Chernobrovkina, V. Chernobrovkin, A. Maksymenko, S. Bohdanov, O. Boiko, Psykhosotsialna pidtrymka v umovakh nadzvychainykh sytuatsii: pidkhid rezyliiens; N. Husak, Red. Kyiv, Ukraina: Nats. un-t «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2017. (in Ukraine)
- [15] M. K. Sihova, O. B. Morozova, «Vzaiemozviazok rivnia rezyliiens z profesiinym uspikhom fakhivtsiv HR», Psykholohiia ta psykhosotsialni interventsii, t. 3, s. 50–58, 2020. (in Ukraine)
- [16] S. I. Pyrozhkov, Ye. V. Bozhok, N. V. Khamitov, «Natsionalna stiikist (rezyliientnist) krainy: stratehiia i taktyka vyperedzhennia hibrydnykh zahroz», Visnyk NAN Ukrainy, vyp. 8, s. 74, 2021. (in Ukraine)
- [17] K. Cherry, What Is Resilience? 2022. [Online]. Available: <https://www.verywellmind.com/what-is-resilience-2795059> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [18] G. Pilafas, N. P. Strongylaki, D. Papaioannou, D. Menti, та G. Lyrakos, «Adaptation of ‘Nicholson McBride Resilience Questionnaire’ (NMRQ) in Greek. A reliability and validity study in an epidemiological Greek sample», Health & Research Journal, vol. 6, is. 4, p. 123–131, 2020. <https://doi.org/10.12681/healthresj.25629> Application date: April 05, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-98-112](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-98-112)

УДК 159.9.072

Степаненко Наталія Петрівна,

кандидат біологічних наук,

здобувач освітнього ступеня доктора філософії

зі спеціальності 053 – Психологія

кафедри психології та особистісного розвитку

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-9421-6827>
nataliastepanenko0602@gmail.com

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню феноменологічної природи, структурно-динамічних і функціональних особливостей саморегуляції особистості. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку індивідуально-психологічних засобів для оптимізації психологічного стану особистості в ситуації тривалої війни, соціальних змін та технологічного розвитку, що посилюють відчуття невизначеності та нестабільності. Здійснено теоретичний аналіз підходів до розуміння саморегуляції, виділено критерії їх зіставлення: рівень (індивідуальний, міжособистісний, соціальний), домінуючий компонент (когнітивний, емоційний, мотиваційно-вольовий, поведінковий), ступінь усвідомленості та цілеспрямованості, зв'язок з особистісними ресурсами, процесуальність, ситуаційний, соціокультурний контекст. Розкрито феноменологічну природу саморегуляції як багаторівневого усвідомленого або частково усвідомленого, інтуїтивного процесу, що забезпечує ефективне функціонування, розвиток та самозмінювання особистості у взаємодії з мінливим середовищем. Визначено структурні компоненти саморегуляції (когнітивний, емоційний, мотиваційно-вольовий, поведінковий) та особистісні ресурси (ціннісно-смілова сфера, регуляторні якості, самоефективність тощо). Охарактеризовано динамічні особливості саморегуляції, зумовлені ситуаційними та соціокультурними чинниками, а також активністю особистості. Розкрито функціональні особливості саморегуляції, що полягають у забезпеченні ефективного функціонування особистості, реалізації потенціалу розвитку та змінювання, переходу до нової ідентичності, досягненні цілей, управлінні емоціями, мобілізації ресурсів, сприянні

самоактуалізації та особистісному зростанню. Запропоновано модель дослідження саморегуляції особистості як відкритої динамічної системи, що змінюється та розкриває свій потенціал. Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною валідізацією теоретичної моделі саморегуляції особистості та розробкою програми розвитку ресурсів саморегуляції.

Ключові слова: саморегуляція; особистість; ресурси; нестабільність; невизначеність.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. У ситуації тривалої війни, соціальних змін та технологічного розвитку особливо виразно наростає відчуття невизначеності та нестабільності. Особистість постає перед необхідністю пошуку індивідуально-психологічних засобів для оптимізації власного психологічного стану. Зазначена ситуація актуалізує необхідність дослідження феномену особистісної саморегуляції на новому рівні у нестабільних життєвих ситуаціях, що забезпечить вирішення актуальних й глобальних питань буття, ефективного застосування особистісних ресурсів та відновлення.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Протягом вивчення феномену саморегуляції українськими та зарубіжними вченими накопичено значний обсяг теоретичних і емпіричних знань про структуру системи саморегуляції, її механізми, чинники, а також окремі прояви саморегуляції в різних видах діяльності. Основна увага науковців приділена дослідженню саморегуляції поведінки особистості (Л. Божович, М. Боришевський, О. Макаревич, Т. Титаренко); емоційно-вольової сфери (Л. Журавльова, М. Шпак, М. Кузнецов, О. Царькова, В. Гаврилькевич); мотиваційно-особистісної сфери (Ж. Вірна, І. Галян, О. Пенькова, Т. Тітова); діяльності (Н. Чепелева, Н. Пов'якель, В. Олефір, С. Тетерук, В. Чайка, О. Горбачова, О. Рудюк та інші). Саморегуляцію як системну якість особистості досліджували С. Максименко, О. Тихомирова, П. Лушин.

Переважно дослідники саморегуляцію визначають як свідомий, цілеспрямований процес досягнення мети у вирішенні особистісно значущих цілей (С. Максименко, В. Олефір, Р. Баумейстер, Ц. Карвер, Е. Хіггінс, Р. Хойле, М. Шаєр та ін.). У результаті багаторічних досліджень цієї теми вченими визначено, що особистість з розвиненою саморегуляцією має високі рівні психологічної стійкості та благополуччя (М. Боришевський, С. Максименко,

Ж. Вірна, В. Олефір, В. Моляко, Я. Сухенко, П. Лушин, Г. Беляєв, І. Галян, М. Гринців, Ю. Олександров, Р. Баумейстер, А. Боон та ін.).

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті розкрити феноменологічну природу, структурно-динамічні та функціональні особливості саморегуляції особистості як відкритої динамічної системи, що перебуває у постійному розвитку та взаємодії з мінливим навколишнім середовищем.

Згідно із зазначеною метою у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати теоретичні підходи до розуміння феномену саморегуляції особистості та виділити критерії їх зіставлення; розкрити феноменологічну природу, структурні компоненти, динамічні, функціональні особливості саморегуляції та її особистісні ресурси; запропонувати модель дослідження саморегуляції особистості як відкритої динамічної системи, що змінюється та розкриває свій новий потенціал.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять такі підходи та концептуальні положення психології: системний підхід С. Максименко, суб'єктно-вчинковий підхід (Г. Костюк, В. Татенко, В. Роменець); підходи соціально-когнітивної (А. Бандура) та позитивної теорії (К. Пітерсон і М. Селігман), особистісно орієнтований підхід до розвитку (Г. Балл, І. Бех, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.) та екофасилітативний підхід (П. Лушин).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Теоретичний аналіз наукових джерел проведено за такими методами: загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння та узагальнення); конкретно-наукові (порівняльний, проблемно-хронологічний методи, метод наукової дедукції, моделювання), а саме: порівняння та узагальнення теоретичних підходів до розуміння феномену саморегуляції; системний підхід до розгляду саморегуляції як цілісного багаторівневого феномену; моделювання процесу саморегуляції особистості як відкритої динамічної системи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Теоретичний аналіз підходів до вивчення проблеми саморегуляції особистості. Саморегуляція займає провідне місце у становленні особистості, її прагненнях до самовдосконалення, самореалізації, самоздійснення. Поняття саморегуляції є актуальним і поширеним

психології, має різноманітні трактування та в цілому визначається як психічний процес, за допомогою якого людина контролює свої думки, почуття та поведінку.

У контексті соціально-когнітивної теорії особистості А. Бандура здатність до саморегуляції визначає як одну із базових здібностей, а сутність поняття «саморегуляція» як когнітивної характеристики особистості, що забезпечує можливість оцінювати та модифікувати власну поведінку на основі внутрішніх стандартів. Особистісне функціонування учений пояснює за допомогою трьох компонентного принципу реципрокного детермінізму, згідно якого, функціонування особистості як результат взаємодії трьох взаємозв'язаних чинників: середовища (фізичного й соціального), когнітивних та афективних систем і поведінки людини. Саморегуляцію як багатогранне явище, розглядає через дію низки допоміжних пізнавальних процесів, зокрема самомоніторинг, стандарти, оціночні судження, афективні реакції самооцінки [10].

Ефективна саморегуляція, завдяки якій особистість контролює свої думки, почуття і поведінку, є важливою для адаптивного функціонування. Р. Баумстейстер і співавтори вважають, що «поява саморегуляції – це один з найважливіших кроків у еволюції людини» [11, с. 517]. Ідея Р. Баумстейстера та Б. Шмейчеля ґрунтується на ресурсах людини та відома у психології під назвою «модель сили ресурсів» (Strength model). Поява моделі пов'язана з необхідністю уточнення в такому компоненті саморегуляції, як можливість змінювати поведінку та приводити її у відповідність із стандартами. Основні положення моделі описуються у наступних пунктах. Операції саморегуляції мають тенденцію споживати обмежений внутрішній ресурс, який працює як енергія або сила. Оскільки дії саморегуляції споживають обмежений ресурс, індивідуальний запас цього ресурсу тимчасово зменшується. Коли ресурси певною мірою вичерпуються, індивід стає менш ефективним у виконанні інших завдань саморегулювання. Однакові ресурси використовуються для широкого спектру дій саморегулювання. Подібно до енергії та сили, ресурси можуть бути відновлені після періоду відпочинку та, ймовірно, за допомогою інших механізмів. Індивіди можуть почати змінювати свою поведінку задовго до того, як їхні ресурси будуть повністю вичерпані, тобто передбачати можливості саморегуляції [17].

Саморегуляцію як універсальне узагальнююче поняття для набору процесів і поведінки, які підтримують досягнення особистісних цілей в мінливих умовах зовнішнього середовища визначає G. Mattheews [16, с. 172].

Відповідно до теорії саморегуляції Ч. Карвера та М. Шейера [12] людська поведінка є цілеспрямованою і слугує задоволенню основних потреб і мотивів. Термін «саморегуляція» характеризує внутрішні та/або транзакційні процеси, які дозволяють людині здійснювати необхідні цілеспрямовані дії, а також здатність контролювати свою поведінку щодо певної мети [14].

Т. Кириченко досліджує саморегуляцію як системно організований процес ініціювання, побудови, підтримки та контролю вольової діяльності індивіда, пов'язаної з досягненням власних цілей. Зі ступенем психічної саморегуляції тісно пов'язані мобілізація і підтримка психічної діяльності, здатність керувати власними діями і станами [4].

Саморегуляцію як найважливіший механізм, що інтегрує в людині особистісну, психічну та тілесну організацію розглядає І. Галян. У процесі цього механізму усвідомлений і системно організований вплив суб'єкта на власну діяльність, поведінку, ставлення, забезпечує зміну їхніх характеристик у бажаному напрямку. Завдяки динаміці діяльності суб'єкта забезпечується багаторівневий процес саморегуляції. Особистісну саморегуляцію вчений трактує як самодетермінацію дій суб'єкта на мобілізацію та інтеграцію особистісних ресурсів для оптимізації ставлень, які забезпечують його самоактуалізацію [2].

Автор системно-генетичного підходу С. Максименко виділяє три етапи становлення саморегуляції особистості – базальну емоційну, вольову, смислову та ціннісну. Вчений вважає, що процес саморегуляції передбачає перебудову смислових утворень, які будучи усвідомленими, породжуються в процесі смислового зв'язування, коли встановлюється внутрішній зв'язок з ціннісною сферою особистості, а нейтральний до цього зміст перетворюється в емоційно заряджений смисл. Результатом цього процесу є виникнення нових інтенцій та гармонізація внутрішнього світу особистості. Така смислова, ціннісна саморегуляція є найвищим рівнем розвитку особистісної саморегуляції та може здійснюватися лише цілісною та інтегрованою особистістю [6]. Науковець також розглядає саморегуляцію у контексті теорії самодетермінації, що тісно пов'язана із самовизначенням, на яке сильно впливає власна активність особистості та виділяє ціннісно-смисловий і мотиваційно-вольовий компоненти самодетермінації [8, с. 110–113].

Згідно із теорією Е. Десі та Р. Рюан самодетермінація передбачає самовплив, без втручання зовнішніх сил, волю життя, самостійний вибір способу життя, незалежність. Це дає для особистості можливість свободи вибору у поведінці та зумовлює розвиток, можливість орієнтуватися у власних вчинках не на навколишній світ, а у першу чергу на процес

інтеграції, коли регуляторні процеси асимільовані у особистість. Теорія самодетермінації є підходом до мотивації особистості, використовує емпіричні традиційні методи, разом з використанням організмичної метатеорії, яка висуває на передній план важливість включення внутрішніх ресурсів людини для розвитку особистості та поведінки саморегулювання [13].

Ціннісно-смилова саморегуляція є цілеспрямованим, усвідомленим процесом самоорганізації, самоконтролю ціннісних самозмін, який завдяки сформованому смислому конструкту забезпечує динаміку ціннісно-смилового становлення особистості. Смилова регуляція відбувається на основі цінностей особистості, оскільки «стати особистістю – означає, по-перше, зайняти певну життєву, перш за все міжлюдську моральну позицію; по-друге, достатньою мірою усвідомлювати її та нести за неї відповідальність; по-третє, стверджувати її власними вчинками, справами, всім своїм життям» [2]. Емоційна саморегуляція тлумачиться вченими, як здатність емоційно гнучко реагувати на життєві події відповідно до соціально прийнятних норм, є необхідною умовою успішної адаптації людини до навколишнього середовища і залежить як від індивідуально-психологічних особливостей людини, так і від соціального контексту ситуації [3], [15].

Виділяють три рівні емоційної саморегуляції особистості: свідома вольова емоційна саморегуляція; свідома смислова емоційна саморегуляція, несвідомі емоційна саморегуляція [1, с. 54].

Процес регулювання емоцій, за допомогою якого люди впливають на емоційну траєкторію, включає зміни експериментальних, поведінкових або фізіологічних реакцій з метою впливу на інтенсивність, тривалість та якість емоційного досвіду та спрямований на те, щоб належним чином реагувати на вимоги навколишнього середовища або відчувати себе краще. Процесуальна модель емоційної саморегуляції полягає в тому, що коли аспект світу сприймається (увага), він оцінюється як позитивний або негативний (оцінка), тим самим породжуючи емоцію. Дотримуючись цієї моделі, стратегії емоційної регуляції можуть впливати на траєкторію емоцій після її створення шляхом націлювання на відповідні кроки цього процесу: увагу, оцінку та відповідь [15].

Емоційну саморегуляцію як показник конативного компонента емоційного інтелекту та як один із найважливіших психологічних механізмів його розвитку визначають Л. Журавльова та М. Шпак [3].

У психологічній науці окреслено два процеси саморегуляції діяльності, які знаходяться в тісному взаємозв'язку – особистісну регуляцію та регуляцію діяльності. Предметом саморегуляції діяльності є

дії, що спрямовані на перетворення ставлень людини до самої себе, інших людей, а також діяльності, до якої людина долучена, а суть її полягає в регулюванні суб'єктом усіх аспектів планування, організації та здійснення власної діяльності [2].

Грунтовне дослідження феномену саморегуляції В. Олефіра свідчить про те, що саморегуляція базується на певному ресурсі (когнітивні, мотиваційні, вольові, особистісні, енергетичні характеристики індивідуальності), необхідність мобілізації яких виникає у нестабільних життєвих ситуаціях. В якості психологічних ресурсів регуляції в таких ситуаціях вчений розглядає каузальні орієнтації, контроль за дією, оптимізм, самоефективність, толерантність до невизначеності, життєстійкість та ін. [7].

З точки зору екофасилітативного підходу П. Лушина саморегуляція особистості розглядається «у складі декількох взаємопов'язаних і взаємообумовлених рівнів (особистісного та соціального): такого, що обмежується ресурсами стабільного розвитку особистості і того, що пов'язаний із процесом особистісної зміни як виживання, та, відповідно, переходом на соціальний рівень саморегуляції». Саморегуляція полягає в усвідомленні особистісних і соціальних ресурсів розвитку, являє собою не стільки засвоєння культурно-історичного досвіду саморегуляції, скільки вироблення нових його способів на рівні колективного суб'єкта, шляхом колективного генерування інсайту, і тому визначається як процес соціально-психологічної творчості, що забезпечується методом екофасилітації [5, с. 91].

Дослідження саморегуляції із врахування принципів нелокальності та інтерсуб'єктності відображені у роботах Я. Сухенко. Вчена виділяє механізми, що забезпечують саморегуляцію особистості: на індивідуальному рівні – інтрапсихічна та інтерпсихічна рефлексивність, на соціальному рівні таким механізмом виступає розвиток колективного суб'єкта [9]. Особливості саморегуляції на індивідуальному рівні у цій моделі розглядаються через призму функціональної структури даного процесу, регуляторні якості особистості, емоційно-вольовий компонент та рефлексивний механізм, що забезпечує її розвиток і дієвість.

Хоча теоретичні моделі індивідуальної саморегуляції і не містять міжособистісного компоненту, але в ряді досліджень Я. Сухенко отримано дані, що свідчать про вплив соціальних чинників на різні аспекти індивідуальної саморегуляції. З іншого боку, в наукових працях щодо особливостей регуляції соціальної поведінки особистості йдеться не лише про вплив людини на соціальне оточення та здатність його перетворювати, а також і про існування цілісного двостороннього

адаптивно-перетворювального процесу взаємодії особистості з соціумом та, у своєму крайньому вираженні, має місце ототожнення процесів саморегуляції та регуляції поведінки людини [18].

Концептуалізація уявлень про саморегуляцію особистості. Огляд науково-теоретичних підходів до вивчення проблеми саморегуляції особистості свідчить про розгляд саморегуляції на різних рівнях (індивідуальному, міжособистісному, соціальному), акцентуючи увагу на різних компонентах (когнітивному, емоційному, мотиваційно-вольовому, поведінковому). Саморегуляція переважно розуміється як усвідомлений цілеспрямований або частково усвідомлений процес, пов'язаний з особистісними ресурсами та характеристиками. Враховуються як ситуаційні, так і соціокультурні чинники саморегуляції особистості. Таким чином, критеріями зіставлення підходів до розуміння саморегуляції є наступні: рівень, на якому розглядається саморегуляція; домінуючий компонент саморегуляції; ступінь усвідомленості та цілеспрямованості процесу саморегуляції; зв'язок саморегуляції з особистісними ресурсами та характеристиками; розуміння саморегуляції як процесу; врахування ситуаційних та соціокультурних чинників саморегуляції.

На основі виділених критеріїв, можемо зробити наступні узагальнення щодо аспектів саморегуляції, що перебувають у фокусі нашого дослідження:

- феноменологічна природа саморегуляції розкривається через її розуміння як багаторівневого процесу, що включає індивідуальний рівень (А. Бандура, Р. Баумейстер, Б. Шмейчель, Ч. Карвер, М. Шейєр, Т. Кириченко, І. Галян, С. Максименко, В. Олефір) та міжособистісний і соціальний рівні (П. Лушин, Я. Сухенко). Саморегуляція розглядається як усвідомлений, цілеспрямований процес (А. Бандура, Ч. Карвер, М. Шейєр, Т. Кириченко, І. Галян, С. Максименко), хоча деякі автори допускають різний ступінь усвідомленості саморегуляції (В. Гаврилькевич);

- структурними компонентами саморегуляції є когнітивний (А. Бандура, Р. Баумейстер, Б. Шмейчель, Ч. Карвер, М. Шейєр), емоційний (В. Гаврилькевич, Л. Журавльова, М. Шпак, J. Gross, R. Thompson), мотиваційно-вольовий (Т. Кириченко, С. Максименко, Е. Deci, R. Ryan) та поведінковий (А. Бандура, Р. Баумейстер, Б. Шмейчель, І. Галян, Я. Сухенко).

- особистісними ресурсами та характеристиками, що тісно пов'язані саморегуляцією є ціннісно-смілова сфера (С. Максименко, І. Галян), регуляторні якості особистості, самоефективність (В. Олефір), в роботі Р. Баумейстер, Б. Шмейчель пропонується ресурсна модель саморегуляції;

- динамічні особливості саморегуляції розкриваються через її розгляд як процесу (А. Бандура, Ч. Карвер, М. Шейєр, Т. Кириченко,

В. Олефір, С. Максименко, П. Лушин, Я. Сухенко), що розгортається в часі та підпорядковується певним закономірностям. Динаміка саморегуляції зумовлюється ситуаційними (А. Бандура, Р. Баумейстер, J. Gross, R. Thompson, В. Олефір) і соціокультурними чинниками (А. Бандура, П. Лушин, Я. Сухенко, Л. Журавльова, М. Шпак);

- функціональні особливості саморегуляції полягають у її ролі в забезпеченні адаптивного функціонування особистості (Р. Баумейстер), досягненні особистісних цілей (Ч. Карвер, М. Шейер, Т. Кириченко), управлінні емоційними станами (В. Гаврилькевич, Л. Журавльова, М. Шпак, J. Gross, R. Thompson), мобілізації та інтеграції особистісних ресурсів (І. Галян, В. Олефір), забезпеченні самоактуалізації (І. Галян) та особистісного розвитку (Е. Деці, Р. Рюан, С. Максименко, П. Лушин).

Отже, саморегуляція особистості постає як складний багаторівневий процес, що включає когнітивні, емоційні, мотиваційно-вольові та поведінкові компоненти, спирається на особистісні ресурси та характеристики, підпорядковується ситуаційним і соціокультурним чинникам та забезпечує динамічне функціонування, досягнення цілей, управління емоційними станами, мобілізацію ресурсів, самоактуалізацію та особистісний розвиток.

Проведений аналіз дає підстави для розуміння та визначення *саморегуляції особистості* як складного, багаторівневого, усвідомленого або частково усвідомленого інтуїтивного, процесу ініціації, побудови, підтримання та управління власною активністю як відкритої динамічної системи, що перебуває у постійному розвитку та взаємодії з навколишнім середовищем. Саморегуляція спрямована на забезпечення ефективного функціонування, розвитку, змінювання як переходу до нової ідентичності та розкриття нового особистісного потенціалу у мінливих умовах життєдіяльності. Вона репрезентується взаємодією когнітивних, емоційних, мотиваційно-вольових та поведінкових компонентів, реалізується на індивідуальному, міжособистісному та соціальному рівнях, спирається на особистісні ресурси та характеристики (ціннісно-смыслову сферу, регуляторні якості, самоефективність тощо), що можуть розвиватися, трансформуватися та набувати нових форм у процесі життєдіяльності. Саморегуляція підпорядковується впливу ситуаційних і соціокультурних чинників та, водночас, дозволяє особистості бути суб'єктом власного функціонування, розвитку, зрештою, життя. Функціональними особливостями саморегуляції є забезпечення ефективного функціонування особистості у мінливих умовах, реалізація потенціалу розвитку та самозмінювання, перехід до нових ідентичностей, досягнення цілей з урахуванням змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, управління емоційними станами, мобілізація та

інтеграція ресурсів, сприяння самоактуалізації, особистісному зростанню та ефективній самоорганізації у процесі взаємодії зі світом.

Модель дослідження саморегуляції особистості як відкритої динамічної системи, що змінюється, розкриваючи свій новий потенціал, передбачає вивчення:

- феноменологічної природи саморегуляції як багаторівневого усвідомленого або частково усвідомленого, інтуїтивного процесу, що забезпечує функціонування, розвиток та самозмінювання особистості у взаємодії з мінливим середовищем;
- структурних компонентів саморегуляції (когнітивного, емоційного, мотиваційно-вольового, поведінкового) та їх динамічної взаємодії в процесі життєдіяльності;
- особистісних ресурсів та характеристик, що забезпечують саморегуляцію, їх розвитку, трансформації та набуття нових форм у процесі розкриття потенціалу особистості;
- динамічних особливостей саморегуляції з урахуванням ситуаційних та соціокультурних чинників, а також активної ролі особистості у власному функціонуванні, розвитку;
- функціональних особливостей саморегуляції в контексті реалізації потенціалу розвитку, переходу до нових ідентичностей, досягнення цілей, управління емоціями, мобілізації ресурсів, самоактуалізації та особистісного зростання в умовах мінливого внутрішнього та зовнішнього середовища.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Дослідження феноменологічної природи, структурно-динамічних і функціональних особливостей саморегуляції особистості є актуальним для сучасної психологічної науки. Саморегуляція особистості є важливим механізмом, що інтегрує в людині особистісну, психічну та тілесну організацію у процесі якої усвідомлений або частково усвідомлений, інтуїтивний, а отже, цілісний, системно організований вплив суб'єкта на власну діяльність, поведінку, ставлення, забезпечує розвиток, змінювання особистості та перехід її до нового свого потенціалу.

Аналіз теоретичних підходів до розуміння феномену саморегуляції особистості дозволив виділити критерії їх зіставлення: рівень саморегуляції, домінуючий компонент, ступінь усвідомленості та цілеспрямованості, зв'язок з особистісними ресурсами, розуміння як процесу, врахування ситуаційних та соціокультурних чинників. Феноменологічна природа саморегуляції розкривається через розуміння її як багаторівневого усвідомленого або частково усвідомленого процесу, що забезпечує функціонування, розвиток та самозмінювання особистості у взаємодії з мінливим середовищем. Визначено,

що структурними компонентами саморегуляції є когнітивний, емоційний, мотиваційно-вольовий та поведінковий. Встановлено, що саморегуляція спирається на особистісні ресурси та характеристики (ціннісно-смыслову сферу, регуляторні якості, самоефективність тощо), які розвиваються, трансформуються та набувають нових форм у процесі розкриття потенціалу особистості. Динамічні особливості саморегуляції зумовлюються ситуаційними та соціокультурними чинниками, а також активною роллю особистості у власному функціонуванні, розвитку та змінюванні. Функціональні особливості саморегуляції полягають у забезпеченні ефективного функціонування особистості, реалізації потенціалу розвитку та змінювання, переходу до нових ідентичностей, досягненні цілей, управлінні емоціями, мобілізації ресурсів, сприянні самоактуалізації та особистісному зростанню в мінливих умовах. На основі даних результатів запропоновано модель дослідження саморегуляції особистості, як відкритої динамічної системи, що змінюється та розкриває свій новий потенціал, і включає вивчення її феноменологічної природи, структурних компонентів, особистісних ресурсів, динамічних та функціональних особливостей.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Перспективи подальших досліджень пов'язані з валідізацією моделі саморегуляції особистості та розробкою програми розвитку ресурсів саморегуляції особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] В. К. Гаврилькевич, «Методи та методики дослідження особливостей емоційної саморегуляції дорослих із ішемічною патологією серця», *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, вип. 1(21), с. 53–61, 2009.
- [2] І. М. Галян, *Ціннісно-смыслова саморегуляція особистості: генеза та механізми функціонування*. Дрогобич, Україна: Ред.-видав. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016.
- [3] Л. Журавльова, М. Шпак, «Саморегуляція в структурі емоційного інтелекту молодших школярів». *Педагогічний процес: теорія і практика. Серія психологія*, вип. 3(54), с. 52–57, 2016.
- [4] Т. В. Кириченко, «Психологічний зміст саморегуляції особистості», *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*, вип. 3(1), с. 82–87, 2017.
- [5] П. В. Лушин, «Проблематика и эволюция представлений о саморегуляции (на примере ситуации личностного изменения)», *Журнал практикующего психолога*, вип. 11, с. 88–93, 2005.
- [6] С. Д. Максименко, *Генеза здійснення особистості*. Київ, Україна: Вид-во ТОВ «КММ», 2006.

- [7] В. О. Олефір, «Психологія саморегуляції суб'єкта діяльності», дис. д-ра наук. Харків, 2016.
- [8] *Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі* / С. Д. Максименко. Кіровоград, Україна: Імекс-ЛТД, 2013.
- [9] Я. В. Сухенко, «Інтерсуб'єктна тенденція у розвитку уявлень про саморегуляцію особистості», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць*, вип. 2(15), с. 241–248, 2011. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://umo.edu.ua/vipusk-2-15/sukhenko-jav-intersubjektna-tendencija-u-rozvitku-ujavlenj-pro-samoreghuljaciju-osobistosti> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [10] A. Bandura, «Self-regulation of motivation through anticipatory and self-reactive mechanisms», *Perspectives on motivation: Nebraska symposium on motivation*, vol. 38, с. 69–164, 1991.
- [11] R. F. Baumeister, «The Strength Model of Self-Control», *Current Directions in Psychological Science*, vol. 16, p. 351–355, 2007. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00534.x> Application date: January 05, 2024.
- [12] C. S. Carver, *On the Self-Regulation of Behavior*. USA Cambridge University Press, 1998. <https://doi.org/10.1017/CB09781139174794> Application date: January 05, 2024.
- [13] E. L. Deci, R. M. Ryan, «Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health», *Canadian Psychology*, vol. 49(3), p. 182–185, 2008. <https://doi.org/10.1037/a0012801> Application date: January 05, 2024.
- [14] G. Hauke, «Self-regulation and Mindfulness», *European Psychotherapy*, vol. 6(1), p. 19–52, 2005.
- [15] K. S. Double, R. T. Pinkus, J. J. Gross, & C. MacCann, «Emotion regulation efficacy beliefs: The outsized impact of base rates», *Emotion*, vol. 24(1), p. 234–240, 2024. <https://doi.org/10.1037/emo0001273> Application date: January 05, 2024.
- [16] G. Mattheews, «Personality, self-regulation, and adaptation: a cognitivesocial framework», *American Psychologist*, vol. 55, p. 68–78, 2000. <https://doi.org/10.1016/B978-012109890-2/50035-4> Application date: January 05, 2024.
- [17] *Psychology of Self-Regulation* / Ed. J. P. Forgas, R. F. Baumeister, D. M. Tice Cognitive. New York, 2011. <https://doi.org/10.4324/9780203837962> Application date: January 05, 2024.
- [18] P. V. Lushyn, Y. V. Sukhenko, «Reconsidering the Concept of Sustainability: Personal Adaptability Dynamics as Predictor of Positive Change», in *3rd International Conference on Sustainable Futures Environmental*,

Technological, Social and Economic Matters (ICSF).
<https://doi.org/10.1088/1755-1315/1049/1/012080> Application date:
January 05, 2024.

RESOURCES OF PERSONALITY SELF-REGULATION IN UNSTABLE LIFE SITUATIONS

Natalia Stepanenko,

candidate of biological sciences,

PhD student specialty 053 – Psychology

Department of Psychology and Personal Development

Educational and Scientific Institute of Management and Psychology

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-9421-6827>
nataliastepanenko0602@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the study of the phenomenological nature, structural-dynamic and functional features of self-regulation of the individual. The relevance of the research is determined by the need to find individual psychological means to optimize the psychological state of the individual in a situation of prolonged war, social changes and technological development, which increase the feeling of uncertainty and instability. A theoretical analysis of approaches to understanding self-regulation was carried out, the criteria for their comparison were highlighted: level (individual, interpersonal, social), dominant component (cognitive, emotional, motivational-volitional, behavioral), degree of awareness and purposefulness, connection with personal resources, processivity, situational, sociocultural context. The phenomenological nature of self-regulation as a multi-level conscious or partially conscious, intuitive process that ensures effective functioning, development and self-change of the personality in interaction with a changing environment is revealed. The structural components of self-regulation (cognitive, emotional, motivational-volitional, behavioral) and personal resources (value-meaning sphere, regulatory qualities, self-efficacy, etc.) are defined. The dynamic features of self-regulation determined by situational and socio-cultural factors, as well as individual activity, are characterized. The functional features of self-regulation are disclosed, which consist in ensuring the effective functioning of the individual, realizing the potential for development and change, transition to a new identity, achieving goals, managing emotions, mobilizing resources, promoting self-actualization and personal growth. A research model of personality self-regulation as an

open dynamic system that changes and reveals its potential is proposed. Prospects for further research are related to the empirical validation of the theoretical model of self-regulation of the individual and the development of a program for the development of self-regulation resources.

Keywords: self-regulation; personality; resources; instability; uncertainty.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] V. K. Havrylkevych, «Metody ta metodyky doslidzhennia osoblyvostei emotsiinoi samorehuliatsii doroslykh iz ishemichnoiu patolohiieiu sertsia», Teoretychni i prykladni problemy psykholohii, vyp. 1(21), s. 53–61, 2009. (in Ukraine)
- [2] I. M. Halian, Tsinnisno-smyslova samorehuliatsiia osobystosti: geneza ta mekhanizmy funktsionuvannia. Drohobych, Ukraina: Red.-vydav. viddil DDPU imeni Ivana Franka, 2016. (in Ukraine)
- [3] L. Zhuravlova, M. Shpak, «Samorehuliatsiia v strukturi emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv». Pedahohichni protses: teoriia i praktyka. Seriia psykholohiia, vyp. 3(54), s. 52–57, 2016. (in Ukraine)
- [4] T. V. Kyrychenko, «Psykhologichnyi zmist samorehuliatsii osobystosti», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Psykhologichni nauky, vyp. 3(1), s. 82–87, 2017. (in Ukraine)
- [5] P. V. Lushin, «Problematika i evolyuciya predstavlenij o samoregulyacii (na primere situacii lichnostnogo izmeneniya)», Zhurnal praktikuyushchego psihologa, vyp. 11, s. 88–93, 2005. (in Russian)
- [6] S. D. Maksymenko, Heneza zdiisnennia osobystosti. Kyiv, Ukraina: Vyd-vo TOV «KMM», 2006. (in Ukraine)
- [7] V. O. Olefir, «Psykhologhiia samorehuliatsii subiekta diialnosti», dys. ... d-ra nauk. Kharkiv, 2016. (in Ukraine)
- [8] Psykhologichni chynnyky samodeterminatsii osobystosti v osvitnomu prostori / S. D. Maksymenko. Kirovohrad, Ukraina: Imeks-LTD, 2013. (in Ukraine)
- [9] Ya. V. Sukhenko, «Intersubiektna tendentsiia u rozvytku uiaflen pro samorehuliatsiiu osobystosti», Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats, vyp. 2(15), s. 241–248, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://umo.edu.ua/vipusk-2-15/sukhenko-jav-intersubiektna-tendencija-u-rozvitku-ujavlenj-pro-samoreghuljaciju-osobistosti> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [10] A. Bandura, «Self-regulation of motivation through anticipatory and self-reactive mechanisms», Perspectives on motivation: Nebraska symposium on motivation, vol. 38, c. 69–164, 1991. (in English)

- [11] R. F. Baumeister, «The Strength Model of Self-Control», Current Directions in Psychological Science, vol. 16, p. 351–355, 2007. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00534.x> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [12] C. S. Carver, On the Self-Regulation of Behavior. USA Cambridge University Press, 1998. <https://doi.org/10.1017/CB09781139174794> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [13] E. L. Deci, R. M. Ryan, «Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health», Canadian Psychology, vol. 49(3), p. 182–185, 2008. <https://doi.org/10.1037/a0012801> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [14] G. Hauke, «Self-regulation and Mindfulness», European Psychotherapy, vol. 6(1), p. 19–52, 2005. (in English)
- [15] K. S. Double, R. T. Pinkus, J. J. Gross, & C. MacCann, «Emotion regulation efficacy beliefs: The outsized impact of base rates», Emotion, vol. 24(1), p. 234–240, 2024. <https://doi.org/10.1037/emo0001273> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [16] G. Mattheews, «Personality, self-regulation, and adaptation: a cognitivesocial framework», American Psychologist, vol. 55, p. 68–78, 2000. <https://doi.org/10.1016/B978-012109890-2/50035-4> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [17] Psychology of Self-Regulation / Ed. J. P. Forgas, R. F. Baumeister, D. M. Tice Cognitive. New York, 2011. <https://doi.org/10.4324/9780203837962> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [18] P. V. Lushyn, Y. V. Sukhenko, «Reconsidering the Concept of Sustainability: Personal Adaptability Dynamics as Predictor of Positive Change», in 3rd International Conference on Sustainable Futures Environmental, Technological, Social and Economic Matters (ICSF). <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1049/1/012080> Application date: January 05, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
13 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-113-135](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-113-135)
УДК 159.942.07:[37.091.12:159-051](045)

Туриніна Олена Леонтіївна,

кандидат психологічних наук, професор кафедри психології
Міжрегіональної Академії управління персоналом.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-3810-2040>
elena.turinina@gmail.com

Хілько Світлана Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри психології та педагогіки
Національного технічного університету України
«КПІ імені Ігоря Сікорського».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-5043-0303>
h.s.a.psycholog@meta.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті проаналізовано проблему особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів. Здійснено теоретичний аналіз наукових публікацій, в яких розкрито сутність та форми персональних, соціальних та емоційних некогнітивних здібностей, навичок та компетенцій, котрі пов'язані з можливостями людини, які впливають на її здатність долати тиск зовнішнього середовища. Узагальнено фактори, що впливають на вміння розуміти не тільки власні почуття, а й емоційні стани інших людей, знаходити в цьому мотивацію для себе та інших, керувати власною емоційною сферою та емоціями інших. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей емоційного інтелекту як здатності відслідковувати почуття та емоції (свої та інших людей), розрізняти та використовувати їх для управління думками та діями. Емпірично визначено особливості розвитку об'єктивних та суб'єктивних складових емоційного інтелекту у майбутніх психологів. Експериментально виявлено недостатній ступінь розвитку розуміння емоційно-почуттєвої сфери інших людей та управління нею у майбутніх психологів та усвідомлення власних емоцій та керування ними. Доведено, що у респондентів не сформовані навички приймати рішення, котрі націлені на управління внутрішньою та зовнішньою емоційною сферами, розпізнавати

емоції, враховувати емоційні стани та прогнозувати їх. Результати емпіричного дослідження привели до необхідності теоретичного обґрунтування та впровадження психологічної програми розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів. Представлена система роботи психолога містила такі способи реалізації мети програми, саме: перший – усвідомлення своїх емоцій через знаходження тригерів, які їх запускають; другий – спостереження за своїм емоційним станом та станом оточуючих та подальший розвиток навичок визначати емоції за вербальними та невербальними ознаками; третій – керувати своїми емоціями. В ході аналізу результатів дослідження після проведеної програми встановлено, що у студентів контрольної групи спостерігалось несуттєве зростання рівня емоційного інтелекту та ступеня сформованості емпатійних здібностей та компетенції. У студентів експериментальної групи суттєво зріс рівень загального емоційного інтелекту, причому значний прогрес прослідковувався саме міжособистісної складової, а також збільшився інтегративний рівень емоційного інтелекту, що привело до зростання у респондентів здатності до управління своїми емоціями, розпізнавання емоційних станів у інших людей. З метою ефективного використання програми розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів сформульовано методичні рекомендації, що спрямовані як на удосконалення діяльності студентів, так і на покращення роботи педагогів.

Ключові слова: емоційний інтелект; майбутні психологи; діагностика; програма розвитку; саморегуляція; рефлексія.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Останніми роками в Україні спостерігається безпрецедентне за масштабами та швидкістю зростання психологічної освіти, яке відповідає потребі суспільства в психологічному відновленні, покращенні психологічної культури спілкування, діяльності, життєустрою населення. Фахова діяльність психолога, яка передбачає втручання у внутрішнє життя іншої особистості, висуває високий рівень вимог не лише до професійної компетентності психолога, а й до його індивідуально-психологічних властивостей і поведінки, і навіть до стилю та способу його особистого життя як прояву світовідчуття та вміння його реалізації. Цей феномен показує, що професія психолога вимагає не лише академічної підготовки, а й глибокого розвитку особистості, вміння розуміти та співпереживати

іншим, а також здатності впливати на психічний стан та розвиток інших людей у позитивному напрямку, що передбачає здатність розуміти, управляти та виражати власні емоції, а також ефективно спілкуватися та взаємодіяти з емоціями інших людей, що безпосередньо пов'язано з емоційним інтелектом. Емоційний інтелект забезпечує краще розуміння себе, своїх реакцій та мотивації, здатність адаптуватися до різних ситуацій та ефективно реагувати на складні виклики сучасності, що сприяє самопізнанню та особистісному розвитку. На значущості особистісної складової у комплексі професійних характеристик психолога акцентують увагу на своїх роботах О. Амплєєва, А. Бондаренко, О. Бантишева, Н. Гоцуляк, Н. Діомідова, О. Єфимець, В. Зарицька, Н. Коврига, С. Максименко, Е. Носенко, М. Шпак та інші автори.

Таким чином, проведення наукових досліджень, спрямованих на вивчення психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів, є насущною потребою для підготовки кваліфікованих фахівців. Це дозволить не лише забезпечити їх готовність працювати в різних галузях психологічної практики, а й розробити оптимальні та ефективні методики та підходи до розвитку цієї важливої складової інтелектуальної сфери, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Професійна успішність особистості не обмежується лише загальним інтелектом, але також включає розвинений емоційний інтелект. Якщо загальний інтелект впливає на академічну успішність, то емоційний інтелект визначає можливість досягнення успіху в професійній та особистій сферах взагалі. Виявлено, що розвиток емоційного інтелекту залежить від різних факторів, але його недостатній рівень можна виправити за допомогою різноманітних засобів. Згідно з дослідженнями, розвиток емоційного інтелекту спрямований на засвоєння знань про власні емоції з метою покращення міжособистісного спілкування (І. Васильківський [1], О. Амплєєва [2]). Необхідність розвитку емоційного інтелекту для майбутніх психологів впливає з його здатності об'єктивно оцінювати себе та інших у ході професійної діяльності. Це дозволяє виявляти внутрішньоособистісні та міжособистісні протиріччя, шукати шляхи їх усунення та самостійно розробляти концепції професійного зростання та стратегії досягнення поставлених цілей.

Аналіз різних поглядів на проблему емоційного інтелекту (О. Амплєєва [2], Н. Коврига [3], Е. Носенко [4], А. Четверик-Бурчак [5] та ін.) дозволив стверджувати, що загальним для різних концепцій є розуміння даного психологічного новоутворення як здатності до впізнання,

розуміння емоцій і управління ними як у внутрішньоособистісному, так і міжособистісному планах.

Поняття «емоційний інтелект» (EI), як зазначають зарубіжні дослідники (J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso [6]) є багатовимірним і комплементарним феноменом, що містить різноманіття взаємодіючих процесів прояву та регулювання емоції. Так, можна виділити значну кількість психологічних досліджень зарубіжних авторів, які приділяли увагу різним аспектам емоційного інтелекту і його зв'язку з рисами, якостями, здатністю та індивідуально-психологічними особливостями особистості: досліджується вплив EI на психологічне благополуччя та продуктивність праці вчителів (M. Sanchez-Gomez, E. Bresó [7]); зв'язок між EI і творчістю, зокрема зазначається, що EI, який охоплює благополуччя, самоконтроль, емоційність і комунікабельність передбачає кращу здатність до дивергентного мислення (M. Giancola, M. Palmiero, S. D'Amico [8]); взаємозв'язок між EI, когнітивною здатністю та емоційною обізнаністю (S. Agnoli, G. Mancini, F. Andrei, E. Trombini [9]); зв'язок між темпераментом та емпіричними і стратегічними компонентами EI (A. Matczak, K. Knorr [10]); досліджуються концептуально відмінні форми EI, зокрема, «EI риси» та «змішана модель EI» разом із великою кількістю психометричних інструментів, призначених для вимірювання цих форм (P. O'Connor, A. Hill, M. Kaya, B. Martin [11]); досліджується нова конструкція метаемоційного інтелекту, що є недавно розробленою конструкцією, яка, починаючи з оригінальної моделі здібностей EI, фокусується на когнітивних аспектах емоційних здібностей і на метакогнітивних і метаемоційних процесах, які впливають на емоційне життя людини (A. D'Amico, A. Geraci [12]).

Також слід зазначити, що зарубіжними та українськими вченими розробляється психодіагностичний інструментарій для вимірювання рівнів розвитку EI з точки зору його факторної структури, надійності та валідності, вимірювання його різних змінних.

Проведений аналіз підходів до дослідження особливостей EI дозволив розуміти його як сукупність здібностей особистості, що зумовлюють ідентифікацію, усвідомлення причин та способів управління емоціями (Н. Коврига [3] О. Темрук [13], М. Шпак [14]).

Незважаючи на певну кількість досліджень EI, досить дискусійним та остаточно не вирішеним на сьогодні є питання його структури (Г. Кошонько [15], Е. Носенко [4], Т. Титаренко [16], Л. Журавльова [17]). Структурно він представлений у праці А. Овчаренко [18] такими компонентами як: прийняття емоцій, використання емоцій, розуміння емоцій та керування

емоціями; самосвідомість, самокерування, соціальна свідомість та керування взаєминами; внутрішньоособистісна сфера; міжособистісна сфера; адаптивність; керування стресом; загальний настрій; емоцій та інтелект, які взаємодіють через пізнання; емпатія особистості, здатність до усвідомлення власних емоцій, самоконтроль, емоційне спонукання; усвідомленість, самовладання, комунікація та емпатія тощо. Н. Бурлако [19], також розглядаючи зміст і структуру, внутрішньо-особистісні та міжособистісні аспекти ЕІ, визначає його як важливу інтегральну характеристику особистості, що виявляється в її здатності розуміти емоції, узагальнювати їх зміст, розпізнавати емоційний аспект у взаємодіях з іншими людьми та ефективно регулювати свої власні емоції з метою сприяння успішній пізнавальній діяльності та ефективному спілкуванню з оточуючими.

На цій підставі вважаємо за доцільне трактування ЕІ *майбутнього психолога* як складного інтегративного утворення, яке включає сукупність когнітивних, поведінкових та власне емоційних якостей. Дані властивості забезпечують розуміння та регуляцію власних почуттів і емоцій оточуючих, а також здійснюють вплив на успішність міжособистісних взаємодій і особистісний розвиток.

Більшість вчених [1], [14], [17], вважають, що емоційний інтелект впливає на пізнавальну діяльність студентів. Однак у сучасній системі вищої освіти, що спрямована на розвиток академічного інтелекту, часто не приділяють належної уваги розвитку ЕІ майбутніх спеціалістів. Тому слід більш комплексно та системно застосовувати засоби розвитку даного феномену. Формування компонентів ЕІ особистості є поетапним процесом [4], [5], [15], [20], кінцевою метою якого є розвиток високого рівня даної якості за рахунок використання системи різноманітних засобів, що використовуються в освітньому процесі. Ці методи включають ознайомлення з моделлю психолога через навчання, застосування різних методів емоційної саморегуляції, таких як методи релаксації, медитативні техніки, дихальні вправи, візуалізація, методи впливу та контрвпливу, ігрові методи, сюжетно-рольове моделювання, розбір конкретних випадків із життя людини, кейсові ситуації, арт-терапевтичні методи. Також, у розвитку ЕІ студентів значну роль відіграє тренінг.

Незважаючи на розмаїття досліджень щодо ЕІ та його розвитку за допомогою різноманітних методів, важливо продовжувати пошук та виявлення психологічних особливостей цієї якості у майбутніх психологів, а також шляхів її поліпшення під час професійної підготовки. Це дозволить майбутнім психологам стати конкурентоспроможними у своїй професійній діяльності.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в теоретичному та емпіричному дослідженні психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів та визначенні форм та методів його розвитку.

Для досягнення поставленої мети поставлені наступні **завдання**:

- здійснити аналіз ступеню розробленості літератури з проблеми розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів;
- провести емпіричне дослідження особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів;
- розробити та впровадити психологічну програму розвитку емоційного інтелекту майбутніх психологів;
- розробити методичні рекомендації для психологів щодо розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Сучасний стан розроблення проблеми ЕІ обумовлений відсутністю єдиної психологічної теорії та загальних уявлень щодо шляхів його дослідження. Тому на даному етапі розвитку психології відбувається інтенсивне дослідження даної проблеми.

Виникненню поняття «емоційний інтелект» передував тривалий шлях наукових пошуків, який спочатку вивчав окремі емоційні реакції людей та інтелектуальні здібності, а потім поступово вийшов на новий рівень, об'єднавши їх в єдиний феномен. Як засвідчив аналіз наукової літератури [3], [4], [5], сучасні підходи до терміну «емоційний інтелект» містять у собі декілька аспектів: *теоретичний*, що спрямований на розроблення науково-теоретичних аспектів ЕІ; *соціальний* (соціокультурний), який вивчає успішність людини в соціумі з одного боку, та зростання емоційної нестримності людства в загальних масштабах, з іншого боку; *педагогічний* (освітній), що досліджує недоліки контролю емоцій та наслідки зростання агресивності у людей різних вікових категорій, тому, з цієї позиції, емоційний інтелект розглядається як продукт цілеспрямованого навчання; *функціонально-рівневий підхід*, який визначає ЕІ через призму розумової діяльності та пізнавальних процесів; *регуляційний* – розглядає ЕІ як форму саморегуляції психічної активності особистості; *філософський* – вивчає ЕІ в контексті пошуку сутності особистості; *інформаційний* – досліджує ЕІ як процес переробки інформації; *генетичний* – вивчає ЕІ як спосіб адаптації людини до реальності; *процесуально-діяльнісний* – досліджує ЕІ як форму людської діяльності; *феноменологічний*, який у дослідженні ЕІ спираються на

особливу форму змісту свідомості; професійний, який досліджує особливості підготовки майбутніх фахівців, де емоційний інтелект впливає на професійне становлення та професійну успішність.

У своїх дослідженнях Н. Коврига виокремлює чотири складові ЕІ, які у повній мірі стосуються і майбутніх психологів. Це самосвідомість, самоуправління, соціальна свідомість та керування взаєминами [3]. У працях Д. Гоулмана та його послідовників можна зустріти дещо іншу структуру ЕІ, в яку входять: самопізнання, саморегуляція, соціальні навички, емпатія, мотивація [21]. Структурно інтелект також представлений у роботі І. Васильківського такими компонентами, як прийняття емоцій, використання емоцій, розуміння емоцій та керування емоціями [1].

Р. Бар-Он вніс значний внесок у розвиток теорії емоційного інтелекту, пропонуючи поняття емоційно-соціального інтелекту, який він уявляв як комплексну суму особистісних та міжособистісних здібностей та навичок, що визначають поведінку людини. Запропонувавши термін «EQ» (emotional quotient) – коефіцієнт емоційності, аналогічно до «IQ» – коефіцієнту інтелекту, він відкрив нові горизонти для дослідження та розуміння ролі ЕІ у формуванні поведінки та життєвого успіху [22]. Його некогнітивна концепція передбачає таку структуру ЕІ: внутрішньоособистісна сфера (самоаналіз, асертивність, самоповага, незалежність, самоактуалізація); міжособистісна сфера (соціальна відповідальність, емпатія, міжособистісні стосунки); адаптивність (гнучкість, адекватна оцінка дійсності, уміння вирішувати проблеми); керування стресом (контроль над імпульсами, стресостійкість); загальний настрій (здатність отримувати задоволення від життя, оптимізм, наявність захоплень).

Проведений аналіз літературних джерел [6], [13], [14] дозволяє також поглянути на проблему чинників формування ЕІ з точки зору продуктивності взаємодії та продуктивності мислення в цілому. В такому аспекті вчені виділяють дві групи факторів: з одного боку – це наскільки майбутній психолог може усвідомлювати свої емоції та використовувати їх, а з іншого боку – наскільки майбутній психолог вміє визначати емоції інших людей і прогнозувати їхню появу.

Вважаємо, що подальші наукові дослідження саме у цих двох напрямках дозволять розвинути концепт ЕІ та доповнити інші концепти, пов'язані з оцінкою його рівня. Водночас, не можна оминати увагою і поступове зростання в психології ваги *функціонально-динамічного підходу* до проблеми природи ЕІ. Його сутність зводиться до впливу на розвиток емоційного інтелекту не стільки чинників, скільки процесів та операцій. Він базується на позиції, за визначенням М. Шпак, що ядром будь-якої

когнітивної здатності є якість процесів (або операцій) аналізу, синтезу та узагальнення [14]. Відповідно не можна визначати рівень ЕІ людини за одним лише результатом її діяльності, не розкриваючи процес мислення, який до нього призводить. Прихильники цього підходу найчастіше диференціюють *три категорії змістових*, тобто власне процесуальних компонентів когнітивних утворень: функціональних, операційних та мотиваційних. Найбільше «навантаження» у плані забезпечення якості реалізації певного когнітивного процесу несуть його операційні компоненти, точніше механізми.

Як зазначає Г. Кошонько, найбільш доцільним є *синтез факторного та функціонально-динамічного підходу*, за яким на розвиток ЕІ майбутніх психологів впливають не тільки чинники зовнішнього середовища та здібності людини, а й особливості когнітивних процесів, котрі обумовлюють особливості переробки інформації [15]. За таких умов, саме особливості когнітивних процесів на сьогодні недостатньо досліджені, а їх важливість ігнорується сучасними науковцями, хоча будь-яка когнітивна здатність як особистісна, спеціальна, і загальна, наприклад, інтелект, існує не «сам по собі». І в цьому контексті сама категорія здібностей не тільки нерозривно пов'язана з категорією психічних процесів, але є провідною і навіть залежною від неї.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Дослідження психологічних особливостей ЕІ майбутніх психологів відбувалося в три етапи. На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз проблеми на базі психологічної літератури, розроблено програму дослідження та визначено діагностичний комплекс дослідження для з'ясування психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів. Для визначення рівня ЕІ використано методика «Опитувальник емоційного інтелекту «ЕІн» (авт. Д. Люсін)»; для виявлення вміння особистості розуміти відносини, що репрезентується в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень застосовано методика «Емоційного інтелекту» (автор Н. Холл); для оцінки рівня прояву та структури емпатії та вміння особистості співпереживати проблемам інших людей застосовано методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В. Бойко); для визначення та оцінки емоційної компетентності як групи здібностей до саморегуляції і регуляції інтерперсональних відносин шляхом розуміння власних емоцій і емоцій оточуючих використано опитувальник емоційної компетентності (авт. І. Юсупов, Г. Юсупова).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

На другому етапі дослідницько-експериментальної роботи за обраними методиками було проведено тестування та порівняння даних на підставі вибірки двох груп студентів психологів 2–4 курсу: перша група кількістю 30 осіб, які навчаються за спеціальністю «Психологія», та становлять експериментальну групу (ЕГ) та контрольну групу (КГ) - 30 осіб. На третьому етапі було розроблено зміст психологічної програми розвитку ЕІ, проведено контрольний експеримент та аналіз ефективності запропонованої психологічної програми.

Дослідження ЕІ на констатувальному етапі за методиками «ЕмІн» та Н. Холла засвідчило, що у студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія» та спеціальністю «Клінічна психологія» виявлено дуже низький рівень ЕІ, що є свідченням недостатнього розвитку здібностей як розуміння емоцій інших людей та управління ними, так і розуміння усвідомлення власних емоцій та керування ними (рис. 1).

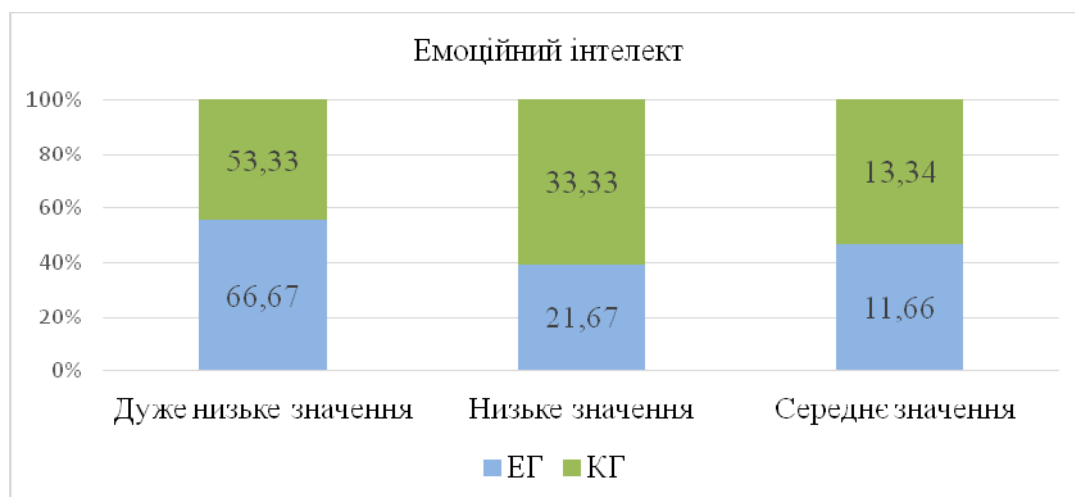

Рис. 1 Рівень емоційного інтелекту у студентів експериментальної та контрольної групи (за методикою «ЕмІн»)

Згідно з даними рисунку 1, 66,67 % майбутніх психологів ЕГ, демонструють дуже низький рівень ЕІ, ще 21,67 % – низький рівень, і лише 11,66 % мають середній рівень. В КГ 53,33 % досліджуваних мають дуже низьке значення ЕІ, 33,33 % – низьке значення, 13,34 – середнє. Порівняння результатів тестування засвідчили, що у експериментальній та контрольній групах вони відрізняються незначно. Ці дані свідчать про недостатньо сформований рівень навичок управління внутрішньою та зовнішньою емоційною сферами, а також про недостатню здатність розпізнавати та прогнозувати емоційні стани.

Отримані результати суголосні з дослідженням нейропсихологічних особливостей вивчення ЕІ майбутніх психологів, проведеним С. Березкою, Е. Панасенко, О. Жуковою, Г. Радчук, С. Соболевою, Я. Раєвською. Так були виявлені кореляції між рівнями емоційного інтелекту майбутніх психологів та активацією певних відділів кори головного мозку. Дослідження показало, що студенти психологи переважно мають середній та початковий рівень ЕІ. Замість того, щоб диференціювати емоції та розуміти їх причини, студенти проявляють більшу схильність до виявлення та регулювання емоційного стану, що свідчить про їхню особистісну спрямованість на міжособистісну взаємодію та емоційну стабільність [23]. За результатами дослідження рівнів емпатії та емоційної компетентності, перевіреними за допомогою методики «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В. Бойко) та опитувальника емоційної компетентності (авт. М. Юсупов, Г. Юсупова) встановлено, що переважна більшість майбутніх психологів експериментальної та контрольної груп мають занижений рівень емпатії, та середній рівень емоційної компетентності. Це свідчить про досить рівномірний (але недостатній) розвиток різних каналів (раціонального, емоційного та інтуїтивного) емпатії, а також рівень сформованості емоційних компетентностей, що підтверджує необхідність їх активного розвитку в майбутньому. На цій підставі можна зробити висновок про те, що у студентів ЕІ та КГ недостатньо розвинута емоційна складова ЕІ.

Слід зазначити, що існуючі форми академічного навчання у закладі вищої освіти мають недостатню специфічну спрямованість на розвиток емоційно-комунікативних та регуляторних здібностей, якостей особистості, що становлять ЕІ.

Для подолання цієї проблеми розроблено *психологічну програму розвитку ЕІ*, націлену на розвиток:

- знань про ЕІ та його компоненти, які необхідні для формування особистісно-професійних характеристик;
- розширення емоційного досвіду через сприйняття запропонованого інструментарію;
- набуття практичних навичок управління не тільки власними емоційними станами, але і інших людей.

Завдання програми:

1. Вивчення рівня психологічної інформованості щодо ролі емоцій у житті людини, ознайомлення з класичними теоріями ЕІ.

2. Формування у майбутніх психологів навичок розпізнання та регуляції емоційних станів як власних, так і у інших людей.

У результаті впровадження програми майбутні психологи повинні:

- *знати*: основні підходи до розуміння поняття ЕІ; моделі емоційного інтелекту; усвідомлювати складові ЕІ; визначати фактори та умови, які впливають на його розвиток; теоретичні та методологічні аспекти розвитку ЕІ; основні принципи розвитку ЕІ;

- *вміти*: ідентифікувати та називати свої та чужі емоційні стани; усвідомлювати власні емоції та переживання; вміти аналізувати та рефлексувати, контролювати свої емоції; керувати емоційними станами в різних ситуаціях; будувати відносини з оточуючими людьми на основі розуміння емоційних станів та навичок управління ними; оптимально реагувати на різні емоційні впливи.

Побудова програми базувалася на таких *психолого-педагогічних принципах*:

- 1) принцип довіри та психологічної безпеки учасників;
- 2) принцип активності та відповідальності учасників за процес та результат навчання;
- 3) принцип партнерського спілкування та взаємної співпраці;
- 4) принцип визнання індивідуальності, унікальності кожного учасника;
- 5) принцип конструктивного зворотного зв'язку, безоцінного спілкування;
- 6) принцип конфіденційності особистої інформації.

До програми включено *тренінг розвитку ЕІ* у майбутніх психологів. Тренінгові заняття реалізувалися у формі психогімнастичних вправ, ділових та рольових ігор, групових дискусій, моделювання ситуацій педагогічного спілкування. Доцільність проведення комплексу процедур у тренінгу розвитку емоційного інтелекту обумовлена особливостями групової динаміки та завдань, що вирішуються групою на кожному етапі. В програму включено лекційний матеріал, практичні зайняття, самостійна робота, тренінг розвитку емоційного інтелекту.

У ході проведення третього етапу дослідження здійснено повторний вимір ЕІ у двох вибірках досліджуваних.

Наведемо результати дослідження рівнів емпатії контрольного експерименту та їх порівняння з результатами констатувального експерименту (рис. 2).

З рисунку 2 можна зробити висновок про, що у досліджуваних КГ за аналізований період проявились незначні зміни в розвитку ступеня емпатії – за рахунок скорочення заниженого рівня емпатії з 76,67 % до 73,33 %, зріс середній рівень емпатії з 16,67 % до 20 %. Значно помітніша динаміка прослідковується у досліджуваних ЕК після проведення психологічної програми розвитку ЕІ.

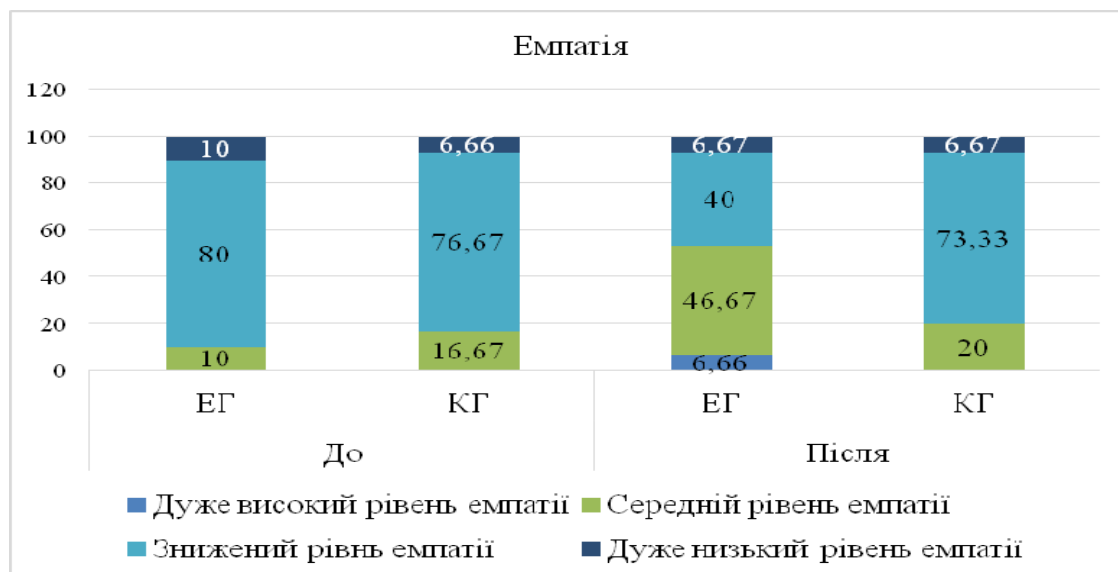

Рис. 2 Розподіл рівня емпатії у студентів експериментальної та контрольної групи до і після реалізації психологічної програми (за методикою «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В. Бойко))

Зокрема кількість студентів, які мали дуже низький рівень емпатії скоротився на 3,33 %. Найбільше зменшення кількості студентів спостерігалось серед тих, кому був притаманний до проведення психологічної програми знижений рівень емпатії – з 80 % до 40 %, тобто кількість таких студентів в результаті реалізації розробленої психологічного програми розвитку ЕІ скоротилася вдвічі.

Особливо значущі зміни зафіксовані у додаткових параметрах емпатії. Перш за все, це стосується *ідентифікації в емпатії* – надзвичайно важливої якості майбутнього психолога. За даними досліджень, після впровадження психологічної програми розвитку ЕІ, ідентифікація в емпатії зросла на 0,42 пункти, що становить 14,14 % порівняно зі станом до впровадження програми. Це означає, що студенти розвивають здатність поставити себе на місце іншої людини та розглядати ситуацію з її позиції. Крім того, важливим стало зростання *установок, що сприяють емпатії* (+0,31 пункт) та *проникаючої здатності в емпатії* (+0,28 пунктів). Подібна позитивна динаміка вплинула на підвищення рівня *емоційної компетентності*.

У результаті реалізації психологічної програми розвитку ЕІ стало очевидним, що студенти ЕГ демонструють значну динаміку в структурі емпатії у порівнянні зі студентами КГ. Відзначено помітне зростання трьох ключових компонентів емпатії: *раціонального, емоційного та інтуїтивного каналів*.

На основі аналізу результатів контрольного експерименту встановлено, що у майбутніх психологів КГ спостерігалось несуттєве зростання рівня ЕІ (відповідно до результатів опитування за методикою «Опитувальник Емоційного інтелекту «ЕМІн» (авт. Д. Люсін) та методикою діагностики «Емоційного інтелекту» (авт. Н. Холл)), а також недостатній ступінь сформованості емпатійних здібностей та компетенції (відповідно до результатів опитування за методикою «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В. Бойко) та опитувальника емоційної компетентності (авт. І. Юсупов, Г. Юсупова)). Натомість в ЕК показники ЕІ статистично значущо ($p < 0,01$) змінились. Водночас більший прогрес спостерігався саме в міжособистісній складовій ЕІ, що сприяло зростанню здатності у майбутніх психологів до управління своїми емоціями, розпізнавання емоцій в інших.

Вищезгадані факти є підставою для твердження, що розроблена психологічна програма розвитку ЕІ виявилася дієвим інструментом у розвитку та зміцненні усіх складових ЕІ майбутніх психологів.

Під час використання запропонованої програми важливим є зосередження уваги на напрямку саморозвитку та самоудосконалення емоційної сфери. Рефлексія відіграє ключову роль у цьому процесі, допомагаючи майбутнім психологам аналізувати свої емоційні реакції, розуміти їхні причини та шляхи подолання, а також розвивати стратегії саморегуляції. У літературі зазначається, що для боротьби з емоційними труднощами та неконструктивними мотивами, особливо у професійній сфері, а також для самозбереження та особистісного розвитку, важливу роль відіграють процеси саморегуляції [15]. Вони визначають рівень зрілості та адекватності особистості. Ефективність та рівень саморегуляції є ключовими у відображенні цих рис та властивостей [18]. У цьому контексті важлива роль належить рефлексії, яка є основним механізмом регуляції переживань та поведінки людини. Рівень розвитку рефлексії та її характер впливають на когнітивну складність, афективну насиченість та глибину почуттів особистості [4].

У професійній сфері психологів, що характеризується внутрішніми протиріччями та зовнішньою невизначеністю, рефлексія стає ключовим інструментом для активізації самоорганізації та саморегуляції. Вона дозволяє мобілізувати внутрішній потенціал та ресурси психолога у ситуаціях неоднозначності. Цей підхід сприяє розвитку та зміцненню професійної компетентності, що є ключем до успішної психологічної практики [24].

Слід зазначити, що процес професійного розвитку майбутніх психологів набуває своєрідної ригідності, якщо виявляються пригнобленими рефлексивні механізми в освітньому процесі в умовах жорстко нормативного регулювання діяльності закладу вищої освіти. Рефлексія в освітньому процесі має включати поліфонію символів, образів, смислів, зіткнення та взаємовплив різних планів, ідей, підтекстів. Саме рефлексія сприяє становленню професійних цінностей психолога, становлення його суб'єктності.

До розроблених рекомендацій для викладачів навчального закладу з розвитку рефлексії та впровадження правил організації діалогічної взаємодії на заняттях, що в свою чергу сприятимуть розвитку ЕІ, слід віднести такі пункти:

- стимулювання активної участі студентів у діалогічних обговореннях шляхом створення сприятливої атмосфери довіри та взаєморозуміння;
- систематична демонстрація студентам зразків гуманних комунікацій та рефлексії з проявом довіри до них;
- надання особистісної та професійної підтримки майбутнім психологам у їх прагненні до самовизначення;
- стимулювання до самостійного вирішення проблем на основі рефлексії;
- розгортання діалогу, який спонукає до рефлексії та самовдосконалення, та створює атмосферу емоційного комфорту;
- пошук різноманітних способів саморегуляції та досягнення згоди в особистісному та професійному розвитку;
- використання безоцінного сприйняття особистості майбутнього психолога як партнера по спілкуванню, спільної діяльності;
- застосування різноманітних методів активного навчання, таких як групові дискусії, рольові ігри тощо, для залучення студентів до рефлексії над власним досвідом;
- забезпечення можливості для відстеження особистого професійного зростання та розвитку шляхом регулярного аналізу власних дій і реакцій у різних ситуаціях;
- звернення уваги на розвиток навичок емпатії та вміння слухати й розуміти погляди та почуття інших учасників діалогу.

Дані рекомендації спрямовані на створення сприятливого середовища для розвитку рефлексії у майбутніх психологів та підвищення якості їх навчання.

Для майбутніх психологів рекомендується активно використовувати план саморозвитку та рефлексивний щоденник. Такі форми роботи

сприяють формуванню емоційно-оцінного та ціннісного ставлення до навчально-професійної діяльності. У щоденнику фіксуються факти ускладнень в психологічній діяльності, навчанні та спілкуванні, аналізуються можливі варіанти рішень, а також вибираються оптимальні з психологічного погляду варіанти розв'язання проблем [2]. Ці інструменти допомагають майбутнім психологам розвивати свою професійну компетентність та вміння аналізувати та вирішувати складні ситуації психологічної практики. Студентам можна рекомендувати скласти план саморозвитку. Наприклад: сформулювати цілі власного навчання у закладі вищої освіти на найближчий семестр; здійснити аналіз досягнень у плані емоційної компетенції (які знання треба опанувати, які якості розвинути тощо); продумати першочергові завдання та зміст самонавчання (їх можна співвіднести із завданнями на найближчі заняття).

У цілому для розвитку саморефлексії майбутній психолог може скористатися наступними рекомендаціями:

- аналізувати свої дії після важливих подій та прийняття складних рішень; намагатися адекватно оцінювати себе; розмірковувати над своїми діями, вчинками з позиції інших людей; розмірковувати використанням можливості діяти більш правильно або ефективно; аналізувати, який досвід набувається після конкретної події;
- намагатися завершувати кожен навчальний, а потім і робочий день аналізом подій; оцінювати невдалі моменти з позиції стороннього спостерігача;
- періодично аналізувати змінення у ставленні до інших людей;
- більше спілкуватися з несхожими на вас людьми, які дотримуються іншої точки зору, яка відрізняється від вашої. Кожна спроба зрозуміти таку людину є активізацією рефлексії. У разі досягнення успіху можна говорити про опанування ще однієї рефлексивної позиції. Не боятися зрозуміти іншу людину, оскільки це не є повним ухваленням її позиції. Широке бачення ситуації зробить розум більш гнучким, а також дозволить знайти більш ефективне та узгоджене рішення;
- для аналізу своїх дій слід використовувати проблеми, що виникають у конкретний момент;
- навіть у дуже складних ситуаціях треба знайти частку парадоксальності чи комізму. Якщо подивитись на проблему, яка виникла, під іншим кутом зору, то можна побачите в ній щось кумедне. Така навичка с про високий рівень рефлексії. Не завжди легко знайти щось смішне у проблемі, проте це допомагає відкрити шлях до її вирішення.

Для майбутніх психологів було б доцільно виокремити окрему практику, яку можна було б організувати один раз на тиждень. Г. Кошонько звертає увагу на те, що розвиток емпатії протікає у процесі соціалізації особистості, формується протягом життєдіяльності, у спілкуванні з іншими людьми, під час засвоєння певних цінностей [15]. Для її реалізації варто розробити самостійні або спільні заняття у межах вивчення різних дисциплін, спрямованих на розвиток ЕІ майбутніх психологів.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Таким чином, розвитку емоційного інтелекту у студентському віці сприяє використання в організації навчального процесу закладів вищої освіти методів активного навчання та їх включення до реальної практичної діяльності. Так, активні методи навчання та виховання – це ті способи, які дозволяють у більш короткі терміни та з меншими зусиллями оволодіти необхідними знаннями та вміннями за рахунок свідомого розвитку професійних здібностей студентів та формування у них необхідної компетентності. У свою чергу практика є найважливішою частиною навчального процесу під час підготовки майбутніх психологів та обов'язковим компонентом вищої освіти. Основна її мета – оволодіння майбутніми спеціалістами з вищою освітою практичними навичками та вміннями та розвитку їх готовності до самостійної професійної діяльності.

Запропонована комплексна програма націлена на усвідомлення своїх емоцій, спостереження за емоційним станом, керування емоціями. Вона надає позитивний вплив на розвиток внутрішньоособистісного та міжособистісного аспектів ЕІ та може бути використана у навчанні як ефективний засіб розвитку ЕІ майбутніх психологів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Наступним етапом нашого дослідження стане виявлення гендерних аспектів емоційного інтелекту майбутніх психологів та його зв'язок з соціометричним статусом особистості у групі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] І. П. Васильківський, «Сутність та структура поняття емоційний інтелект в контексті виховання особистості», *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України, Серія: Педагогіка, психологія, філософія, вип. 253, с. 26-31, 2016.* [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2016_253_5
Дата звернення: Квіт. 10, 2024.

- [2] О. М. Амплєєва, «Особливості навчання майбутніх психологів з використанням принципів емоційного інтелекту», *Науковий вісник Херсонського державного університету*, вип. 1(1), с. 9–13, 2018. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1%281%29_3 Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [3] Н. В. Коврига, «Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту», автореф. дис. канд. наук; Інститут психології ім. Г. С. Костюка, Київ, 2003.
- [4] Е. Л. Носенко, «Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості», *Вісник Дніпропетровського університету*, т. 20, вип. 18, с. 116–122, 2012. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdupp_2012_20_18_20 Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [5] А. Г. Четверик-Бурчак, «Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості», дис. канд. наук, Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2015.
- [6] J. D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso, «Emotional Intelligence. New ability or eclectic traits?», *American Psychologist*, vol. 63, pp. 503–517, 2008.
- [7] M. Sanchez-Gomez, E. Bresó, «The Mobile Emotional Intelligence Test (MEIT): An ability test to assess emotional intelligence at work», *Sustainability*, vol. 11(3), no. 827, pp. 2–17, 2019.
<https://doi.org/10.3390/su11030827> Application date: April, 05, 2024.
- [8] M. Giancola, M. Palmiero, S. D'Amico, «Divergent but not Convergent Thinking Mediates the Trait Emotional Intelligence-Real-World Creativity Link: An Empirical Study», *Journal of creativity research*, vol. 36, no. 1, pp. 15–23, 2024. <https://doi.org/10.1080/10400419.2022.2092338>
Application date: April, 05, 2024.
- [9] S. Agnoli, G. Mancini, F. Andrei, E. Trombini, «The Relationship Between Trait Emotional Intelligence, Cognition, and Emotional Awareness: An Interpretative Model», *Frontiers*, vol. 10, 2019.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01711> Application date: April, 05, 2024.
- [10] A. Matczak, K. Knopp, «Relationship between temperament and the experiential and strategic components of emotional intelligence», *Polish Psychological Bulletin*, vol. 50, no. 2, pp. 93–100, 2019.
<https://doi.org/10.24425/ppb.2019.126023> Application date: April, 05, 2024.

- [11] P. O'Connor, A. Hill, M. Kaya, B. Martin, «The measurement of emotional intelligence: A critical review of the literature and recommendations for researchers and practitioners», *Frontiers in Psychology*, vol. 10, pp. 1-19, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01116> Application date: April, 05, 2024.
- [12] A. D'Amico, A. Geraci, «Beyond emotional intelligence: The new construct of meta-emotional intelligence», *Frontiers in Psychology*, vol. 14, pp. 1-12, 2023. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1096663> Application date: April, 05, 2024.
- [13] О. В. Темрук, «Проблема емоційного інтелекту на сучасному етапі розвитку психологічної думки», *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія*, вип. 33. с. 207–223, 2014.
- [14] М. М. Шпак, «Психологічні механізми розвитку емоційного інтелекту», *Наука і освіта*, № 5, с. 104-109, 2014.
- [15] Г. А. Кошонько, «Розвиток емоційного інтелекту студентів-психологів», *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*, № 4, с. 341–350, 2017.
- [16] Т. М. Титаренко, «Впливи сучасності на самоконститування особистості», *Соціальна психологія*, № 3, с. 3–12, 2009.
- [17] Л. П. Журавльова, *Психологія емпатії*. Житомир, Україна: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007.
- [18] А. Р. Овчаренко, «Емоційний інтелект як основа соціалізації», *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України*, т. XIII, ч. 3, с. 280–286, 2011.
- [19] Н. І. Бурлако, «Психологічні особливості емоційного інтелекту», *Психологічний часопис*, т. 5, вип. 7, с. 34–49, 2019. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.7> Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [20] О. А. Савельєва-Рат, «Особливості ціннісно-сислової сфери особистості студентів-психологів», *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, Серія: психологічні науки*, т. 2, вип. 74, с. 129–133, 2009.
- [21] Д. Гоулман, *Емоційний інтелект*. Харків, Україна: Vivat, 2018.
- [22] Н. В. Назарук, «Психологічний аналіз моделей емоційного інтелекту», *Теорія і практика сучасної психології*, № 13, с. 61–65, 2018.
- [23] S. Berezka, E. Panasenko, O. Zhukova, H. Radchuk, S. Sobolyeva, Ya. Raievska, «Neuropsychological Peculiarities of Studying Future Psychologists' Emotional Intelligence», *BRAIN. Broad Research in Artificial*

Intelligence and Neuroscience, vol. 12 (2), pp. 38-52, 2021.
<https://doi.org/10.18662/brain/12.2/190> Application date: April, 05, 2024.

- [24] С. О. Хілько, «Дослідження впливу рефлексії на формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, вип. 10(39), с. 97–119, 2019.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Olena Turynina,

Ph.D (Psychology), Professor Department
of Psychology Interregional Academy
of Personnel Management.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-3810-2040>
elena.turinina@gmail.com

Svitlana Khilko,

Ph.D (Psychology), Professor Department
of Psychology and Pedagogy
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-5043-0303>
h.s.a.psycholog@meta.ua

Abstract. The article analyzes the problem of features of the emotional intelligence of future psychologists. A theoretical analysis of scientific publications was carried out. These publications revealed the essence and forms of personal, social and emotional non-cognitive abilities, skills and competences, which are related to the capabilities of a person which affect his ability to overcome the pressure of the external environment. The factors influencing the ability to understand not only one's own feelings, but also the emotional states of other people to find motivation for oneself and others in this, to manage one's own emotional sphere and the emotions of others are summarized. The results of an empirical research of the features of emotional intelligence as the ability to monitor feelings and emotions (one's own and other people's) distinguish and use them to manage thoughts and actions are presented. Features of the development of objective and subjective components of emotional intelligence of future psychologists have been determined empirically. An insufficient degree of

development of understanding of the emotional and sensory sphere of other people and its management in future psychologists and awareness of their own emotions and their management was experimentally revealed. It is proven that the respondents do not have the skills to make decisions aimed at managing the internal and external emotional spheres, recognizing emotions, taking into account emotional states and predicting them. The results of the empirical research led to the need for theoretical justification and implementation of a psychological program for the development of emotional intelligence of future psychologists. The presented psychologist's work system contained the following ways of realizing the program's goal, namely: the first is awareness of own emotions through finding the triggers that trigger them; the second is the observation of own emotional state and the state of others and further development of skills to identify emotions by verbal and non-verbal signs; the third is to manage own emotions. During the analysis of the results of the study after the program, it was found that the students of the control group showed an insignificant increase in the level of emotional intelligence and the degree of formation of empathic abilities and competence. The students of the experimental group significantly increased the level of general emotional intelligence and significant progress was observed in the interpersonal component and the integrative level of emotional intelligence also increased which led to an increase in the respondents' ability to manage their own emotions and recognize emotional states in other people. For the purpose of effective use of the emotional intelligence development program among future psychologists, methodical recommendations aimed both at improving the performance of students and at improving the work of teachers have been formulated.

Keywords: emotional intelligence; future psychologists; diagnosis; development program; self-regulation; reflection.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] I. P. Vasylykivskyi, «Sutnist ta struktura poniattia emotsiinyi intelekt v konteksti vykhovannia osobystosti», Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, Seriia: Pedahohika, psykholohiia, filosofiia, vyp. 253, s. 26–31, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2016_253_5
Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)

- [2] O. M. Amplieieva, «Osoblyvosti navchannia maibutnikh psykholohiv z vykorystanniam pryntsyviv emotsiinoho intelektu», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu, vyp. 1(1), s. 9–13, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1%281%29_3 Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)
- [3] N. V. Kovryha, «Stresozakhysna ta adaptivna funktsii emotsiinoho intelektu», avtoref. dys. kand. nauk; Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuksa, Kyiv, 2003. (in Ukraine)
- [4] E. L. Nosenko, «Emotsiinyi intelekt yak forma proiavu vazhlyvoi skladovoi osobystisnoho potentsialu – refleksyvnoi svidomosti», Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu, t. 20, vyp. 18, s. 116–122, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdupp_2012_20_18_20 Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)
- [5] A. H. Chetveryk-Burchak, «Mekhanizmy vplyvu emotsiinoho intelektu na uspishnist zhyttiediialnosti osobystosti», dys. kand. nauk, Dnipropetrovskiyi nats. un-t im. O. Honchara. Dnipropetrovsk, 2015. (in Ukraine)
- [6] J. D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso, «Emotional Intelligence. New ability or eclectic traits?», American Psychologist, vol. 63, pp. 503–517, 2008. (in English)
- [7] M. Sanchez-Gomez, E. Bresó, «The Mobile Emotional Intelligence Test (MEIT): An ability test to assess emotional intelligence at work», Sustainability, vol. 11(3), no. 827, pp. 2–17, 2019. <https://doi.org/10.3390/su11030827> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [8] M. Giancola, M. Palmiero, S. D’Amico, «Divergent but not Convergent Thinking Mediates the Trait Emotional Intelligence-Real-World Creativity Link: An Empirical Study», Journal of creativity research, vol. 36, no. 1, pp. 15–23, 2024. <https://doi.org/10.1080/10400419.2022.2092338> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [9] S. Agnoli, G. Mancini, F. Andrei, E. Trombini, «The Relationship Between Trait Emotional Intelligence, Cognition, and Emotional Awareness: An Interpretative Model», Frontiers, vol. 10, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01711> Application date: April, 05, 2024. (in English)

- [10] A. Matczak, K. Knopp, «Relationship between temperament and the experiential and strategic components of emotional intelligence», Polish Psychological Bulletin, vol. 50, no. 2, pp. 93–100, 2019. <https://doi.org/10.24425/ppb.2019.126023> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [11] P. O'Connor, A. Hill, M. Kaya, B. Martin, «The measurement of emotional intelligence: A critical review of the literature and recommendations for researchers and practitioners», Frontiers in Psychology, vol. 10, pp. 1–19, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01116> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [12] A. D'Amico, A. Geraci, «Beyond emotional intelligence: The new construct of meta-emotional intelligence», Frontiers in Psychology, vol. 14, pp. 1–12, 2023. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1096663> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [13] O. V. Temruk, «Problema emotsiinoho intelektu na suchasnomu etapi rozvytku psykholohichnoi dumky», Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia, vyp. 33. s. 207–223, 2014. (in Ukraine)
- [14] M. M. Shpak, «Psykhologichni mekhanizmy rozvytku emotsiinoho intelektu», Nauka i osvita, № 5, s. 104–109, 2014. (in Ukraine)
- [15] H. A. Koshonko, «Rozvytok emotsiinoho intelektu studentiv-psykholohiv», Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, № 4, s. 341–350, 2017. (in Ukraine)
- [16] T. M. Tytarenko, «Vplyvy suchasnosti na samokonstyuiuvannia osobystosti», Sotsialna psykholohiia, № 3, s. 3–12, 2009. (in Ukraine)
- [17] L. P. Zhuravlova, Psykholohiia empatii. Zhytomyr, Ukraina: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. (in Ukraine)
- [18] A. R. Ovcharenko, «Emotsiinyi intelekt yak osnova sotsializatsii», Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuksa Natsionalnoi APN Ukrainy, t. XIII, ch. 3, s. 280–286, 2011. (in Ukraine)
- [19] N. I. Burlako, «Psykhologichni osoblyvosti emotsiinoho intelektu», Psykhologichnyi chasopys, t. 5, vyp. 7, s. 34–49, 2019. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.7> Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)
- [20] O. A. Savelieva-Rat, «Osoblyvosti tsinnisno-smyslovoi sfery osobystosti studentiv-psykholohiv», Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka, Seriia: psykholohichni nauky, t. 2, vyp. 74, s. 129–133, 2009. (in Ukraine)

- [21] D. Goulman, Emotsiyni intelekt. Kharkiv, Ukraina: Vivat, 2018. (in Ukraine)
- [22] N. V. Nazaruk, «Psykhologichnyi analiz modelei emotsiinoho intelektu», Teoriia i praktyka suchasnoi psykhologii, № 13, s. 61–65, 2018. (in Ukraine)
- [23] S. Berezka, E. Panasenko, O. Zhukova, H. Radchuk, S. Sobolyeva, Ya. Raievska, «Neuropsychological Peculiarities of Studying Future Psychologists' Emotional Intelligence», BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, vol. 12 (2), pp. 38–52, 2021. <https://doi.org/10.18662/brain/12.2/190> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [24] S. O. Khilko, «Doslidzhennia vplyvu refleksii na formuvannia tolerantnosti do nevyznachenosti u maibutnikh psykhologiv», Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats. Seriia «Sotsialni ta povedinkovi nauky», vyp. 10(39), s. 97–119, 2019. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-136-153](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-136-153)

УДК 378.011.2-027.242:001.4

Чаусов Іван Анатолійович,

здобувач ступеня доктора філософії

зі спеціальності 053 – Психологія

кафедри психології та особистісного розвитку

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

chausov218@gmail.com

Брюховецька Олександра Вікторівна,

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології та особистісного розвитку

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>

ciparisab011@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ І ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «SOFT-SKILLS» МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. У сучасну епоху інформатизації суспільства основною конкурентною перевагою є наявність у майбутніх фахівців саме «м'яких» навичок («soft skills»). У статті розкривається сутність «soft skills» як уніфікованих, які з урахуванням особистих якостей людини визначають його здатність вирішувати складні завдання, включаючи прийняття рішень, управління людьми та особистим розвитком, ведення переговорів, тайм-менеджмент, лідерство, командну та комунікативну діяльність та ін. Підкреслюється універсальний характер «soft skills», їх надпредметність і надпрофесійність, застосовність в будь-якій професії і в повсякденному житті. Проаналізовано визначення поняття «soft skills» у зарубіжній і українській науковій літературі. З'ясовано, що всі існуючі визначення поняття частково взаємопов'язані та взаємозалежні, а деякі з них тісно переплітаються один з одним. Розглянуто структуру «soft skills», наголошено, що сталого переліку, як і класифікації «soft skills», не існує. Виділено основні ознаки «soft skills»: нетехнічні компетенції; відносяться до сукупності рис особистості; складно виміряти, оцінка найчастіше є суб'єктивною; дозволяють досягти успіху на своєму робочому місці; не є обов'язковими, але визначають у поєднанні зі спеціальними навичками професіоналізм робітника; підвищують ефективність роботи; є цінними на будь-якому місці роботи; корисні

не тільки для роботи, а й для повсякденного життя також. Визначено проблеми у розвитку «soft skills» майбутніх фахівців під час навчання у закладах вищої освіти: неувага до формування надпрофесійних компетенцій під час складання навчальних програм; недостатнє залучення роботодавців до цього процесу; складності спостереження та вимірювання навичок; розбіжність очікувань роботодавців та сформованих під час навчання у закладі вищої освіти навичок та ін.

Ключові слова: «м'які» навички; гнучкі навички; «soft skills»; поняття; структура; основні ознаки «soft skills»; майбутні фахівці.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Сучасна система вищої освіти формує нові пріоритети з урахуванням викликів сьогодення та таких підходів до вирішення проблем, які постають перед Україною в умовах масштабних змін у світовій економіці. Зміни, що відбуваються в системі освіти на сучасному етапі, зумовлені встановленням нових освітніх орієнтирів та вимог до професійної діяльності. Ця трансформація ставить усі дисципліни, що вивчаються у закладах вищої освіти, на службу не тільки професіональному, а й *особистісному розвитку* здобувачів вищої освіти. Усе активніше у сучасному освітньому просторі постають питання про розвиток у здобувачів вищої освіти «навичок XXI сторіччя».

Психологічна підготовка сьогодення має скеровувати свої зусилля на формування у майбутніх фахівців універсальних компетентностей сучасного змісту, щоб складова освітня компонента процесуального характеру переходила на складову результативного характеру спрямованого на різногранні способи та форми практичної діяльності. У сучасну епоху інформатизації суспільства основною конкурентною перевагою є наявність у майбутніх фахівців саме «м'яких» навичок («soft skills»). Концепція «soft skills» за останні 20 років стала невід'ємною складовою світового ринку праці у найрізноманітніших сферах економіки та суспільства. Незалежно від професійної кваліфікації сучасні фахівці повинні вирізнятися високим коефіцієнтом «soft skills», що забезпечують 85% кар'єрного успіху сьогодення. Уміння працювати в команді, робота в умовах невизначеності, клієнтоорієнтованість, міжгалузєва комунікація, відповідальність, витривалість, здібність переконувати або йти на компроміс – перелік цих «м'яких навичок» сьогодні включає майже кожне оголошення про вакансію. Таким чином, потрібно бути володарем соціальних якостей, які прийнято називати *універсальними компетенціями*, які допомагають знаходити

оптимальні зважені рішення в широкому спектрі щоденних професійних завдань. Високий рівень розвитку «soft skills» сприймається роботодавцями як предиктор успішності в професійній діяльності випускників.

У західних країнах вже досить давно вивчаються питання та стратегії формування «soft skills» у різних категорій населення. Рекомендації щодо формування «soft skills» в системі вищої освіти з'явилися у світовій практиці ще в 1950-ті рр. минулого століття [6], [8], [10].

Проведений аналіз сучасних зарубіжних та українських наукових публікацій виявив розбіжність між тими навичками, що цілеспрямовано формуються в закладах вищої освіти, та тими, які насправді затребувані на практиці. Зроблений аналіз виявив спільність розв'язуваних вченими різних країн проблем у галузі «soft skills» і пропонованих шляхів їх подолання. До найактуальніших проблем належать:

- неувага до формування надпрофесійних компетенцій під час складання навчальних програм;
- недостатнє залучення роботодавців до цього процесу;
- складності спостереження та вимірювання навичок;
- розбіжність очікувань роботодавців та сформованих під час навчання у закладі вищої освіти навичок та ін. [3], [5], [8].

Дослідження зарубіжних науковців підтверджують думку роботодавців щодо необхідності володіння soft skills і технічними фахівцями, і представниками творчих спеціальностей. Але все ж таки проблема формування гнучких навичок у здобувачів вищої освіти негуманітарних і нефілологічних профілів, представляється особливо актуальною. Є вчені, які наполягають на тому, щоб 20 % дисциплін навчального плану «технічних» напрямів були присвячені не профільним дисциплінам, а вивченню мови, розвитку комунікативних навичок, навичок управління собою, особистісного розвитку тощо. Останнім часом проблема формування «soft skills» приваблює увагу українських дослідників набагато частіше, ніж зарубіжних вчених. Зростаюча актуальність зазначеної проблематики пов'язана зі змінами, що відбуваються в системі освіти, змінами освітніх та особистих орієнтирів, вимог до професійної діяльності. Українські вчені вважають, що хоча «soft skills» вже міцно посіли своє місце серед суто професійних компетенцій, рівень їхньої сформованості рідко оцінюють під час навчання у закладах вищої освіти. У вітчизняних публікаціях обговорюються можливості корекції навчальних програм закладів вищої освіти з урахуванням думки роботодавців про випускників, які вже працевлаштувалися у їхніх компаніях [4], [6], [8].

Сучасний ринок праці вимагає сучасного професіонала, який би гнучко вмів адаптуватися у «нових» умовах будучи всебічно розвиненим, конкурентоспроможним, навіть роблячи перші самостійні кроки у фаховій діяльності. Тут окрім професійних знань, умінь виходять на фахову площину універсальні м'які навички та їх формування впродовж навчання. Такі навички нададуть здобувачеві вищої освіти можливості усебічно професійно розвиватися й знайти успішну роботу на сучасному ринку праці.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Проблемам розвитку soft skills присвячено праці таких зарубіжних вчених, як М. Аллі, М. Армстронга, Дж. Балкар, А. Барон, Дж. Боуден, В. Брич, К. Вейнбергер, В. Верби, С. Вілсон, Р. Вуд, Ч. Вудраф, Р. Джеймс, А. Дойль, С. Доунс, П. Кун, Ф. Мартона, В. Рюег, Д. МакКлелланда, Т. Пейн, С. Сардак, Р. Тайлер та ін.

Перша публікація о формуванні «soft skills» у базах даних Web of Science з'явилася у 1993 р. У базах даних Scopus та Web of Science максимальний інтерес до завдань розвитку гнучких навичок зафіксований в останні п'ять років (29 % робіт було підготовлено у Англії, Німеччині, Іспанії, США).

Зокрема, О. Хазан (O. Hazzan) та Г. Хар-Шай (G. Har-Shai) у своїй праці ґрунтуються на припущенні, що люди, котрі залучені до процесів розроблення програмного забезпечення, заслуговують більшої уваги, а отже, їхні «soft skills» також мають бути сформовані, поза межами їх наукових та професійних навичок.

П. Мосс (P. Moss) та К. Тіллі (C. Tilly) визначають «soft skills» як здібності та риси, які відносяться до особистості, їх ставлення, поведінку, а не формальні чи технічні знання. Дослідженням обраної теми займалися і українські вчені: Л. Балабанова, Т. Бучинська, М. Василькова, Н. Длугунович, О. Грішнова, О. Гура, Б. Данилишина, Г. Дугінець, І. Зайцева, Л. Іванова, Д. Ільницький, В. Євтушенко, О. Скорнякова, К. Коваль, Н. Коляда, О. Кравченко, Г. Мозгова, А. Мозгова, С. Наход, О. Повстин, М. Козяр, І. Ткачук, М. Рубцова, Н. Сосновенко, О. Сохацька, Г. Товканець, А. Тушак, Т. Чернова, Н. Федоренко та ін.

Серед вітчизняних науковців різні проблеми формування соціально-психологічних складових компетенцій фахівця досліджуються у роботах О. Коваленко, Л. Штефан, О. Морушка, Ю. Федоренка, Н. Химиці та багатьох інших. Ю. Давлетшіна, О. Чуланова трактує «soft skills» як соціально-трудова характеристику сукупності знань, умінь, навичок і мотиваційних характеристик викладача в сфері взаємодії між людьми, вміння ефективно керувати своїм часом, переконувати та вести переговори, лідерства, емоційного інтелекту, необхідних для успішного виконання роботи, які

відповідають вимогам посади та стратегічним цілям організації, це характеристика потенційної якості, що дозволяє описати практично всі елементи готовності персоналу до ефективної праці в заданій ситуації на робочому місці в трудовому колективі.

У дослідженнях О. Глазунової та Т. Волошиної описано як визначити та розвинути «soft skills» у майбутніх фахівців з інформаційних технологій засобами гібридного інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Загалом, спираючись на дослідження фахівців (О. Гура, Н. Длугунович, О. Папакіца, Н. Проскурка, О. Ткачишина та ін.), можна говорити про те, що майбутні фахівці дотичні до діяльності у сфері «людина-техніка», особливо фахівці комп'ютерних технологій, мають проблеми у розвитку комунікативних якостей, що дотичні до «soft skills». Але, оскільки комунікативна сфера дуже важлива для людини, можна говорити про певну дисгармонію особистісного розвитку. Ми знаємо, що професійний і особистісний розвиток нерозривно пов'язані, самореалізація можлива лише коли вони розвиваються гармонійно. У роботах О. Папакіци, Н. Проскурко, О. Ткачишина досліджуються окремі елементи розвитку soft skills, але ці дослідження стосуються інженерів, економістів, майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій тощо.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження – теоретично проаналізувати основні тенденції вивчення «soft skills» і можливості їх набуття майбутніми фахівцями.

Завдання дослідження:

- розкрити зміст поняття «soft skills»;
- визначити складові «soft skills» особистості майбутнього фахівця.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Технологічний прогрес з кожною хвилиною вдосконалюється, а відповідно до цього освітні компетенції, які отримані впродовж навчальної діяльності в закладах вищої освіти застарівають або потребують вдосконалення. Компетентним тому вважається не той спеціаліст, який отримав вищу освіту й має диплом, а той, який вміє йти «в ногу з часом», вміє вдосконалюватися та навчатися відповідно до сучасних вимог, вміє брати відповідальність й знаходити нестандартно креативні рішення, володіє емоційним інтелектом та умінням взаємодіяти й успішно комунікувати у командній роботі. Для ефективної діяльності важливі не лише професійні навички, а й додаткові знання та вміння, які неможливо отримати в університеті: креативність, відповідальність, чемність та багато інших.

Проте вони важливі для фахової діяльності сучасного конкурентоздатного спеціаліста своєї справи, адже на сучасному ринку праці ніхто не працює поодиноці. Проведені Гарвардським університетом дослідження свідчать про те, що внесок «soft skills» у професійну успішність фахівця становить 85 %.

Сама *дефініція* «soft skills» розпочала своє життя у 60-х роках минулого століття у США, у 1971–1991 роках було проведено дослідження компетенцій з метою підбору співробітників до дипломатичної служби Держдепартаменту США. Як результат, з'явилося поняття «компетенція» та методики її оцінки. Проте з кожним роком вимоги до формування та розвитку гнучких, м'яких навичок набуває актуальності і потреби.

У своїх наукових дослідженнях сучасні вчені прагнуть якнайширше розкрити компетентність майбутніх фахівців, а також вагому частку досліджень присвячено питанню – формування навичок у майбутніх фахівців, зокрема «soft skills».

Значення «soft skills» підкреслюють і аналітики World Economic Forum, називаючи *ключові компетенції майбутнього*: вміння вирішувати складні завдання, критичне мислення, креативність, управління людьми, навички координації та взаємодії, емоційний інтелект, судження та ухвалення рішень, ведення переговорів та когнітивна гнучкість. Усі зазначені компетенції належать до «soft skills» [10], [13], [17].

Контент-аналіз інформаційних ресурсів дав можливість з'ясувати, що soft skills досліджують фахівці різних напрямів:

- С. Наход – наголошує на важливості «soft skills» для фахівців професій типу «людина-людина»;
- О. Глазунова та Т. Волошина – розкриває шляхи визначення та розвитку «soft skills» у майбутніх фахівців з інформаційних технологій;
- О. Гура, Н. Длугунович, О. Папакиця, Н. Проскурка, О. Ткачишина – визначають необхідність формування «soft skills» у фахівців дотичних до діяльності у сфері «людина-техніка», особливо фахівців комп'ютерних технологій;
- О. Делія – висвітлює «soft skills» формування особистості фахівця у галузі управлінської діяльності та вплив м'яких навичок на професійне становлення;
- К. Коваль – обґрунтовує важливість для здобувачів вищої освіти «soft skills» для успішного формування портфоліо та проходження співбесіди при влаштуванні на роботу;
- Н. Коляда, О. Кравченко – наголошують на важливості формування «soft skills» під час навчання у закладі вищої освіти;

- Н. Кучинова досліджує розвиток креативного складника професійного мислення майбутніх маркетологів;

- Т Кожушкіна – міжособистісну взаємодію як складова частина «soft skills» студентів педагогічного коледжу [2], [3], [4], [6], [7], [8].

«Soft skills» – (англ. *м'які навички*) – це уніфіковані навички та особистісні якості, які підвищують ефективність роботи та взаємодії з іншими людьми. До таких навичок можна віднести управління особистим розвитком, вміння надати першу допомогу, уміння грамотно керувати своїм часом, вміння переконувати, навик ведення переговорів, лідерство тощо.

У багатьох контекстах «soft skills» прирівнюють до таких термінів як «employability skills» (навички для працевлаштування), «people skills» (навички спілкування з людьми), «non-professional skills» (непрофесійні навички), «key skills» (основні 32 навички), «skills for social progress» (навички для соціального розвитку), «life skills» (життєві навички). Розвивати ці навички і можна і навіть потрібно.

Згідно з Оксфордським словником, «м'які навички» – це особисті якості, які дозволяють ефективно й гармонійно взаємодіяти з іншими людьми. Ці навички важко відстежити, перевірити та наочно продемонструвати [19].

У Вікіпедії подано, що «м'які навички», будучи комплексом неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, відповідають за успішну участь у професійній діяльності, високу продуктивність і не пов'язані з конкретною сферою [1].

Слід зазначити, що всі існуючі визначення поняття частково взаємопов'язані та взаємозалежні, а деякі з них тісно переплітаються один з одним.

Аналізуючи визначення зарубіжних вчених ми виявили, що П. Мосс та К. Тіллі під «soft skills» розуміють уніфіковані навички та особистісні якості, що сприяють підвищенню ефективності роботи та взаємодії з оточуючими людьми, відносячи до цих навичок «управління особистим розвитком, уміння надати першу допомогу, грамотно керувати власним часом, переконувати, навик ведення переговорів, лідерство тощо» [14].

На думку М. Роблеса, «soft skills» – навички, набуті завдяки додатковій освіті та особистому життєвому досвіду для використання власного розвитку у професійній діяльності [17].

П. Томпсон, Д. Девіс та ін. для опису «soft skills» використовують концепцію емоційного інтелекту, що визначається «здатністю людини правильно зчитувати зовнішні умови, вловлювати те, чого потребують інші люди, знати їх сильні і слабкі сторони, не піддаватися негативу і бути привабливим для інших» [18].

У свою чергу, А. Моамед з колегами розглядають «soft skills» як «соціально-психологічні навички: комунікативні, лідерські, командні, публічні та інші». Науковець вважає, що ці навички можуть бути корисними «у більшості життєвих ситуацій» і пов'язані із взаємодією людей один з одним [15].

Дослідники М. Воттс та Р. Воттс вважають, що «м'які навички – це сукупність продуктивних рис особистості, які характеризують відносини в середовищі. Ці навички можуть включати в себе соціальну благодать, комунікативні здібності, мовні навички, особисті звички, когнітивну або емоційну співпереживання, управління часом, колективну роботу та риси лідерства. М'які навички доповнюють важкі навички, також відомі як технічні навички, для продуктивної роботи на робочому місці та повсякденних компетенцій» [19]. Л. Ліррман зазначає, що «soft skills» – сукупність навичок та особистих характеристик фахівця, володіння якими призводить до досягнення успіху на робочому місці. Тобто володіння м'якими навичками дозволяє використовувати якомога ефективніше свої технічні здібності та знання [13].

Немає єдності у розуміння поняття «soft skills» і серед українських дослідників.

Так, Корольчук визначає «soft skills» як соціологічний термін, що стосується коефіцієнта емоційного інтелекту людини, набір рис особистості, соціальні навички, комунікативні здібності, особисті звички, дружелюбність й оптимізм [2]. Вчена С. Наход здійснює розбивку дефініції, де пояснює окремо, «soft» м'які навички – це гнучкість, до яких вона відносить: «...відсутність стереотипності, шаблонності, подолання фіксованої функціональності, здатність до змін»; «skills» вчена пояснює, як компетентність фахівця, тобто «...здатність, готовність та можливість особистості діяти у мінливих ситуаціях, спираючись на інтуїцію та власний досвід» [8].

Натомість Л. Іванова та О. Скорнякова надають таке значення «гнучким» навичкам – «комплекс неспеціалізованих, важливих універсальних навичок, що відповідають за успішну участь у продуктивній діяльності, високу продуктивність і є наскрізними, тобто не пов'язані з конкретною предметною галуззю» [5]. О. Коваль під «soft skills» розуміє «людські якості, без яких навіть найкращий професіонал не зможе досягти якісного результату...» [6]. Учена О. Біляковська розглядає розвиток «soft skills» в рамках компетентнісного підходу і акцентує увагу на тому, що компетенції, що формуються в особистості, – це «додаткова (допоміжна) мова спілкування замовника з освітнім закладом, що відповідає за підготовку фахівців з якостями, заданими (описаними)» замовником

(державою) за допомогою компетенцій», маючи на увазі під цими якостями певний набір «soft skills» [7].

Дослідниця Т. Смагіна під «soft skills» розуміє навички, що дозволяють знаходити спільну мову з іншими людьми, налагоджувати та підтримувати з ними зв'язки, вміння доносити власні думки. Іншими словами, «soft skills» – це навички ефективних комунікаторів і лідерів, необхідні як у повсякденному житті, так і у професійній діяльності [2], [6].

Н. Длугунович який також визначає «soft skills» як соціальні навички, що дають змогу встановлювати взаємодію з різними віковими категоріями людей [4].

Для І. Ткачук та Н. Сосновенко «soft skills» – це комунікативні та управлінські таланти, що, на думку авторів, включають «уміння переконувати, лідирувати, керувати, робити презентації, знаходити потрібний підхід до людей, здатність вирішувати конфліктні ситуації, володіти ораторським мистецтвом». Іншими словами, під цими талантами вони розуміють не якості та навички притаманні певним професіям, а ті, що можна визначити як загальнолюдські [5], [8].

Т. Кожушкіна досліджує психологічну складову «soft skills» і відносить їх «до соціальних навичок: вміння переконувати, знаходити підхід до людей, лідирувати, здійснювати міжособистісне спілкування, вести переговори процесів, працювати в команді, реалізовувати особистісний розвиток, управляти часом, бути ерудованим, креативним тощо» [3].

О. Глазунова та Т. Волошина вважають, що «soft skills» дозволяють бути успішним незалежно від специфіки діяльності та напрямку, в якому працює людина. Традиційно в психології їх відносять до числа соціальних навичок: вміння переконувати, знаходити підхід до людей, лідирувати, міжособистісне спілкування, ведення переговорних процесів, робота в команді, особистісний розвиток, управління часом, ерудованість, креативність, тощо [2].

Узагальнюючи вищезазначене ми можемо зробити висновок, що розкриваючи сутність «soft skills», вчені представляють їх як:

- 1) уніфіковані навички та особисті якості, що підвищують результативність роботи та взаємодії з людьми;
- 2) комунікативні та управлінські таланти;
- 3) комунікативні та лідерські навички;
- 4) навички та особистий досвід, набуті через додаткову освіту, для розвитку у професійній діяльності;

5) соціально-трудова характеристика потенційної якості, що становить готовність до ефективної праці в заданій ситуації на робочому місці в трудовому колективі;

6) соціально-психологічні навички;

Зміст «soft skills» дослідники розкривають через навички прийняття рішень, ведення переговорів, управління людьми, управління особистим розвитком, тайм-менеджмент, лідерство, командні навички, комунікативні навички, які мають універсальний характер, необхідний людям будь-якої професії та у повсякденній життєвій діяльності та інше.

В. Meyer, R. Bar-On в структуру «soft skills» включають емоційний інтелект й відповідну йому емоційну компетентність [9].

Дослідники Н. Коляда, О. Кравченко до м'яких навичок відносять: «...креативність, лідерські якості, уміння працювати в команді, організаторські здібності, системне мислення, емоційний інтелект, комунікація, робота з інформацією, мотивація» [7].

І. Ключовська вважає «soft skills» менш формалізованими в порівнянні з «hard skills» навичками, необхідними в будь-якій професії: міжособистісне спілкування, робота в команді, навички продажів, ведення презентацій та переговорів, публічних виступів тощо. «Hard skills» – це навички в області формалізованих технологій: фінанси, аудит, логістика, маркетинг тощо» [6].

К. Коваль вважає, що м'які навички важко виміряти, до них відносить «...працелюбність, ініціативність, творчі здібності, здатність до навчання, чесність» [6]

О. Делія вважає, що до «soft skills» відносять «...соціальні навички особистості, які можна класифікувати на міжособистісні, як взаємодія лідерських якостей, організаційні навички та уміння спілкуватися. До них відносять комунікативні та управлінські: вміння встановлювати міжособистісні взаємини, навички переконання, проведення переговорів, ораторське мистецтво та презентаційні навички, здатність ведення дискусій, прийняття рішень, уміння створити ефективні команди з урахуванням культурних відмінностей, можливість вирішення конфліктних ситуацій» [3].

Хочеться зауважити, що сталого переліку, як і класифікації «soft skills», не існує, проте аналізуючи різноманітні джерела, до таких можемо віднести: прояви лідерських якостей, навички командної роботи, критичне мислення; вміння навчати, вміння проводити переговори, розв'язувати конфлікти, здатність працювати в умовах форс-мажору, вміння ставити та досягати поставлених цілей, управляти часом особистим та часом підлеглих, відповідальність та дисциплінованість, цілеспрямованість,

презентаційні навички, ораторське мистецтво, навички ефективної комунікації, стресостійкість, креативність тощо. Припускаємо, що наявність таких навичок та компетентностей формує «соціальну компетентність» майбутнього фахівця.

Також зазначимо, що при всій різноманітності підходів вчені з різних країн єдині в тому, що всі роботодавці відносять до основних «soft skills» комунікативні вміння та здатність до співпраці, вважаючи їх важливішими за суто професійні [6], [11], [16].

Також, нами виділено *основні ознаки «soft skills»*:

- нетехнічні компетенції;
- відносяться до сукупності рис особистості;
- складно виміряти, оцінка найчастіше є суб'єктивною;
- дозволяють досягти успіху на своєму робочому місці;
- не є обов'язковими, але визначають у поєднанні зі спеціальними навичками професіоналізм робітника;
- підвищують ефективність роботи;
- є цінними на будь-якому місці роботи;
- корисні не тільки для роботи, а й для повсякденного життя також.

Загалом, гнучкі навички, на відміну від базових у традиційному розумінні, не залежать від специфіки конкретної діяльності, тісно пов'язані з особистісними якостями та установками (відповідальність, дисципліна, саморозвиток тощо), а також соціальними навичками (комунікація, зокрема, вміння слухати; робота в команді, емоційний інтелект тощо) та менеджерськими здібностями (управління часом, лідерство, вирішення проблем, критичне мислення).

Ступінь освоєння навичок з категорії «soft skills» складно відстежити, перевірити і наочно продемонструвати. Застосування «soft skills» можливо тільки за умови вміння використовувати різні моделі поведінки, цілісно розуміти власні і загальні інтереси, розставляти пріоритети і робити вибір. Результативне освоєння навичок з даної категорії завжди направлено на вироблення здатності бачити і розрізняти множинність варіантів ситуації.

«Soft skills» формуються впродовж життя, під впливом виховання і життєвого досвіду (наприклад, хтось досконало володіє собою від дитинства, а когось обставини змушують з часом навчитися контролювати власні емоції). Ці навички потрібні в будь-якій сфері, однак для їх розвитку необхідно більше часу та терпіння.

Отже, контекстуальний аналіз різних наукових джерел дає можливість семантизувати soft skills як гнучкі, позафахові акмекомпетентності (акме – вершина, пік, вищий ступінь чого-небудь,

розквіт), уміння, навички, важливі як для успішного виконання професійних обов'язків, так і поза межами професійної діяльності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні використано *теоретичні методи*, це аналіз і синтез літератури з психології, філософії, педагогіки, соціології, наукові статті з проблеми дослідження, що дало можливість виокремити науково-теоретичні основи формування «soft skills» особистості фахівця, змістову компоненту «soft skills» особистості фахівця, а також виокремити сучасні підходи до формування «soft skills» в особистості фахівця.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

«Soft skills» (або по-іншому гнучкі, м'які навички) – це ситуативні вміння, знання, риси характеру, які можуть застосовуватись в будь-якій діяльності; універсальні компетенції. Вони допомагають не стільки бути висококласним фахівцем, скільки будувати кар'єру та сформувати власну репутацію. Найчастіше ступінь прояву залежить від типу особистості, особливостей характеру, темпераменту.

Проведений огляд публікацій про «soft skills» та систематизація іншої інформації, що стосується обговорюваної теми, вказують на подібність існуючих у різних країнах проблем: відсутності належної уваги до формування «soft skills» при складанні освітніх програм; недостатнього залучення роботодавців до цього процесу; складності спостереження та оцінки «гнучких» навичок; розбіжності набору придбаних майбутніми фахівцями під час навчання компетенцій з очікуваннями та попитом на ринку праці та ін.

Пропонуються різні шляхи розвитку soft skills»: організація спеціальних курсів, що викладаються поза предметним контекстом, освоєння «soft skills» паралельно з процесом предметного навчання або за допомогою потенціалу окремих дисциплін. Але міжнародне наукове співтовариство солідарно у цьому, що освітні програми у разі необхідно переорієнтувати формування «soft skills».

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Перспективи подальших досліджень можуть полягати у діагностиці й оцінюванні «soft skills»; визначення особливостей розвитку окремих навичок; використанні різноманітних підходів, методів, прийомів з метою формування цих навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Вікіпедія. Вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://uk.wikipedia.org/wiki> Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [2] О. Г. Глазунова, Т. В. Волошина, В. І. Корольчук, «Розвиток "Soft skills" у майбутніх фахівців з інформаційних технологій: методи, засоби, індикатори оцінювання», *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*, спецвип., с. 93–106, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeeemu_2019_spetsvip.10 Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [3] О. Делія, «Особистість керівника як чинник ефективного управління», *Економічний аналіз*, т. 11(2), с. 187–189, 2012.
- [4] Н. А. Длугунович, «Soft skills як необхідна складова підготовки ІТ-фахівців», *Вісник Хмельницького національного університету*, № 6(219), с. 239–242, 2014.
- [5] Л. В. Іванова, О. В. Скорнякова, «"Soft skills" як важлива складова конкурентоспроможності фахівця з інформаційних технологій», *Young Scientis*, № 12(64), с. 83–87, 2018.
- [6] К. О. Коваль, «Розвиток "Soft skills" у студентів – один з важливих чинників працевлаштування», *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, № 2, с. 162–167, 2015.
- [7] Н. Коляда, О. Кравченко, «Практичний досвід формування "Soft skills" в умовах закладу вищої освіти», *Актуальні питання гуманітарних наук*, № 3(27), с. 137–145, 2020.
- [8] С. А. Наход, «Значущість "Soft skills" для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій», *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*, № 63, с. 131–135, 2018.
- [9] R. Bar-On, «The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Rationale, description and summary of psychometric properties», in G. Geher, Ed., *Measuring Emotional Intelligence: Common Ground and Controversy*. New York, USA : Nova Science Publishers, 2004, pp. 115–145.
- [10] D. V. Chowdary, «The importance of training engineering students in soft-skills», *Abhinav: International Monthly Refereed Journal of Research in Management & Technology*, Vol. 3(1), 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/ox8mrU> Application date: March 05, 2024.
- [11] H. Chasidim, D. Almog, S. Mark, «Fostering soft skills in project-oriented learning within an agile atmosphere», *European Journal of Engineering Education*, Vol. 43(4), p. 638–650, 2018. <https://doi.org/10.1080/03043797.2017.1401595> Application date: March 05, 2024.

- [12] R. Latif, S. Mumtaz, R. Mumtaz, A. Hussain, «A comparison of debate and role play in enhancing critical thinking and communication skills of medical students during problem based learning», *Biochemistry and Molecular Biology Education*, Vol. 46(4), p. 336–342, 2018. <https://doi.org/10.1002/bmb.21124> Application date: March 05, 2024.
- [13] L. H. Lippman, R. Ryberg, R. Carney, A. Kristin, «Workforce connections: key "Soft skills" that foster youth workforce success: toward a consensus across fields», *Child Trends Publication*, 2015. [Online]. Available: <https://www.voced.edu.au/content/ngv:68660> Application date: March 05, 2024.
- [14] P. Moss, C. Tilly, «Soft skills and race: An investigation of black men's employment problems», *Work and Occupations*, Vol. 23(3), p. 252, 1996.
- [15] A. M. Mohamed, D. Abdullah, T. N. M. Dom, «Soft skills of dental students' competence: What is important for patients and how do students fare?», *World Journal of Dentistry*, № 8(3), p. 157–163, 2017. [Online]. Available: <https://ukm.pure.elsevier.com/en/publications/soft-skills-of-dental-studentscompetence-what-is-important-for-p> Application date: March 05, 2024.
- [16] B. A. Ritter, E. E. Small, J. W. Mortimer, J. L. Doll, «Designing management curriculum for workplace readiness: developing students' soft skills», *Journal of Management Education*, № 42(1), p. 80–103, 2018. <https://doi.org/10.1177/1052562917703679> Application date: March 05, 2024.
- [17] M. M. Robles, «Executive Perceptions of the Top 10 soft skills needed in today's workplace», *Business Communication Quarterly*, № 75(4), p. 453–465, 2012. <https://doi.org/10.1177/1080569912460400> Application date: March 05, 2024.
- [18] J. S. Vogler, P. Thompson, D. W. Davis, B. E. Mayfield, P. M. Finley, D. Yasseri, «The hard work of soft skills: augmenting the project-based learning experience with interdisciplinary teamwork», *Instructional Science*, № 46(3), p. 457–488, 2018. <https://doi.org/10.1007/s11251-017-9438-9> Application date: March 05, 2024.
- [19] M. Watts & R. K. Watts, «Developing Soft Skills in Students», *The International Journal of Learning Annual Review*, Vol. 15(12), p. 1–10, 2009. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/290728890_Developing_Soft_Skills_in_Students Application date: March 05, 2024.

DEFINITION AND CONTENT OF THE CONCEPT OF FUTURE SPECIALISTS' SOFT-SKILLS

Ivan Chausov,

PhD student specialty 053 – Psychology
Department of Psychology and Personal Development
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
chausov218@gmail.com

Oleksandra Brukhovetska,

doctor of psychological sciences, professor,
Professor Department of Psychology and Personal Development
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
 <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>
ciparisab011@gmail.com

Abstract. In the modern era of informatization, future specialists' soft skills are their important competitive advantage. The article reveals the essence of soft skills as universal skills, which, together with personal qualities, determine students' ability to solve complex tasks, make effective decisions, manage and lead people, develop personally and professionally, conduct negotiations, manage time, work in teams, be good communicators, etc. Soft skills have a universal nature and can be effective in any profession and in any aspect of everyday life. Definitions of soft skills in foreign and Ukrainian scientific literature are analyzed. The existing definitions of the concept are partially interconnected and interdependent. Soft skills don't have a rigid structure, nor a fixed set of components, nor a universal classification. Soft skills are non-technical competencies, refer to a set of personal traits, are difficult to measure (their assessment is often subjective), promote work performance, are not mandatory (although in combination with workers' special skills determine professionalism), are valuable in any workplace and are helpful not only at work, but also in everyday life. The problems in the development of students' soft skills include: professors' lack of care for the development of students' extra-professional competencies during making educational programs, poor involvement of employers in educational program making, difficulties in observing and measuring students' skills, discrepancy between employers' expectations and students' skills developed during their studies, etc.

Keywords: soft skills; flexible skills; concept; structure; main features of soft skills; students.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Vikipediia. Vilna entsyklopediia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://uk.wikipedia.org/wiki> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [2] O. H. Hlazunova, T. V. Voloshyna, V. I. Korolchuk, «Rozvytok "Soft skills" u maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii: metody, zasoby, indykatory otsiniuvannia», Vidkryte osvितnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu, spetsvyp., s. 93–106, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2019_spetsvip.10 Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [3] O. Deliiia, «Osobystist kerivnyka yak chynnyk efektyvnoho upravlinnia», Ekonomichnyi analiz, t. 11(2), s. 187–189, 2012. (in Ukraine)
- [4] N. A. Dluhunovych, «Soft skills yak neobkhidna skladova pidhotovky IT-fakhivtsiv», Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, № 6(219), s. 239–242, 2014. (in Ukraine)
- [5] L. V. Ivanova, O. V. Skorniakova, «"Soft skills" yak vazhlyva skladova konkurentospromozhnosti fakhivtsia z informatsiinykh tekhnolohii», Young Scientis, № 12(64), s. 83–87, 2018. (in Ukraine)
- [6] K. O. Koval, «Rozvytok "Soft skills" u studentiv – odyz z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia», Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu, № 2, s. 162–167, 2015. (in Ukraine)
- [7] N. Koliada, O. Kravchenko, «Praktychnyi dosvid formuvannia "Soft skills" v umovakh zakladu vyshchoi osvity», Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, № 3(27), s. 137–145, 2020. (in Ukraine)
- [8] S. A. Nakhod, «Znachushchist "Soft skills" dlia profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii», Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy, № 63, s. 131–135, 2018. (in Ukraine)
- [9] R. Bar-On, «The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Rationale, description and summary of psychometric properties», in G. Geher, Ed., Measuring Emotional Intelligence: Common Ground and Controversy. New York, USA : Nova Science Publishers, 2004, pp. 115–145. (in English)

- [10] D. V. Chowdary, «The importance of training engineering students in soft-skills», Abhinav: International Monthly Refereed Journal of Research in Management & Technology, vol. 3(1), 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/ox8mrU> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [11] H. Chasidim, D. Almog, S. Mark, «Fostering soft skills in project-oriented learning within an agile atmosphere», European Journal of Engineering Education, vol. 43(4), p. 638–650, 2018. <https://doi.org/10.1080/03043797.2017.1401595> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [12] R. Latif, S. Mumtaz, R. Mumtaz, A. Hussain, «A comparison of debate and role play in enhancing critical thinking and communication skills of medical students during problem based learning», Biochemistry and Molecular Biology Education, vol. 46(4), p. 336–342, 2018. <https://doi.org/10.1002/bmb.21124> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [13] L. H. Lippman, R. Ryberg, R. Carney, A. Kristin, «Workforce connections: key "Soft skills" that foster youth workforce success: toward a consensus across fields», Child Trends Publication, 2015. [Online]. Available: <https://www.voced.edu.au/content/ngv:68660> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [14] P. Moss, C. Tilly, «Soft skills and race: An investigation of black men's employment problems», Work and Occupations, vol. 23(3), p. 252, 1996. (in English)
- [15] A. M. Mohamed, D. Abdullah, T. N. M. Dom, «Soft skills of dental students' competence: What is important for patients and how do students fare?», World Journal of Dentistry, № 8(3), p. 157–163, 2017. [Online]. Available: <https://ukm.pure.elsevier.com/en/publications/soft-skills-of-dental-studentscompetence-what-is-important-for-p> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [16] B. A. Ritter, E. E. Small, J. W. Mortimer, J. L. Doll, «Designing management curriculum for workplace readiness: developing students' soft skills», Journal of Management Education, № 42(1), p. 80–103, 2018. <https://doi.org/10.1177/1052562917703679> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [17] M. M. Robles, «Executive Perceptions of the Top 10 soft skills needed in today's workplace», Business Communication Quarterly, № 75(4), p. 453–465, 2012. <https://doi.org/10.1177/1080569912460400> Application date: March 05, 2024. (in English)

- [18] J. S. Vogler, P. Thompson, D. W. Davis, B. E. Mayfield, P. M. Finley, D. Yasseri, «The hard work of soft skills: augmenting the project-based learning experience with interdisciplinary teamwork», Instructional Science, № 46(3), p. 457–488, 2018. <https://doi.org/10.1007/s11251-017-9438-9> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [19] M. Watts & R. K. Watts, «Developing Soft Skills in Students», The International Journal of Learning Annual Review, vol. 15(12), p. 1–10, 2009. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/290728890_Developing_Soft_Skills_in_Students Application date: March 05, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
12 березня 2024 року*

ЕКОНОМІКА

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-154-173](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-154-173)

УДК 331.5

Ануфрієва Оксана Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

asp_bsngo@ukr.net

ТРЕНДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Національна конкурентоспроможність це здатність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, які були б стійкими у середньостроковій перспективі, що по суті, є комплексом дуже різнопланових чинників. Так, на стан економіки негативно впливає неефективне управління державними фінансами та висока інфляція, а позитивний ефект можуть мати захист прав інтелектуальної власності, розвинена судова система та інші заходи. Поряд з інституційними факторами вирішальне значення мають освіта та підвищення кваліфікації робочої сили, постійний доступ до нових знань та технологій. Відповідно саме людський потенціал – інноваційний та інтелектуальний у довгостроковій перспективі стає імперативом набуття і збереження стійкого економічного розвитку держави її конкурентоспроможності на глобальному ринку. Потенціал це «сила» і означає запаси, які є в наявності та можуть бути використані для досягнення певної мети. Людська діяльність загалом розглядається як процес реалізації потенціалу, який за наявності необхідних знань та навичок, здатен відтворюватись у виробничій сфері та забезпечувати якісні результати роботи. Вся історія людства це не що інше, як історія розвитку людини, її потенціалу. Людський потенціал це певний синтез інтелектуального, фізичного і соціального потенціалів особистостей. Відповідні здібності у поєднанні зі спеціальними знаннями народжують інноваційні ідеї, які завдяки використанню спеціальних технологій перетворюються на певні економічні блага. А це, у свою чергу, перетворює людський потенціал вже на людський

капітал. А саме перетворення людського потенціалу в людський капітал має стати невід'ємним чинником формування конкурентних переваг. У сучасних умовах соціально-економічний розвиток будь якої країни все більшою мірою визначається якістю людського капіталу. Відповідно соціально-економічна політика має бути спрямована на людський розвиток, забезпечуючи зв'язок ринку праці зі зростаючою потребою в розвиненому людському капіталі.

Ключові слова: людський потенціал; людський капітал; конкурентоспроможність країни; індекс людського капіталу; стратегія повоєнного відновлення.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Два роки повномасштабної війни, яку проти нас розпочала росія, спричинили Україні економічні збитки на рівні 151,2 млрд. дол США. За даними на кінець 2023 р. на відбудову житлового фонду, активів підприємств, енергетики потрібно до 411 млрд. дол США. Фахівці усвідомлюють, що найближчі десять років економічне відродження нашої країни потребуватиме значних інвестицій, а головне інноваційних стратегічних реформ. Незважаючи на певні песимістичні прогнози, які лунали від деяких експертів, економіка України в цілому вистояла і демонструє помірковано позитивні результати. Так Міжнародний валютний фонд покращив прогноз зростання валового внутрішнього продукту у 2024 році до 4,5 %. За 11 місяців 2023 року надходження до державного бюджету від митниці та податкової збільшено на 4,4 млрд. доларів порівняно з аналогічним періодом 2022 року [18].

Вже зараз можна говорити про ключові чинники, які забезпечили стійкість вітчизняної економіки – це, перш за все, незламність збройних сил України, гнучкість і адаптивність бізнесу, непоганий врожай, ефективна логістика і безперечно міжнародна фінансова допомога.

У Міністерстві економіки прогнозують на кінець 2024-го року зростання ВВП на 4,6 %, пришвидшення інфляції до 9,7 % та закладають у державний бюджет курс гривні до долара на рівні 42,1 грн/дол і вважають, що 2024 рік стане етапом закріплення економічного відновлення [18], [23].

При цьому ризики залишаються значними: це і суттєва невизначеність перебігу війни, певні помилки в управлінні і політиці, відчутний дефіцит зовнішнього фінансування і значна втрата людського капіталу.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications.

У науковій літературі поняття людського капіталу «Human Capital» з'явилося в роботах Теодора Шульца та Гері Беккера ще наприкінці ХХ століття і до сьогодні залишається в полі зору науковців-економістів, які досліджують і збагачують це поняття новими сенсами. Це і М. Фрідмен, Я. Мінсер, Е. Денісон, Дж. Кендрик. Активний розвиток теорії людського капіталу можна прослідкувати і у працях українських дослідників: О. Березіної, В. Близнюка, Л. Безтелесної, В. Ворони, О. Гришнєвої, М. Довбенко, С. Кудина, В. Никифорова, О. Рябчука, І. Сазонєць, М. Шульги та ін. Останні два роки змусили науковців зосередитись на питаннях катастрофічних втрат людського капіталу і окресленні шляхів збереження і повоєнного відновлення цього безцінного ресурсу: В. Антонюк, В. Геєць, Е. Лібанова, О. Никифорова, Л. Шамільова, О. Хандій [8], [10], [11], [12].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в аналізі сутності категорії «людський капітал» та окресленні стратегічних напрямів збереження людського потенціалу в умовах війни та відновлення у повоєнний період.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- висвітлити роль і значення людського капіталу для розвитку країни;
- конкретизувати основні тренди щодо збереження і розвитку людського капіталу;
- окреслити ключові кроки на шляху відновлення людського капіталу України.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Теоретичною базою дослідження є поєднання концептуального, функціонального, системного і процесного підходів до трактування понять «людський капітал», «людський потенціал», «розвиток людського капіталу».

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Основними методами дослідження є: спостереження і узагальнення, синтез та порівняльний аналіз; наукове пізнання та систематизація набутого досвіду. У статті використано матеріали науково-практичних конференцій, форумів, періодичних видань, статистичні дані та праці вітчизняних і зарубіжних науковців з питань розвитку людського капіталу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Науковці під «людським капіталом» розуміють міру здатності людей отримувати дохід, використовуючи свої людські якості, серед яких особливо виділяються інтелектуальні здібності, набуті завдяки навчання, освіті чи на основі практичного досвіду, а також вміння їх застосовувати у потрібний момент та у потрібному місці [1], [2], [4], [5], [6], [7], [13], [20].

Іншими словами це наявний у людини запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які сприяють зростанню її продуктивності праці та приносять людині дохід у формі заробітної плати чи ренти.

Інвестуючи у розвиток людського капіталу, ми одночасно інвестуємо у людський потенціал. І в цьому відношенні можна говорити про їхню органічну єдність. Отже, людський капітал є формою капіталізації людського потенціалу, трансформуючись у людський капітал він є основним фактором, що визначає можливість отримання синергетичного ефекту.

Консалтингово-аудиторська компанія, яка є частиною міжнародної мережі Deloitte, зафіксувала основні виклики України [22].

Повномасштабна війна в Україні посилила вже наявні виклики, а також створила нові

Рис. 1 Наявні виклики України

Зазначені виклики свідчать про наявні суттєві проблеми, які напряду пов'язані з певною втратою людського капіталу України в умовах війни. І ці виклики характерні не тільки для України.

Ось чому в світі так багато уваги приділяється людському капіталу і кожен рік відслідковують дуже актуальний Індекс людського капіталу.

Індекс людського капіталу (Human Capital Index) – це комбінований показник, що характеризує рівень розвитку людського капіталу в країнах та регіонах світу, що випускається групою Світового банку (World Bank Group) та використовується у рамках Проекту про розвиток людського капіталу (Human Capital Project) [9], [17].

Згідно з методологією проекту, людський капітал складається зі знань, навичок та здоров'я, які люди накопичують протягом свого життя, що дозволяє їм реалізувати свій потенціал як корисних та продуктивних членів суспільства.

У процесі виробництва людський капітал доповнює собою фізичний капітал, виступаючи як важливий ресурс соціального прогресу та довгострокового економічного зростання. Це, у свою чергу, вимагає інвестування в людей через якісну охорону здоров'я, освіти, навички та робочі місця. Автори проекту вказують, що людський капітал важливий для суспільства в довгостроковій перспективі, оскільки виступає однією з найважливіших рушійних сил сталого економічного зростання. З цього погляду проект обґрунтовує важливість інвестицій у людей, особливо наголошуючи на важливості послідовного керівництва та координації на всіх владних рівнях, у тому числі вирішення таких складних проблем, як неналежні чи неефективні витрати, проблеми у сфері управління та надання послуг, демографічна динаміка, політична нестабільність та соціальні конфлікти, а також прогалини в галузі інфраструктури.

Основним стратегічним інструментом проекту є Індекс людського капіталу, який дозволяє одержати уявлення про рівень розвитку людського капіталу в кожній країні на основі єдиного узагальнюючого показника. Індекс вимірює рівень розвитку людського капіталу наступного покоління, який визначається як обсяг людського капіталу, який дитина, яка народилася в тій чи іншій країні, може розраховувати накопичити до свого повноліття, з поправкою на ризик, пов'язаний з неналежною якістю охорони здоров'я та рівнем освіти в даній країні. Індекс включає три компоненти:

1. Виживання. Цей компонент відбиває той факт, що дитині, яка народилася сьогодні, необхідно дожити до початку накопичення людського капіталу в системі офіційної освіти. Рівень виживання вимірюється за даними про смертність дітей віком до 5 років.

2. Очікувана тривалість навчання у школі, скоригована на результати навчання. Ці дані дозволяють розрахувати очікувану тривалість навчання у роках із поправкою на його якість. Завдяки коригуванню на якість освіти цей компонент відображає той факт, що діти в одних країнах одержують

набагато менше знань, ніж діти в інших країнах, хоча й навчаються у школах протягом приблизно однакового часу.

3. Стан здоров'я. Для оцінки загальної ситуації зі станом здоров'я громадян цей компонент використовує два показники: 1) поширеність низькорослості серед дітей віком до 5 років; 2) показник виживання дорослих, який визначається як частка 15-річних, які доживуть до свого 60-річчя. Перший показник відбиває стан здоров'я дитини молодшого дошкільного віку; другий показник використовується як вимірник стану здоров'я, який дитина, яка народилася сьогодні, може мати у дорослому віці.

За останніми даними Індекс людського капіталу України складає 0,63, що відповідає 53 місту серед 174 країн світу. На перших місцях: Сінгапур, Гонконг, Японія, Південна Корея, Канада з показниками 0,88-0,80. І якщо сьогодні не вживати цілеспрямованих дій щодо підвищення індексу людського капіталу України, то в перспективі ми втратимо наш потенціал.

Ці глобальні виклики постійно в топі обговорень фахівців в середині країни і з міжнародними партнерами. Розуміння того, що збереження людського капіталу є надзвичайно важливим під час війни, оскільки воно безпосередньо пов'язане зі здатністю країни до відновлення та відбудови після її завершення піднімається на різних майданчиках [24].

У листопаді 2023 року відбувся IV міжнародний форум «Людський капітал: навички для майбутнього» (Human Capital UA 2023), який організували представники Центру економічного відновлення, ГО EasyBusiness, Програми розвитку ООН в Україні (UNDP), за фінансування Уряду Німеччини. Чотири панелі Human Capital UA присвятили ключовим питанням сфери людського капіталу – синхронізація державної політики, демографічна стратегія, бізнес і людський капітал та роль громадянського суспільства у розвитку людського капіталу [25].

Учасники форуму мали можливість почути позиції очільників Верховної Ради України; керівництва Кабінету Міністрів України; представників Європейської Комісії; експертів у сфері системи кваліфікацій; представників українського бізнесу та багатьох інших зацікавлених осіб щодо найактуальніших питань професійного розвитку та навчання, зокрема про актуальні навички для майбутнього, європейський кваліфікаційний простір, професійні стандарти та важливість самоосвіти в Україні.

Збереження та розвиток людського капіталу сьогодні є критично важливим аспектом для існування України, підкреслила Заступниця міністра економіки України Тетяна Бережна: «Понад 6 мільйонів українців стали вимушеними мігрантами через війну, що призвело до скорочення

робочої сили на 22 %. 5 млн осіб є внутрішньо переміщеними, 1,5 млн ветеранів, близько 3 млн осіб з інвалідністю. Міністерство економіки разом з Міжнародною організацією праці, державною службою зайнятості працює в декількох напрямках: створенням можливостей для роботи і освіти через грантові програми та безкоштовне навчання, наприклад, завдяки ваучерам. І також над можливостями доступного житла» [25].

Ці виклики потребують негайних рішень. Україна ефективно співпрацює з Євросоюзом, який підготував перелік завдань для України, які вона має реалізувати по програмі Ukraine Facility (UF). Ця програма передбачає виділення 50 млрд євро у вигляді кредитів, грантів, інвестицій, технічної допомоги і має три напрями:

- кредитна підтримка на фінансування бюджетних видатків (орієнтовний обсяг 38 млрд євро);
- підтримка інвестицій, що включає страхування ризиків іноземних інвесторів (8 млрд євро);
- технічна підтримка (консультації, моніторинги, допомога в отриманні компенсацій від РФ тощо) на суму приблизно 4 млрд євро.

Це буде основа стратегії відновлення, реконструкції та модернізації України протягом 2024–2027 років. В економічному блоці цього плану одним з ключових напрямів є саме розвиток людського капіталу.

Поетапне втілення UF дасть змогу протягом наступних 4-х років не лише отримати 50 млрд євро допомоги, а й допомогти в залученні додаткових інвестицій від партнерів на майже таку саму суму. Для цього необхідно сформулювати загальне бачення економічного розвитку. Там мають бути виписані майбутні реформи та сектори, які потребують першочергового фінансування.

Виконання запланованих дій допоможе найближчими роками повернути ВВП на рівень до 2021 року й ще додатково збільшити на плюс 10 %. Ми вже розуміємо, на що підуть ці кошти: частина покриє бюджетний дефіцит, частина піде на відновлення, але більша частина коштів має бути спрямована в приватний сектор, на реалізацію стратегічних інвестиційних проєктів, які своєю чергою мають стимулювати залучення додаткового приватного капіталу

План України в рамках Ukraine Facility передбачає розбудову безпечного та інклюзивного освітнього середовища для доступу до якісної освіти, трансформацію професійної освіти, удосконалення системи реабілітації осіб з інвалідністю, покращення охорони здоров'я, гендерної рівності, реалізацію житлових програм на кшталт доступної іпотеки «ЄОселя», реформу соціального захисту, створення сталої системи переходу від військової служби до цивільного життя, розробку

демографічної та міграційної стратегій, пенсійну реформу. Зокрема, однією з реформ передбачене питання покращення системи соціальної інфраструктури та деінституціоналізація догляду за дітьми, особами з інвалідністю та особами похилого віку [15].

Учасники форуму наголосили на необхідності пошуку особливих рішень на ринку праці і прогнозах на найближчі 6–10 років. Найголовніше це сфокусуватись на ключових професіях, які будуть затребувані найближчим часом: це підготовка інженерів та технічних спеціалістів для відновлення оборонно-промислового комплексу і розвитку вітчизняних військових технологій, військові фахівців усіх спеціальностей, медичні працівники, реабілітологи, фахівці STEM-освіти, психологи, соціальні працівники, IT і кібербезпека, енергетична галузь для впровадження проектів зеленого переходу, фахівці публічної політики та врядування, державного управління, а також будівельники, архітектори, проектанти для відбудови нашої держави.

Рис. 2 Тренди у сфері людського капіталу 2023 [22]

Щоб утримати наші таланти в країні необхідно вже сьогодні готувати фахівців креативних професій, допомогти розпочати власну справу, стимулювати мале підприємництво і реалізовувати відбудову кращого ринку праці слід ще до закінчення війни, а це:

1. Інвестиції в людський капітал майбутнього і ефективне використання наявного людського капіталу (підготовка і перепідготовка тих, хто втратив роботу, збільшення економічної активності жінок та вирішення проблеми безробіття серед внутрішньо переміщених молодих працівників);

2. Сталий захист найбільш уразливих груп населення (вирішення житлового питання для внутрішньо переміщених осіб, підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підвищення добробуту пенсіонерів, підтримка інвалідів і забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю, підтримка військовослужбовців та їх сімей.

3. Сприяння поверненню ідей, якщо не людей: залучення українських біженців до створення робочих місць.

Нині бізнес усвідомлює невідворотність змін і нових підходів. Еволюція ринку праці вимагає активізації лідерських здібностей та ефективності менеджменту, які більшість респондентів Deloitte назвали найважливішими факторами для успіху [22].

Рис. 3 Найважливіші фактори для успіху

Оскільки люди це головний актив відновлення економіки України, то збереження, розвиток та примноження людського капіталу – головна умова успішного відновлення та власне виживання країни.

Керівник громадської організації EasyBusiness Дмитро Ливч наголошує, що вже зараз український бізнес відчуває брак людей. У найближчий рік, при збереженні поточних темпів відновлення, в Україні не вистачатиме робочої сили. Для відновлення економіка повинна зростати темпами щонайменше 7 % ВВП в рік. Для таких темпів розвитку потрібні люди. І навіть за умов повернення частини вимушених мігрантів, до 2032 року країні може не вистачати 4,5 млн працівників. Індустріальний сектор очікує, що на одну вакансію влітку 2024 року буде, в середньому, 0,75 претендента [16]. Україну очікує структурне безробіття та кадровий голод одночасно. На ринку праці велика кількість безробітних людей, які мають кілька вищих освіт. При цьому жорсткий дефіцит кваліфікованих працівників та робочих рук.

Є три варіанти виходу з цієї ситуації:

- Перший – збільшення народжуваності та повернення вимушених мігрантів.
- Другий – заміна людей технологіями й підвищення продуктивності праці.
- Третій шлях – запрошення іноземців до України.

Ураховуючи виклики, пов'язані з людським капіталом, Україні вже варто йти одночасно цими трьома шляхами [16], [23], [24].

Усі ці варіанти, на нашу думку, безумовно мають сенс, однак «спрацюють» вони в довгостроковій перспективі. А нам необхідно вже сьогодні вживати заходи, які пришвидшать вирішення кадрового голоду в країні. І в цьому плані освіта має стати частиною глобального завдання – навчання працівників новим навичкам. Які це мають бути навички вже більш-менш зрозуміло. На 2025 рік від Світового економічного форуму запропоновано перелік навичок, важливих для успіху [26]:

- аналітичне мислення та інноваційність;
- активне навчання та навчальні стратегії;
- комплексне вирішення проблем;
- критичне мислення та аналіз;
- креативність, оригінальність та ініціативність;
- лідерство і соціальний вплив;
- використання, моніторинг і контроль технологій;
- проектування технологій та програмування;
- стійкість, стресостійкість та гнучкість;
- аргументованість, вирішення проблем та генерування ідей.

Певна конкретизація цих навичок, з урахуванням готовності жити і працювати в умовах війни представлено в таблиці.

Щоб інтегруватися і розвинути актуальні компетенції, Україні потрібно буде продумати реорганізацію та структурні зміни в секторі науки і освіти, щоб вони справді стали джерелом нових технологій для оборони та бізнесу [3]. Мобілізація освіти як ключового активу для відбудови України вимагатиме, окрім залученості політиків та лідерства на найвищому рівні, належного процесу планування освіти. Україні знадобиться масштабна перекваліфікація, оскільки багато робочих місць вже знищено війною, а нові потребують створення. МОН наразі розробляє цільову програму перекваліфікації або працевлаштування в інших регіонах тих освітян, які втратили роботу під час війни.

Таблиця

Навички майбутнього

Базові навички	Кросфункціональні навички	Когнітивні навички	Соціально-поведінкові навички	Цифрові навички	Навички виживання
1	2	3	4	5	6
Мультилінгвальність	Соціальні:	Готовності	комунікативність	навички кодування	фізична культура
Математичні	соціальна сприйнятливність		презентаційні навички	пошук, опрацювання та аналіз даних та метаданих	тактична військова підготовка
Дослідницькі	координація		ведення дебатов	створення контенту та контент-аналіз	самооборона
Емоційний інтелект	Комплексні навички розв'язання проблем:		здатність взаємодіяти в неоднорідних групах	інформаційна гігієна	базова медична допомога
Культура та цінності	системні навички		емпатія	кібербезпека взаємодія зі штучним інтелектом	навички виживання у небезпечних умовах
Сімейні цінності	критичне мислення та сприйняття		етичність	взаємодія з роботами	навички домашнього господарства
Орієнтація в інформації	системний аналіз		толерантність	розв'язання проблем за допомогою цифрових технологій	

Продовження табл.

1	2	3	4	5	6
Саморозвиток	системне оцінювання		дисципліна та самодисципліна		
	Навички управління:		соціальна відповідальність		
	управління проектами		приватність		
	управління командами		здатність діяти автономно		
	фінансова обізнаність				

Загальна філософія відновлення має базуватися на кількох «переходах» – перехід від кількості до якості та перехід від швидких напівкроків до послідовної та передбачуваної довгострокової політики, ось деякі з них:

- започаткувати ранню профорієнтацію до та під час навчання в старшій школі, яка допоможе виявити таланти, пояснити зв'язок окремих шкільних предметів із їхнім професійним застосуванням, подолати гендерні стереотипи та популяризувати STEM;
- дозволити студентам обирати спеціальність під час першого чи другого року навчання, а не перед вступом до ЗВО;
- забезпечити для ЗВО рівний і конкурентний доступ до різних джерел фінансування незалежно від їхньої форми власності;
- зменшити вплив кількості студентів на фінансування закладів вищої освіти і збільшити вплив показників якості, особливо виконання місії, академічної мобільності, залучення західних викладачів і дослідників, рівня цифровізації. ЗВО орієнтовані на дослідження слід більше заохочувати та винагороджувати за результати досліджень;

- більше залучати експертів зі світовим іменем, незалежних міжнародні агенції для оцінювання результатів ЗВО;
- приділяти особливу увагу розвитку STEM, дисциплін у сферах безпеки та кібербезпеки, оборони та педагогіки, оскільки вони мають мультиплікативний вплив на спроможність держави (інновації, національна безпека та розвиток людського капіталу);
- підвищити гнучкість траєкторій навчання у вищій освіті без жорсткої фіксації кількості років навчання. Наприклад, надати можливість заробити необхідну для отримання ступеня бакалавра кількість кредитів ECTS за більше чи менше, ніж 4 роки (швидкий і повільний шлях);
- сприяти програмам короткого циклу (120 кредитів ECTS, молодший бакалавр) для швидкого доступу до ринку праці (особливо в IT) або для liberal arts education – міждисциплінарних програм широкого рофілю для подальшого навчання.
- сприяти зарахуванню результатів неформальної освіти та інформальної освіти (наприклад, професійного досвіду) як частини програм вищої освіти та інші.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

У підсумку констатуємо, що вже давно прийшло розуміння того, що освіта і набуті фахівцями компетентності є економічною цінністю будь якої країни, а інтеграція діяльності працівників інтелектуальної праці супроводжується синергетичним ефектом від впровадження новацій. Сучасна система освіти має формувати у молодих громадян як професійно кваліфікаційну, так і соціальну компетентність, соціальну активність і усвідомлення власної відповідальності за власну долю.

Відтворення і нагромадження людського капіталу забезпечується заходами макро і мікрорівня. На макрорівні держава забезпечує людський капітал через політику зайнятості і формування доходів, розвиток соціальної сфери та надання освітніх, медичних, культурних, інформаційних послуг населенню на рівні соціальних стандартів. Роботодавці формують і забезпечують платоспроможний попит на робочу силу необхідної якості, а наймані працівники спрямовують свої зусилля на підвищення конкурентоспроможності своєї праці, що залежить від їхнього рівня освіти, кваліфікації та мотивованості.

На мікрорівні процес інтелектуалізації економіки спричинює подальше зростання соціальних програм. Ця тенденція проявляється в тому, що підприємницький успіх і ефективність виробництва вирішальною мірою визначаються інтелектуальним, професійно

кваліфікаційним та мотиваційним потенціалом працівників. А це і є основа розвитку людського капіталу країни.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. У короткостроковій перспективі подальшого дослідження очікують, насамперед, питання відновлення безпечного середовища для життєдіяльності та праці, програми дієвої соціальної допомоги найбільш вразливим верствам населення та особам, які постраждали у наслідок війни і забезпечення доступу до якісної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] В. П. Антонюк, «Проблеми формування людського капіталу України в системі освіти та його ризики в реаліях війни», *Вісник економічної науки України*, № 1(42), с. 161–170, 2022.
- [2] В. П. Антонюк, «Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни», *Економічний вісник Донбасу*, вип. 1(67), с. 110–116, 2022.
- [3] «Відновлення», у *Відбудова України: принципи та політика*, Ю. Городніченко, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро; Ред. 2022, с. 382–386. [Електронний ресурс]. Доступно: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [4] Л. І. Безтелесна, *Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні: оцінка та перспективи*. Рівне, Україна : Нац. ун-т вод. госп. та природокорист., 2010.
- [5] В. Близнюк, «Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія і практика», *Україна: аспекти праці*, № 5, с. 30–34, 2006.
- [6] В. М. Геєць, В. В. Близнюк, О. І. Никифорок, «Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України», *Економіка України*, № 6, с. 3–22, 2022. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [7] О. А. Грішнова, *Людський розвиток*. Київ, Україна : КНЕУ, 2006.
- [8] Ю. Залознова, Н. Азьмук, «Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки», *Економіка та суспільство*, вип. 38, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312> Дата звернення: Січ. 20, 2024.

- [9] Human Development Reports. [Online]. Available: <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads> Application date: January 20, 2024.
- [10] М. О. Карп'як, Х. В. Горбова, «Збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу розвитку регіонів України в умовах російської агресії», *Регіональна економіка*, № 2, с. 57–62, 2022.
- [11] Е. Лібанова, «Війна з Росією: як дати роботу біженцям і що робити після», *Дзеркало тижня*, 16 берез., 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosijeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-robiti-pislja.html> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [12] О. Коляда, «Людський потенціал – основа процесу модернізації країни», *Українська правда*, 28 січ., 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/01/28/7386807/> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [13] В. Никифороенко, «Прогнозування розвитку людського потенціалу в контексті світових тенденцій», *Україна: аспекти праці*, № 1, с. 14–19, 2012.
- [14] Human development summary capturing achievements in the HDI and complementary metrics that take into account gender gaps, inequality, planetary pressures and multidimensional poverty. [Online]. Available: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR> Application date: January 20, 2024.
- [15] Кабінет Міністрів України. (2024, Берез. 18). *Уряд затвердив План для реалізації програми Ukraine Facility*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-plan-dlia-realizatsii-prohramy-ukraine-facility>
- [16] П'ять головних фактів про людський капітал України. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://rubryka.com/blog/human-capital-ua/> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [17] Рейтинг глобальної конкурентоспроможності країн. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://worldcompetitiveness.imd.org/rankings/wcy> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [18] Рік незламності гривні. УНІАН, 26.12.2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.unian.ua/economics/finance/rik-nezlamnosti-grivni-na-yakiy-kurs-valyut-chehati-u-2024-roci-12493485.html> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [19] О. Г. Рябчук, С. С. Гожуловський, «Особливості розвитку людського капіталу як основного фактора зростання економіки України», *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*, вип. 4, с. 182–192, 2020.

- [20] О. Ю. Самборська, «Людський капітал як фактор економічного зростання України», *Економіка АПК*, № 6, с. 64–72, 2019.
- [21] О. Ю. Самборська, С. Я. Воскобійник, Д. В. Шевченко, «Збереження людського потенціалу в умовах війни», *Економіка та суспільство*, вип. 50, 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2371> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [22] Тренди у сфері людського капіталу 2023: нові правила для світу без меж. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/2023-human-capital-trends-presentation.pdf> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [23] Команда Центру економічного відновлення дослідила людський капітал України: навіщо це рішення. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://rubryka.com/2023/10/26/komanda-tsentru-ekonomichnogo-vidnovlennya-doslidyla-lyudskiy-kapital-ukrayiny-navishho-tse-rishennya/> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [24] Якою має бути Україна після перемоги? Спільний документ експертів «Бачення України 2030». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://ces.org.ua/ukraine-after-victory/> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [25] IV міжнародний форум «Людський капітал: навички для майбутнього». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=FiZqnsJ6mrc> Дата звернення: Січ. 20, 2024.
- [26] World economic forum. [Online]. Available: <http://weforum.org/>
Application date: January 20, 2024.

TRENDS IN THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL UNDER MODERN CONDITIONS

Oksana Anufrieva,

candidate of Pedagogical Sciences, associate professor,
professor Department of Economics, Entrepreneurship
and Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>
asp_bsngo@ukr.net

Abstract. National competitiveness is the ability of a country and its institutions to generate stable economic growth that is sustainable in the medium term which is essentially a very diverse set of factors. Thus, poor public financial management and high inflation have a negative impact on the economy, and protection of intellectual property rights, a developed judicial system and other measures can have a positive impact. Along with institutional factors, education and skills upgrading of the labour force permanent access to new knowledge and technologies are crucial. Accordingly it is the human potential – innovative and intellectual in the long term becomes an imperative to achieve and maintain sustainable economic development of the state of its competitiveness in the global market. The potential is «strength» and it means the reserves that are and can be used to achieve a certain goal. Human activities are generally seen as a process of realizing the potential that with the necessary knowledge and skills can be replicated in the workplace and provide quality performance. The whole history of mankind is nothing but a history of human development, its potential. Human potential is a definite synthesis of the intellectual, physical and social potentials of individuals. These capabilities combined with specialized knowledge give rise to innovative ideas that through the use of special technologies, translate into economic benefits. This, in turn turns human potential into human capital. Namely the transformation of human potential into human capital should become an integral factor in the formation of competitive advantages. In today's conditions the socio-economic development of any country is increasingly determined by the quality of human capital. Accordingly social and economic policies should focus on human development linking the labour market to the growing need for developed human capital.

Keywords: human potential; human capital; competitiveness of the country; human capital index; post-war recovery strategy.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] V. P. Antoniuk, «Problemy formuvannia liudskoho kapitalu Ukrainy v systemi osvity ta yoho ryzyky v realiiakh viiny», Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, № 1(42), s. 161–170, 2022. (in Ukraine)
- [2] V. P. Antoniuk, «Ryzyky i vtraty liudskoho kapitalu vnaslidok viiny», Ekonomichniy visnyk Donbasu, vyp. 1(67), s. 110–116, 2022. (in Ukraine)

- [3] «Vidnovlennia», u Vidbudova Ukrainy: pryntsypy ta polityka, Yu. Horodnichenko, I. Solohub, B. Veder di Mauro; Red. 2022, s. 382–386. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: [https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book Ukrainian 0.pdf](https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book%20Ukrainian%200.pdf) Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [4] L. I. Beztesna, Upravlinnia liudskym rozvytkom ta yoho finansove zabezpechennia v Ukraini: otsinka ta perspektyvy. Rivne, Ukraina : Nats. un-t vod. hospod. ta pryrodokoryst., 2010. (in Ukraine)
- [5] V. Blyzniuk, «Otsinka liudskoho potentsialu ekonomichnoho zrostannia Ukrainy: teoriia i praktyka», Ukraina: aspekty pratsi, № 5, s. 30–34, 2006. (in Ukraine)
- [6] V. M. Heiets, V. V. Blyzniuk, O. I. Nykyforuk, «Aktualni aspekty polityky sotsialnoi yakosti v postkonfliktanii ekonomitsi Ukrainy», Ekonomika Ukrainy, № 6, s. 3–22, 2022. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [7] O. A. Hrishnova, Liudskyi rozvytok. Kyiv, Ukraina : KNEU, 2006. (in Ukraine)
- [8] Yu. Zaloznova, N. Azmuk, «Liudskyi kapital Ukrainy v umovakh viiny: vtraty ta zdobutky», Ekonomika ta suspilstvo, vyp. 38, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [9] Human Development Reports. [Online]. Available: <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads> Application date: January 20, 2024. (in English)
- [10] M. O. Karpiak, Kh. V. Horbova, «Zberezhennia liudskoho potentsialu yak osnovnoho stratehichnoho resursu rozvytku rehioniv Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii», Rehionalna ekonomika, № 2, s. 57–62, 2022. (in Ukraine)
- [11] E. Libanova, «Viina z Rosiieiu: yak daty robotu bizhentsiam i shcho robyty pislia», Dzerkalo tyzhnia, 16 berez., 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosiijeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-robiti-pislja.html> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [12] O. Koliada, «Liudskyi potentsial – osnova protsesu modernizatsii krainy», Ukrainska pravda, 28 sich., 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.ppravda.com.ua/columns/2023/01/28/7386807/> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)

- [13] V. Nykyforenko, «Prohnozuvannia rozvytku liudskoho potentsialu v konteksti svitovykh tendentsii», Ukraina: aspekty pratsi, № 1, s. 14–19, 2012. (in Ukraine)
- [14] Human development summary capturing achievements in the HDI and complementary metrics that take into account gender gaps, inequality, planetary pressures and multidimensional poverty. [Online]. Available: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR> Application date: January 20, 2024. (in English)
- [15] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024, Berez. 18). Uriad zatverdyv Plan dlia realizatsii prohramy Ukraine Facility. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyv-plan-dlia-realizatsii-prohramy-ukraine-facility> (in Ukraine)
- [16] Piat holovnykh faktiv pro liudskyi kapital Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://rubryka.com/blog/human-capital-ua/> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [17] Reitynh hlobalnoi konkurentospromozhnosti krain. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://worldcompetitiveness.imd.org/rankings/wcy> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [18] Rik nezlamnosti hryvni. UNIAN, 26.12.2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.unian.ua/economics/finance/rik-nezlamnosti-grivni-na-yakiy-kurs-valyut-chehati-u-2024-roci-12493485.html> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [19] O. H. Riabchuk, S. S. Hozhulovskyi, «Osoblyvosti rozvytku liudskoho kapitalu yak osnovnogo faktora zrostannia ekonomiky Ukrainy», Ekonomichnyi visnyk. Serii: finansy, oblik, opodatkuvannia, vyp. 4, s. 182–192, 2020. (in Ukraine)
- [20] O. Yu. Samborska, «Liudskyi kapital yak faktor ekonomichnoho zrostannia Ukrainy», Ekonomika APK, № 6, c. 64–72, 2019. (in Ukraine)
- [21] O. Yu. Samborska, S. Ya. Voskobiinyk, D. V. Shevchenko, «Zberezhennia liudskoho potentsialu v umovakh viiny», Ekonomika ta suspilstvo, vyp. 50, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2371> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [22] Trendy u sferi liudskoho kapitalu 2023: novi pravyla dlia svitu bez mezh. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/2023-human-capital-trends-presentation.pdf> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)

- [23] Komanda Tsentru ekonomichnoho vidnovlennia doslidyla liudskiy kapital Ukrainy: navishcho tse rishennia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://rubryka.com/2023/10/26/komanda-tsentru-ekonomichnogo-vidnovlennya-doslidyla-lyudskiy-kapital-ukrayiny-navishho-tse-rishennya/> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [24] Yakoiu maie buty Ukraina pislia peremohy? Spilnyi dokument ekspertiv «Bachennia Ukrainy 2030». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ces.org.ua/ukraine-after-victory/> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [25] IV mizhnarodnyi forum «Liudskiy kapital: navychky dlia maibutnoho». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.youtube.com/watch?v=FiZqnsJ6mrc> Data zvernennia: Sich. 20, 2024. (in Ukraine)
- [26] World economic forum. [Online]. Available: <http://weforum.org/> Application date: January 20, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
17 березня 2024 року*

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-174-205](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-174-205)

УДК 338.246.8:711.4

Гібадулін Олексій Володимирович,

доктор філософії з публічного управління та адміністрування;
директор з персоналу ТОВ «UBC Group».
Харків, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-8574-7941>
a.gibadullin@beer-co.com

Дунаєв Ігор Володимирович,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри економічної політики та менеджменту
ННІ «Інститут державного управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна.
Харків, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>
i.dunaev@karazin.ua

Громов Сергій Олександрович,

аспірант заочної форми навчання
кафедри економічної політики та менеджменту
ННІ «Інститут державного управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна;
командир добровольчого формування Сумської територіальної оборони № 5.
Суми, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-9720-0222>
gromser78@gmail.com

СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ПРОМИСЛОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття акцентує увагу на важливості методологічного підходу до побудови системи управління промислового відновлення в регіоні і залучення кваліфікованої робочої сили в регіональну економіку навіть під час війни. Дослідження – наукове обґрунтування впливу внутрішнього та зовнішнього середовища на регенеративні процеси в економіці промисловості у період дії воєнного стану та після завершення бойових дій, як складових системи відновлення промислового потенціалу регіонів. Автор зауважує, що перетворення викликів зовнішнього середовища у можливості при побудові системи промислового відновлення завдяки застосування системи управління містить в собі додатковий ресурс задля оптимізації та прискорення відновлювальних процесів у економіці промисловості. Це вимагає

широкого комплексного аналізу взаємозв'язку факторів внутрішнього та зовнішнього середовища задля трансформаційних перетворень зовнішніх викликів на додаткові можливості, що підсилюють скритий, наявний та недовикористаний потенціал регіонів, завдяки побудови якісної координації процесів у системі промислового відновлення. Стаття розвиває теоретико-методологічне обґрунтування впливу ефективних підходів управління та координації відновлювальних процесів на досягнення кінцевої мети – відновлення економіки промисловості України у повоєнний і післявоєнний час та сталого розвитку регіону, визначення оптимальних моделей оперативного моніторингу перебігу процесів, вивчення впливу новітніх технологій на процеси відновлення, а також подолання технологічних розривів та створення умов для повернення кваліфікованих мігрантів в Україну.

Ключові слова: великі державні підприємства; стратегічні галузі; корпоратизація; промисловість; сталий розвиток; кваліфікована робоча сила; публічне урядування.

ВСТУП / INTRODUCTION

Актуальність дослідження. Зараз, на початку повоєнного переосмислення суті промислового відновлення в умовному регіоні до і після війни в Україні актуальності набуває питання визначення внутрішнього потенціалу регіону, максимізація його використання для розвитку та дослідження рушійних сил що прямо впливають на швидкість відновлювальних процесів. Взаємозв'язок факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що зумовлюють активізацію процесів сталого розвитку в регіонах, вже тривалий період є предметом досліджень багатьох провідних науковців. А все більш поглиблені дослідження ж сталого розвитку у період активних бойових дій та воєнного стану в Україні наразі тільки починаються [1]. Виникає нагальна потреба як теоретико-методичного обґрунтування складових системи сталого розвитку регіонів та її економічної основи – системи промислового відновлення на регіональному рівні, так і дослідження факторів впливу на трансформацію та відновлювальні процеси через системне управління, визначення векторів відновлення та подальшого розвитку, цілепокладання відновлювальних програм, зміни пріоритетів та принципів розвитку як держави, так і регіонів. Крім того, дослідження потребує взаємозв'язок між економічною складовою сталого розвитку та екологічною і соціальною складовою відновлювальних процесів, виокремлення принципів, які б забезпечували взаємодію, підтримували

достатній рівень економічних вигід, зважаючи при цьому на обмеженість ресурсів та регенеративні можливості сьогодення.

Постановка проблеми / Statement of the problem. Безумовно, той історичний момент, в якому перебуває зараз Україна, накладає відповідальність і на вчених: їхні дослідження мають бути комплексними і далекоглядними. У нашому разі йдеться зокрема і про взаємозв'язок чинників внутрішнього та зовнішнього середовища умовного регіону задля, як ми усі тільки можемо сподіватися, оптимальних (після перемоги України!) трансформаційних перетворень і використання різних можливостей. Такі можливості могли б підсилити скритий, наявний та недовикористаний потенціал українських регіонів, завдяки побудови якісної координації процесів у системі промислового відновлення [2].

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Віддаючи належне відносно недавнім (хоча б за останнє десятиріччя) надбанням українських вчених з питань сталого і промислового розвитку регіонів і модернізації регіональної економічної політики (напр., В. Бабаєв, І. Дегтярьова, О. Іваницька, Я. Казюк, М. Коваленко, О. Кучабський, Ю. Куц, В. Мамонова, М. Миколайчук, С. Саханенко, Л. Приходченко, В. Третяк, М. Чумаченко, А. Яковлев та інші), слід відзначити, що воєнний час і його небачені виклики для України утворили і далі утворюють унікальний (обережно кажучи, з наукової і пізнавальної точки зору) контекст і виклики. Ті роботи були зосереджені не на кризових, але на мирних часах. Також слід відзначити, що впродовж останніх двох років в Україні майже лавінообразно формується як пул доволі глибоких наукових робіт [3], [4], [5], так і неурядових і наукових дискусійних майданчиків (KSE Institute, Український інститут майбутнього, щорічні Урбаністичні форуми при КНЕУ, «Лівий берег», «InterUAction» [6] та ін.) з питань майбутнього економічного відновлення. Попри усю розгалуженість питань «що далі роботи?» і «як робити?» з акцентом на відновлення як постраждалого майна чи інфраструктури, так і започаткування майже нових галузей економіки (напр., [7], [8]) і нового обігу традиційних активів у вигляді токенизованих активів [9], питання ж обґрунтування системи промислового відновлення тільки починає досліджуватися.

У цьому сенсі відривається дуже знаний фронт нових знань і результатів, що будуть прямо пов'язані із глобальним середовищем і рівнем розвитку виробничих технологій і «цифри» [10]. Одним з основних завдань теоретико-методичного обґрунтування складових системи відновлення промислового потенціалу регіонів у період дії воєнного стану та створення передумов для побудови системи сталого розвитку регіонів у

повоєнний період є визначення ефективних підходів до координації відновлювальних процесів та побудова якісної системи управління, дослідження ролі всіх учасників відновлювальних процесів у координації та досягнення ключової мети. Серед невирішених питань варто виокремити визначення оптимальних моделей оперативного моніторингу перебігу процесів, вивчення впливу новітніх технологій на процеси відновлення, а також аналіз людських ресурсів та трудового потенціалу, через створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та інновацій.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є поглиблене наукове обґрунтування впливу внутрішнього та зовнішнього середовища на відновлювальні економічні процеси в українській промисловості під час і після воєнного стану в Україні як нових складових системи відновлення промислового потенціалу регіонів.

Поставлена мета статті зумовила вирішення таких послідовних **завдань** за такою логікою:

- узагальнити сутнісні характеристики внутрішнього та зовнішнього середовища системи промислового відновлення в умовному регіоні;
- описати концептуальну рамку для трансформацій загроз зовнішнього середовища у можливості у системі промислового відновлення по матеріалах Харківської області;
- зробити огляд сучасної сутності наявного (станом як є на сьогодні) механізму моніторингу промислового відновлення на регіональному рівні;
- розробити концептуальну пропозицію для моделі системи управління (координації) промислового відновлення умовного регіону.

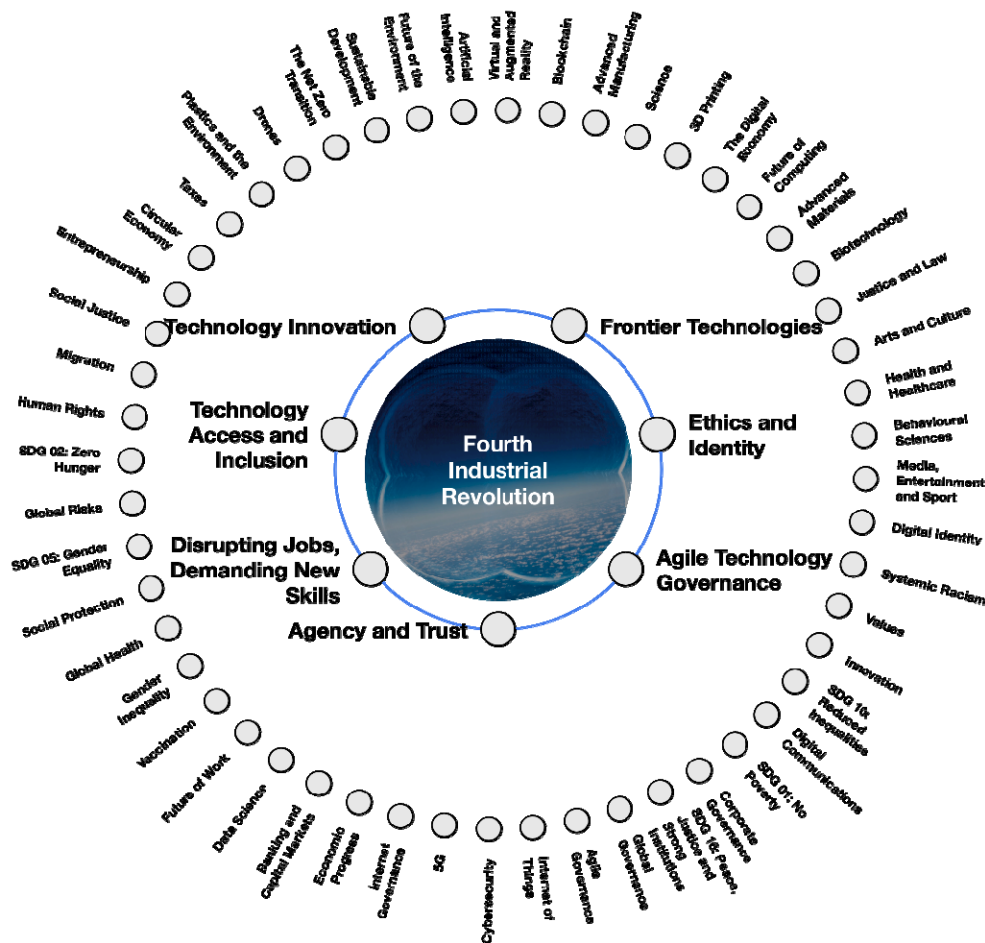
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Автори звертаються до теоретичних основ цього дослідження у контексті пошуку і переосмислення аргументів у своїй спробі оновити складну систему відновлювальних процесів у промисловому секторі України та у чіткій прив'язці до постраждалих регіонів. Так, комплексність та взаємозв'язок із системними проблемами розвитку економіки промисловості регіонів та держави у довоєнному періоді, потребує розгляду внутрішнього та зовнішнього середовища системи, як основи трансформаційних перетворень в якої як криється додатковий ресурс для

відновлення, так і певні ризики. При цьому необхідно чітко усвідомлювати, що економіко-соціальні, економіко-екологічні та соціально-екологічні складові відновлювальних процесів тісно пов'язані між собою та впливають на кінцевий результат – промислове відновлення сьогодні та сталий розвиток регіонів і держави у майбутньому.

Далі, ця стаття підкреслює важливість теоретичної концептуалізації у виборі методологічного підходу до оновлення довоєнної системи управління промисловим відновленням на регіональному рівні в Україні на засадах концепції «4-ої промислової революції» (від Клауса Швабба) або так званої «індустрії 4.0» та відіграє вирішальну роль у забезпеченні якнайшвидшого та якісного результату у майбутньому (рис. 1). Таким чином, необхідні подальші дослідження задля напрацювання спільного визначення методико-теоретичних основ системи управління промисловим відновлення та практичних механізмів, який дозволять трансформувати роль та функцію держави з управлінської на координуючу, створюючи нову систему державно-приватного партнерства.

Доречним методологічним уточненням буде кратко уточнити сутність «індустрії 4.0». Вона ще відома також як четверта промислова революція, це концепція, яка об'єднує різноманітні цифрові технології для створення більш автоматизованих, ефективних та гнучких виробничих процесів. Її основні принципи та ідеї: Інтернет речей, тобто з'єднання виробничого обладнання, продуктів та інших фізичних активів з Інтернетом для збору та обміну даними в реальному часі; великі дані та аналітика, тобто збір та аналіз величезних обсягів даних з різних джерел для прийняття обґрунтованих рішень та оптимізації процесів; штучний інтелект і машинне навчання; кібер-фізичні системи (CPS), тобто інтеграція фізичних процесів з комп'ютерними алгоритмами та мережами, що дозволяє контролювати фізичне середовище за допомогою програмного забезпечення; адитивне виробництво (3D-друк); хмарні обчислення; цифрове моделювання та симуляція (створення цифрових двійників реальних об'єктів або процесів для тестування, аналізу та оптимізації в віртуальному середовищі); безпека та надійність, тобто забезпечення безпеки даних та систем в умовах збільшення кількості з'єднань та точок доступу. Разом «індустрія 4.0» відкриває нові можливості для підприємств з різних галузей, дозволяючи їм стати більш гнучкими, ефективними та конкурентоспроможними на світовому ринку.

I licensed for professional use.
 © 2024 World Economic Forum

Рис. 1 Основні взаємозв'язки у структурі розвинутої до сьогодні науково-теоретичної концепції 4-ої промислової революції Клауса Швабба

*Джерело: Всесвітній економічний форум, 2023 [11]

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Застосовані методи дослідження охопили поширені загальнонаукові та деякі спеціальні методи. Зокрема, для вирішення завдання № 1 було використано такі методи: абстрактно-логічний метод і метод узагальнення і конкретизації, монографічний метод; для вирішення завдання № 2 – методи логічного аналізу, аналогій, метод індукції (для узагальнення одиничних фактів і даних для формулювання загальних висновків), метод порівняння; для вирішення завдання № 3 – метод опису (для детального та точного опису досліджуваних явищ), методи аналізу і

синтезу, абстрактно-логічний метод; для вирішення завдання № 4 – метод наукового моделювання, метод синтезу, методи дедукції і індукції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Промислове відновлення України в період дії воєнного стану, як будь яка система, спрямована на досягнення цілей сталого розвитку регіонів, допускає подання її змісту з допомогою підсистем, дія яких тією чи іншою мірою спрямована на соціальну, економічну та екологічну складову – зовнішнього та внутрішнього середовища системи. Дослідження факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що здійснюють вплив на процеси всередині системи, дає уявлення як про зв'язки між елементами структури так і ступінь залежності процесів системи від стороннього впливу.

Зовнішнє середовище системи промислового відновлення, яка є наріжним каменем економічної складової досягнення цілей сталого розвитку, являє собою з одного боку набір факторів, під впливом яких відбуваються процеси промислового відновлення, а з іншого – додаткове джерело, що живить систему ресурсами, необхідними для підтримки її внутрішнього потенціалу на належному рівні та структурних трансформаційних перетворень. Система знаходиться в стані постійного обміну з зовнішнім середовищем, забезпечуючи тим самим собі можливість виживання та розвитку. Зовнішнє середовище системи промислового відновлення є сукупністю факторів, які формують довгострокову перспективу системи і на які система не може впливати взагалі або має незначний опосередкований вплив [12]. Дослідження факторів зовнішнього середовища дозволяє скласти картину того, на якому якісному рівні знаходиться система стосовно можливих загроз, визначити стратегічний напрям та порядок дій для досягнення мети – цілей сталого розвитку, у контексті економічної, екологічної та соціальної складової. Своєчасне виявлення зовнішніх чинників і визначення інтенсивності їх впливу дає як виграш у часі для прийняття «профілактичних» заходів щодо усунення, запобігання або ослаблення небажаних впливів (загроз), так і для ефективною трансформації загроз у можливості, що важко переоцінити у період триваючих бойових дій та воєнного стану в Україні.

Спираючись на методологію ієрархічного підходу (за методикою, запропонованою А. Томпсоном [13]), зовнішнє середовище розглядають як ієрархічну дворівневу структуру, в якій зовнішнє середовище є джерелом загальносистемних тенденцій – економічних умов, політичних впливів, соціальних та екологічних норм. Зовнішнє середовище складається із

взаємозв'язаних та не підпорядкованих один одному елементів (факторів), які можуть впливати на цілі, ресурси, структуру та соціальну роль системи [14].

Ефективність системи промислового відновлення на регіональному рівні в умовах дії воєнного стану в Україні залежить від факторів (елементів), що знаходяться за межами системи та різним чином (прямо або опосередковано) впливають на її діяльність, швидкість відновлювальних та трансформаційних процесів (соціальних, економічних, екологічних) і повинні враховуватись при побудові системи управління відновленням [15]. Зовнішнє середовище системи промислового відновлення на регіональному рівні у період дії воєнного стану складають основні групи факторів, що об'єднуються в сім основних груп: технології, економіка, ринки, політика, законодавство, екологія/довкілля (навколишнє середовище) та суспільство [16], [17], [18], [19], [20]:

1. Економічні – напряму пов'язані з економічною складовою цілей сталого розвитку, фінансовим ресурсом на відновлення та додатковими фінансовими надходженнями. Саме цей фактор відображає життєздатність системи до регенерації власного ресурсного потенціалу, відображає рівень ресурсозалежності системи від зовнішнього фінансування та впливає на швидкість досягнення цілей сталого розвитку через прискорення швидкості відновлювальних процесів.

2. Соціально-демографічні – напряму пов'язані з соціальною складовою цілей сталого розвитку, трудовим потенціалом регіонів, впливають на рівень життя людей, ринок праці, формують ціннісну орієнтацію населення на регіональному та загальнодержавному рівні. Беручи до уваги, що людський ресурс є основою будь-якої системи, важко переоцінити значущість його впливу на швидкість промислового відновлення, відображення процесів міграції, загальний трудовий потенціал регіонів та досягнення цілей сталого розвитку.

3. Науково-технологічні – напряму впливають на всі складові цілей сталого розвитку (економічну, соціальну та екологічну), пов'язані як з отриманням нових технологій, так і з можливістю їх використання у подальшому. Під впливом цього фактора знаходиться вибір вектора побудови нової моделі промисловості регіонів, що базується на основі Індустрії 4.0 та 5.0.

4. Політичні – опосередковано впливають на всі складові цілей сталого розвитку на регіональному та загальнодержавному рівні, пов'язані, перш за все, з іміджем держави та влади на міжнародній арені. Роль цього чинника у створенні нової моделі державно-приватного партнерства, побудові системи управління на принципах верховенства права, викоріненні корупції, страхуванні ризиків інвесторів.

5. Конкуренція та ринкове середовище – опосередковано впливають на соціальні та економічні складові цілей сталого розвитку, пов'язані з внутрішнім та зовнішнім попитом на продукцію вітчизняного виробника, відображають потенційні ризики від партнерських взаємовідносин (які у майбутньому можуть стати конкурентами) та ризики конкурентної боротьби всередині держави між регіонами за ресурси.

6. Довкілля та навколишнє середовище – напряму впливають на екологічну складову цілей сталого розвитку та опосередковано - на соціальну, пов'язані з дотриманням постулатів ресурсозбереження та екологічності при побудову системи нової промисловості.

7. Географічний – опосередковано впливають на всі складові цілей сталого розвитку, в умовах бойових дій та воєнного стану вплив обставин даного фактору вже змінив економічну, соціально-демографічну та екологічну карту України. У подальшому вплив географічного фактору визначить побудову нової економічної мапи українських регіонів, формування нової промислової, соціально-демографічної та економічної політики на регіональному та загальнодержавному рівні з-за перерозподілу центрів концентрації ресурсів.

Ураховуючи реалії сьогодення, кожен з факторів впливу зовнішнього середовища на промислове відновлення на регіональному рівні як на економічну складову системи сталого розвитку регіонів, тісно пов'язаний з умовами бойових дій та воєнним станом в Україні. Зараз у 2023–2024 рр. активні бойові дії проти російського агресора є безумовною домінантою над іншими об'єктивним (не залежить від системи), некерованим (має об'єктивний характер дії, не піддається управлінню з боку системи), комплексним (впливає на дві та більше складових економічної стійкості) фактором впливу на систему промислового відновлення на регіональному рівні [21]. Це, у свою чергу, відображається як на швидкості відновлювальних процесів сьогодні, так і на досягненні цілей сталого розвитку у майбутньому.

Ключові фактори впливу зовнішнього середовища на систему промислового відновлення, як на підсистему економічної складової системи досягнення цілей сталого розвитку, одночасно створюють як загрози, так і несуть певні можливості, своєчасне використання яких дозволить підвищити ефективність як промислового відновлення на сьогоднішньому етапі, так і досягнення цілей сталого розвитку регіонів у майбутньому, успішність управлінських рішень та додатковий ресурс для прискорення швидкості відновлювальних процесів (табл. 1).

Таблиця 1

Потенційні напрями трансформацій під впливом загроз і можливостей у зовнішньому середовищі по відношенню до системи промислового відновлення в Україні

Загрози зовнішнього середовища	Внутрішня среда системи (напрями трансформації)	Можливості для внутрішнього промислового середовища
Інвестиційна непривабливість, руйнування енергосистеми, вартість паливних ресурсів, інформаційна складова війни	Економічні: забезпечення прозорості руху грошового потоку від інвесторів, наявність внутрішнього ресурсу на відновлення	Економічна допомога партнерів, отримання енергетичної незалежності України, розвиток «зеленої генерації»
Руйнування інфраструктури економіки промисловості	Технологічні: обрання вектора відновлення, доступ до технологій, власний інтелектуальний ресурс	Нові технології, новий принцип побудови та управління підприємствами, людино- та екологоцентричність
Активізація застарілих проблем у стосунках держави, бізнесу та соціуму, рівень корупції	Політичні: нові підходи до державно-приватного партнерства	Новий погляд на державно-приватне партнерство, викорінення корупції, пріоритетність соціальної складової
Велика кількість ключових фахівців задіяна в секторі оборони, падіння доходів, рівня життя соціуму, системна криза ринку праці, вимушена міграція	Соціально-демографічні умови для відтворення та розвитку людського ресурсу	Новий погляд на ідею державності та національну ідентичність, пріоритетність соціальної складової
Конкурентна боротьба з партнерами, не зацікавленими у створенні додаткових конкурентів	Конкуренція та ринкове середовище, регулювання внутрішньої та зовнішньої конкуренції	Переорієнтація виробників на висококонкурентні ринки, включення у світові ланцюги створення доданої вартості, орієнтація на недовикористані ресурси виробництва
Руйнування екології внаслідок агресії	Довкілля та навколишнє середовище, зв'язок технологій з екологічною безпекою	Втілення принципів «індустрії 4.0»
Втрата ресурсної бази та інфраструктури промисловості	Географічні: керована зміна економічної карти України	Нова система промислового розвитку регіонів

*Джерело: розроблено співавтором О. В. Гібадулліним

Максимізація можливостей та мінімізація ризиків зовнішнього середовища є першочерговою метою для створення ефективної системи управління промисловим відновленням на регіональному рівні, яка здатна значно зекономити ресурси і прискорити швидкість, за рахунок оптимізації ресурсокористування:

- отримання додаткового ресурсу (фінансового, технологічного);
- використання альтернативного, або недовикористаного ресурсу (альтернативні джерела сировини, вторинна переробка);
- впровадження практики ресурсооптимізації та ресурсозбереження (нові технології генерації енергії та переробки сировини) тощо.

Можливості та загрози, які несуть кожен з факторів впливу зовнішнього середовища на промислове відновлення на регіональному рівні, розкривають як взаємозв'язок між факторами, так і певні тренди їхнього розвитку. Так економічні фактори впливу (рівень фінансово-економічної та інвестиційної підтримки партнерів), технологічні (нові технології та обладнання) напряду залежать від політичних (прозорість використання отриманої допомоги та рівня корупції), конкурентних (небажання партнерів мати сильних конкурентів) та географічних (бажання партнерів мати доступ до дешевих ресурсів). У свою чергу, кожен з вищеперерахованих факторів прямо впливає на соціально-демографічні (вимушена міграція та повернення) фактори та, у стратегічному контексті, на соціальну складову системи досягнення цілей сталого розвитку та залежить від нього; екосистеми регіонів (забруднення внаслідок бойових дій, застарілі технології виробництва...) та, як наслідок, на екологічну складову сталого розвитку регіонів. Концентрація всіх факторів впливу зовнішнього середовища відбувається навколо домінуючого фактора – бойових дій та воєнного стану. Домінуючий фактор здатен як змінити вектор впливу з загроз на можливості, так і впливати на внутрішнє середовище системи.

Внутрішнє середовище системи промислового відновлення на регіональному рівні (як основи економічної складової сталого розвитку регіонів) – це сукупність факторів, які формують довгострокову перспективу системи (відновлення економіки промисловості регіонів і, як наслідок, економічної складової сталого розвитку, але перебувають під безпосереднім контролем та на які (або через які) система може здійснювати трансформаційний вплив [22], [23].

Внутрішнє середовище системи являє собою, перш за все, стратегічний ресурс її розвитку: наявний потенціал основних видів ресурсів (економічного, соціального, технологічного, тощо) в системі та

підсистема менеджменту (ресурс управління) на шляху досягнення кінцевої мети – сталого розвитку регіонів, через розвиток її економічної складової, а оптимізація та результативне використання внутрішніх резервів та ресурсів мають ключове значення та закладають основу стратегічного успіху. Внутрішнє середовище системи промислового відновлення являє собою сукупність внутрішніх факторів, які безпосередньо впливають на функціонування системи, є джерелом акумулювання його ресурсних, фінансових, технічних, соціально-демографічних, інноваційних можливостей і використовується як засіб ефективного реагування на впливи та виклики зовнішнього середовища. Існують різні підходи до структурування внутрішнього середовища системи. Зазвичай науковці визначають декілька ключових характеристик внутрішнього середовища системи [24], [25]:

- формується залежно від місії та цілей системи і залежить від зовнішнього середовища;
- визначає процес діяльності системи;
- відноситься до подій, факторів, людей, інфраструктурного простору та матеріально-технічної бази, структур, умов всередині системи які зазвичай знаходяться під безпосереднім контролем системи управління;
- дозволяє визначити сильні і слабкі сторони системи, можливості та загрози;
- впливає на організаційну діяльність, прийняття рішень та поведінку учасників процесу.

Набір взаємопов'язаних ключових процесів та елементів за допомогою яких реалізується система промислового відновлення, злиття яких у сукупності визначають потенціал та можливості, доцільно досліджувати та групувати за функціональною складовою (табл. 2).

Таблиця 2

Сутність та елементи внутрішнього середовища системи промислового відновлення, як основи економічної складової системи сталого розвитку

Ключові елементи	Вид ресурсу (потенціалу)	Сутність процесу	Показники ефективності
1	2	3	4
Організаційно-управлінська	Управлінський	Структура системи управління процесами. Вектор, стратегія, плани реалізації, моніторинг виконання та оптимізації	Ділова активність підприємств, міжнародні та регіональні рейтинги

Продовження табл. 2

1	2	3	4
Фінансово-економічна	Фінансовий	Державні програми кредитування та підтримки, власні кошти підприємств	Економічні показники розвитку регіонів
Технологічна	Технологічний	Залучення нових технологій, обладнання та виробництв, можливість їх використання після бойових дій. Матеріально-технічний ресурс	Швидкість переорієнтації промисловості на вищі технологічні уклади, показники промислового виробництва, кількість впроваджених інновацій
Інформаційна	Інформаційний	Збір, обробка та використання інформації. Система комунікацій, інструменти цифровізації процесів, кіберзахисту	Швидкість, прозорість та об'єктивність управлінських процесів
Соціальна	Людський	Системи мотивації та залучення виконавців	Людський потенціал для реалізації відновлювальних програм, продуктивність та операційна ефективність
Маркетингова	Іміджевий	Іміджева складова на державному та міжнародному рівні	Рівень корупції, легкість ведення бізнесу

**Джерело: розроблено співавтором О. В. Гібадулліним*

Взаємозв'язок факторів зовнішнього та внутрішнього середовища системи промислового відновлення на регіональному рівні визначають вектор та стратегію побудови та розвитку системи, організацію та управління програмами відновлення інфраструктурних елементів, формують її ефективність та ресурсозбереженість, впливають на швидкість реалізації та оновлення потенціалу досягнення цілей сталого розвитку.

Дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища системи промислового відновлення на регіональному рівні дозволяє дійти висновку, що ключовою складовою, що прямо впливає на швидкість відновлювальних процесів у короткостроковій перспективі та досягнення цілей сталого розвитку у майбутньому є:

- у внутрішньому середовищі – наявність ресурсів та потенціал для відновлення (фінансових, матеріальних, соціальних, технологічних, тощо);
- у зовнішньому середовищі – рівень зовнішніх загроз для системи відновлення (бойові дії, корупція, брак попиту, технологічна відсталість, тощо);
- у системі управління – можливість трансформувати загрози внутрішнього середовища у можливості, задля отримання додаткового ресурсу (стратегія та вектор відновлення, послідовність завдань, контроль результатів тощо).

У внутрішньому середовищі системи промислового відновлення криється здатність трансформаційних перетворень загроз зовнішнього середовища у можливості, завдяки застосуванню процесів управління (управляючої системи). Система управління промисловим відновленням на регіональному рівні, як ієрархічна структура, визначає послідовність та необхідну повноту дій учасників процесу, з метою найбільш ефективного використання ресурсу та трансформації негативного впливу зовнішнього середовища у можливості зростання та відображає структуру державного регулювання процесами промислового відновлення. Ключовими інтегральними показниками (індикатори спеціальних перетворень), що відображають системне узгодження та ефективність функціонування системи промислового відновлення на регіональному рівні (як основи сталого розвитку регіонів), зазвичай групують за трьома функціональними категоріями з урахуванням їх цільової спрямованості:

- індикатори – рушійна сила, що характеризують людську діяльність, процеси і характеристики, які впливають на сталий розвиток (швидкість відновлювальних процесів);
- індикатори стану, що характеризують поточний стан різних аспектів сталого розвитку (системи відновлення);
- індикатори реагування, дозволяють здійснювати політичний чи якийсь інший спосіб реагування для зміни поточного стану (трансформація ризиків).

Методологічна база систем індикаторів сталого розвитку розроблена КСР ООН, що досліджує рушійні сили, стан та реагування системи та відображає соціальні, економічні, екологічні та інституційні аспекти сталого розвитку, а також індикатори інституційних аспектів

(програмування та планування політики, наукові розробки, міжнародні правові інструменти, інформаційне забезпечення, посилення ролі основних груп населення) та містить 132 індикатори [26], [27] є однією з найповніших за охопленням.

Індивідуальна інтегральність системи промислового відновлення відображається у сукупності особливих якостей, властивостей, особливому характері взаємозв'язків усіх процесів системи, між усіма її складовими. Це, перш за все, цілісна характеристика індивідуальностей системи, яка складається з інтегральних оцінок найбільш вагомих її складових. Кожна зі складових системи промислового відновлення прямо чи опосередковано впливають як на швидкість перебігу відновлювальних процесів, так і на якість кінцевого стратегічного результату. Обов'язкова наявність певних цільових орієнтирів, яких слід досягти, є невід'ємною складовою практично кожного стратегічного управлінського рішення, а наукове обґрунтування кількісних орієнтирів індикаторів стратегій розвитку є закономірним та актуальним. На жаль, у багатьох стратегіях, які до цього часу пропонувалися в Україні, основні напрями та пріоритети їх реалізації визначали шляхом декларування, без чітких, конкретних результатів дії – кількісних стратегічних орієнтирів (індикаторів) моніторинг яких дозволив би контролювати процес.

На макрорівні, у довгостроковій перспективі, для моніторингу системи промислового відновлення у період воєнного стану можливе використання Методології вимірів сталого розвитку, запропонованої Київським Інститутом прикладного системного аналізу [28]. За нею рівень промислового відновлення можливо оцінювати за допомогою відповідного індексу $I_{пр}$, що вираховується як сума індексів для трьох вимірів: економічного ($I_{екв}$), екологічного ($I_{ев}$) та соціального ($I_{св}$) з відповідними ваговими коефіцієнтами. У свою чергу, кожен з індексів $I_{екв}$, $I_{ев}$ та $I_{св}$ обчислюється з використанням відомих у міжнародній практиці індексів та індикаторів. Звичайно, всі індикатори, що впливають на складові наведених індексів, як і самі ці індекси, вимірюються в різних одиницях і мають різні інтерпретації. Тому вони приводяться до нормованої форми таким чином, щоб їх зміни, як і зміни самих індексів, перебували в діапазоні від 0 до 1. У такому разі найгірші значення названих індикаторів відповідатимуть числовим значенням, близьким до 0, а найкращі – наблизатимуть ці значення до 1. Таке нормування дозволяє обчислювати кожен з індексів $I_{екв}$, $I_{ев}$, $I_{св}$ та $I_{пр}$ у вигляді усередненої суми своїх складових з відповідними ваговими коефіцієнтами.

Індекс економічного виміру ($I_{екв}$) формується з двох глобальних індексів: індексу конкурентоспроможного розвитку (I_k), розробленого

Всесвітнім економічним форумом [29]. Індекс конкурентоспроможності формується з таких трьох індикаторів: індикатора технологічного розвитку; індикатора громадянських інститутів та індикатора макроекономічного середовища. У свою чергу, ці три індикатори обчислюються на основі використання 47 наборів даних про стан трансферу технологій та інноваційного розвитку країни, рівень розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, рівень видатків країни на дослідження і розвиток, рівень іноземних інвестицій, рівень незалежності бізнесу від уряду, рівень корупції в країні та інше; індексу економічної свободи (I_{ec}), який розроблений інтелектуальним центром фундації Heritage Foundation [30]. Він щорічно публікується на веб-сайті «Wall Street Journal». Індекс економічної свободи формується з таких десяти індикаторів: торгової політики країни; фіскального навантаження з боку уряду; урядової інтервенції в економіку; монетарної політики; потоків капіталів та іноземних інвестицій; банківської та фінансової діяльності; політики формування цін та оплати праці; прав на приватну власність; політики регулювання; неформальної активності ринку. Ці десять індикаторів обчислюються на основі використання 50 наборів різноманітних даних економічного, фінансового, законодавчого та адміністративного характеру.

Індекс екологічного виміру ($I_{ев}$) оцінюється за допомогою відомого індексу ESI, вирахованого Центром з екологічного законодавства та політики Єльського університету (США) для 146 країн світу [31]. Індекс ESI сформований з 21 екологічного індикатора, які, у свою чергу, розраховувалися на основі використання 76 наборів екологічних даних про стан природних ресурсів у країні, рівень забруднення навколишнього середовища в минулому і сьогодні, зусилля країни на ниві управління екологічним станом, здатність країни покращити екологічні характеристики та інше. Індекс ESI кількісно визначає здатність тієї чи іншої країни захищати своє навколишнє середовище як у поточний період часу, так і в довготерміновій перспективі, виходячи з таких п'яти критеріїв: наявність національної екологічної системи; можливість протидії екологічним впливам; зниження залежності людей від екологічних впливів; соціальні та інституціональні можливості країни відповідати на екологічні виклики; можливість глобального контролю за екологічним станом країни. Окрім того, цей індекс може використовуватися як потужний інструмент для прийняття рішень на аналітичній основі з урахуванням соціального та економічного вимірів сталого розвитку країни.

Як вказував М. Згуровський [32], індекс соціального виміру (I_{cv}) формується шляхом усереднення трьох глобальних індексів: Індексу якості і безпеки життя (I_j), розробленого «Economist Intelligence Unit». Цей індекс формується за допомогою таких дев'яти індикаторів: ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності; середньої тривалості життя населення країни; рейтингу політичної стабільності і безпеки країни; кількості розлучених сімей на 1 тис. осіб населення; рівня громадської активності (активність профспілок, громадських організацій та ін.); різниці за географічною широтою між кліматично теплішими і холоднішими регіонами країни; рівня безробіття в країні; рівня політичних і громадянських свобод в країні; співвідношення між середньою заробітною платою чоловіків і жінок.

Далі, це і індекс людського розвитку ($I_{лр}$) від ПРООН [33], який формується за допомогою таких трьох індикаторів: середньої тривалості життя населення країни; рівня освіченості та стандарту життя населення країни, що вимірюється ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності. Індекс суспільства, заснованого на знаннях, або К-суспільства (I_{kc}) [34]; він (I_{kc}) розраховується на основі даних, що публікуються міжнародними організаціями, такими як Світовий банк, ЮНЕСКО, МВФ, ООН тощо. Цей індекс визначається трьома основними індикаторами: інтелектуальними активами суспільства; перспективністю розвитку суспільства та якістю розвитку суспільства, які, у свою чергу, формуються за допомогою 15 наборів даних про рівень охоплення молоді освітою та інформацією, інвестиційний клімат у країні, рівень корупції, нерівність розподілу матеріальних і соціальних благ (Джині-індекс), рівень дитячої смертності тощо. Моніторинг інтегральних показників роботи системи, інформаційна повнота та адекватність, є основою побудови системи управління, оцінки досягнення якості кінцевого результату та дієвості управлінських процесів [35].

Система управління промисловим відновленням на регіональному рівні, як, по суті ієрархічна структура, ініційовані і керована урядовою ініціативою, визначає послідовність та необхідну повноту дій учасників процесу, з метою найбільш ефективного використання ресурсу та трансформації негативного впливу зовнішнього середовища у можливості зростання та відображає структуру державного регулювання процесами промислового відновлення. Метою системи державного регулювання промислового відновлення на регіональному рівні є відновлення та розвиток інфраструктурного простору промисловості регіонів, якісно нового та надійного (на засадах підходів «індустрії 4.0»), стійкого до зовнішніх викликів за рахунок підвищення ефективності використання

ресурсів і ширшого застосування чистих та екологічно безпечних технологій і промислових процесів, за участі всіх регіонів, відповідно до їх індивідуальних можливостей, спрямованого на економічний розвиток держави та добробут людей.

З теоретичної точки зору відомо, що державне регулювання процесів у відкритій системі, такій як система промислового відновлення на регіональному рівні, передбачає встановлення державою загальних правил поведінки (діяльності) суб'єктів суспільних відносин та їх корекцію в залежності від змінних умов для координації якісних змін та керування рушійними силами трансформаційних перетворень. Для виконання своїх функцій та завдань, уряд використовує різноманітні важелі та інструменти державного регулювання, що визначають напрямок, мету, послідовність впливу, засоби регулювання та порядок моніторингу функціонування та діяльності процесів – механізмів регулювання. Таким чином, механізм державного регулювання системи промислового відновлення має бути спрямований на досягнення конкретних цілей (відновлення промисловості на якісно новому рівні) шляхом впливу на конкретні фактори (елементи управління та їхні зв'язки – внутрішнє середовище).

Ураховуючи теоретичні підходи до розуміння «механізму державного регулювання» та особливості системи промислового відновлення на регіональному рівні – взаємозалежність ресурсів, якості трансформаційних перетворень та швидкості процесів промислового відновлення в єдиній синергетичній системі, спрямованій на досягнення оптимального результату, комплексний механізм державного регулювання промисловим відновленням на регіональному рівні в умовах дії воєнного стану може бути визначений як:

1. Сукупність збалансованих економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління (органів влади) на діяльність (процеси промислового відновлення) об'єктів (інфраструктурний простір промисловості), що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат (швидкість та якість промислового відновлення) діяльності управлінського об'єкта (економіки промисловості) регіонів та має за мету реалізацію спільних інтересів і потреб учасників промислового відновлення (досягнення цілей сталого розвитку) за рахунок державно-приватного партнерства на основі усталених суспільних цінностей, норм і правил.

2. Спосіб та засіб реалізації функцій держави, набір практичних заходів, засобів, важелів, стимулів, за допомогою яких органи державної влади впливають на внутрішнє та зовнішнє середовище, з метою

досягнення поставлених цілей – відновлення промисловості на якісно новому рівні та сталого розвитку у майбутній перспективі.

3. Складна сукупність дій – це сукупність взаємозалежних і взаємодіючих інституцій, структур, послідовних дій, форм, станів і процесів у системі промислового відновлення на державному рівні в умовах бойових дій і воєнного стану, як продукт організованої людської діяльності, що має за мету відновлення промислової активності в регіоні та вирішення нагальних суспільно-політичних проблем за рахунок державного впливу та регулювання суспільної життєдіяльності на основі державно-приватного партнерства.

Ураховуючи, що державне регулювання системою промислового відновлення на регіональному рівні є складним процесом, з багатьма взаємопов'язаними складовими, доцільним є застосування комплексного механізму державного регулювання (координації), який включатиме в себе декілька самостійних механізмів: організаційно-економічних (сукупність фінансово-економічних управлінських методів, інструментів та стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси), нормативно-правових (комплекси взаємопов'язаних юридичних засобів, які об'єктивовані на нормативно-правовому рівні), мотиваційних (технології, що забезпечують процес вмотивування до діяльності) та ін. Тоді основними цілями механізму державного регулювання (або з урахуванням значної післявоєнної невизначеності – навіть можна казати і координації) промислового відновлення в регіоні, відповідно, будуть:

- відновлення промислової активності регіонів, залучення та перерозподіл сторонніх ресурсів, сприяння акумуляції підприємствами коштів інвестиційного призначення, зокрема за рахунок прибутку та оптимізації витрат наявного ресурсу;
- створення передумов для розвитку промислового потенціалу регіонів на основі принципів «індустрії 4.0» (згідно К. Швабба) в єдиній системі відновлення держави;
- сприяння трансформаційним перетворенням загроз зовнішнього середовища у додаткові можливості в системі промислового відновлення задля отримання додаткового ресурсу;
- вирішення поточних питань соціального та економічного відновлення регіонів, соціальної інфраструктури та комунальної сфери, створення додаткових робочих місць;
- стимулювання промислового відновлення за рахунок якісного та оптимального використання внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

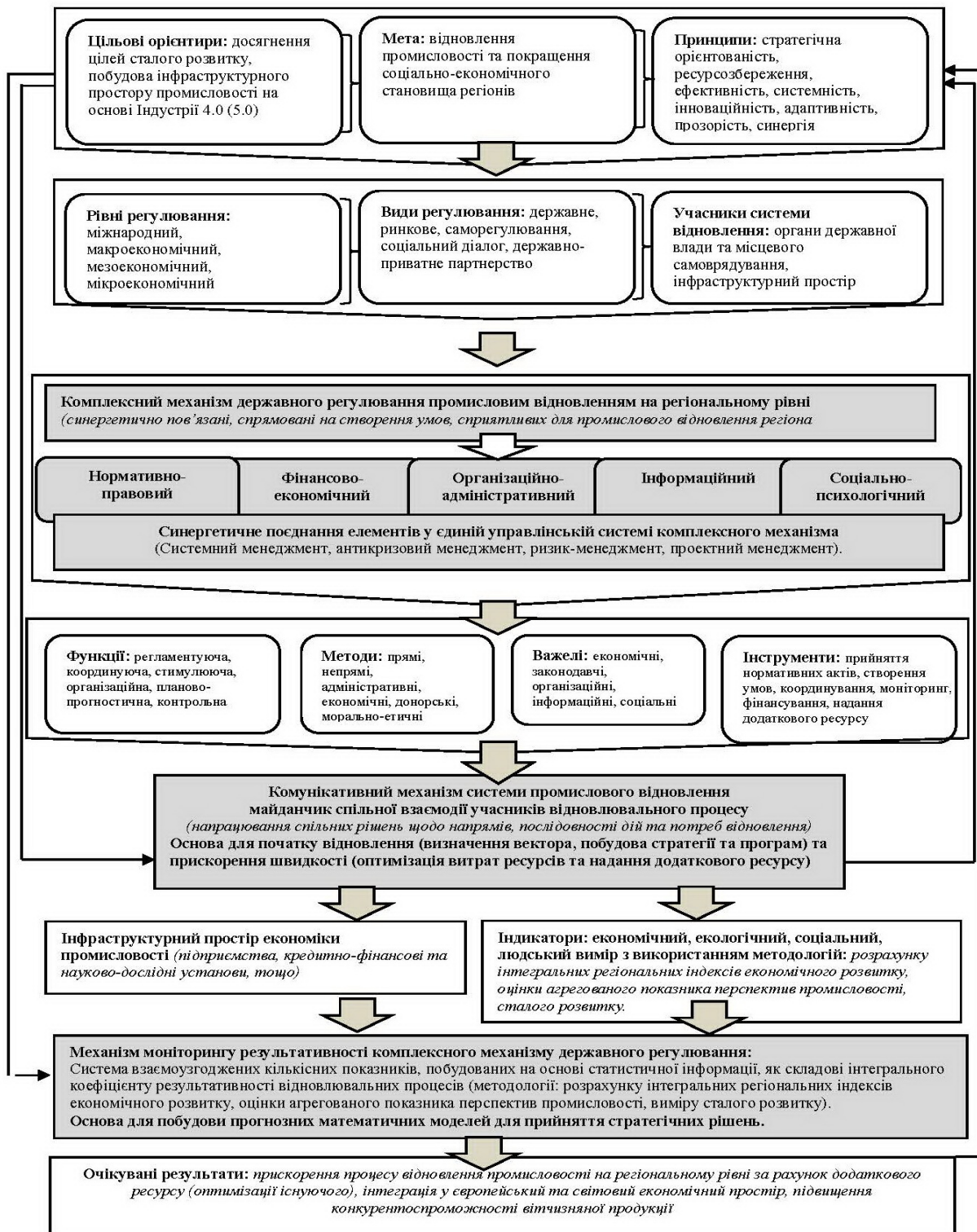

Рис. 2 Концептуальна логіка комплексного механізму управління промисловим відновленням на регіональному рівні в Україні
 *Джерело: розроблено співавтором О. В. Гібадулліним

Ключові аспекти координації процесів індустріального відродження та регіонального розвитку повинні охоплювати інтеграцію цифрових інструментів у систему управління. Цифрові технології, спрямовані на адресування основних викликів відновлення, мають забезпечувати:

- створення єдиної цифрової платформи на державному рівні для моніторингу фінансових потоків від донорів до реалізації проектів та між різними рівнями бюджетів, забезпечуючи прозорість за всіма проектами згідно з принципом універсальної доступності інформації;
- інтеграцію на платформі даних з різноманітних цифрових реєстрів та існуючих (наприклад, державний «Реєстр пошкодженого та знищеного майна», Prozorro, Єдина державна електронна система у сфері будівництва (ЄДЕССМ), децентралізована платформа «Дія» по моделі «уряд як платформа (GaaS)», spending.gov.ua) та новостворених баз даних, забезпечуючи взаємозв'язок цільових програм відновлення та відповідних бюджетних коштів на всіх рівнях;
- запровадження модульного підходу до розгортання цифрових систем, який дозволить інтегрувати різноманітні ініціативи з відновлення та прозорого управління на одній цифровій платформі, наприклад, модулі для пріоритизації цивільних заявок на відновлення, підтримку гуманітарних ініціатив.

Ці аспекти у багато в чому втілені у державній цифровій екосистемі «Dream» (<https://dream.gov.ua/ua>) – урядовій платформі, що слугує інструментом управління процесом відновлення, демонструючи єдину цифрову маршрутизацію для всіх реконструкційних проектів. Існуюча урядова «Dream» забезпечує публічний доступ до інформації про стан відновлювальних проектів від початкового планування до фінального впровадження, підкреслюючи принцип прозорості та відповідальності. Урядова платформа «Dream» сприяє координації зусиль між інвесторами, урядом та громадськістю, забезпечуючи прозорість у процесі відновлення та впровадження проектів.

Оскільки урядова платформа «Dream» на кожній стадії планує використовувати окремий електронний модуль, який буде виконувати свою частину завдань, за чіткими етапами (інвентаризація та оцінка збитків, збір та аналіз даних для пріоритизації та планування відбудови, планування та пріоритизація проектів, фінансування проектів, реалізація проектів, оплата робіт, введення в експлуатацію та утримання), то, ми певні, що подальше впровадження цифрових інструментів та платформ, таких як «Dream», точно сприятиме ефективному та прозорому відновленню промисловості та регіонального розвитку.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Методологія формування системи промислового відновлення має базуватися на глибокому аналізі внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на регіональну промисловість. Це включає в себе зміну об'єктів публічного регулювання, адаптацію до нових технологічних умов та глобальних економічних тенденцій. Важливим аспектом стане розробка ефективних механізмів координації між різними рівнями влади та приватним сектором, зокрема через впровадження концепції «Індустрії 4.0». Це дозволить оптимізувати процеси відновлення, забезпечити більш ефективне використання ресурсів і сприятиме швидкій адаптації промисловості регіонів до нових умов.

Ключові фактори впливу зовнішнього середовища на систему промислового відновлення, як на онову економічної складової сталого розвитку регіонів, одночасно створюють як загрози, так і несуть певні можливості, своєчасне використання яких дозволить підвищити ефективність відновлювальних процесів, успішність управлінських рішень та швидкість відновлення та досягнення кінцевої мети. Максимізація можливостей та мінімізація ризиків зовнішнього середовища є першочерговою метою побудови ефективних процесів управління промисловим відновленням на регіональному рівні, яка здатна значно зекономити ресурси і прискорити швидкість промислового відновлення.

Внутрішнє середовище системи промислового відновлення на регіональному рівні являє собою сукупність внутрішніх ресурсів, підходів та факторів впливу, які безпосередньо впливають на функціонування системи, є джерелом акумулювання його ресурсних, фінансових, технічних, соціально-демографічних, інноваційних можливостей і використовується як засіб ефективного реагування на впливи та виклики зовнішнього середовища. Система індикаторів системи охоплює основні групи соціальних, економічних, екологічних аспектів сталого розвитку, а також індикатори інституційних аспектів та відображає оперативну та якісну картину перебігу процесів промислового відновлення та досягнення цілей сталого розвитку.

Механізм державного регулювання системою промислового відновлення має бути спрямованим на досягнення конкретних цілей (відновлення промисловості на якісно новому рівні) шляхом впливу на конкретні фактори (елементи управління та їхні зв'язки – внутрішнє середовище) є сукупністю збалансованих економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління (органів влади) на діяльність (процеси промислового відновлення) об'єктів (інфраструктурний простір

промисловості), що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат (швидкість та якість промислового відновлення) діяльності управлінського об'єкта (економіки промисловості) регіонів та має за мету реалізацію спільних інтересів і потреб учасників промислового відновлення (досягнення цілей сталого розвитку) за рахунок державно-приватного партнерства на основі усталених суспільних цінностей, норм і правил. Враховуючи, що державне регулювання системою промислового відновлення на регіональному рівні є складним процесом, з багатьма взаємопов'язаними складовими, доцільне застосування цифрових технологій при побудові комплексного механізму державного регулювання (координації) процесами післявоєнного відновлення.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction пов'язуються з описом і уточненням наукових і системних засад побудови механізмів багаторівневого управління процесами цифрової модернізації промислового відновлення територій в Україні, описом впливу цифровізації на регулювання та інституційні засади промислового і корпоративного (як мінімум – у державному секторі) розвитку при післявоєнному відновленні і уточненням методологічних аспектів формування політики регіональної модернізації та промислового відновлення, зокрема - кращого закордонного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України / О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан та ін.; Я. А. Жаліла, Ред. Київ, Україна : НІСД, 2024. [Електронний ресурс]. Доступно: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/ad_realsektor-2023.pdf; <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [2] Ukraine's National Recovery Plan. National Recovery Council. 2022. [Online]. Available: <https://www.urc-international.com/urc2022-recovery-plan> Application date: January 05, 2024.
- [3] F. Livesey, «Unpacking the possibilities of deglobalisation», *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, № 11(1), с. 177–187, 2018. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx030> Application date: January 05, 2024.
- [4] І. Тишкевич, Сценарії завершення війни. Український інститут майбутнього. Київ, Україна : УІМ, 2023. [Електронний ресурс].

Доступно: <https://uifuture.org/publications/sczenariyi-zavershennya-vijny-v-uif-prezentuvaly-dopovid-shhodo-togo-koly-ta-za-yakyh-umov-v-ukrayini-mozhlyve-zavershennya-vijny/> Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [5] М. М. Коваленко, І. В. Дунаєв, «Складові публічної політики в умовах реалізації мобілізаційної моделі розвитку економіки», *Теорія та практика державного управління*, вип. 1(76), с. 7–25, 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://periodicals.karazin.ua/tpdu/article/view/22287/20607>; <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2023-1-01> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [6] ПРООН підтримала Форум зі створення стратегії післявоєнного відновлення України. 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/proon-pidtrymala-forum-zi-stvorennya-stratehiyi-pislyavoyennoho-vidnovlennya-ukrayiny> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [7] Професії та навички майбутнього. Український інститут майбутнього. Київ, 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.slideshare.net/PRDepartment/profesiyyi-maybutnoho-finalpdf> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [8] Україна на ринку напівпровідників: стратегія стрибка у втікаючий потяг. Український інститут майбутнього. Київ, 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://drive.google.com/file/d/1aZhZenxf5wQlxKxkTsT-OaWaskiVS2q/view> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [9] А. А. Кудь, «Глобальна проблема наростання економічної нерівності та токенизація активів як перспектива її вирішення», *Економічний аналіз*, т. 33, № 2, с. 7–24, 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/5654>; <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.007> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [10] А. А. Кудь, «Трансформація економічних відносин та способів їх реалізації в умовах розвитку цифрових технологій», *Вісник Львівського університету. Серія економічна*, № 62, с. 42–59, 2022. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/issue/view/522>; <https://doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6204> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [11] Fourth Industrial Revolution. Geneva: WEF, 2023. [Online]. Available: <https://intelligence.weforum.org/topics/a1Gb000001RIhBEAW> Application date: January 05, 2024.

- [12] М. Портер, *Конкурентна стратегія. Техніки аналізу галузей і конкурентів*. Київ, Україна : Наш формат, 2020. ISBN 978-617-7730-19-3
- [13] A. A. Thompson, A. J. Strickland, *Strategic management: Concepts and cases*. (12th ed.). Burr Ridge, IL : Irwin McGraw-Hill, 1998.
- [14] V. Ratynskiy, N. Tymoshyk, R. Sherstiuk, O. Dudkina, I. Dunaev, «Devising scientific and methodological tools to strengthen the economic security of a region through the improvement of technologies for marketing support of tourism», *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, № 4(112), с. 52–65, 2021. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.238397> Application date: January 05, 2024.
- [15] D. Ruiz, A. Carlos, J. Baker, K. Mason, K. Tierney, «Market-scanning and market-shaping: why are firms blindsided by market-shaping acts?», *Journal of Business & Industrial Marketing*, № 35/9, с. 1389–1401, 2020. ISSN 0885-8624. <https://doi.org/10.1108/JBIM-03-2019-0130> Application date: January 05, 2024.
- [16] С. А. Линовицька, «Методи оцінки ефективності пристосування вітчизняних підприємств до змін зовнішнього середовища», *Актуальні проблеми економіки*, № 5, с. 49–57, 2006.
- [17] З. Шершньова, С. Оборська, *Стратегічне управління*. Київ, Україна : КНЕУ, 2019.
- [18] A. Nasibov, O. Shebanina, I. Kormyshkin, V. Gamayunova, A. Chernova, «The impact of war on the fields of Ukraine», *International Journal of Environmental Studies*, 2024. <https://doi.org/10.1080/00207233.2024.2314889> Application date: January 05, 2024.
- [19] P. Maranzano, R. Romano, «The European Economic Transition before, during, and after the Pandemic through the War in Ukraine», *Forum for Social Economics*, 2023. <https://doi.org/10.1080/07360932.2023.2252611> Application date: January 05, 2024.
- [20] European Commission. A Green Deal Industrial Plan for the Net-Zero Age. Brussels: European Commission, 2023. [Online]. Available: <http://surl.li/qzxfz> Application date: January 05, 2024.
- [21] І. В. Дунаєв, Мілітаризована розподілена економіка України та Харківщини: долаючи біль, намагаючись вижити на нові десятиліття, на *Міжнар. урбаністичному форумі Економіка відновлення міст*. Київ: КНЕУ, 2023. 410 с., с. 60–63. ISBN 978-966-926-441-1 [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/qzxfz> Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [22] W. C. Shih, «Global supply chains in a post-pandemic world», *Harvard Business Review*, № 98(5), с. 82–89, 2020.
- [23] J. X. Zhan, «GVC transformation and a new investment landscape in the 2020s: Driving forces, directions, and a forward-looking research and policy agenda», *Journal of International Business Policy*, № 4(2), с. 206–220, 2021. <https://doi.org/10.1057/s42214-020-00088-0> Application date: January 05, 2024.
- [24] Л. Є. Довгань, Ю. В. Каракай, Л. П. Артеменко, *Стратегічне управління*. Київ, Україна : Центр учбової літератури, 2011.
- [25] I. Dunayev, M. Kuchma, L. Byelova, P. Jatkiewicz, O. Bilichenko, H. Poberezhets, «Wartime destruction: regional assessment of damage to Ukraine’s infrastructure», *International Journal of Environmental Studies*, 2024. <https://doi.org/10.1080/00207233.2024.2314862> Application date: January 05, 2024.
- [26] H. Bossel, *Indicators for sustainable development: Theory, method, applications*. Winnipeg : International Institute for Sustainable Development, 1999.
- [27] CSD 18 commences review of transport, chemicals, waste management, mining and sustainable consumption and production. [Online]. Available: <http://surl.li/rabqf> Application date: January 05, 2024.
- [28] Системи оцінювання сталого розвитку. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://kxtp.kpi.ua/komarysta/oitsr-lec4.pdf> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [29] K. Schwab, S. Zahidi, *The Global Competitiveness Report. How Countries are Performing on the Road to Recovery*. Geneva. 2021. [Online]. Available: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf Application date: January 05, 2024.
- [30] *The Index Of Economic Freedom (Updated October 2023)*. Heritage Foundation. [Online]. Available: https://thf-media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2024/2024_indexofeconomicfreedom_execsummary.pdf Application date: January 05, 2024.
- [31] *The 2022 Environmental Performance Index: Ranking country performance on sustainability issues*. Yale Center for Environmental Law & Policy, Yale University. [Online]. Available: <https://epi.yale.edu/downloads/epi2022report06062022.pdf> Application date: January 05, 2024.

- [32] М. Згуровський, «Україна у глобальних вимірах сталого розвитку», *Дзеркало тижня*, № 19, 2006. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://kpi.ua/620-7> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [33] О. В. Позняк, «Індекс людського розвитку», *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, Україна: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2011. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://esu.com.ua/article-13350> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [34] D. Chen, C. J. Dahlman, *The Knowledge Economy, The Kam: Methodology And World Bank Operations*. Washington: The World Bank, 2006. [Online]. Available: <http://surl.li/rabqv> Application date: January 05, 2024.
- [35] *Національна парадигма сталого розвитку України*; Б. Є. Патона, Ред. Київ, Україна: Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, 2012.

COMPONENTS OF THE INDUSTRIAL RECOVERY SYSTEM IN REGIONS DURING THE MARTIAL LAW PERIOD IN UKRAINE

Oleksii Gibadullin,

Doctor of philosophy in public administration and administration,
HR Director of UBC Group LLC.
Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-8574-7941>
a.gibadullin@beer-co.com

Ihor Dunayev,

Dr.Sc. in public administration, professor,
professor of the Department of Economic Policy and Management,
Research Institute «Institute of Public Administration»
of V.N. Karazin Kharkiv National University.
Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>
i.dunayev@karazin.ua

Serhii Hromov,

post-graduate student at the Department of
economic policy and management of the
Institute of public administration of
V.N. Karazin Kharkiv National University;
commander of the Sumy Territorial Defense Volunteer Corps No. 5
Sumy, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-9720-0222>
gromser78@gmail.com

Abstract: The paper emphasizes the importance of a methodological approach to building a regional industrial regeneration management system and attracting qualified labor force into the regional economy even during the war. The purpose of the article is to provide a scientific justification for the influence of the internal and external environment on the regeneration processes in the industrial economy during martial law and after the completion of hostilities, as components of the system of restoring the industrial potential of regions. The author notes that transforming the challenges of the external environment into opportunities when building an industrial regeneration system through the application of a management system contains an additional resource for optimizing and accelerating the regeneration processes in the industrial economy. This requires a comprehensive analysis of the relationship between the factors of the internal and external environment for transformational transformations of external challenges into additional opportunities that enhance the hidden, existing and underutilized potential of the regions, thanks to the establishment of high-quality coordination of processes in the industrial regeneration system. The article further develops the theoretical and methodological justification of the influence of effective approaches to management and coordination of regeneration processes on achieving the ultimate goal – restoration of the industrial economy of Ukraine in the post-war and post-war period and sustainable development of the region, determination of optimal models for operational monitoring of the course of processes, studying the influence of new technologies on regeneration processes, as well as overcoming technological gaps and creating conditions for the return of qualified migrants to Ukraine.

Keywords: large-scaled state-owned enterprises; strategic industries; corporatization; industry; sustainable development; skilled workforce; public governance.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Priorytety rozvytku realnoho sektora v umovakh viiny ta povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy / O. V. Sobkevych, A. V. Shevchenko, V. M. Rusan ta in.; Ya. A. Zhalila, Red. Kyiv, Ukraina: NISD, 2024. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/ad_realsektor-2023.pdf; <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)

- [2] Ukraine's National Recovery Plan. National Recovery Council. 2022. [Online]. Available: <https://www.urc-international.com/urc2022-recovery-plan> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [3] F. Livesey, «Unpacking the possibilities of deglobalisation», Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, № 11(1), с. 177–187, 2018. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx030> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [4] I. Tyshkevych, Stsenarii zavershennia viiny. Ukrainskyi instytut maibutnoho. Kyiv, Ukraina: UIM, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://uifuture.org/publications/sczenariyi-zavershennya-vijny-v-uif-prezentuvaly-dopovid-shhodo-togo-koly-ta-za-yakyh-umov-v-ukrayini-mozhlyve-zavershennya-vijny/> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [5] M. M. Kovalenko, I. V. Dunayev, «Skladovi publichnoi polityky v umovakh realizatsii mobilizatsiinoi modeli rozvytku ekonomiky», Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia, vyp. 1(76), s. 7–25, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://periodicals.karazin.ua/tpdu/article/view/22287/20607>; <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2023-1-01> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [6] PROON pidtrymala Forum zi stvorennia stratehii pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy. 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/proon-pidtrymala-forum-zi-stvorennya-stratehiyi-pislyavoyennoho-vidnovlennya-ukrayiny> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [7] Profesii ta navychky maibutnoho. Ukrainskyi instytut maibutnoho. Kyiv, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.slideshare.net/PRDepartment/profesiymaybutnoho-finalpdf> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [8] Ukraina na rynku napivprovidnykiv: stratehiia strybka u vtikaiuchy potiah. Ukrainskyi instytut maibutnoho. Kyiv, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://drive.google.com/file/d/1aZhZenxf5wQlxKxkTsT-OaWaskiVS2q/view> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [9] A. A. Kud, «Hlobalna problema narostannia ekonomichnoi nerivnosti ta tokenizatsiia aktyviv yak perspektyva yii vyrishennia», Ekonomichniy analiz, t. 33, № 2, s. 7–24, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/5654>; <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.007> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)

- [10] A. A. Kud, «Transformatsiia ekonomichnykh vidnosyn ta sposobiv yikh realizatsii v umovakh rozvytku tsyfrovyykh tekhnolohii», Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia ekonomichna, № 62, s. 42–59, 2022. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/issue/view/522>; <https://doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6204> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [11] Fourth Industrial Revolution. Geneva: WEF, 2023. [Online]. Available: <https://intelligence.weforum.org/topics/a1Gb0000001RlhBEA> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [12] M. Porter, Konkurentna stratehiiia. Tekhniky analizu haluzei i konkurentiv. Kyiv, Ukraina : Nash format, 2020. ISBN 978-617-7730-19-3 (in Ukraine)
- [13] A. A. Thompson, A. J. Strickland, Strategic management: Concepts and cases. (12th ed.). Burr Ridge, IL : Irwin McGraw-Hill, 1998. (in English)
- [14] V. Ratynskyyi, N. Tymoshyk, R. Sherstiuk, O. Dudkina, I. Dunaev, «Devising scientific and methodological tools to strengthen the economic security of a region through the improvement of technologies for marketing support of tourism», Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, № 4(112), c. 52–65, 2021. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.238397> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [15] D. Ruiz, A. Carlos, J. Baker, K. Mason, K. Tierney, «Market-scanning and market-shaping: why are firms blindsided by market-shaping acts?», Journal of Business & Industrial Marketing, № 35/9, c. 1389–1401, 2020. ISSN 0885-8624. <https://doi.org/10.1108/JBIM-03-2019-0130> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [16] S. A. Lynovytska, «Metody otsinky efektyvnosti prystosuvannia vitchyznianskykh pidpriemstv do zmin zovnishnoho seredovyshcha», Aktualni problemy ekonomiky, № 5, s. 49–57, 2006. (in Ukraine)
- [17] Z. Shershynova, S. Oborska, Stratehichne upravlinnia. Kyiv, Ukraina : KNEU, 2019. (in Ukraine)
- [18] A. Nasibov, O. Shebanina, I. Kormyshkin, V. Gamayunova, A. Chernova, «The impact of war on the fields of Ukraine», International Journal of Environmental Studies, 2024. <https://doi.org/10.1080/00207233.2024.2314889> Application date: January 05, 2024. (in English)

- [19] P. Maranzano, R. Romano, «The European Economic Transition before, during, and after the Pandemic through the War in Ukraine», Forum for Social Economics, 2023. <https://doi.org/10.1080/07360932.2023.2252611> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [20] European Commission. A Green Deal Industrial Plan for the Net-Zero Age. Brussels: European Commission, 2023. [Online]. Available: <http://surl.li/qzxfz> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [21] I. V. Dunaiev, Militaryzovana rozpodilena ekonomika Ukrainy ta Kharkivshchyny: dolaiuchy bil, namahaiuchys vyzhyty na novi desiatylittia, na Mizhnar. urbanistychnomu forumi Ekonomika vidnovlennia mist. Kyiv: KNEU, 2023. 410 s., s. 60–63. ISBN 978-966-926-441-1 [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/qzxfz> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [22] W. C. Shih, «Global supply chains in a post-pandemic world», Harvard Business Review, № 98(5), c. 82–89, 2020. (in English)
- [23] J. X. Zhan, «GVC transformation and a new investment landscape in the 2020s: Driving forces, directions, and a forward-looking research and policy agenda», Journal of International Business Policy, № 4(2), c. 206–220, 2021. <https://doi.org/10.1057/s42214-020-00088-0> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [24] L. Ye. Dovhan, Yu. V. Karakai, L. P. Artemenko, Stratehichne upravlinnia. Kyiv, Ukraina : Tsentр uchbovoi literatury, 2011. (in Ukraine)
- [25] I. Dunayev, M. Kuchma, L. Byelova, P. Jatkiewicz, O. Bilichenko, H. Poberezhets, «Wartime destruction: regional assessment of damage to Ukraine’s infrastructure», International Journal of Environmental Studies, 2024. <https://doi.org/10.1080/00207233.2024.2314862> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [26] H. Bossel, Indictors for sustainable development: Theory, method, applications. Winnipeg: International Institute for Sustainable Development, 1999. (in English)
- [27] CSD 18 commences review of transport, chemicals, waste management, mining and sustainable consumption and production. [Online]. Available: <http://surl.li/rabqf> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [28] Systemy otsiniuvannia staloho rozvytku. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://kxtp.kpi.ua/komarysta/oitsr-lec4.pdf> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)

- [29] K. Schwab, S. Zahidi, The Global Competitiveness Report. How Countries are Performing on the Road to Recovery. Geneva. 2021. [Online]. Available: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf Application date: January 05, 2024. (in English)
- [30] The Index Of Economic Freedom (Updated October 2023). Heritage Foundation. [Online]. Available: https://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2024/2024_indexofeconomicfreedom_execsummary.pdf Application date: January 05, 2024. (in English)
- [31] The 2022 Environmental Performance Index: Ranking country performance on sustainability issues. Yale Center for Environmental Law & Policy, Yale University. [Online]. Available: <https://epi.yale.edu/downloads/epi2022report06062022.pdf> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [32] M. Zghurovskiy, «Ukraina u hlobalnykh vymirakh staloho rozvytku», Dzerkalo tyzhnia, № 19, 2006. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://kpi.ua/620-7> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [33] O. V. Pozniak, «Indeks liudskoho rozvytku», Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Kyiv, Ukraina : In-t entsykloped. doslidzhen NAN Ukrainy, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://esu.com.ua/article-13350> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [34] D. Chen, C. J. Dahlman, The Knowledge Economy, The Kam: Methodology And World Bank Operations. Washington: The World Bank, 2006. [Online]. Available: <http://surl.li/rabqv> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [35] Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy; B. Ye. Patona, Red. Kyiv, Ukraina : In-t ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy, 2012. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
02 березня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-206-218](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-206-218)

УДК 614.2:316.422:005.2

Дегтярєва Ія Олександрівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління і проєктного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-0807-961X>
iyadeht@gmail.com

Казюк Яніна Мирославівна,

доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри
публічного управління і проєктного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-5003-4896>
yanina.m.k@ukr.net

Петроє Ольга Михайлівна,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри
публічного управління і проєктного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-2941-1455>
petroeo@gmail.com

Мороз Володимир Васильович,

кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри
публічного управління і проєктного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-4306-3741>
mrfrosvv@uem.edu.ua

Івкін Володимир Миколайович,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри
публічного управління і проєктного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9642-8164>
vivushka808@gmail.com

МЕДИЧНА РЕФОРМА: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ

Анотація. Систематизовано перелік заходів, які стосуються публічного управління в сфері охорони здоров'я: створено при Міністерстві охорони здоров'я України робочу групу; налагоджено плідну співпрацю з науковцями та практиками; отримано політичну підтримку Уряду та Парламенту; створено Національну службу здоров'я України; проведено істотну роботу з популяризації медичної реформи та роз'яснення основних її положень серед лікарів, медперсоналу й населення; сформовано певний набір пакетів гарантованої медичної допомоги. Узагальнено найбільш значущі проміжні результати медичної реформи як відображення особливостей публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я: трансформування комунальних закладів охорони здоров'я на комунальні некомерційні підприємства; введення обов'язкової вимоги наявності у керівника комунального некомерційного підприємства управлінської освіти; відмова від фінансування за «присутність» комунального некомерційного підприємства; актуалізація принципу «автономізація» та впровадження принципу «комерціалізація»; створення Національної служби здоров'я України; відмова від адміністративно-територіальної «прив'язки» пацієнтів до закладів охорони здоров'я; підписання меморандуму про створення eHealth; запровадження урядової програми «Доступні ліки»; кластеризація закладів охорони здоров'я і формування спроможних мереж у межах госпітальних округів. Виокремлено основні проблеми, що стримують медичну реформу: наявність певних «груп опору змінам»; недостатня компетентність і вмотивованість колективів більшості закладів охорони здоров'я; недостатня матеріально-технічна забезпеченість комунальних некомерційних підприємств; надзвичайна ситуація епідеміологічного характеру; оголошення воєнного стану унаслідок повномасштабної агресії РФ. Окреслено пріоритетні напрями публічного реагування на виклики у сфері охорони здоров'я: розбудова спроможної мережі закладів охорони здоров'я; відбудова зруйнованих чи пошкоджених і розбудова існуючих закладів охорони здоров'я; збільшення їхніх можливостей щодо формування власних доходів і залучення інвестицій; підвищення доступу населення до якісних медичних послуг; артикуляція ресурсів на лікування та реабілітацію населення; розвиток медичного туризму. Подальші наукові розвідки мають бути присвячені розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення публічного управління розвитком вітчизняної сфери охорони здоров'я.

Ключові слова: публічне управління; публічне реагування; медична реформа; виклики у сфері охорони здоров'я; якість медичної допомоги; фізичне та ментальне здоров'я населення; комунальні некомерційні підприємства; спроможна мережа закладів охорони здоров'я.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Усім зрозуміла висока суспільна значущість здоров'я населення, та водночас, неспроможність більшості з нас самотужки впоратися з проблемами, що пов'язані з хворобами, травмами, стресами... Реальну медичну допомогу можуть надати лише кваліфіковані фахівці закладів сфери охорони здоров'я усіх форм власності, розвиток яких є предметом публічного реагування на виклики у цій сфері. Усвідомлення державою власної неспроможності виконувати конституційні зобов'язання щодо забезпечення доступу населення до якісної медичної допомоги, нераціональне використання наявних ресурсів в комунальному та державному сегментах цієї сфери, а також загальна негативна тенденція щодо захворюваності населення (як відображення низької результативності публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я) спонукали Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ) у 2016 р. ініціювати чергову медичну реформу, «офіційним стартом» якої вважається схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я. При цьому варто усвідомлювати, що медичної реформи в Україні є не примхою високопосадовців МОЗ, а нагальним завданням, належне виконання якого можливе лише за умови консолідації доступних ресурсів і зусиль усіх учасників цього процесу, а тому є предметом публічного управління. Означене, зрештою, й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Проблематика медичної реформи стала предметом ряду дисертаційних досліджень, а саме: В. Шевчук – окреслено орієнтири структурно-функціональних трансформацій в процесі реформування системи охорони здоров'я України на інноваційних засадах [11]; М. Долгих – «визначено закономірності та принципи реформування механізмів публічного управління системою охорони здоров'я в Україні у контексті європейського виміру» [5]; С. Вовк – «обґрунтовано теоретико-методологічні засади визначення механізмів державного управління, які детермінують системні зміни у сфері охорони здоров'я України в умовах її реформування» [2]; Л. Криничко – «розроблено комплекс методологічних положень державного управління системою охорони здоров'я в умовах реформування через застосування системного

підходу [6]; С. Чоудрі – «визначено методичні підходи до державного регулювання розвитку сфери охорони здоров'я на основі людиноцентристської спрямованості» [10]; Д. Гавриченко – «обґрунтовано теоретико-методичні підходи та розроблено науково-практичні рекомендації щодо реалізації публічних механізмів трансформацій і розвитку охорони здоров'я України в умовах сталого розвитку та викликів сучасності» [4]; В. Прасол – доведено, що «окрім зміни самої моделі фінансування потребують змін й інші складові зазначеної реформи, перш за все, це стосується загальних підходів до управління сферою охорони суспільного здоров'я в цілому та її складовими зокрема, а також кадрового забезпечення проведення зазначених реформувань» [8]; І. Вошко – «виявлено сукупність проблем медичної реформи в Україні; запропоновано модель поетапного формування і реалізації засад державної політики охорони здоров'я, яка заснована на використанні доказової логіки втілення зарубіжного досвіду, форсайт-досліджень, теорії та практики публічного управління реформами і інноваціями, відповідного методичного забезпечення» [3]. Попри це в науковій спільноті зберігається значний інтерес до цієї проблематики. Так, зокрема, М. Литвиненко – «конкретизовано сутність та складники механізму реалізації державної політики реформування медичної сфери» [7]; О. Мельниченко та ін. – «проведено аналіз реалій і визначення перспектив проведення медичної реформи в Україні як способу публічного управління охороною здоров'я» [12]; А. Васильєв та ін. – «запропоновано основні напрями оптимізації роботи медичних закладів в умовах реформи охорони здоров'я в Україні» [1]; І. Хоменко, О. Івахно, Н. Захарова – «науково обґрунтовано шляхи оптимізації системи медичного обслуговування дітей в освітніх закладах в умовах реформування системи охорони здоров'я України» [9]. Віддаючи належне напрацюванням науковців, необхідно продовжити наукові розвідки за даною проблематикою.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – обґрунтування публічно-управлінських аспектів медичної реформи.

Для цього необхідно вирішити наступні **завдання**: 1) систематизувати перелік заходів, які мають відношення до публічного управління в сфері охорони здоров'я; 2) узагальнити найбільш значущі проміжні результати медичної реформи як відображення особливостей публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я; 3) виокремити основні проблеми, що стримують медичну реформу; 4) окреслити

пріоритетні напрями публічного реагування на виклики у сфері охорони здоров'я.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Медична реформа є методом публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я, що ґрунтується на надбаннях фундаментальної та прикладної науки. При цьому передбачається, що науковці (які займаються питаннями не лише публічного управління, а й медицини, права, економіки, психології тощо) будуть здійснювати теоретичне обґрунтування належного публічного реагування на зміни параметрів наявної соціально-економічної, епідеміологічної та політичної ситуації.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У межах дослідження використано такі наукові методи: *абстрактно-логічний* – для теоретичних узагальнень і формування висновків; *порівняльного аналізу* – для дослідження напрацювань провідних науковців за проблематикою дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Передусім слід відзначити, що нинішня медична реформа задумувалася як спроба докорінного покращання ситуації у вітчизняній сфері охорони здоров'я (передусім, як усвідомлене реагування на наявні проблеми та нові виклики у цій царині) за рахунок цілковитої зміни цієї системи.

Проведені узагальнення напрацювань провідних науковців за даною проблематикою та результати власних досліджень дозволили виокремити:

1. Перелік організаційних заходів, які мають пряме/опосередковане відношення до публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я (формування та реалізації медичної реформи):

- створено при МОЗ (2015 р.) робочу групу (п'ятеро з дванадцяти з них були іноземцями) з числа однодумців, у яких, до того ж, були відсутні особисті (меркантильні) інтереси щодо процесу та наслідків медичної реформи;

- налагоджено плідну співпрацю з науковцями та практиками, а також з іншими центральними органами виконавчої влади, чії компетенції та інтереси прямо/опосередковано пов'язані зі змінами у сфері охорони здоров'я;

- отримано політичну підтримку Прем'єр-міністра України і більшості народних депутатів, що дозволило спростити/пришвидшити процес формування на рівні Кабінету Міністрів України та Верховна Ради

України відповідної «правової бази», необхідної для інституційного забезпечення медичної реформи, а саме: Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 1013-р.); Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг і лікарських засобів (Закон України від 19.10.2017 р. № 2168-VIII); Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформи фінансування сфери охорони здоров'я на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 821-р.); Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я (Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1094); Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання первинної медичної допомоги населенню (Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 р. № 283); Про схвалення Концепції розвитку системи екстреної медичної допомоги (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 383-р.); Про затвердження переліку опорних закладів охорони здоров'я у госпітальних округах на період до 2023 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.01.2020 р. № 23-р.); Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.12.2020 р. № 1671-р.); Про схвалення Стратегії розбудови телемедицини в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2023 р. № 625-р.);

- створено Національну службу здоров'я України (далі – НСЗУ) (Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1101) та її територіальні представництва, що доповнило інституціональне забезпечення функціонування сфери охорони здоров'я (зокрема, перебравши на себе від МОЗ функції впливу на фінансові потоки у цій сфері);

- проведено істотну роботу з популяризації медичної реформи та роз'яснення основних її положень серед співробітників (передусім, керівників) закладів охорони здоров'я (далі – ЗОЗ) і населення (пацієнтів) (зокрема, щодо особливостей контрастування КНП, умов оплати за клінічні випадки, укладання декларацій з сімейними лікарями терапевтами, педіатрами щодо надання первинної медичної допомоги);

- сформовано певний набір (який постійно розширюється) пакетів гарантованої медичної допомоги, тарифи за якими поступово приводяться до реальних величин, що дозволяють КНП мати достатній рівень економічної ефективності співпраці з НСЗУ.

2. Проміжні результати медичної реформи як відображення особливостей публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я:

- трансформування комунальних ЗОЗ на комунальні некомерційні підприємства (далі – КНП) обумовило зміну організаційно-правових аспектів їхнього функціонування (зокрема, що стосується формування доходів і використання прибутків);
- введення обов’язкової вимоги наявності у керівника (не головного лікаря, а директора чи генерального директора) ЗОЗ (КНП) управлінської освіти істотною мірою підвищило результативність рішень, пов’язаних з оперативним менеджментом у межах КНП і стратегічним управлінням його подальшим розвитком;
- відмова від фінансування за «присутність» ЗОЗ (за наявності відвідування пацієнтів і ліжко-дні) на користь запровадження принципу «гроші йдуть за пацієнтом» стало запорукою додаткової умотивованості КНП і його персоналу до покращання якості та розширення переліку видів медичної допомоги;
- актуалізація принципу «автономізація» обумовило розширення прав КНП розпоряджатися заробленими ними коштами (підзвітність зберігається стосовно використання бюджетних коштів у межах цільових національних і/чи місцевих програм), що підвищило оперативність прийняття рішень щодо оплати товарів і послуг (при цьому зберігається необхідність отримання згоди власника майна (до прикладу, для КНП «Обласна клінічна лікарня» – з Обласною радою) на витрачання навіть власних коштів;
- впровадження принципу «комерціалізація» дозволило (фактично, зобов’язало) КНП формувати власні доходи за рахунок підписання з НСЗУ пакетів гарантованої медичної допомоги, а також надання платних медичних і супутніх послуг; до того ж, уповільнило розширення приватного сегмента ринку медичних послуг, оскільки зменшився «розрив» у їхній якості в КНП і приватних лікарнях;
- створення НСЗУ упорядкувало процес формування замовлення на медичні послуги, встановлення розміру компенсації за них у межах чинних пакетів гарантованої медичної допомоги, контроль їхньої якості (з дотриманням вимог чинних медичних протоколів, номенклатури витрат, цін на товари та послуги...);
- відмова від адміністративно-територіальної «прив’язки» до ЗОЗ дозволила пацієнтам (на власний розсуд) укладати декларації з сімейними лікарями..., а з тим – бути більш варіативними у виборі надавачів спеціалізованої та високоспеціалізованої медичної допомоги;
- підписання меморандуму про створення eHealth формалізувало перехід на електронний документообіг у сфері охорони здоров’я;

- запровадження урядової програми «Доступні ліки» полегшили процес лікування та підтримання стану власного здоров'я (передусім, у разі наявності певних хронічних захворювань) найменш соціально захищених верств населення;

- кластеризація ЗОЗ і формування спроможних мереж у межах госпітальних округів обумовлює необхідність їх оптимізації (поглинання, злиття, ліквідацію чи укрупнення), що, зрештою, має сприяти підвищенню якості доступним медичних послуг.

3. Виокремити основні проблеми, що стримують медичну реформу:

- наявність певних «груп опору змінам» (частіше за все, з числа керівників ЗОЗ і провідних лікарів), представники яких не хотіли виходити з наявної «зони комфорту»;

- недостатня компетентність та вмотивованість колективів більшості ЗОЗ (передусім, керівництва) працювати в нових реаліях;

- недостатня матеріально-технічна забезпеченість ЗОЗ, що ускладнює їм доступ до значної частини медичних послуг на конкурентному ринку;

- надзвичайна ситуація епідеміологічного характеру (пандемія COVID-19) змусила внести корективи як в протоколи надання медичної допомоги, так і у перерозподіл ресурсів;

- оголошення воєнного стану унаслідок повномасштабної агресії РФ спричинила істотну міграцію населення (у т.ч. лікарів і медпрацівників) як передумови поглиблення диспропорцій доступності медичних послуг на певних територіях, руйнування/пошкодження матеріально-технічної бази ЗОЗ, різке збільшення кількості осіб, які потребують відновлення фізичного та ментального здоров'я...

4. Окреслити пріоритетні напрями публічного реагування на виклики у сфері охорони здоров'я:

- розбудова спроможної мережі закладів охорони здоров'я;

- відбудова зруйнованих/пошкоджених і розбудова існуючих ЗОЗ до рівня стандартів розвинених країн світу;

- збільшення можливостей ЗОЗ щодо формування власних доходів і залучення інвестицій (капіталовкладень) для розвитку матеріально-технічної бази та кадрового потенціалу як запоруки підвищення доступу населення до якісних медичних послуг;

- артикуляція ресурсів на лікування та реабілітацію (медичну, соціальну, ментальну...) як комбатантів, так і усіх, хто реально постраждав унаслідок повномасштабної агресії РФ;

- покращання фізичного та ментального здоров'я населення;

- розвиток медичного туризму...

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Систематизовано перелік заходів, які мають відношення до публічного управління в сфері охорони здоров'я. Узагальнено найбільш значущі проміжні результати медичної реформи як відображення особливостей публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я. Виокремлено основні проблеми, що стримують медичну реформу. Окреслено пріоритетні напрями публічного реагування на виклики у сфері охорони здоров'я.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Подальші наукові розвідки мають бути присвячені розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення публічного управління розвитком вітчизняної сфери охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] А. Г. Васильєв, В. М. Михальчук, З. В. Гбур, Ю. В. Вороненко, «Перспективи розвитку медичних закладів в умовах реформи охорони здоров'я», *Світ медицини та біології*, № 3, с. 18–23, 2019. <https://doi.org/10.26724/2079-8334-2019-3-69-18-23> Дата звернення: Берез. 21, 2024.
- [2] С. М. Вовк, «Механізми державного управління системними змінами у сфері охорони здоров'я», дис. канд. наук. Харків, 2021.
- [3] І. В. Вошко, «Формування та реалізація державної політики у сфері охорони здоров'я України», дис. канд. наук. Запоріжжя, 2021.
- [4] Д. Г. Гавриченко, «Публічні механізми трансформації та розвитку сфери охорони здоров'я України», дис. д-ра наук. Миколаїв, 2022.
- [5] М. В. Долгіх, «Теоретичні засади реформування механізмів публічного управління системою охорони здоров'я», дис. PhD. Київ, 2021.
- [6] Л. Р. Криничко, «Державне управління системою охорони здоров'я в умовах реформування», дис. д-ра наук. Житомир, 2021.
- [7] М. В. Литвиненко, «Механізми реалізації державної політики реформування системи охорони здоров'я в Україні: визначення і складники», *Теорія та практика державного управління*, вип. 3, с. 126–133, 2018.
- [8] В. П. Прасол, «Механізми публічного управління розвитком недержавного сектора охорони суспільного здоров'я в Україні», дис. канд. наук. Харків, 2021.
- [9] І. М. Хоменко, О. П. Івахно, Н. М. Захарова, «Шляхи оптимізації системи медичного обслуговування дітей в освітніх закладах в умовах реформування системи охорони здоров'я України», *Медичні*

перспективи, т. 24, № 4, с. 177–181, 2019.
<https://doi.org/10.26641/2307-0404.2019.4.189613> Дата звернення:
Берез. 21, 2024.

- [10] С. Чоудрі, «Механізми державного регулювання розвитку сфери охорони здоров'я в Україні», дис. д-ра наук. Харків, 2023.
- [11] В. В. Шевчук, «Удосконалення державного регулювання інноваційного розвитку системи охорони здоров'я України», дис. канд. наук. Миколаїв, 2017.
- [12] O. Melnychenko, G. Chovpan, N. Udovychenko, G. Muratov, Zh. Kravchenko, O. Rohova, Zh. Kutuzyan, «The medical reform: realities and prospects for Ukraine», *Wiadomosci Lekarskie*, vol. LXXIV, is. 5, May, p. 1208–1212, 2021. <https://doi.org/10.36740/WLek202105130> Дата звернення:
Берез. 21, 2024.

HEALTHCARE REFORM: PUBLIC ADMINISTRATION ASPECTS

Iya Dehtiarova,

Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of public administration and Project Management
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-0807-961X>
iyadeht@gmail.com

Yanina Kazyuk,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor,
Professor of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-5003-4896>
yanina.m.k@ukr.net

Olga Petroye,

Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-2941-1455>
petroeo@gmail.com

Volodymyr Moroz,

Candidate of Sciences of Public Administration, Associate Professor,
Head of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-4306-3741>
mrfrosvv@uem.edu.ua

Volodymyr Ivkin,

Candidate of psychological sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9642-8164>
vivushka808@gmail.com

Abstract. The list of measures related to public administration in the healthcare sector has been systematised: a working group has been established at the Ministry of Health of Ukraine; fruitful cooperation with scientists and practitioners has been established; political support has been received from the Government and Parliament; the National Health Service of Ukraine has been established; significant work has been carried out to promote the healthcare reform and explain its main provisions to doctors, medical staff and the public; a certain set of guaranteed healthcare packages has been formed. The authors summarise the most significant interim results of the healthcare reform as a reflection of the specifics of public administration of healthcare development: transformation of municipal healthcare institutions into municipal non-profit enterprises; introduction of a mandatory requirement for the head of a municipal non-profit enterprise to have a management education; refusal to fund the "presence" of a municipal non-profit enterprise; actualisation of the principle of "autonomisation" and introduction of the principle of "commercialisation"; creation of the National Health Service of Ukraine; abandonment of administrative-territorial "binding" of patients to healthcare facilities; signing of a memorandum on the creation of eHealth; introduction of the government programme "Affordable Medicines"; clustering of healthcare facilities and formation of capable networks within hospital districts. The authors identify the main problems hindering the healthcare reform: the existence of certain "groups of

resistance to change"; insufficient competence and motivation of the staff of most healthcare institutions; insufficient material and technical provisioning of municipal non-profit enterprises; an epidemiological emergency; and the declaration of martial law as a result of the full-scale aggression of the Russian Federation. The priority areas of public response to challenges in the healthcare sector are outlined: development of a capable network of healthcare institutions; the reconstruction of destroyed or damaged as well as the development of existing healthcare institutions; increasing healthcare institutions' ability to generate revenue and attract investment; increasing public access to quality healthcare services; articulation of resources for treatment and rehabilitation of the population; development of medical tourism. Further scientific research should be devoted to the development of theoretical provisions and practical recommendations aimed at improving public administration of the development of the national healthcare sector.

Keywords: public administration; public response; healthcare reform; healthcare challenges; quality of healthcare; physical and mental health of the population; municipal non-profit enterprises; capable network of healthcare facilities.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] A. H. Vasyliiev, V. M. Mykhalchuk, Z. V. Hbur, Yu. V. Voronenko, «Perspektyvy rozvytku medychnykh zakladiv v umovakh reformy okhorony zdorovia», *Svit medytsyny ta biolohii*, № 3, s.18–23, 2019. <https://doi.org/10.26724/2079-8334-2019-3-69-18-23> Data zvernennia: Berez. 21, 2024. (in Ukraine)
- [2] S. M. Vovk, «Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia systemnymy zminamy u sferi okhorony zdorovia», dys. kand. nauk. Kharkiv, 2021. (in Ukraine)
- [3] I. V. Voshko, «Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi polityky u sferi okhorony zdorovia Ukrainy», dys. kand. nauk. Zaporizhzhia, 2021. (in Ukraine)
- [4] D. H. Havrychenko, «Publichni mekhanizmy transformatsii ta rozvytku sfery okhorony zdorovia Ukrainy», dys. d-ra nauk. Mykolaiv, 2022. (in Ukraine)
- [5] M. V. Dolhikh, «Teoretychni zasady reformuvannia mekhanizmiv publicлноho upravlinnia systemoiu okhorony zdorovia», dys. PhD. Kyiv, 2021. (in Ukraine)

- [6] L. R. Krynychko, «Derzhavne upravlinnia systemoiu okhorony zdorovia v umovakh reformuvannia», dys. d-ra nauk. Zhytomyr, 2021. (in Ukraine)
- [7] M. V. Lytvynenko, «Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini: vyznachennia i skladnyky», Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vyp. 3, s. 126–133, 2018. (in Ukraine)
- [8] V. P. Prasol, «Mekhanizmy publicлноho upravlinnia rozvytkom nederzhavnoho sektora okhorony suspilnoho zdorovia v Ukraini», dys. kand. nauk. Kharkiv, 2021. (in Ukraine)
- [9] I. M. Khomenko, O. P. Ivakhno, N. M. Zakharova, «Shliakhy optymizatsii systemy medychnoho obsluhovuvannia ditei v osvitynikh zakladakh v umovakh reformuvannia systemy okhorony zdorovia Ukrainy», Medychni perspektyvy, t. 24, № 4, s. 177–181, 2019. <https://doi.org/10.26641/2307-0404.2019.4.189613> Data zvernennia: Berez. 21, 2024. (in Ukraine)
- [10] S. Choudri, «Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання rozvytku sfery okhorony zdorovia v Ukraini», dys. d-ra nauk. Kharkiv, 2023. (in Ukraine)
- [11] V. V. Shevchuk, «Udoskonalennia derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku systemy okhorony zdorovia Ukrainy», dys. kand. nauk. Mykolaiv, 2017. (in Ukraine)
- [12] O. Melnychenko, G. Chovpan, N. Udovychenko, G. Muratov, Zh. Kravchenko, O. Rohova, Zh. Kutuzyan, «The medical reform: realities and prospects for Ukraine», Wiadomosci Lekarskie, vol. LXXIV, is. 5, May, p. 1208–1212, 2021. <https://doi.org/10.36740/WLek202105130> Data zvernennia: Berez. 21, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
12 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-219-231](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-219-231)

УДК 321: 323

Мельник Юрій Віталійович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-0827-5135>

yum156@ukr.net

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ОЗНАК ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Анотація. У статті здійснено аналіз понять «влада» та «публічна влада». Визначено ознаки публічної влади, проаналізовано різні дефініції публічної влади, досліджено публічну владу як явище, сформульовано авторське визначення публічної влади. Особлива увага приділена семантичному визначенню такої категорії, як влада. Визначено механізм забезпечення влади, який необхідно розуміти як систему інструментів та прийомів, які гарантують суб'єкту влади реалізацію його волевиявлення. Проведено розмежування між формальним та фактичним механізмом забезпечення влади. Формальний механізм визначається як система нормативно визначених повноважень та функцій на основі яких суб'єкт влади реалізує своє волевиявлення. Такий механізм визначається виключно у юридичних актах. Фактичний механізм визначається як система реальних чинників та відносин, які традиційно оформились між суб'єктами влади, що здійснюють владно-управлінських функції, при цьому нормативно-правові акти не передбачають виконання таких функцій вказаними суб'єктами. Обґрунтовано, що публічна влада є підвидом політичної влади. При цьому варто відзначити, що крім публічної влади до політичної влади можна віднести тоталітарну владу, автократичну владу тощо. Аргументовано доведено існування наддержавної форми публічної влади, яка має місце тоді, коли народ передає частину свого суверенітету, а відтак і влади наднаціональним органам, прикладом чого може бути публічна влада в Європейському Союзі. Зроблено висновок про існування трьох форм публічної влади: муніципальної, державної та наддержавної. Наведено авторське визначення публічної влади – це вид політичної влади у країнах з демократичним режимом, суть якої полягає у можливості та здатності

визначати поведінку підвладних суб'єктів на підставі відповідних правових норм. Публічна влада може реалізовуватись наднаціональними, державними та місцевими органами влади, а також іншими спеціально уповноваженими суб'єктами.

Ключові слова: публічна влада; ознаки публічної влади; влада; механізм забезпечення влади; реалізація влади.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Вивчення публічної влади є актуальним з багатьох причин. По-перше, публічна влада є складним і багатогранним феноменом, який постійно розвивається. По-друге, публічна влада здійснює значний вплив на життя суспільства, і важливо розуміти, як вона функціонує. По-третє, дослідження публічної влади може допомогти в розробці ефективних методів управління суспільством. Дослідження публічної влади проводиться в різних галузях знань, таких як: публічне управління, політологія, право, економіка, соціологія, філософія. Важливе значення має також міждисциплінарне дослідження публічної влади, яке дозволяє отримати більш глибоке розуміння цього феномену.

На сьогодні існує досить значна кількість визначень публічної влади, які базуються на функціональних характеристиках, суб'єктному складі, характері, формах прояву, видах, призначенні тощо. З розвитком суспільства та суспільних відносин розуміння такого феномену як влада, у тому числі і публічна влада, піддавалось певним переосмисленням, що відображалось на розумінні та визначенні сутності такої наукової категорії.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою даної статті є дослідження і аналіз поняття та ознак публічної влади в сучасних умовах розвитку суспільних відносин, а також формулювання власного визначення публічної влади.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: провести семантичний аналіз понять «влада» та «публічна влада», виокремити ознаки публічної влади, проаналізувати різні дефініції публічної влади, дослідити публічну владу як явище, сформулювати авторське визначення публічної влади.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Для розуміння сутності публічної влади та виокремлення її ознак, варто звернутись до розуміння феномену влади як такого.

Словник української мови визначає владу як: 1. Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. 2. Бажання, хотіння. 3. Право розпоряджатися на свій розсуд. 4. Відсутність обмежень, привілля. 5. Свобода, незалежність. 6. Історичне звільнення селян від кріпацтва [1, с. 438].

Енциклопедія державного управління визначає владу як здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільності. Сутнісно владою є відносини управління (керівництва), панування, підпорядкування, покори. Влада – це багатогранне суспільно-політичне і правове поняття, яке може мати такі значення: 1) відносини між людьми, коли одні керують, а інші підкоряються; 2) здатність досягати поставленої мети; 3) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; 4) спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функцій управління і виконання; 5) можливість і здатність проводити свою волю [1, с. 90].

У Юридичній енциклопедії влада визначена як – багатогранне суспільно-політичне, і правове поняття. Існують такі визначення влади: 1) відносини між людьми, коли одні командують, а інші підкоряються; 2) здатність досягати поставленої мети; 3) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; 4) спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функцій управління і виконання; 5) можливість і здатність проводити свою волю. Влада завжди передбачає взаємодію її агентів, що ґрунтується на підлеглості одного іншому. Структура влади складається з таких елементів: а) суб'єкт – особа або орган (організація), наділені правом розпорядження; б) об'єкт – особа або орган (організація), до яких звернене розпорядження та які зобов'язані його виконувати; в) правові та інші умови і засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів; г) власне процес взаємодії суб'єктів і об'єктів влади [3, с. 154].

Таким чином, у визначенні поняття «влада» вищевказані енциклопедії наводять практично тотожні дефініції. При цьому у Юридичній енциклопедії деталізується структура влади, до якої автори віднесли: суб'єкт, об'єкт, умови і засоби взаємодії, процес взаємодії. Такий підхід може бути підданий критичному аналізу з огляду на наступне. Навряд чи можна визначити поняття влади через здатність досягати поставленої мети, адже досягти поставленої мети можна і не використовуючи владу. Також, навряд чи можна визначити владу як «спосіб самоорганізації населення». Що стосується структури влади, то спірним видається положення про віднесення до

структури влади «правові та інші умови і засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів», така категорія радше відноситься до механізму забезпечення процесу реалізації влади.

Дещо іншого погляду дотримується І. Куюн, яка розглядає владу як вольове відношення між людьми. За такого підходу в основу змісту влади покладена воля. Влада завжди є проявом волі. Владарювати означає нав'язувати комусь власну волю, підкоряти своїй волі. З іншого погляду, влада – це сила, здатність підкоряти, підпорядковувати. Сила підкріплює волю. Сила влади ґрунтується на її авторитеті та засобах примусу. Але ці характеристики не дають відповіді на запитання, що зумовлює існування волі й сили. Тому правильним є, на нашу думку, виокремлення у структурі влади ще одного елемента – інтересу. Воля без інтересу не має сили примусу, вона не здатна сама створювати залежність між необхідністю задоволення потреб і засобами їх задоволення. У свою чергу, інтерес без волі також не має засобів примусу [4, с. 54]. У цілому погоджуючись із вищевказаним І. Куюн, необхідно зробити певне уточнення щодо виокремлення категорії «інтересу» в окрему складову влади. Під інтересом розуміють усвідомлену потребу особи, а тому таку категорію, на нашу думку, не варто відокремлювати від волевиявлення. Більш того, твердження, що «воля без інтересу не має сили примусу» є досить дискусійним, бо сила примусу не залежить ні від волі, ні від інтересу, а залежить виключно від тих можливостей і ресурсів, якими володіє носій влади.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методологічну основу статті складає система загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Вказані методи у своїй сукупності становлять цілісну систему, що проявляється у якості дослідницького підходу, як на емпіричному, так і теоретичному рівні даної наукової праці. Зазначену методологічну базу було використано на різних етапах написання цієї статті, зокрема загальнонауковий аналіз використовувався під час опрацювання наукових та енциклопедичних джерел, що стосуються характеристики, систематизації та узагальнення при дослідженні різних визначень публічної влади; порівняльного аналізу при співставленні різних ознак публічної влади; дедукція, індукція та аналітичний метод застосовано під час узагальнення й опрацювання інформації за тематикою статті.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Автор вважає за необхідне навести власне визначення такої категорії як «влада», пропонується розглядати вказаний феномен як явище, і як процес.

Як явище, поняття «влади» слід визначати як здатність та можливість визначати поведінку осіб відповідно до власного волевиявлення. Як процес поняття «влада» визначається як здатність та можливість визначати поведінку осіб відповідно до власного волевиявлення, реалізація якого забезпечується відповідним механізмом влади.

Під механізмом забезпечення влади необхідно розуміти систему інструментів та прийомів, які гарантують суб'єкту влади реалізацію його волевиявлення.

Яскравим прикладом існування влади як явища і процесу є влада монарха у Британській співдружності. Формально, Британський монарх є главою співдружності та главою держав, які до неї входять, володіє значним обсягом влади. Проте, якщо б монарх захотів би реалізувати дану владу, то це не призвело б до втілення у життя його волевиявлення, бо він не володіє механізмом забезпечення влади, цей механізм контролюють інші політичні суб'єкти.

Таким чином, відмінність влади як процесу, від влади як явища, полягає у наявності відповідного механізму, що забезпечує реалізацію цієї влади. При цьому, варто відрізнити формальний та фактичний механізм забезпечення влади. Під формальним механізмом розуміється система юридично визначених повноважень та функцій за допомогою яких суб'єкт влади може реалізувати своє волевиявлення. Він визначається виключно у нормативно-правових актах.

Під фактичним механізмом забезпечення влади, розуміється система реальних чинників та стосунків, які сформувались між суб'єктами влади, що впливають на реалізацію владно-управлінських функцій, і які не є визначеними у нормативно-правових актах. Зокрема, в традиції українського публічного управління, Адміністрація Президента України, Секретаріат Президента України, а потім Офіс Президента України, де-факто, мали набагато більший вплив на реалізацію влади ніж це було формально визначено. Фактично, було сформовано таку систему відносин, за якої механізм реалізації влади забезпечується установою, яка не має на це формально-визначених підстав.

Влада як багатогранна категорія має значну кількість видів та форм. Так, виділяють економічну, політичну, публічну та державну владу тощо.

Як визначає Політична енциклопедія «Однією з найважливіших форм Влади є політична влада – реальна спроможність певного стану, групи, індивіда реалізувати свою волю в політиці й прав, нормах. Основною формою політичної влади є державна влада, а безпосередніми суб'єктами політичної влади є політичні інститути та їхні органи, які реалізують процес керування різними сферами суспільного життя, мають засоби

Влади (координація, примус, контроль, насильство, репресії), обирають мету й способи її використання» [5, с. 112].

Таким чином, можна зробити висновок, що публічна влада підвидом політичної влади, що обумовлюється наступним. При цьому варто відзначити, що крім публічної влади до політичної влади можна віднести тоталітарну та автократичну владу тощо. Фактично, вид політичної влади залежить від політичного режиму, який є у тій чи іншій країні. Якщо політичний режим – демократичний, то влада є публічною, а якщо не демократичний, то залежно від політичного режиму влада може бути деспотичною, тоталітарною тощо. Побічно це також підтверджується самою семантикою слова «публічний», яке у свою чергу походить від лат. *publicus*, – публічний, народний, суспільний, державний [6, с. 230].

У чинному законодавстві поняття публічної влади не знайшло свого закріплення. У той же час, різні науковці по різному визначають вказану дефініцію.

Так, Є. Міщук та О. Лісевич визначають публічну владу як права, здатність і можливість державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій впливати на суспільне життя, силою примусу або авторитету [7, с. 119]. Дане визначення є цікавим з огляду на суб'єктний склад, адже громадські організації авторами були віднесені до осіб, які можуть впливати на суспільне життя силою примусу, що викликає певне критичне відношення до даного твердження. Більш того, навряд чи термін «впливати на суспільне життя» може бути тотожним змісту поняття «публічна влада».

М. Теплюк визначає таку наукову категорію наступним чином: «публічна влада – це безпосередньо суспільна влада, яку здійснюють в інтересах підвладних органи чи організації, які уособлюють суспільну владу, уповноважені останніми на реалізацію соціального управління. Цього загального визначення достатньо для подальшого дослідження змісту і природи публічної влади в її співвідношенні з іншими видами та формами суспільної влади» [8, с. 9]. Виходячи із гіпотези, що автор даного визначення досліджував суть публічної влади лише в контексті її конституційно-правової природи, то можливо з ним погодитись. Проте, варто відзначити, що дане твердження є досить загальним та акцентованим саме на соціальній сутності публічної влади, що на нашу думку не є визначальним для такого поняття, яким виступає «публічна влада».

С. Ковальчук пропонує внести до законодавства України «поняття публічної влади та розуміти його за змістом як вид суспільно-політичної, суверенної, легітимної влади, в основу якої покладено публічний інтерес та безособовий характер, що виражається у системі суспільних, публічно-

політичних, вольових відносин, які виникають між органами та посадовими особами держави (які наділені владними повноваженнями), фізичними та юридичними особами, що в своїй основній масі є суб'єктами громадянського суспільства (які делегують першим свої повноваження) на основі публічного права та закону» [9, с. 51].

Дане визначення є занадто громіздким та досить суперечливим за змістом. Зокрема стверджується, що в основу публічної влади покладено публічний інтерес та безособовий характер, який виражається через систему відносин між органами влади та їх посадовими особами і фізичними та юридичними особами, які є суб'єктами громадянського суспільства і які делегують суб'єктам влади свої повноваження на основі публічного права і закону. Якщо ми наголошуємо на безособовому характері, то ми не можемо посилатися на певних суб'єктів. Більш того, суб'єкти громадянського суспільства не мають власних повноважень, які б вони могли делегувати суб'єктам влади.

Т. Стукан зазначає, публічна влада проявляється у двох формах: державна влада та муніципальна влада, що реалізують свою діяльність через загальнодержавні органи та органи місцевого самоврядування. Державна влада – система структур, органів, установ, які реалізують функції держави через цілеспрямовану управлінську діяльність усіх органів держави, що направлена на упорядкування, організацію життя, забезпечення стабільності та розвитку суспільства. Під муніципальною владою розуміють систему владних відносин, у межах якої здійснюється реалізація функцій і повноважень органів місцевого самоврядування. Дана форма публічної влади діє в інтересах територіальних громад, свою діяльність провадить через виконавчі органи та посадових осіб, правовий статус яких визначається Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами [10, с. 39].

Безумовно, із вказаним автором, можна погодитись, що публічна влада може реалізовуватись через загальнодержавні органи та органи місцевого самоврядування та віднесенням її до державної та муніципальної. Однак, при цьому варто відзначити, що державна влада визначається через систему структур і суб'єктів, а муніципальна через систему владних відносин. Крім того, слід зазначити, що з моменту створення Європейського Союзу, є усі підстави стверджувати ще про одну форму публічної влади – наддержавну. Таке твердження обґрунтовується наступним. Кожна країна, яка бажає стати членом ЄС після завершення усіх передбачених для вступу процедур має провести відповідний референдум. Проведення референдуму обумовлено тим фактом, що на період перебування держави у складі ЄС, така держава делегує частину свого

суверенітету інституціям ЄС. У державі, яка відповідає критеріям членства носієм суверенітету є народ, і саме народ на референдумі має підтвердити той факт, що він не заперечує проти отримання членства в ЄС, та передачі частини свого суверенітету, а відповідно і влади – наднаціональним органам ЄС. При цьому слід відзначити, що якщо народ на референдумі проголосує про вихід з ЄС, то він також зможе повернути собі назад свій суверенітет, випадок з Великою Британією це чудово продемонстрував.

Отже, публічна влада може бути муніципальною, державною та наддержавною.

О. Чальцева пропонує наступне загальне визначення «Публічна влада – це легальний процес взаємодії політичних інститутів, громадянського суспільства, груп інтересів, еліти, консультативних центрів в процесі формування і реалізації публічної політики, з урахуванням власних інтересів, за допомогою доступних для акторів ресурсів. Публічна влада в ідеалі передбачає відкритість, спроможність до діалогу, співучасть у виробленні державної політики» [11, с. 54]. Визначення запропоноване О. Чальцевою є таким, що містить окремі протиріччя та неузгодженості, з огляду на таке. По-перше, вона визначає публічну владу як «легальний процес взаємодії політичних інститутів... в процесі формування і реалізації публічної політики» і у цьому ж визначенні «Публічна влада в ідеалі передбачає відкритість, спроможність до діалогу, співучасть у виробленні державної політики». Таким чином, не зрозуміло у якій політиці «публічній» чи «державній» публічна влада має брати участь? По-друге, варто відзначити, що визначати публічну владу через формування та реалізацію публічної політики означає звужувати зміст, так як із такої дефініції вилучається публічне управління як безпосередня діяльність суб'єктів публічної влади та одна з найважливіших форм її реалізації.

І. Мінаєва пропонує наступне власне визначення публічної влади – «це цілісна система органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що здійснюють управління суспільно значущими справами від імені та за дорученням суверена – народу, постійно діють в правовому режимі при реалізації організаційно-розпорядчих функцій і повноважень через визначені Конституцією України та законами України форми реалізації управління справами держави і територіальних громад, які функціонують згідно з їх статусами у всіх сферах і в територіальних одиницях держави» [12, с. 9]. Дане визначення фактично містить у собі підміну понять, адже публічна влада ототожнюється із системою органів публічної влади, але суб'єкти, які можуть реалізовувати публічну владу не можуть повною мірою відобразити її суть та бути власне владою.

Ураховуючи сучасні тенденції, що панують у науковому дискурсі, автор даної статті також вирішив отримати визначення публічної влади, яке зроблене однією із програм штучного інтелекту. Так, Chat GPT 3,5 визначив публічну владу наступним чином. Публічна влада – це система управління, яка складається з уряду, парламенту, судів та інших державних інституцій, що забезпечують функціонування держави. Вона відповідає за прийняття рішень, регулювання суспільних відносин, забезпечення правопорядку та здійснення інших функцій, необхідних для ефективного функціонування суспільства. Публічна влада базується на законах та конституції країни і повинна діяти в інтересах громадян і держави в цілому.

Chat GPT 3,5 визначив публічну владу не з огляду на якійсь складові, а на думку автора, надав найбільш поширене і загальне визначення публічної влади, яке є характерним для масової свідомості, але навряд чи можна стверджувати, що публічна влада це система управління, адже за своєю природою така наукова категорія є більш ширшим та багатограннішим поняттям.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

На нашу думку, публічна влада – це вид політичної влади у країнах з демократичним режимом, суть якої полягає у можливості та здатності визначати поведінку підвладних суб'єктів на підставі відповідних правових норм. Публічна влада може реалізовуватись наднаціональними, державними та місцевими органами влади, а також іншими спеціально уповноваженими суб'єктами.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Результати досліджень публічної влади мають практичне значення. Вони можуть бути використані при дослідженні наступних напрямків у галузі публічного управління та адміністрування: розробка ефективних методів управління суспільством, поліпшення взаємодії між публічною владою і суспільством, підвищення рівня прозорості і підзвітності публічної влади. Усе вищевказане обумовлює необхідність подальших досліджень у даній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] *Словник української мови*: в 11 т.; П. Й. Горещький, Рт. 1: А-В. Київ, Україна : Наук. думка, 1970.
- [2] *Енциклопедія державного управління*: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; Ю. В. Ковбасюк, Ред. (голова) та ін.; т. 1: Теорія державного управління; В. М. Князев, І. В. Розпутенко, Ред.

- (співголова) та ін. Київ, Україна : НАДУ, 2011. [Електронний ресурс].
Доступно: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Entsyklopediia_d_erzhavnoho_upravlinnia_Tom_1.pdf?PHPSESSID=kp2nsiv2hj6fjca9ma902kd1c0 Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [3] *Юридична енциклопедія* : в 6 т., т. 1. А-Г; Ю. С. Шемшученко, Ред. та ін. Київ, Україна : Укр. енциклопедія імені М. П. Бажана, 1998.
- [4] І. Куюн, «До питання про публічність і суверенність державної влади», *Право України*, № 11, с. 52–56, 2009. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/28726> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [5] *Політична енциклопедія*; Ю. Левенець, Ю. Шаповал, Ред. та ін. Київ, Україна : Парламентське вид-во, 2011. [Електронний ресурс].
Доступно: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levenets_Yurii/Politychna_entsyklopediia.pdf Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [6] О. М. Ситько, *Латинська мова для юристів*. Одеса, Україна : ОДУВС, 2012. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7f7e8f95-37c1-490b-be48-afbbdf87e0c3/content> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [7] Є. В. Міщук та О. В. Лісевич, «Окремі аспекти дослідження визначення сутності понять "публічна влада" та "публічне управління"», *Інвестиції: практика та досвід*, № 3, с. 117–120, 2018. [Електронний ресурс].
Доступно: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2018/26.pdf Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [8] М. Теплюк, «Публічна влада в Україні: визначення поняття і конституційно-правова природа», *Право України*, № 5, с. 6–22, 2009. [Електронний ресурс].
Доступно: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravoukr_2009_5/ Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [9] С. Ковальчук, «Проблема визначення поняття публічної влади в теорії держави і права», *Вісник Львівського національного університету «Львівська політехніка»*, вип. 884, № 1, с. 47–51, 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-884-16-2017/problema-vyznachennya-ponyattya-publichnoyi-vlady-v> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [10] Т. М. Стукан, «Публічна влада: характеристика, ознаки та форми прояву», *Публічне управління та митне адміністрування*, № 4(31), с. 37–41, 2021. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/4/7.pdf> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.

- [11] О. М. Чальцева, «Публічна влада», *Політичне життя*, № 4, с. 52–57, 2016. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/3095> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [12] І. М. Мінаєва, «Складові поняття "публічна влада"», *Державне будівництво*, № 1, 2008. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_69 Дата звернення: Квіт. 05, 2024.

TO UNDERSTAND THE DEFINITION OF THE ESSENCE AND FEATURES OF PUBLIC AUTHORITY

Yurii Melnyk,

Ph.D. in Law, associate professor of the
Department of Public Administration and Project Management
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-0827-5135>
yum156@ukr.net

Abstract. The article analyzes the concepts of "power" and "public power". The signs of public power are identified, various definitions of public power are analyzed, public power as a phenomenon is studied, the author's definition of public power is formulated. Special attention is paid to the semantic definition of such a category as power. The mechanism of ensuring power is defined, which must be understood as a system of tools and techniques that guarantee the subject of power the realization of his will. A distinction is drawn between the formal and actual mechanism of ensuring power. The formal mechanism is defined as a system of normatively defined powers and functions on the basis of which the subject of power realizes his will. Such a mechanism is defined exclusively in legal acts. The actual mechanism is defined as a system of real factors and relationships that have traditionally been formed between the subjects of power that perform power-management functions, while the normative legal acts do not provide for the performance of such functions by the specified subjects. It is substantiated that public power is a subspecies of political power. At the same time, it is worth noting that in addition to public power, political power can include totalitarian power, autocratic power, etc. The existence of a supranational form of public power, which takes place when the people transfer part of their sovereignty, and thus power, to supranational bodies, an example of which

can be public power in the European Union, has been argued. A conclusion was made about the existence of three forms of public power: municipal, state and supranational. The author's definition of public power is given - it is a type of political power in countries with a democratic regime, the essence of which is the possibility and ability to determine the behavior of subordinate subjects on the basis of relevant legal norms. Public power can be exercised by supranational, state and local authorities, as well as by other specially authorized entities.

Keywords: public power; signs of public power; power; mechanism of ensuring power; exercise of power.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Slovník ukrajskoi movy: v 11 t.; P. Y. Horetskyi, Red. t. 1: A-V. Kyiv, Ukraina : Nauk. dumka, 1970. (in Ukraine)
- [2] Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia: u 8 t. / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy; Yu. V. Kovbasiuk, Red. (holova) ta in.; t. 1: Teoriia derzhavnoho upravlinnia; V. M. Kniaziev, I. V. Rozputenko, Red. (spivholova) ta in. Kyiv, Ukraina : NADU, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Entsyklopediia_derzhavnoho_upravlinnia_Tom_1.pdf?PHPSESSID=kp2nsiv2hj6fjca9ma902kd1c0 Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [3] Yurydychna entsyklopediia : v 6 t., t. 1. A-H; Yu. S. Shemshuchenko, Red. ta in. Kyiv, Ukraina : Ukr. entsyklopediia imeni M. P. Bazhana, 1998. (in Ukraine)
- [4] I. Kuiun, «Do pytannia pro publichnist i suverennist derzhavnoi vlady», Pravo Ukrainy, № 11, s. 52–56, 2009. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/28726> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [5] Politychna entsyklopediia; Yu. Levenets, Yu. Shapoval, Red. ta in. Kyiv, Ukraina : Parlamentske vyd-vo, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levenets_Yurii/Politychna_entsyklopediia.pdf Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [6] O. M. Sytko, Latynska mova dlia yurystiv. Odesa, Ukraina : ODUVS, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7f7e8f95-37c1-490b-be48-afbbdf87e0c3/content> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [7] Ye. V. Mishchuk ta O. V. Lisevych, «Okremi aspekty doslidzhennia vyznachennia sutnosti poniat "publichna vlada" ta "publichne

- upravlinnia"», Investytsii: praktyka ta dosvid, № 3, s. 117–120, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2018/26.pdf Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [8] M. Tepliuk, «Publichna vlada v Ukraini: vyznachennia poniattia i konstytutsiino-pravova pryroda», Pravo Ukrainy, № 5, s. 6–22, 2009. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravoukr_2009_5/ Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [9] S. Kovalchuk, «Problema vyznachennia poniattia publichnoi vlady v teorii derzhavy i prava», Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika», vyp. 884, № 1, s. 47–51, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-884-16-2017/problema-vyznachennya-ponyattya-publichnoyi-vlady-v> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [10] T. M. Stukan, «Publichna vlada: kharakterystyka, oznaky ta formy proiavu», Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, № 4(31), s. 37–41, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/4/7.pdf> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [11] O. M. Chaltseva, «Publichna vlada», Politychne zhyttia, № 4, s. 52–57, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/3095> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [12] I. M. Minaieva, «Skladovi poniattia "publichna vlada"», Derzhavne budivnytstvo, № 1, 2008. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_69 Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
11 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-232-245](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-232-245)

УДК 614.2:614.88:005.2

Мельниченко Олександр Анатолійович,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри громадського здоров'я
та управління охороною здоров'я
Харківського національного медичного університету.
Харків, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-5021-9025>
oa.melnychenko@knmu.edu.ua

Семененко Світлана Вікторівна,
магістр публічного управління та адміністрування,
аспірант кафедри публічного управління і проєктного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-3684-1701>
semenenko30032009@gmail.com

СКЛАДОВІ ЯКОСТІ ПЕРВИННОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ ЯК ОБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Держава надає право декларантам (пацієнтам) безоплатно отримати первинну медичну допомогу (далі – ПМД). При цьому важливим не стільки сам факт надання ПМД, скільки прийнятна її якість. Існуючі методики оцінювання якості первинної медичної допомоги населенню передбачають використання офіційних статистичних даних, результатів соціологічних досліджень та/чи напрацювання наукової спільноти. При цьому на рівні 303 ПМД застосовуються чек-листи (орієнтація на якість конкретної ПМД), а на рівні території – узагальнюючі показники, що відображають наявний стан і тенденції змін досліджуваних параметрів. Оцінка якості ПМД почасти здійснюється у ланцюгу «пацієнт – лікар – адміністрація 303 ПМД», а тому передбачає оцінювання соціального та медичного ефекту від надання ПМД на рівні окремого її надавача. Проте фактично якість ПМД залежить від значно більшого «кола гравців», які відрізняються рівнем, формою, способом і засобами впливу. Урахування результатів власних досліджень і напрацювань провідних науковців за даною проблематикою дозволили вдосконалити перелік складових якості ПМД населенню: 1) суспільні процеси як об'єкт публічного управління; 2) структура забезпечення надання ПМД населенню як об'єкт публічного управління; 3) процес

надання ПМД який є поєднанням публічного управління та адміністративного менеджменту; 4) поведінка (дії/бездіяльність) безпосередньо отримувачів і надавачів ПМД яка є поєднанням елементів адміністративного менеджменту та самоменеджменту; 5) результати надання ПМД (медичні, соціальні та економічні ефекти) є відображенням результативності публічного управління, адміністративного менеджменту і самоменеджменту у цій царині. Подальші наукові розвідки мають бути присвячені розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення публічного управління наданням ПМД населенню.

Ключові слова: публічне управління; адміністративний менеджмент; первинна медична допомога; якість; складові.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Практично кожна людина час від часу потерпає від погіршення стану власного здоров'я, що спричинено стресом, травмою, простудою, зараженням інфекцією, загостренням спадкових і/чи набутих захворювань... І якщо абстрагуватися від самолікування, яке, частіше за все, передбачає «ймовірні негативні наслідки неконтрольованого прийому ліків» [3, с. 44], цілком природним є звернення таких осіб до лікарів (сімейних лікарів, терапевтів, педіатрів), з якими укладено декларацію. Останнє дає право декларантам (пацієнтам) безоплатно отримати первинну медичну допомогу (далі – ПМД) – «сукупність заходів, що здійснюють ліцензовані юридичні та фізичні особи, які уклали угоду з Національною службою здоров'я України (далі – НСЗУ) й, відповідно до чинного пакету послуг Програми медичних гарантій, здійснюють профілактику, діагностування, лікування та реабілітацію захворювань у пацієнтів та/або їх спрямування до загальних, кластерних чи надкластерних закладів охорони здоров'я (далі – ЗОЗ) задля забезпечення відновлення фізичного, психічного та соціального здоров'я нації» [4, с. 143]. При цьому важливим не стільки сам факт надання ПМД, скільки прийнятна її якість – «суб'єктивне й неупереджене судження стейкхолдерів про міру належності процесу та результатів надання такої допомоги» [4, с. 143]. Тим самим, зазвичай, усе зводиться до оцінки якості ПМД у ланцюгу «пацієнт – лікар – адміністрація ЗОЗ ПМД», а тому передбачає оцінювання (як приклад, з використанням чек-листів) соціального та медичного ефекту від надання ПМД на рівні окремого її надавача. Відтак, представники адміністративного менеджменту (на рівні закладу ПМД), почасти, констатують наявні проблеми (що, беззаперечно, важливо для розробки заходів по їх усуненню та/чи

мінімізації негативних ефектів), але, радше за все, недостатньо «заглиблюються» у з'ясування причин їх виникнення. І це не дивно, оскільки для 303 ПМД чимало таких проблем є «зовнішніми» за походженням (зокрема, йдеться про недоліки медичної реформи), а тому вимагають комплексного вивчення специфіки публічного управління розвитком вітчизняної сфери охорони здоров'я (у т.ч. щодо покращання якості ПМД). Означене, зрештою, й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Проблематика забезпечення доступу населення до якісної ПМД як результату публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я стала предметом низки дисертаційних досліджень вітчизняних науковців, а саме: Я. Августиневич – «здійснено наукове обґрунтування механізму обслуговування населення громад з різних адміністративних районів і методів застосування управлінських рішень щодо вдосконаленої моделі організації роботи ЦПМД для обслуговування населення різних ОТГ, в які входять АЗПСМ і ФАП; вивчено її ефективність» [1]; О. Корнілова – «досліджено теоретичні та практичні проблеми правового регулювання ПМД як виду соціального забезпечення, а також сформульовано пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері та практики його застосування» [2]; О. Яремчук – «обґрунтовано заходи з удосконалення механізмів державного управління ПМД на основі застосування програмно-цільового підходу у сфері охорони здоров'я» [9]. Означена проблематика стала предметом публікацій у фахових наукових виданнях, як-от: К. Hanson та ін. – артикульовано на недостатньому фінансуванні ПМД, що обумовлює наявні диспропорції у доступі до ПМД (передусім, населення країн з низьким і середнім доходом) та необхідності орієнтації на людину (при цьому права й потреби найбідніших і найуразливіших верств населення мають стати першочерговими) [13]; J. Das та ін. – наочно продемонстровано істотну різницю у якості, доступності та вартості ПМД залежно від території; доведено, що штати з кращими показниками забезпечують вищу якість за нижчих витрат на відвідування [15]; R. Baker та ін. – доводять, що вища безперервність ПМД знижує показники смертності населення [10]; Ja. Seaton та ін. – узагальнено досвід міжпрофесійного співробітництва у сфері ПМД через «призму сприйняття» медпрацівників суміжних країн [16]; L. Beheshti та ін. – доведено, що телемедицина може бути використана для різних цілей ПМД шляхом розгортання повного спектру каналів зв'язку, доступних для населення; завдяки цьому пацієнти (у т.ч. на віддалених територіях) оперативно отримують кваліфіковану ПМД [11]; X. Li та ін. – відзначено, що

Китай значно збільшив фінансування та запровадив сприятливу політику для зміцнення своєї системи ПМД з основними обов'язками щодо запобігання і лікування хронічних захворювань (гіпертонія), та нових інфекційних захворювань (зокрема, COVID-19) [12]; В. Ткаченко – додає оптимізму, оскільки «незважаючи на окупацію та бойові дії, вдалося зберегти надання ПМД на достатньому рівні» [7], що, попри збереження низки проблем, стало можливим завдяки системі управління якістю ПМД, яка спрямована на контроль та моніторинг трьох основних доменів – якість структури, якість процесу і якість результату» [8]; N. Joudyian та ін. – запропоновано активніше використовувати державно-приватне партнерство (далі – ДПП) у ПМД, що може полегшити доступ до них, особливо у віддалених районах; тому Уряди мають розглянути довгострокові плани та сталу політику для започаткування ДПП у ПМД і не повинні ігнорувати місцеві потреби та контекст [14]; В. Парій та ін. – порівняно міру задоволеності пацієнтів отриманою ПМД в умовах медичної реформи [5]. Віддаючи належне напрацюванням вищезгаданих науковців, слід, все ж, продовжити дослідження за даною проблематикою.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – обґрунтування складових якості ПМД населенню як результату публічного управління.

Для цього необхідно вирішити наступні **завдання**: 1) проаналізувати існуючі методики оцінювання якості ПМД населенню; 2) конкретизувати її складові як об'єкти публічного управління.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Загальновідомо, що якість (у т.ч. і ПМД) є феноменом, для оцінювання якого можна використовувати чинні правові норми, результати соціологічних опитувань (передусім, отримувачів і надавачів ПМД), а також напрацювання науковців і практиків, які досліджують різні (медичні, публічно-управлінські, економічні, правові тощо) аспекти за даною проблематикою.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Вихідною базою є дисертаційні та фахові публікації провідних науковців, які досліджували особливості публічного управління і адміністративного менеджменту у сфері охорони здоров'я. Застосовано комплексний підхід, а також на емпіричному та теоретичному рівнях використано наступні методи: *абстрактно-логічний* – для теоретичних

узагальнень і формування висновків; *порівняльного аналізу* – для дослідження напрацювань провідних науковців за цією проблематикою.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Передусім слід провести огляд наявних методик оцінювання (а відтак, складових) якості ПМД населенню. Так, зокрема, Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ) затвердило Примірний перелік індикаторів якості надання ПМД, проте чимало з них лише дотичні до власне якості ПМД, оскільки відображають таке: «структура задекларованого населення, кількість пацієнтів з певною патологією, їхнє охоплення програмою «Доступні ліки»» [6] – демографічну ситуацію на певній території та, ймовірно, пріоритети сімейного лікаря щодо укладання декларацій з певним контингентом населення; «співвідношення медичних працівників і лікарів ПМД, забезпеченість ними населення» [6] – кадрове забезпечення як передумову (але не гарантію!) якості надання ПМД, оскільки не враховує професійний рівень, умотивованість, забезпеченість... таких осіб; «відсоток направлень до лікаря-спеціаліста» [6] – як його небажання / неспроможність встановити діагноз і призначити лікування та перекласти відповідальність на інших, так і чітке дотримання «меж своїх компетенцій» і наявність належної комунікації з кваліфікованими лікарями, спроможними надати пацієнтам якісну спеціалізовану та/чи високоспеціалізовану медичну допомогу.

В. Парій та ін. для оцінювання якості ПМД населенню використовують «опитувальник (EUROPEP), який складається з 23 питань з можливою оцінкою їх за п'ятибальною шкалою Likert та охоплює такі аспекти: взаємовідносини між лікарем і пацієнтом; оцінка безпосереднього надання ПМД; інформування та підтримка пацієнта лікарем; організаційні аспекти надання ПМД; доступність ПМД» [5]. Таким чином оцінюється суб'єктивна думка пацієнтів щодо процесу надання ПМД населенню.

В. Ткаченко наголосив, що «ЗОЗ може самостійно встановлювати індикатори якості своєї роботи, навіть додатково, за необхідності, до розроблених в державі» [8]. При цьому він артикулює на тих факторах, які обумовлюють якість ПМД населення: з одного боку, ускладнюють забезпечення належного її рівня (низька капітаційна ставка за ПМД; недостатній розмір допомоги від місцевих органів на розвиток ПМД; неузгодженість співпраці з підготовки медичних кадрів між МОН і МОЗ, невідповідність у багатьох аспектах системи післядипломної підготовки медичних кадрів міжнародним стандартам; відміна форм попередньо існуючої звітності щодо показників здоров'я населення – форми № 10–12); а з іншого – сприяють покращанню ситуації (розширеного реєстру

доступних ліків за програмою реімбурсації; запроваджено електронний документообіг). Пропонований результати SWOT-аналізу забезпечення системи управління якістю ПМД населення, а також сформульовані перспективні напрями розвитку цієї системи [8] створюють певну рамку для подальшого покращання ситуації у цій царині.

Урахування результатів власних досліджень і напрацювань провідних науковців за даною проблематикою дозволили вдосконалити перелік складових якості ПМД населенню:

1 Суспільні процеси як об'єкт публічного управління:

- забезпечення політичної стабільності;
- сприяння сталим темпам соціально-економічного розвитку;
- належне реагування на надзвичайні ситуації воєнного, економічного, соціального, епідеміологічного та іншого характеру...

2 Структура забезпечення надання ПМД населенню як об'єкт публічного управління:

- формування у межах кожного госпітального округу спроможної мережі ЗОЗ, серед яких чільне місце належить надавачам ПМД;
- упорядкування загальних умов співпраці між ЗОЗ ПМД і надавачами спеціалізованої та високоспеціалізованої медичної допомоги;
- узгодження з органами місцевого самоврядування можливості: розвитку транспортної інфраструктури біля ЗОЗ; виділення земельних ділянок для будівництва ЗОЗ (у т.ч. у нових «спальних районах»); реконструкції приміщень, придатних розміщення ЗОЗ; використання приміщень ліквідованих ЗОЗ;
- формування «правил гри» для усіх суб'єктів, причетних до ПМД (щодо розвитку сфери охорони здоров'я загалом, здійснення господарської діяльності, ведення медичні протоколи тощо);
- розробка й впровадження вітчизняних і легалізація іноземних протоколів лікування, медичного обладнання та інструментів, ліків тощо;
- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації лікарів і решти персоналу ЗОЗ;
- ліцензування права здійснення медичної практики, що передбачає допуск до надання ПМД лише тих (підприємства комунальної та приватної форми власності сфери охорони здоров'я, а також фізичні особи-підприємці), хто належною мірою відповідає ліцензійним умовам;
- державна акредитація ЗОЗ, що має належне кадрове та матеріально-технічне забезпечення;
- унормування порядку застосування методів профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарських засобів у межах ПМД;

- організація укладання декларацій між пацієнтами та надавачами ПМД; надання можливості й унормування процедури зміни сімейного лікаря;
- встановлення (перегляд) умов для контрахтування з НСЗУ у межах Програми медичних гарантій щодо надання ПМД і контроль їх дотримання;
- встановлення (перегляд) капітаційної ставки за ПМД;
- забезпечення доступності і стабільності роботи eHealth в режимі 24/7;
- розширення програми «Доступні ліки» для пацієнтів...

3 Процес надання ПМД який є поєднанням публічного управління та адміністративного менеджменту:

- унормування процедури проведення внутрішнього контролю якості ПМД (у т.ч. з використанням чек-листів);
- забезпечення закладів ПМД необхідними кваліфікованими кадрами і матеріально-технічними ресурсами (у т.ч. сучасним медичним обладнанням);
- розроблення, вдосконалення та впровадження клінічних маршрутів пацієнтів з урахуванням ресурсного потенціалу ЗОЗ і кластерного їх розподілу у межах госпітального округу, а також викликів, пов'язаних з оптимізацією мережі ЗОЗ, пандемією, військовим станом тощо;
- запровадження протоколів надання ПМД населенню з дотриманням міжнародних принципів доказової медицини й галузевих стандартів, і які є доречними для визначеного медичного випадку;
- впровадження мультидисциплінарного підходу до лікування пацієнтів (особливо у коморбідних станах) і розвиток клієнтоорієнтованості;
- формування поглядів на споживчі властивості ПМД в уявленнях її надавачів і споживачів;
- забезпечення економічної, соціальної та медичної безпеки пацієнтів, а також лікарів і медперсоналу ЗОЗ ПМД;
- організація супроводження декларантів під час їх лікування та реабілітації, а також у період між зверненнями до сімейного лікаря;
- сприяння підвищенню міри дисциплінованості пацієнтів при виконанні призначень лікаря ПМД;
- забезпечення нульової толерантності до самолікування;
- спонукання населення до дотримання принципів здорового способу життя, а у разі погіршення власного здоров'я – своєчасного звернення до сімейних лікарів;
- запровадження в ЗОЗ сервісу для пацієнтів за стандартами розвинених країн світу;
- організація в ЗОЗ контакт-центру для надання пацієнтам усієї необхідної інформації (у т.ч. засобами зв'язку) та поліпшення навігації за

допомогою розміщення додаткових показчиків й інформаційних стендів (у т.ч. шрифтом Брайля); розвиток сурдологічної служби ЗОЗ;

- спонукання до оновлення сайтів ЗОЗ, підвищення їхньої функціональності та наповненості нагальною і актуальною інформацією;
- прозоре поєднання моральних і матеріальних стимулів для персоналу ЗОЗ; створення гарного мікроклімату в колективах;
- спонукання та стимулювання до підвищення кваліфікації (не лише лікарів і медперсоналу ЗОЗ, а й менеджерів усіх рівнів) за рахунок участі у стажуваннях, а також отримання знань і навичок у формальній та неформальній освіті...

4 Поведінка (дії/бездіяльність) безпосередньо отримувачів і надавачів ПМД яка є поєднанням елементів самоменеджменту та адміністративного менеджменту:

- вмотивованість застосовувати професійні та особисті характеристики задля надання якісної ПМД;
- постійне підвищення власного професійного рівня;
- розширення комунікації (співпраці) з іншими лікарями, які надають первинну, спеціалізовану та високоспеціалізовану медичну допомогу;
- своєчасне звернення за медичною допомогою та належне виконання приписів лікарів;
- ведення здорового способу життя...

5 Результати надання ПМД (медичні, соціальні та економічні ефекти) є відображенням результативності публічного управління, адміністративного менеджменту та самоменеджменту у цій царині:

- аргументоване судження пацієнтів про зміну стану власного здоров'я;
- час на відновлення здоров'я (звісно, з урахуванням нозології хвороб) та повернення до звичного способу життя;
- неупереджене (хоча і певною мірою суб'єктивне) судження пацієнтів щодо: професійних та особистих характеристик надавачів ПМД; вартості медичних послуг, що не входять до Програми медичних гарантій щодо надання ПМД; якості сервісу (зручність, час, комфортність, безпечність...) в ЗОЗ ПМД;
- коректності направлення до іншого ЗОЗ для отримання спеціалізованої та/чи високоспеціалізованої медичної допомоги...

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Існуючі методики оцінювання якості ПМД населенню передбачають використання офіційних статистичних даних, результатів соціологічних досліджень та/чи напрацювання наукової спільноти. При цьому на рівні

303 ПМД застосовуються чек-листи (орієнтація на якість конкретної ПМД), а на рівні території – узагальнюючі показники, що відображають наявний стан і тенденції змін досліджуваних параметрів. Оцінка якості ПМД почасти здійснюється у ланцюгу «пацієнт – лікар – адміністрація 303 ПМД», а тому передбачає оцінювання соціального та медичного ефекту від надання ПМД на рівні окремого її надавача. Проте фактично якість ПМД залежить від значно більшого «кола гравців», які відрізняються рівнем, формою, способом і засобами впливу, а провідна роль серед них належить уповноваженим органам публічного управління, оскільки саме від їх безпосередньо впливу залежать суспільні процеси та структура забезпечення надання ПМД населенню, а також вони опосередковано впливають на процес надання ПМД. При цьому не варто ігнорувати значущість самоменеджменту та адміністративного менеджменту у забезпеченні якості ПМД. Удосконалений перелік складових якості ПМД населенню має доповнити методологію публічного управління у сфері охорони здоров'я.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Подальші наукові розвідки мають бути присвячені розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення публічного управління наданням ПМД населенню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Я. І. Августинович, «Медико-соціальне обґрунтування вдосконаленої моделі центру первинної медичної (медико-санітарної) допомоги», дис. PhD. Київ, 2023.
- [2] О. В. Корнілова, «Медична допомога як вид соціального забезпечення», дис. PhD. Одеса, 2021.
- [3] О. А. Мельниченко, Л. В. Безугла, «Неконтрольований прийом лікарських засобів як загроза здоров'ю населення», на *наук.-практ. конф. Надбання сучасної епідеміології та біостатистики як запорука покращання громадського здоров'я в Україні*: Харків: Вид-во ХНМУ, 2019, с. 43–45.
- [4] О. А. Мельниченко, С. В. Семененко, «Полеміка щодо сутності поняття "якість первинної медичної допомоги населенню"», на *наук.-практ. конф. з міжнар. уч. Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні*. Дніпро: Вид-во НТУ «Дніпровська політехніка», 2023, с. 142–143.

- [5] В. Д. Парій, О. В. Короткий, В. Г. Гур'янов, «Порівняння задоволеності пацієнтів отриманою первинною медичною допомогою в умовах реформування галузі: крос-секційне дослідження (на прикладі центру первинної медичної допомоги міста Києва)», *Медичні перспективи*, т. 25, № 4, с. 207–213, 2020. <https://doi.org/10.26641/2307-0404.2020.4.221778> Дата звернення: Берез. 02, 2024.
- [6] Міністерство охорони здоров'я України. (2023, Квіт. 17). *Наказ № 716 «Про затвердження примірного переліку індикаторів якості надання первинної медичної допомоги»*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://moz.gov.ua/uploads/9/45693-dn_716_17042023.pdf
- [7] В. І. Ткаченко, «Аналіз стану первинної медичної допомоги у Київській області за 2022 рік: вплив війни та окупації», *Сімейна медицина. Європейські практики*, № 4, с. 21–26, 2023. <https://doi.org/10.30841/2786-720X.4.2023.297021> Дата звернення: Берез. 02, 2024.
- [8] В. І. Ткаченко, «Оцінка сучасної системи управління якістю первинної медичної допомоги в умовах реорганізації системи охорони здоров'я України», *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 9, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2022_9_4; <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2022.9.2> Дата звернення: Берез. 02, 2024.
- [9] О. В. Яремчук, «Удосконалення державного управління первинною медико-санітарною допомогою в Україні», дис. канд. наук. Запоріжжя, 2020.
- [10] R. Baker, G. K. Freeman, Je. L. Haggerty et al., «Primary medical care continuity and patient mortality: a systematic review», *British Journal of General Practice*, vol. 70, is. 698, 2020. <https://doi.org/10.3399/bjgp20X712289> Application date: March 05, 2024.
- [11] L. Beheshti, L. R. Kalankesh, L. Doshmangir, M. Farahbakhsh, «Telehealth in Primary Health Care: A Scoping Review of the Literature», *Perspectives Health Information Management*, Winter, vol. 19, is. 1, 2022.
- [12] J. Das, B. Daniels, M. Ashok et al., «Two Indias: The structure of primary health care markets in rural Indian villages with implications for policy», *Social Science & Medicine*, vol. 301, May, 2022. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114889> Application date: March 05, 2024.

- [13] K. Hanson, N. Brikci, D. Erlangga et al., «The Lancet Global Health Commission on financing primary health care: putting people at the centre», *The lancet global health*, vol. 10, is. 5, p. 715–772, 2022. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(22\)00005-5](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(22)00005-5) Application date: March 05, 2024.
- [14] N. Joudyian, L. Doshmangir, M. Mahdavi et al., «Public-private partnerships in primary health care: a scoping review», *BMC Health Services Research*, vol. 21, № 4, 2021. <https://doi.org/10.1186/s12913-020-05979-9> Application date: March 05, 2024.
- [15] X. Li, H. M. Krumholz, W. Yip et al., «Quality of primary health care in China: challenges and recommendations», *The Lancet*, vol. 395, p. 1802–1812, 2020. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30122-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30122-7) Application date: March 05, 2024.
- [16] Ja. Seaton, A. Jones, C. Johnston, K. Francis, «Allied health professionals' perceptions of interprofessional collaboration in primary health care: an integrative review», *Journal of Interprofessional Care*, vol. 35, is. 2, p. 217–228, 2021. <https://doi.org/10.1080/13561820.2020.1732311> Application date: March 05, 2024.

CONSTITUENTS OF PRIMARY HEALTHCARE QUALITY AS OBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Oleksandr Melnychenko,

Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor,
Full Professor of Public Health and Healthcare Management Department,
Kharkiv National Medical University.
Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5021-9025>
oa.melnychenko@knmu.edu.ua

Svitlana Siemienienko,

Magister of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific
Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-3684-1701>
semenenko30032009@gmail.com

Abstract. The state grants the right to declarants (patients) to receive primary healthcare (hereinafter referred to as PH) free of charge. What matters here is not so much the provision of PH as such but rather its acceptable quality. Existing methods of assessing the quality of PH involve

the use of official statistical data, the results of sociological research and/or the work of the scientific community. At the level of PH facilities, checklists are used (focusing on the quality of a particular instance of PH), whereas, at the territorial level, generalised indicators reflecting the current state and trends in the studied parameters are utilised. Assessment of PH quality is partly carried out in the chain "patient – doctor – PH facility", and therefore involves assessment of the social and medical effect of PH at the level of an individual provider. Importantly, however, the quality of PH depends on a much larger "circle of players" that differ in the level, form, method, and means of influence. Taking into account the results of our own research and the work of leading scientists on this issue, we have improved the list of constituents of the quality of PH: 1) social processes as an object of public administration; 2) the structure of ensuring the provision of PH to the population as an object of public administration; 3) the process of providing PH, which is a combination of public administration and administrative management; 4) behaviour (actions/inactions) of the recipients and providers of PH, which is a combination of elements of administrative management and self-management; 5) the results of PH provision (health, social and economic effects) reflect the effectiveness of public administration, administrative management, and self-management in this area. Further research should be devoted to the development of theoretical provisions and practical recommendations aimed at improving public administration of PH provision to the population.

Keywords: public administration; administrative management; primary healthcare; quality; constituents.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Іа. І. Авхустынович, «Медыко-соціальне обґрунтування вдосконаленої моделі тентру первинної медичної (медико-санітарної) допомоги», dys. PhD. Kyiv, 2023. (in Ukraine)
- [2] О. В. Корнілова, «Медична допомога як вид соціального забезпечення», dys. PhD. Odesa, 2021. (in Ukraine)
- [3] О. А. Мельніченко, Л. В. Безухла, «Неконтрольовані прийоми лікарських засобів як загроза здоров'ю населення», на наук.-практ. конф. Надбання сучасної епідеміології та біостатистики як заповідка покращення громадського здоров'я в Україні: Харків: Вyd-vo KhNMU, 2019, s. 43–45. (in Ukraine)

- [4] O. A. Melnychenko, S. V. Siemienienko, «Polemika shchodo сутности poniattia "iakist pervynnoi medychnoi dopomohy naselenniu"», na nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uch. Zabezpechennia stiikosti, revitalizatsii ta rozvytku terytorii i hromad v Ukraini. Dnipro: Vyd-vo NTU «Dniprovska politekhnikha», 2023, s 142–143. (in Ukraine)
- [5] V. D. Parii, O. V. Korotkyi, V. H. Hurianov, «Porivniannia zadovolenosti patsiientiv otrymanoio pervynnoio medychnoio dopomohoio v umovakh reformuvannia haluzi: kros-sektsiine doslidzhennia (na prykladi tsentru pervynnoi medychnoi dopomohy mista Kyieva)», Medychni perspektyvy, t. 25, № 4, s. 207–213, 2020. <https://doi.org/10.26641/2307-0404.2020.4.221778> Data zvernennia: Berez. 02, 2024. (in Ukraine)
- [6] Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. (2023, Kvit. 17). Nakaz № 716 «Pro zatverdzhennia prymirnoho pereliku indykatoriv yakosti nadannia pervynnoi medychnoi dopomohy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://moz.gov.ua/uploads/9/45693-dn_716_17042023.pdf (in Ukraine)
- [7] V. I. Tkachenko, «Analiz stanu pervynnoi medychnoi dopomohy u Kyivskii oblasti za 2022 rik: vplyv viiny ta okupatsii», Simeina medytsyna. Yevropeiski praktyky, № 4, s. 21–26, 2023. <https://doi.org/10.30841/2786-720X.4.2023.297021> Data zvernennia: Berez. 02, 2024. (in Ukraine)
- [8] V. I. Tkachenko, «Otsinka suchasnoi systemy upravlinnia yakistiu pervynnoi medychnoi dopomohy v umovakh reorhanizatsii systemy okhorony zdorovia Ukrainy», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, № 9, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2022_9_4; <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2022.9.2> Data zvernennia: Berez. 02, 2024. (in Ukraine)
- [9] O. V. Yaremchuk, «Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia pervynnoio medyko-sanitarnioio dopomohoio v Ukraini», dys. kand. nauk. Zaporizhzhia, 2020. (in Ukraine)
- [10] R. Baker, G. K. Freeman, Je. L. Haggerty et al., «Primary medical care continuity and patient mortality: a systematic review», British Journal of General Practice, vol. 70, is. 698, 2020. <https://doi.org/10.3399/bjgp20X712289> Application date: March 02, 2024. (in English)

- [11] L. Beheshti, L. R. Kalankesh, L. Doshmangir, M. Farahbakhsh, «Telehealth in Primary Health Care: A Scoping Review of the Literature», Perspectives Health Information Management, Winter, vol. 19, is. 1, 2022. (in English)
- [12] J. Das, B. Daniels, M. Ashok et al., «Two Indias: The structure of primary health care markets in rural Indian villages with implications for policy», Social Science & Medicine, vol. 301, May, 2022. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114889> Application date: March 02, 2024. (in English)
- [13] K. Hanson, N. Brikci, D. Erlangga et al., «The Lancet Global Health Commission on financing primary health care: putting people at the centre», The lancet global health, [vol. 10, is. 5](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(22)00005-5), p. 715–772, 2022. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(22\)00005-5](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(22)00005-5) Application date: March 02, 2024. (in English)
- [14] N. Joudyian, L. Doshmangir, M. Mahdavi et al., «Public-private partnerships in primary health care: a scoping review», BMC Health Services Research, vol. 21, № 4, 2021. <https://doi.org/10.1186/s12913-020-05979-9> Application date: March 02, 2024. (in English)
- [15] X. Li, H. M. Krumholz, W. Yip et al., «Quality of primary health care in China: challenges and recommendations», The Lancet, vol. 395, p. 1802–1812, 2020. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30122-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30122-7) Application date: March 02, 2024. (in English)
- [16] Ja. Seaton, A. Jones, C. Johnston, K. Francis, «Allied health professionals' perceptions of interprofessional collaboration in primary health care: an integrative review», Journal of Interprofessional Care, vol. 35, is. 2, p. 217–228, 2021. <https://doi.org/10.1080/13561820.2020.1732311> Application date: March 02, 2024. (in English)

Стаття надійшла до редакції
22 березня 2024 року

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-246-258](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-246-258)

УДК 336.1: 004.02

Морозов Денис Юрійович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна

 <https://orcid.org/0009-0004-4585-2634>

morozov.dns@gmail.com

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ

Анотація. У контексті стратегічних напрямів національної економічної політики, зокрема Національної стратегії доходів до 2030 року, впровадження цифрових технологій у систему публічного управління фінансами стає перспективним шляхом оптимізації бюджетних процесів та підвищення ефективності використання ресурсів. Зокрема, акцентується увага на необхідності цифровізації місцевих бюджетів та фінансів як ключового елемента реформування системи публічного управління. Головною метою даного дослідження є аналіз впливу цифрових технологій на систему місцевих фінансів та бюджетування, пошук можливостей та викликів їх впровадження, а також формулювання рекомендацій для забезпечення успішної реалізації цього процесу. Об'єктом дослідження є система місцевих бюджетів та фінансів в контексті їх цифрової трансформації. Предметом дослідження є вплив цифрових технологій на процеси формування, використання та моніторингу місцевих фінансів. Дослідження базується на аналізі стратегічних документів, законодавства та наукової літератури щодо цифрової трансформації у сфері фінансів та управління. Також використовуються методи аналізу даних, експертні оцінки та порівняльний аналіз міжнародного досвіду у цій галузі. Автором було проведено огляд існуючого стану та тенденцій розвитку цифровізації місцевих бюджетів та фінансів. На основі аналізу визначено ключові проблеми та можливості впровадження цифрових технологій у цю сферу. Запропоновано конкретні рекомендації щодо подальшого розвитку та практичного впровадження цифрових ініціатив у місцевому управлінні фінансами. Результати дослідження підтверджують потенціал цифрової трансформації у системі місцевих бюджетів та фінансів для підвищення ефективності управління ресурсами та покращання якості послуг громадянам. Пропонуються

конкретні заходи щодо стимулювання цифрових інновацій у цій галузі та забезпечення необхідного інституційного та організаційного сприяння для їх успішного впровадження.

Ключові слова: цифрові технології; фінансове управління; цифровізація бюджетів; національні стратегії доходів; ефективність управління; інформаційні системи; державні фінанси; трансформація громад; сучасні технології управління.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. У контексті стрімкого розвитку цифрових технологій та постійних змін у публічному секторі, питання ефективного управління фінансами стає все більш актуальним. Особливої уваги привертає напрям цифровізації місцевих бюджетів та фінансів у рамках Національної стратегії доходів до 2030 року. Стратегія визначає ключові напрям та цілі розвитку країни, серед яких цифрова трансформація займає одне з провідних місць. Однак, незважаючи на потенціал цифрових інновацій, існує ряд проблем і викликів, що потребують уваги та вирішення.

Сучасні тенденції вказують на те, що державні установи та місцеві органи влади усе частіше звертаються до впровадження цифрових технологій у сферу фінансів з метою оптимізації бюджетних процесів та підвищення ефективності управління ресурсами. Однак, на шляху до цифрової трансформації стоять різноманітні перешкоди, такі як нестабільність законодавчого середовища, недостатня кваліфікація персоналу, обмежені бюджетні ресурси, а також проблеми з інтеграцією нових технологій у вже існуючі системи.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ефективне використання цифрових технологій у сфері публічного управління фінансами може сприяти покращенню фінансової дисципліни, забезпеченню прозорості та відкритості в управлінні фінансами, а також підвищенню рівня довіри громадян до державних інституцій. Статистичні дані підтверджують необхідність цифрової трансформації у сфері публічного фінансового управління. За даними останніх досліджень, лише 30 % органів місцевого самоврядування мають належно розвинені інформаційні системи для управління фінансами, що свідчить про значний потенціал для впровадження новітніх технологій у цю сферу. Крім того, аналіз показує, що країни, які активно використовують цифрові технології у сфері публічного управління, досягають більш високого рівня ефективності та прозорості у фінансовому секторі.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Актуальність теми дослідження вказує на значний інтерес до цього питання у наукових та практичних колах. Багато досліджень зосереджуються на ролі та потенціалі цифрових інновацій у публічному управлінні фінансами, а також на методах їх впровадження та впливі на ефективність управління. Зокрема, дослідженням у цій галузі займалися такі науковці: (Ч.-Х. Лі (C.-H. Lee), Д. Ван (D. Wang), С. Лю (S. Lyu), Р. Еванс (R. Evans) та Л. Лі (L. Li) 2023, с. 133–154) [6], (Ф. Брунетті (F. Brunetti, Д. Метт (D. Matt), А. Бонфанті (A. Bonfanti), Де Лонгі (De Longhi), Г. Педріні (G. Pedrini) та А. Орзес (G. Orzes) (2020, с. 697–724) [3], Г. Герсес (K. Gurses), Б. Якіс-Дуглас (B. Yakis-Douglas) та П. Озджан (P. Ozcan) (2022, с. 133–166) [4], П. Джиндал (P. Jindal), Л. Чаван (L. Chavan) (2023, с. 243–262) [5], М. Аль-Окайлі (M. Al-Okaily), Х. Алкуда (H. Alqudah), А. Аль-Куда (A. Al-Qudah), Н. Аль-Каді (N. Al-Qadi), Х. Ельрехайл (H. Elrehail) та А. Аль-Окайлі (A. Al-Okaily) (2023, с. 4876–4896) [1], Н. Альшарарі (N. Alsharari) та Ф. Ікем (F. Ikem) (2023, с. 53–57) [2], Д. Лапоша [9], Л. Івашова, Н. Шевченко [7], Г. Разумей, М. Разумей [11], С. Криниця [8].

Аналіз існуючих досліджень свідчить про великий потенціал цифрових технологій у сфері публічного управління фінансами, але й на необхідність комплексного підходу та урахування різноманітних аспектів при їх впровадженні та розвитку. Важливість та актуальність теми дослідження ґрунтуються на нормативно-правових актах, серед яких Національна стратегія доходів до 2030 року, яка містить засади цифрової трансформації місцевих бюджетів та публічних фінансів.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – дослідити вплив цифрових технологій на систему публічного управління фінансами, зокрема у контексті реалізації Національної стратегії доходів до 2030 року та напряму цифровізації місцевих бюджетів та фінансів.

Завдання дослідження полягає у:

- проведені аналізу поточного стану цифровізації місцевих бюджетів та фінансів у контексті національних стратегій доходів до 2030 року;
- виявлені ключових тенденцій та трендів у процесі використання цифрових технологій у публічному управлінні фінансами;
- аналізі можливостей та перешкод цифровізації місцевих бюджетів та фінансів із використанням сучасних технологій;
- розробленні рекомендацій для ефективного впровадження цифрових ініціатив у публічному управлінні фінансами на місцевому рівні.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Аналіз поточного стану цифровізації місцевих бюджетів та фінансів у контексті національних стратегій доходів до 2030 року є важливим етапом для розуміння сучасних тенденцій у публічному управлінні фінансами. Згідно з національними стратегіями, цифрові технології вважаються ключовим інструментом для досягнення стратегічних цілей у сфері фінансового управління. Проте, стан цифровізації місцевих бюджетів та фінансів значною мірою варіюється у різних країнах, і велика кількість факторів впливає на цей процес [10].

Можна виділити наступні заходи та теоретичні основи дослідження:

- дослідити існуючі законодавчі та регуляторні рамки, які регулюють цифровізацію фінансових процесів на місцевому рівні. Деякі країни можуть мати прогресивне законодавство, що сприяє впровадженню цифрових ініціатив, в той час, як в інших країнах можуть існувати обмеження або недоліки у цій сфері;
- проаналізувати наявність інфраструктури та технічних засобів, які підтримують цифровізацію місцевих бюджетів. Це включає в себе наявність електронних платіжних систем, онлайн-платформ для збору та опрацювання фінансових даних, а також доступ до Інтернету та інформаційних ресурсів на місцях;
- оцінити рівень компетентності та готовності кадрів місцевих органів до впровадження цифрових ініціатив. Недостатня кваліфікація або нестача технічних знань серед працівників може ускладнити процес цифровізації;
- врахувати фінансові можливості органів місцевого самоврядування для інвестування у цифрові технології. Бюджетні обмеження можуть ускладнювати впровадження дорогих цифрових проєктів, тому важливо знаходити ефективні та економічно обґрунтовані рішення;
- оцінити рівень доступності цифрових сервісів для громадян. Важливо, щоб цифрові ініціативи були доступні та користувалися підтримкою усіх верств населення, а не лише обмеженого кола користувачів [6];
- оцінити рівень кібербезпеки та захисту даних у місцевих фінансових системах. Зростання використання цифрових технологій має супроводжуватися відповідними заходами забезпечення кібербезпеки та захисту конфіденційності даних [3];
- звернути увагу на взаємодію між органами місцевого самоврядування та приватним сектором у сфері цифрової трансформації. Партнерство з приватними компаніями та розвиток екосистем цифрових інновацій може значно полегшити й прискорити процес цифровізації.

Ураховуючи наведені фактори, можна зробити висновок про загальний стан цифровізації місцевих бюджетів та фінансів і визначити ключові напрями подальшого розвитку цієї сфери.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі дослідження використано наступні методи та дослідницькі інструменти: аналіз, синтез, метод логічного узагальнення та порівняння. Було досліджено сучасний стан проблеми, нормативно-правову базу та ключові засади цифровізації публічних фінансів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

При застосуванні цифрових технологій у публічному управлінні фінансами спостерігаються кілька ключових тенденцій та напрямів, які відображають сучасний розвиток цього сектору.

Однією з головних тенденцій є перехід до електронних систем та автоматизація фінансових процесів в державних установах. Це охоплює автоматизацію бюджетного планування, обліку та звітності, електронні платіжні системи тощо. Зростаюча кількість доступних даних створює можливості для використання аналітики та Big Data у публічному фінансовому управлінні. Завдяки аналізу великих обсягів даних, уряди можуть здійснювати більш точне прогнозування, ухвалювати обґрунтовані рішення та ефективно реагувати на зміни в економіці.

Впровадження цифрових платформ та онлайн-сервісів спрощує взаємодію між державними установами, громадянами та бізнесом у сфері фінансового управління. Це може додавати платформи для електронного збору податків, онлайн-бюджетування, системи відкритих даних тощо [4].

З огляду на збільшення обсягів цифрової інформації, зростає значення забезпечення кібербезпеки у публічному фінансовому управлінні. Уряди звертають особливу увагу на захист фінансових даних та інфраструктури від кібератак та інших кіберзагроз [5].

Штучний інтелект і роботизація стають усе більш важливими у фінансовому управлінні для автоматизації процесів, ухвалення рішень на основі аналізу даних та покращення ефективності роботи. Блокчейн-технології знаходять застосування у публічному управлінні фінансами для підвищення прозорості, безпеки та ефективності фінансових транзакцій та обліку [1].

Перелічені тенденції відображають стрімкий розвиток цифровізації у сфері публічного фінансового управління та показують потенціал цифрових технологій для підвищення ефективності та прозорості управління фінансами.

Цифровізація місцевих бюджетів та фінансів відкриває широкі можливості для оптимізації та покращення управління фінансовими ресурсами на місцевому рівні. Однією з головних можливостей є підвищення ефективності управління завдяки використанню сучасних технологій. Автоматизація та цифровий аналіз фінансових даних, дозволить місцевим органам ухвалювати швидкі та обґрунтовані рішення щодо розподілу бюджетних коштів. Більш того, цифрові інструменти сприяють підвищенню прозорості та відкритості управління фінансами, що підвищує довіру громадськості до діяльності місцевих органів [2].

Проте на шляху до цифрової трансформації можуть виникнути складнощі. Однією з найбільш важливих є недостатня розвиненість інфраструктури у деяких регіонах. Відсутність швидкого Інтернету та нестабільна робота електронних систем можуть ускладнити впровадження цифрових ініціатив. Крім того, бюджетні обмеження можуть стати серйозною перешкодою для реалізації проєктів з цифровізації. Впровадження сучасних технологій часто вимагає значних інвестицій у закупівлю обладнання, розроблення програмного забезпечення та навчання персоналу. Окрім цього, питання кібербезпеки стає усе більш актуальним у контексті цифровізації. Збільшення обсягу цифрових даних та їх опрацювання в електронних системах може збільшити ризики кібератак та порушення безпеки даних. Тому, забезпечення високого рівня кіберзахисту є надзвичайно важливим завданням для місцевих органів управління.

Необхідно врахувати перешкоду в недостатній кваліфікації персоналу. Для успішної цифровізації місцевих бюджетів та фінансів необхідні спеціалісти з високим рівнем кваліфікації у сфері інформаційних технологій, а також фахівці з фінансової галузі, які розуміють специфіку функціонування місцевих бюджетів. Брак в таких кадрах може ускладнити процес цифровізації та призвести до невдалого впровадження технологій [9].

Нами розроблено рекомендації для ефективного впровадження цифрових ініціатив у публічному управлінні фінансами на місцевому рівні, що є критично важливими для досягнення стратегічних цілей країни до 2030 року (див. рис.).

Виконання розроблених рекомендацій для ефективного впровадження цифрових ініціатив у публічному управлінні фінансами на місцевому рівні має важливе значення для досягнення стратегічних цілей країни до 2030 року. Насамперед, впровадження рекомендацій допомагає забезпечити цільову спрямованість управлінських дій, що сприяє уникненню розбіжностей в стратегічному плануванні та реалізації проєктів. Це дозволяє максимально ефективно використовувати ресурси

та забезпечує гармонійну роботу усіх структурних підрозділів місцевого управління.

Стратегічне планування	<ul style="list-style-type: none">• Розробка стратегічного плану цифрової трансформації.• Визначення конкретних кроків та завдань для досягнення стратегічних цілей.
Залучення зацікавлених сторін	<ul style="list-style-type: none">• Активна участь громадськості, бізнесу та інших стейкхолдерів у процесі впровадження.• Співпраця з громадськими організаціями та приватним сектором.
Інвестиції в інфраструктуру	<ul style="list-style-type: none">• Розвиток інформаційної інфраструктури.• Забезпечення доступу до швидкого Інтернету та цифрових платформ.
Навчання та розвиток персоналу	<ul style="list-style-type: none">• Проведення програм навчання та підвищення кваліфікації персоналу.• Залучення експертів з фінансової та інформаційно-технологічної галузей.
Забезпечення кібербезпеки	<ul style="list-style-type: none">• Розробка та впровадження ефективних заходів з кіберзахисту.• Моніторинг та оновлення заходів забезпечення безпеки даних.
Партнерство з приватним сектором	<ul style="list-style-type: none">• Розвиток партнерств з приватним сектором для спільного впровадження цифрових проєктів.
Підтримка інновацій	<ul style="list-style-type: none">• Створення сприятливих умов для інновацій та стартапів у галузі публічного управління фінансами.
Моніторинг та оцінка	<ul style="list-style-type: none">• Постійний моніторинг та оцінка результатів впровадження цифрових ініціатив.• Коригування стратегій відповідно до отриманих результатів.

Рис. Рекомендації для ефективного впровадження цифрових ініціатив у публічному управлінні фінансами на місцевому рівні (розробка автора)

Рекомендації сприяють оптимізації бізнес-процесів та впровадженню передових технологій, що відповідають сучасним вимогам та викликам. Дозволяє підвищити ефективність роботи органів місцевого самоврядування, зменшити бюрократичність та сприятиме швидкому ухваленню та впровадженню рішень відповідно до потреб громадян та стратегічних завдань країни. Крім того, виконання розроблених рекомендацій сприятиме розвитку інноваційного середовища та підтримці стартапів у галузі цифрових технологій. Це стимулюватиме розвиток нових рішень та продуктів, що відповідають потребам місцевих громад та

сприяє зростанню конкурентоспроможності країни у глобальному ринковому середовищі [12].

Представлені аспекти важливі для забезпечення сталого розвитку та досягнення стратегічних цілей країни до 2030 року. Забезпечення впровадження рекомендацій є ключовим етапом у реалізації цифрової трансформації сфери публічного управління фінансами на місцевому рівні, що допоможе підвищити якість життя громадян, забезпечити стабільність та сталість розвитку країни.

Перспективи розвитку та впровадження цифрових технологій у систему публічного управління фінансами є необхідними, особливо з урахуванням національних стратегій та сучасних тенденцій. Перш за все, цифрові технології можуть допомогти оптимізувати роботу в державних установах, забезпечуючи швидку та ефективну обробку фінансової інформації. Автоматизація процесів, впровадження електронних систем обліку та звітності можуть сприяти покращенню прозорості та управлінської ефективності [7].

Цифрові технології можуть забезпечити широкий доступ до фінансових послуг та інформації для громадян. Інтерактивні платформи, мобільні додатки та онлайн-сервіси можуть допомогти спростити процедури оподаткування, отримання допомоги та доступ до фінансових ресурсів, що сприятиме підвищенню фінансової грамотності та зменшенню бар'єрів у доступі до фінансових послуг [11].

Безумовно важливо врахувати потенціал розумних технологій, таких як штучний інтелект та аналітика даних, у вдосконаленні прийняття рішень у фінансовому управлінні. Вони можуть допомогти виявляти тенденції, прогнозувати ризики та розробляти ефективні стратегії управління ресурсами. Впровадження цифрових технологій у систему публічного управління фінансами є важливим елементом підтримки економічного зростання та розвитку. Сучасні тренди, такі як цифрова трансформація, вимагають адаптації та інновацій в галузі управління фінансами, а впровадження цифрових технологій може стати ключовим фактором у досягненні успіху в цьому процесі [8].

Отже, перспективи розвитку та впровадження цифрових технологій у систему публічного управління фінансами мають значний потенціал для покращення ефективності, прозорості та доступності фінансових послуг для громадян, а також для підтримки стратегічних цілей країни до 2030 року. Використання технологій може стати важливим інструментом для стимулювання економічного розвитку та підвищення життєвого рівня населення.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Важливо підкреслити роль цифрових інновацій у вдосконаленні функціонування системи публічного управління фінансами. Впровадження цифрових технологій має великий потенціал для підвищення ефективності, прозорості та доступності фінансових послуг для громадян. Також важливо враховувати потенціал розвитку цифрових ініціатив у контексті національних стратегій до 2030 року. Впровадження цифрових технологій має бути гармонізовано зі стратегічними цілями країни, щоб забезпечити спільну спрямованість та сталість економічного розвитку. Зокрема, дослідження підкреслює важливість оптимізації ресурсів та використання передових технологій у сфері публічного управління фінансами. Виконання рекомендацій забезпечить максимальну ефективність використання бюджетних коштів та сприятиме ефективному управлінню публічними фінансами. Важливо звернути увагу на потенціал цифрових технологій у забезпеченні транспарентності та прозорості управління фінансами.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Дослідження можливих напрямів цифровізації процесів в галузі публічних фінансів має великий потенціал. Аджде, впровадження електронних систем обліку та звітності допоможе покращити доступ до інформації та забезпечить громадський контроль над управлінням фінансовими ресурсами. Вище зазначене підкреслює важливість цифрової трансформації у сфері публічного управління фінансами та є стимулом до активного впровадження цифрових ініціатив з метою досягнення стратегічних цілей країни та забезпечення сталого економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] M. Al-Okaily, H. Alqudah, A. A. Al-Qudah, N. S. Al-Qadi, H. Elrehail and A. Al-Okaily, «Does financial awareness increase the acceptance rate for financial inclusion? An empirical examination in the era of digital transformation», *Kybernetes*, vol. 52, No. 11, p. 4876–4896, 2023. <https://doi.org/10.1108/K-08-2021-0710> Application date: April 05, 2024.
- [2] N. M. Alsharari, and F. Ikem, «Digital accounting systems and information technology in the public sector: mutual interaction», *Journal of Systems and Information Technology*, vol. 25, No. 1, p. 53–73, 2023. <https://doi.org/10.1108/JSIT-09-2021-0190> Application date: April 05, 2024.

- [3] F. Brunetti, D. T. Matt, A. Bonfanti, A. De Longhi, G. Pedrini, and G. Orzes, «Digital transformation challenges: strategies emerging from a multi-stakeholder approach», *The TQM Journal*, vol. 32, No. 4, p. 697–724, 2020. <https://doi.org/10.1108/TQM-12-2019-0309> Application date: April 05, 2024.
- [4] K. Gurses, B. Yakis-Douglas, and P. Ozcan, «Digitalization Versus Regulation: How Disruptive Digital Communication Technologies Alter Institutional Contexts Through Public Interest Framing», *Digital Transformation and Institutional Theory*, vol. 83, p. 133–166, 2022. <https://doi.org/10.1108/S0733-558X20220000083006> Application date: April 05, 2024.
- [5] P. Jindal, and L. Chavan, «Multimedia Sustained Benefits for Financial Services», *Digital Transformation, Strategic Resilience, Cyber Security and Risk Management (Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis)*, vol. 111A, p. 243–262, 2023. <https://doi.org/10.1108/S1569-37592023000111A017> Application date: April 05, 2024.
- [6] C.-H. Lee, D. Wang, S. Lyu, R. D. Evans and L. Li, «A digital transformation-enabled framework and strategies for public health risk response and governance: China's experience», *Industrial Management & Data Systems*, vol. 123, No. 1, p. 133–154, 2023. <https://doi.org/10.1108/IMDS-01-2022-0008> Application date: April 05, 2024.
- [7] Л. М. Івашова, Н. І. Шевченко, «Стратегічні напрями розвитку системи управління державними фінансами: цифровізація процесів моніторингу та контролю», *Публічне управління та митне адміністрування*, № 3(38), с. 34–42, 2023. <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2023-3.5> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [8] С. Криниця, «Сучасні тренди розвитку цифрових технологій та їх вплив на публічні фінанси», *Збірник наукових праць Державного податкового університету*, № 2, с. 82–120, 2023. <https://doi.org/10.33244/2617-5940.2.2023.82-120> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [9] Д. Лапоша, «Впровадження цифрових технологій при здійсненні контролю за публічними фінансами в територіальній громаді», *Управління розвитком складних систем*, № 51, с. 58–68, 2022. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2022.51.58-68> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [10] Кабінет Міністрів України. (2023, Груд. 27). *Розпорядження № 1218-р «Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3wMRZx>
- [11] Г. Ю. Разумей, М. М. Разумей, «Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України», *Публічне управління*

та митне адміністрування, № 2(25), с. 139–145, 2020.
<https://doi.org/10.32836/2310-9653-2020-2.25> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.

- [12] Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/70pNbG> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT

Denys Morozov,

Postgraduate student of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0004-4585-2634>
morozov.dns@gmail.com

Abstract. In the context of the strategic directions of the national economic policy, in particular the National Revenue Strategy until 2030, the introduction of digital technologies into the system of public financial management becomes a promising way to optimize budget processes and increase the efficiency of resource use. In particular, attention is focused on the need for digitization of local budgets and finances as a key element of public administration reform. The main goal of this study is to analyze the impact of digital technologies on the system of local finance and budgeting, to identify opportunities and challenges of their implementation, as well as to formulate recommendations to ensure the successful implementation of this process. The object of the study is the system of local budgets and finances in the context of their digital transformation. The subject of the study is the influence of digital technologies on the processes of formation, use and monitoring of local finances. The study is based on the analysis of strategic documents, legislation and scientific literature on digital transformation in the field of finance and management. Data analysis methods, expert assessments and comparative analysis of international experience in this field are also used. The author reviewed the existing state and development trends of digitalization of local budgets and finances. On the basis of the analysis, the key problems and opportunities for the introduction of digital technologies in this area have been identified. Specific recommendations are offered for further development and practical implementation of digital initiatives in local financial management. The results of the study confirm the

potential of digital transformation in the system of local budgets and finances to increase the efficiency of resource management and improve the quality of services to citizens. Specific measures are proposed to stimulate digital innovation in this area and provide the necessary institutional and organizational support for their successful implementation.

Keywords: digital technologies; financial management; digitization of budgets; national revenue strategies; management efficiency; information systems; public finances; transformation of communities; modern management technologies.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] M. Al-Okaily, H. Alqudah, A. A. Al-Qudah, N. S. Al-Qadi, H. Elrehail and A. Al-Okaily, «Does financial awareness increase the acceptance rate for financial inclusion? An empirical examination in the era of digital transformation», *Kybernetes*, vol. 52, No. 11, p. 4876–4896, 2023. <https://doi.org/10.1108/K-08-2021-0710> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [2] N. M. Alsharari, and F. Ikem, «Digital accounting systems and information technology in the public sector: mutual interaction», *Journal of Systems and Information Technology*, vol. 25, No. 1, p. 53–73, 2023. <https://doi.org/10.1108/JSIT-09-2021-0190> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [3] F. Brunetti, D. T. Matt, A. Bonfanti, A. De Longhi, G. Pedrini, and G. Orzes, «Digital transformation challenges: strategies emerging from a multi-stakeholder approach», *The TQM Journal*, vol. 32, No. 4, p. 697–724, 2020. <https://doi.org/10.1108/TQM-12-2019-0309> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [4] K. Gurses, B. Yakis-Douglas, and P. Ozcan, «Digitalization Versus Regulation: How Disruptive Digital Communication Technologies Alter Institutional Contexts Through Public Interest Framing», *Digital Transformation and Institutional Theory*, vol. 83, p. 133–166, 2022. <https://doi.org/10.1108/S0733-558X20220000083006> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [5] P. Jindal, and L. Chavan, «Multimedia Sustained Benefits for Financial Services», *Digital Transformation, Strategic Resilience, Cyber Security and Risk Management (Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis)*, vol. 111A, p. 243–262, 2023. <https://doi.org/10.1108/S1569-37592023000111A017> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [6] C.-H. Lee, D. Wang, S. Lyu, R. D. Evans and L. Li, «A digital transformation-enabled framework and strategies for public health risk response and governance: China's experience», *Industrial Management & Data Systems*,

- vol. 123, No. 1, p. 133–154, 2023. <https://doi.org/10.1108/IMDS-01-2022-0008> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [7] L. M. Ivashova, N. I. Shevchenko, «Ctratehichni napriamy rozvytku systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy: tsyfrovizatsiia protsesiv monitorynhu ta kontroliu», Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, № 3(38), s. 34–42, 2023. <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2023-3.5> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [8] S. Krynytsia, «Suchasni trendy rozvytku tsyfrovyykh tekhnolohii ta yikh vplyv na publichni finansy», Zbirnyk naukovyykh prats Derzhavnoho podatkovoho universytetu, № 2, s. 82–120, 2023. <https://doi.org/10.33244/2617-5940.2.2023.82-120> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [9] D. Laposha, «Vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii pry zdiisnenni kontroliu za publichnymy finansamy v terytorialnii hromadi», Upravlinnia rozvytkom skladnykh system, № 51, s. 58–68, 2022. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2022.51.58-68> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [10] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023, Hrud. 27). Rozporiadzhennia № 1218-r «Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii dokhodiv do 2030 roku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3wMRZx> (in Ukraine)
- [11] H. Yu. Razumei, M. M. Razumei, «Didzhytalizatsiia publichnoho upravlinnia yak skladnyk tsyfrovoy transformatsii Ukrainy», Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, № 2(25), s. 139–145, 2020. <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2020-2.25> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [12] Ukraina 2030E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoyu ekonomikoiu. Ukrainyskyi instytut maibutnoho. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/70pNbG> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)

Стаття надійшла до редакції
09 квітня 2024 року

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-259-271](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-259-271)

УДК 339.65.01

Папоян Арутюн Мікаелі,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-8248-8147>
arutun1976@gmail.com

МАРКЕТИНГ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ У ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЇ ЇХ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті проаналізовано поточний стан маркетингу територіальних громад в Україні, визначено основні виклики та надано рекомендації щодо його покращення, виходячи з вітчизняного та міжнародного досвіду. Здійснено порівняльний аналіз застосування маркетингу територіальних громад з оцінкою найбільш вдалих та невдалих інструментів, які допомагають, або ж навпаки заважають розвитку територіального маркетингу, а відповідно і просуванню іміджу та бренду конкретної територіальної одиниці. Опрацьовано і надано конкретні рекомендації та практичні інструменти, які можуть застосовуватися територіальними громадами в умовах сьогодення. Наголошено на ролі військового стану, який докорінно змінює сам підхід до маркетингу територій. Розглянуто поняття «унікальної торгової пропозиції» та можливість її застосування під час побудови стратегії територіального маркетингу. Зазначено на перевагах, які може запропонувати жителям територіальної громади використання унікальної торгової пропозиції. Здійснено аналіз стану маркетингу територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні та виділено ключові виклики. Наведено приклади впровадження маркетингових інструментів, які демонструють як успішні, так і менш вдалі практики. Дійшли до висновку, про важливість комплексного підходу та залучення громади у процесі розробки та впровадження маркетингових стратегій територіальних громад. Отримані результати можуть сприяти розробці рекомендацій для органів місцевого самоуправління, розробників та інших зацікавлених сторін щодо використання маркетингових підходів у стратегіях міського розвитку, що сприятиме покращенню життя мешканців, збільшенню конкурентоспроможності міст та залученню інвестицій до територіальних громад в умовах воєнного та мирного часу. А також по

застосуванню такого інструменту як унікальна торгова пропозиція у побудові маркетингових стратегій територіальних громад.

Ключові слова: територіальна громада; маркетинг; інструмент; інвестиція; туризм; маркетингова стратегія; імідж; унікальна торгова пропозиція.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. У сучасному світі, де міста конкурують за інвестиції, туристів та жителів, маркетинг міст стає ключовим інструментом у формуванні стратегії їх розвитку. Українські територіальні громади, прагнучи до європейських стандартів життя та розвитку, все більше усвідомлюють важливість впровадження ефективних маркетингових стратегій.

Доктрина відновлення України передбачає поступове відновлення територій, зруйнованих, або пошкоджених воєнними діями. В сучасних реаліях Українські міста щоденно перебувають під обстрілами. Однак, процес відновлення та відбудови є постійним та передбачає повернення добробуту та рівня життя в територіальних громадах на рівні не нижчому за довоєнний. Територіальні громади залучені в даний процес щоденно, а тому змушені шукати нові рішення для пошуку інвесторів, заключати меморандуми про співпрацю з «містами-побратимами» по всьому світу, доводити свій статус добросовісності та будувати позитивний імідж та репутацію. Одним з ключових питань є побудова іміджу не тільки для громади, але й у міжнародному середовищі, що дозволяє заохочувати інвестиції не лише для відновлення та відбудови, але для подальшого розвитку території.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Досліджуючи проблематику маркетингу територіальних громад ми дійшли до висновку, що розвиток так званого «регіонального маркетингу» зумовлений вимогами часу та в кожний період розвитку держав має свої особливості. Варто відмітити праці українських вчених, які приділили значну увагу вивченню маркетингу територій. Серед них Т.Дубовик [8], Г.Кравчук [12], М.Корнеєва [11], В.Кравцова [13], Р.Ларіна [14] тощо. Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері маркетингу територій, подальших досліджень потребує вивчення ролі маркетингу, побудови його стратегії та застосування конкретних практичних інструментів в розвитку міст України у контексті воєнного періоду.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є конкретизація маркетингових підходів та визначення найефективніших з них для забезпечення успішного розвитку

територіальних громад, зокрема, як таких, що впливають на привабливість міст для мешканців, бізнесу та туристів.

Перед статтею поставлені наступні дослідницькі **завдання**:

- дослідити конкретні стратегії та інструменти маркетингу територіальних громад та їх вплив на формування стратегій розвитку територіальних громад;
- визначити поняття «унікальної торгової пропозиції» та можливість застосування даного інструменту в побудові стратегії територіального маркетингу;
- проаналізувати поточний стан маркетингу територіальних громад в Україні;
- визначити основні виклики та сформулювати рекомендації щодо покращення маркетингу територіальних громад, виходячи з вітчизняного міжнародного досвіду.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Теоретичні основи маркетингу територіальних громад включають розуміння його як комплексного підходу, що охоплює планування, реалізацію, і контроль за заходами для покращення іміджу та привабливості територіальної громади. Він інтегрує соціальне, економічне, та екологічне планування, щоб забезпечити гармонійний розвиток, враховуючи потреби мешканців та інтереси бізнесу.

Здійснюючи дослідження ми спостерігали над тим, як ще до початку бойових дій в Україні здійснювалось поступове зміщення акцентів у застосуванні територіального маркетингу з центрального на рівень територіальних громад. Підтвердження цієї думки знаходимо в працях Г. Кравчука, який асоціює поняття регіонального маркетингу з політикою регіонів та розглядає його крізь призму регіональної політики. На його думку, вони поєднані спільними складовими, а саме виробничою, фінансовою, суспільною, соціальною тощо [12].

Унікальним інструментом для побудови стратегії маркетингу територіальних громад є «унікальна торгова пропозиція», тобто частина конкретної переваги тієї чи іншої місцевості, яка може бути репрезентована у конкретному товарі чи послугі. Заглиблюючись в історію створення унікальних торгових пропозицій в маркетингу варто згадати автора книги «Унікальність тепер... або ніколи» Йєспера Кунді, який описав перехід від створення рекламного інструменту від товарної цінності до створення брендової унікальної торгової пропозиції та започаткував використання зазначеного інструменту в маркетингових стратегіях [20].

Припустимо, що основа територіального маркетингу полягає в створенні унікальної торговельної пропозиції (далі – УТП), що відображає особливості та переваги міста, і використанні цієї УТП для залучення інвесторів, туристів та нових жителів. УТП міста є ключовим елементом його маркетингової стратегії, що допомагає вирізнити місто на тлі інших і залучити інвесторів, туристів, та нових жителів, а в умовах воєнного стану – повернути тих, хто стали вимушеними переселенцями, або біженцями. УТП має чітко відображати особливості міста, його культурну, історичну, економічну чи природну цінність. Для інвесторів це може означати підкреслення економічних переваг, інвестиційного клімату, або інноваційного потенціалу. Для туристів – акцентування на унікальних атракціях, гастрономічному різноманітті, або фестивалях. Новим жителям УТП може запропонувати якісне житло, розвинуту інфраструктуру та високий рівень життя. УТП має бути підкріплена ефективною комунікаційною стратегією для досягнення своєї цільової аудиторії через різні канали. Отже, приходимо до висновку, що при побудові маркетингової стратегії територіальних громад використання УТП як інструменту відкриває нові можливості.

Аналізуючи стан маркетингу територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні, ми виділяємо кілька ключових викликів. До них відносяться:

- недостатнє фінансування, яке обмежує можливості для реалізації масштабних та ефективних маркетингових кампаній;
- відсутність досвіду та спеціалізованих знань у галузі маркетингу серед керівників місцевих органів самоврядування, яка ускладнює розробку та впровадження стратегічних планів;
- проблеми з комунікацією та взаємодією з громадськістю, що можуть призвести до недовіри та низької відповіді з боку громадян та інвесторів.

На нашу думку, ці виклики вимагають комплексного підходу до розв'язання, включаючи залучення фінансування, підвищення компетенцій у сфері маркетингу, а також вдосконалення комунікаційних стратегій.

Для аналізу стану маркетингу територіальних громад в Україні та наведення прикладів успішних і не дуже вдалих практик, слід розглянути кілька ключових аспектів. Успішні маркетингові стратегії часто засновані на чіткому брендуванні, ефективній комунікації з громадськістю та активному залученні інвестицій. Наприклад, Львів відомий своєю здатністю приваблювати туристів і інвесторів через сильний міський бренд, заснований на культурній спадщині та інноваціях. Так, у лютому 2024 року Львівською міською радою було затверджено стратегічні напрями розвитку міської територіальної громади в умовах воєнного стану. Зокрема розроблено документ, який об'єднує зусилля органів місцевого самоврядування, бізнесу

та громадськості, з метою забезпечення конкурентоспроможності громади у військовий час та після перемоги [21].

У той же час, деякі міста стикаються з провалами через недостатнє фінансування, відсутність стратегічного планування та низьку залученість громади. Відсутність ефективної комунікації та взаємодії з громадськістю може призвести до провалу маркетингових кампаній, які не резонують з потребами та інтересами мешканців та відвідувачів. На нашу думку, ключ до успіху полягає у залученні широкого кола зацікавлених сторін, включаючи місцевий бізнес, міжнародні організації, громадські організації та жителів, до процесу планування та реалізації маркетингових стратегій, а також у використанні інноваційних підходів та технологій для підвищення ефективності цих стратегій. Для аналізу стану маркетингу міст в Україні, пропонуємо використовувати конкретні приклади впровадження маркетингових інструментів, які демонструють як успішні, так і менш вдалі практики.

Зокрема, успішні приклади демонструють міста:

Львів – успішно використовує брендинг та культурні заходи для просування туризму. Фестивалі, такі як «Леополіс Джаз Фест» та «Форум видавців у Львові», залучають відвідувачів з усієї України та закордону. Це сприяє зростанню місцевої економіки.

Одеса – застосовує цифровий маркетинг для промоції міста як туристичного напрямку. Активно використовує соціальні мережі та цифрові платформи для приваблення туристів.

Менш вдалими практиками є:

Херсон (аналіз здійснювався у довоєнний період) – попри потенціал, місто має обмежене використання маркетингових стратегій для просування свого туристичного та інвестиційного потенціалу. Відсутність ефективної бренд-стратегії обмежує його видимість на національному та міжнародному рівнях.

Кам'янець-Подільський – попри те, що місто є історичною перлиною, нестача інвестицій в маркетинг і рекламу обмежує його привабливість для ширшого кола туристів.

Вважаємо, що дані приклади демонструють, що успіх маркетингових стратегій міст значною мірою залежить від креативності, інноваційного підходу до використання сучасних медіа та здатності ефективно комунікувати з цільовими аудиторіями.

На міжнародному рівні, досвід таких міст як *Барселона*, *Сінгапур*, та *Ванкувер* показує значення комплексного підходу до маркетингу, що включає залучення всіх зацікавлених сторін, інтеграцію стратегічного планування, та використання інноваційних підходів. Ці міста використовують різноманітні інструменти маркетингу, від брендингу до

спеціалізованих кампаній, для підвищення своєї привабливості та конкурентоспроможності на світовому рівні.

Для демонстрації конкретних прикладів використання маркетингових інструментів містами за межами України, можна відзначити наступні випадки:

1. Барселона (Іспанія) використовує брендинг міста, орієнтований на архітектуру та культурну спадщину, активно просуваючи місто як туристичний та бізнес-центр Європи.

2. Сінгапур застосовує інноваційні цифрові маркетингові стратегії для просування своєї унікальної ідентичності як «саду міст», використовуючи соціальні медіа та інші онлайн платформи.

3. Ванкувер (Канада), акцентуючи на своєму «зеленому» іміджі, використовує екологічний маркетинг для приваблення інвесторів та туристів, зацікавлених в сталому розвитку та природній красі.

Ці приклади демонструють, як різноманітні маркетингові стратегії та інструменти можуть бути успішно впроваджені для підвищення привабливості та конкурентоспроможності міст на міжнародному рівні.

Проаналізувати невідлі приклади використання маркетингових інструментів містами за межами України без прямого доступу до специфічних джерел досить складно, адже відкрита інформація часто фокусується на успішних кейсах. Однак, загальноприйнятими прикладами невдач у маркетингу міст можуть бути проекти, які не враховували місцеві особливості, потреби громади або не забезпечували достатньої взаємодії з зацікавленими сторонами. Це могло включати надмірну концентрацію на туристичному брендингу на шкоду місцевому розвитку або ігнорування важливості сталого розвитку. Такі випадки наголошують на важливість комплексного підходу та залучення громади у процесі розробки та впровадження маркетингових стратегій. Використання УТП для залучення інвесторів, туристів, та нових жителів є важливою стратегією, що застосовується в багатьох містах Європи та Азії. У Європі, наприклад, міста акцентують увагу на своїй історії, культурному спадку та унікальних місцевих традиціях, тим самим створюючи привабливий імідж для туристів та культурних ентузіастів. В Азії, з іншого боку, багато міст використовують інновації та технології як основу своєї УТП, залучаючи інвесторів та професіоналів у сфері високих технологій. Обидва регіони також активно працюють над покращенням житлових умов та інфраструктури, щоб залучити нових жителів, показуючи переваги життя та роботи у своїх містах.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У ході дослідження проведено систематичний аналіз наукових джерел, що стосуються маркетингу територіальних громад та їх розвитку.

Проведено аналіз успішних прикладів міст, які використовують маркетингові стратегії у своєму розвитку.

Обрана методологія була спрямована на отримання різноманітних даних та врахування різних підходів до вивчення проблеми. Аналіз джерел дозволив нам отримати огляд сучасних підходів та теорій у галузі, емпіричне дослідження надало можливість зібрати первинні дані від фахівців, а кейс-стаді дозволив аналізувати конкретні практичні випадки застосування маркетингу територіальних громад.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну та воєнний стан внесли свої корективи у маркетингові підходи розвитку міст. Проте, навіть у контексті війни в Україні, маркетинг залишається важливим інструментом для формування стратегій розвитку міст, особливо в умовах конфлікту та кризової ситуації. Сьогодні про Україну, й такі міста Київщини як *Буча*, *Ірпінь*, *Гостомель*, *Бородянка*, знають не лише в Україні, а й у багатьох країнах світу.

В умовах війни можуть бути особливо ефективними деякі конкретні маркетингові підходи, які включають:

1. Кризовий маркетинг. Передбачає реагування на поточні події через адаптацію маркетингових стратегій та повідомлення споживачам про заходи безпеки та підтримку місцевого населення.

2. Соціальний маркетинг. Включає залучення громадських організацій, активістів та інших учасників громадського сектору для сприяння соціальній стабільності та підтримки потерпілих.

3. Маркетинг туризму. Використання маркетингових зусиль для відновлення місцевого туристичного сектору та залучення туристів до міст, що не постраждали від конфлікту.

4. Маркетинг інфраструктури. Використовують для привертання інвестицій для відновлення та розвитку міської інфраструктури, в тому числі доріг, комунікацій та житлового будівництва.

5. Маркетинг управління кризою. А саме, розробка та впровадження планів надзвичайних ситуацій, спрямованих на мінімізацію втрат та забезпечення швидкого відновлення міст.

Ці рекомендації та маркетингові підходи спрямовані на підвищення привабливості міст, стимулювання економічного зростання та залучення нових жителів, інвесторів та туристів. Вони можуть допомогти містам в Україні протистояти викликам воєнного конфлікту та сприяти їх успішному розвитку навіть у складних умовах.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

У сучасних умовах розвитку територіальних громад та їх інфраструктури важливо розглядати маркетинг як ключовий інструмент у формуванні стратегій розвитку міст. У цій статті ми дослідили, які конкретні маркетингові підходи є найефективнішими для забезпечення успішного розвитку середовища територіальної громади, зокрема, як вони впливають на привабливість міст для мешканців, бізнесу та туристів.

Для підвищення ефективності маркетингу міст в Україні рекомендується:

1. Розробка інтегрованої стратегії маркетингу, що включає аналіз цільових аудиторій, визначення УТП міста та використання омніканальних підходів для комунікації.

2. Акцент на цифровий маркетинг: ефективне використання соціальних медіа, розробка привабливого та інформативного вебсайту міста, SEO оптимізація та контент-маркетинг.

3. Залучення місцевої громади до створення та просування бренду міста через спеціальні події, фестивалі та інші культурні заходи.

4. Співпраця з бізнесом та інвесторами, створення сприятливого інвестиційного клімату, пропонування податкових пільг та інших стимулів для розвитку бізнесу.

5. Використання інноваційних технологій для покращення управління міськими ресурсами та послугами, що може залучити нові технологічні компанії та фахівців.

6. Створення та просування унікальних туристичних продуктів, що відображають культурну, історичну та природну спадщину міста.

Крім того, в умовах війни в Україні маркетинг є ключовим інструментом для розвитку територіальних громад та залучення інвестицій. Рекомендується розробка комплексної стратегії, акцент на цифровому маркетингу та залучення місцевої громади. Співпраця з бізнесом та використання інноваційних технологій також відіграють важливу роль у розвитку міст. Створення унікальних туристичних продуктів та адаптація маркетингових стратегій до кризових ситуацій є ключовими для привертання туристів та забезпечення економічного зростання міст.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Повномасштабна війна у сучасних умовах не лише оголила проблеми українських міст, а й показала перспективи розвитку маркетингу міста та можливості до розширення його розширення на транскордонний рівень. Наразі наукових досліджень з даної тематики недостатньо, а, отже, даний напрям набуває особливої актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Т. М. Безверхнюк, Н. О. Котова, С. А. Попов, *Управління проектами в публічній сфері*. Одеса, Україна : ОРІДУ НАДУ, 2011.
- [2] Н. В. Боровских, «Сущность и концепция территориального маркетинга», *Молодой ученый*, № 13(117), с. 380–383, 2016. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://moluch.ru/archive/117/32098/> Дата звернення: Січ. 21, 2024.
- [3] M. Burgi, *Local government and metropolitan regions in Federal systems*. Ithaca: McGill-Queen's University Press Montreal & Kingstone, 2009.
- [4] В. Вакуленко, «Міський маркетинг як інструмент стратегічного планування економічного розвитку міста», *Управління сучасним містом*, № 4/6(6), с. 92–95, 2002.
- [5] О. Вендина, «Невидимые сдвиги в развитии городов», *Население и общество*, № 407/408, 2010. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.demoscope.ru/weekly/2010/0407/analit01.php>
Дата звернення: Серп. 21, 2023.
- [6] З. В. Герасимчук, «Особенности маркетингового управления містом», *Збірник наукових праць Луцького державного технічного університету*, вип. 5(18), ч. 1, 2003.
- [7] Н. Ю. Глинський, «Застосування маркетингової концепції в управлінні розвитком міста», *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Логістика, № 594, с. 33–41, 2007.
- [8] T. Dubovyk, I. Buchatska, A. Zerkal, V. Lebedchenko, «Digital Marketing in the Condition of Wartime Posture in Ukraine», *International Journal of Computer Science and Network Security*, vol. 22, № 7, p. 206–212, 2022.
<https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.7.25> Application date: March 05, 2024.
- [9] Звіт про сприйняття України у світі. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://brandukraine.org.ua/uk/analytics/zvit-pro-spriynyattya-ukrayini-u-sviti-2022/> Дата звернення: Серп. 21, 2023.
- [10] Верховна Рада України. (1999, Груд. 24). *Постанова № 1359-XIV «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>
- [11] M. Korneyev, I. Berezhniuk, V. Dzhyndzhoian, T. Kubakh, K. Horb, «Business marketing activities in Ukraine during wartime», *Innovative Marketing*, vol. 18(3), pp. 48–58, 2022.
[https://doi.org/10.21511/im.18\(3\).2022.05](https://doi.org/10.21511/im.18(3).2022.05) Application date: March 05, 2024.

- [12] Г. В. Кравчук, *Регіональний маркетинг у системі управління економічними процесами*. Київ, Україна, 2006.
- [13] В. С. Кравцов, І. А. Колодійчук, П. М. Грицишин, Ю. І. Стадницький, *Карпатський регіон: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку*. Львів, Україна, 2003.
- [14] Р. Р. Ларіна, «Регіональний митний маркетинг: організаційно-економічні аспекти», автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук. Донецьк, 1999.
- [15] О. Лук'янченко, «Основні напрями й переваги стратегії розвитку європейського міста (на прикладі м. Донецька)», *Схід*, № 1(108), с. 5–7, 2011. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/svoit> Дата звернення: Серп. 21, 2023.
- [16] *Муніципальний менеджмент*; Ю. Шарова, Ред. Дніпропетровськ, Україна : ДРІДУ НАДУ, 2009.
- [17] *Управління сучасним містом* / О. В. Берданова, О. В. Бойко-Бойчук, В. М. Вакуленко та ін.; В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого, Ред. Київ, Україна : НАДУ, 2008.
- [18] М. А. Саєнсус, О. Е. Полянська, О. В. Берназ, «Плив маркетингових стратегій на формування бренду: від ідеї до реалізації», на *V Міжнар. наук.-практ. конф. Сучасний менеджмент економічних систем в координатах парадигми сталого розвитку*. Одеса, 2023, с. 41–44. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/svohx> Дата звернення: Серп. 21, 2023.
- [19] М. А. Окландер, «Макромаркетинг: маркетинг в секторі загального державного управління», *Маркетинг в Україні*, № 6, с. 31–37, 2003.
- [20] Йеспер Кунде. Унікальність тепер... або ніколи. 2005.
- [21] У Львові визначили сім стратегічних напрямів розвитку міста в умовах воєнного стану [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/svohg> Дата звернення: Серп. 21, 2023.

MARKETING OF TERRITORIAL COMMUNITIES AS A KEY TOOL IN THE FORMATION OF THEIR DEVELOPMENT STRATEGY

Harutyun Papoyan,

Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-8248-8147>
arutun1976@gmail.com

Abstract. This article analyzes the current state of marketing of territorial communities in Ukraine, identifies the main challenges and provides recommendations for its improvement, based on domestic and international experience. A comparative analysis of the application of marketing of territorial communities was carried out with an assessment of the most successful and unsuccessful tools that help or, on the contrary, hinder the development of territorial marketing and, accordingly, the promotion of the image of a specific territorial unit. Specific recommendations and practical tools that can be applied by territorial communities in today's conditions have been developed and provided. The role of the military state is emphasized, which fundamentally changes the very approach to the marketing of territories. The concept of "unique sales offer" and the possibility of its application during the construction of a territorial marketing strategy are considered. It is indicated on the advantages that the use of a unique trade offer can offer to the residents of the territorial community. An analysis of the state of marketing of territorial communities in the conditions of martial law in Ukraine was carried out and key challenges were highlighted. Examples of the implementation of marketing tools are presented, which demonstrate both successful and less successful practices. We came to a conclusion about the importance of a comprehensive approach and community involvement in the process of developing and implementing marketing strategies of territorial communities. The obtained results can contribute to the development of recommendations for city self-government bodies, developers and other interested parties regarding the use of marketing approaches in urban development strategies, which will contribute to improving the lives of residents, increasing the competitiveness of cities and attracting investments to territorial communities in wartime and peacetime conditions. And also on the application of such a tool as a unique commercial offer in the construction of marketing strategies of territorial communities.

Keywords: territorial community; marketing; tool; investment; tourism; marketing strategy; image; unique sales offer.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] T. M. Bezverkhniuk, N. O. Kotova, S. A. Popov, *Upravlinnia proektamy v publichnii sferi*. Odesa, Ukraina : ORIDU NADU, 2011. (in Ukraine)
- [2] N. V. Borovskih, «Sushchnost' i koncepciya territorial'nogo marketinga», *Molodoj uchenyj*, № 13(117), s.380–383, 2016. [Elektronnyj resurs].

Dostupno: <https://moluch.ru/archive/117/32098/> Data zvernennia: Sich. 21, 2024. (in Russian)

- [3] M. Burgi, Local government and metropolitan regions in Federal systems. Ithaca: McGill-Queen's University Press Montreal & Kingston, 2009. (in English)
- [4] V. Vakulenko, «Miskyi marketynh yak instrument stratehichnoho planuvannia ekonomichnoho rozvytku mista», Upravlinnia suchasnym mistom, № 4/6(6), s. 92–95, 2002. (in Ukraine)
- [5] O. Vendina, «Nevidimye sdvigi v razvitii gorodov», Naselenie i obshchestvo, № 407/408, 2010. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://www.demoscope.ru/weekly/2010/0407/analit01.php> Data zvernennia: Serp. 21, 2023. (in Russian)
- [6] Z. V. Herasymchuk, «Osoblyvosti marketynhovoho upravlinnia mistom», Zbirnyk naukovykh prats Lutskoho derzhavnogo tekhnichnoho universytetu, vyp. 5(18), ch. 1, 2003. (in Ukraine)
- [7] N. Yu. Hlynskyi, «Zastosuvannia marketynhovoï kontseptsii v upravlinni rozvytkom mista», Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii Lohistyka, № 594, s. 33–41, 2007. (in Ukraine)
- [8] T. Dubovyk, I. Buchatska, A. Zerkal, V. Lebedchenko, «Digital Marketing in the Condition of Wartime Posture in Ukraine», International Journal of Computer Science and Network Security, vol. 22, № 7, p. 206–212, 2022. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.7.25> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [9] Zvit pro spryiniattia Ukrainy u sviti. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://brandukraine.org.ua/uk/analytics/zvit-pro-spriinyattya-ukrayini-u-sviti-2022/> Data zvernennia: Serp. 21, 2023. (in Ukraine)
- [10] Verkhovna Rada Ukrainy. (1999, Hrud. 24). Postanova № 1359-XIY «Pro Kontseptsiiu staloho rozvytku naselenykh punktiv». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text> (in Ukraine)
- [11] M. Korneyev, I. Berezhniuk, V. Dzhyndzhoian, T. Kubakh, K. Horb, «Business marketing activities in Ukraine during wartime», Innovative Marketing, vol. 18(3), pp. 48–58, 2022. [https://doi.org/10.21511/im.18\(3\).2022.05](https://doi.org/10.21511/im.18(3).2022.05) Application date: March 05, 2024. (in English)
- [12] H. V. ravchuk, Rehionalnyi marketynh u systemi upravlinnia ekonomichnymy protsesamy. Kyiv, Ukraina, 2006. (in Ukraine)

- [13] V. S. Kravtsov, I. A. Kolodiichuk, P. M. Hrytsyshyn, Yu. I. Stadnytskyi, Karpatskyi rehion: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. Lviv, Ukraina, 2003. (in Ukraine)
- [14] R. R. Larina, «Rehionalnyi mytnyi marketynh: orhanizatsiino-ekonomichni aspekty», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. ekon. nauk. Donetsk, 1999. (in Ukraine)
- [15] O. Lukianchenko, «Osnovni napriamy y perevahy stratehii rozvytku yevropeiskoho mista (na prykladi m. Donetska)», Skhid, № 1(108), s. 5–7, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/svoit> Data zvernennia: Serp. 21, 2023. (in Ukraine)
- [16] Munitsypalniy menedzhment; Yu. Sharova, Red. Dnipropetrovsk, Ukraina : DRIDU NADU, 2009. (in Ukraine)
- [17] Upravlinnia suchasnym mistom / O. V. Berdanova, O. V. Boiko-Boichuk, V. M. Vakulenko ta in.; V. M. Vakulenko, M. K. Orlatoho, Red. Kyiv, Ukraina : NADU, 2008. (in Ukraine)
- [18] M. A. Saiensus, O. E. Polianska, O. V. Bernaz, «Plyv marketynhovykh stratehii na formuvannia brendu: vid idei do realizatsii», na V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Suchasnyi menedzhment ekonomichnykh system v koordynatakh paradyhmy staloho rozvytku. Odesa, 2023, s. 41–44. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/svohx> Data zvernennia: Serp. 21, 2023. (in Ukraine)
- [19] M. A. Oklander, «Makromarketynh: marketynh v sektori zahalnoho derzhavnoho upravlinnia», Marketynh v Ukraini, № 6, s. 31–37, 2003. (in Ukraine)
- [20] Yesper Kunde. Unikalnist teper... abo nikoly. 2005. (in Ukraine)
- [21] U Lvovi vyznachyly sim stratehichnykh napriamiv rozvytku mista v umovakh voiennoho stanu [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/svohg> Data zvernennia: Serp. 21, 2023. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
23 березня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-272-290](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-272-290)

УДК 658.310.7

Ріктор Тетяна Леонідівна,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри економіки, підприємництва та менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0001-2917-7593>
tanyarikktor@gmail.com

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВ: ЇЇ ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Анотація. Розкривається можливість підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств будь-якого профілю та масштабу діяльності за рахунок використання людиноцентричної моделі управління всередині підприємств. Остання сприяє самореалізації кожного працівника, пробуджує в ньому творчість, самовідданість, сміливість, пошук шляхів підвищення компетентності. Доводиться ефективність моделі через високий рівень самореалізації робітниками свого потенціалу з урахуванням інтересів як власних, так і суспільства взагалі. Що в свою чергу підтримує цивілізаційний розвиток економіки задля людей і за сприяння людей, реалізуючи ідеологію людиноцентризму (еколюдиноцентризму) на шляху до суспільного прогресу. Акцентується увага саме на інноваційному підході побудови вищезазначеної моделі економіки підприємств. Інноваційність проявляється в тім, що кожна організація може мати конфедерацією власників, які бачать результати своєї діяльності й беруть участь у їх розподілу. Такі власники демонструватимуть свою гідність, пристрасть і професіоналізм, що є характерними ознаками людинократії, яка одночасно сприяє дебіюрократизації економіки підприємств. Доводиться, що меритократія є найважливішим принципом соціальної справедливості й ключовий принцип побудови людиноцентричних організацій. Згідно цього принципу кожна людина оцінюється по заслугі, а в управлінні це виражається у тому, що керівні посади повинні займати найамбітніші люди, незалежно від їхнього соціального чи економічного походження. Проаналізована ефективність економіки підприємств через організацію людського капіталу по вертикалі знизу вгору. Наголошується на первинності людської діяльності для побудови успішної економіки підприємств.

Особливого значення набуває людиноцентрична економіка для розбудови повоєнної України.

Ключові слова: Людиноцентрична модель економіка підприємств; конкурентоспроможність; людський капітал; інноваційний розвиток; людинократія; меритократія; людиноцентризм; еколюдиноцентризм; бюрократизм; системне управління.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Успішна економіка підприємств як проблема розглядається зазвичай з позицій злагодженої взаємодії трьох основних факторів. Мова йде про: фінансові ресурси (включаючи інвестиції); сучасні матеріально-технічні і енергетичні ресурси; людські ресурси у вигляді людського капіталу, який забезпечує взаємодію двох вищевказаних ресурсів. І усе це заради одержання прибутку через виробництво товарів чи надання послуг для споживачів. На жаль, досі існує в світі багато підприємств (компаній), які не є успішними, а їх людський капітал не використовується оптимальним чином. Це негативно відображається на долі працюючих громадян своєї країни, які в такому разі починають шукати своє «щастя» за кордоном. Це особливо важливо для розбудови повоєнної України з її конкретним занепадом економіки підприємств і мільйонами емігрантів і заробітчан ще до початку війни 2022 р. Тоді розвиток країни здійснювався «навмання», без відповідного наукового обґрунтування з виокремленням ідеології людиноцентризму як фундаменту цивілізаційного руху до прогресу.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Проблема ефективної моделі економіки підприємств у науковій та науково-практичній літературі досліджується як українськими так і закордонними науковцями. Серед яких варто виокремити, на думку автора статті, найбільш вагомих вчених, дослідження яких сприяли і сприяють розвитку економік країн, а саме: Г. Гемел та М. Заніні [1], П. Аурелио [2], П. Друкер [3], К. Макконнелл, С. Брю, Ш. Флінн [4], Г. Форд [5], К. Лі [6], К. Исикава [8], Я. Грицак [9], Г. Дмитренко [12], Ш. Ричи, П. Мартин [13]. Проте актуальним залишається поглиблення досліджуваної проблеми, а також впровадження інноваційних підходів і методів до управління економікою підприємств, та з'ясування особливостей їх реалізації, враховуючи розгортання повномасштабної війни в Україні.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному та практичному аналізі використання людиноцентричної моделі управління всередині підприємств,

впровадження якої надає можливість підвищення конкурентоспроможності підприємств будь-якого профілю та масштабу діяльності.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати існуючі сьогодні провідні економічні моделі країн, що всесвітньо визнані як прогресивні та інноваційні. Визначити сутність поняття людиноцентрична модель економіки підприємств. Дослідити та розкрити основні принципи та методи людиноцентричної моделі. Довести інноваційність та прогресивність використання вищезазначеної моделі у повоєнній Україні.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Основною ознакою сучасної цивілізації є гуманістичність соціально-економічних відносин в суспільствах, яка пов'язана з максимальним використанням трудового і людського потенціалу кожної особистості в інтересах самої особистості, так і з одночасним урахуванням суспільних інтересів [1]. Останнє підкреслюється терміном «Новий гуманізм» (за принципом: «і собі і людям» [2]).

Цей термін одержав суттєве розповсюдження після того, як у своїй книзі «Людські якості» [2] співзасновник Римського клубу А. Печчеї наголошував що «при всій тій важливій ролі, яку відграють у житті сучасного суспільства питання його соціальної організації..., при всій могутності створеної людиною техніки, не вони в кінцевому рахунку визначають долю людства... Проблема у підсумку зводиться до людських якостей і шляхів їх удосконалення. А. Печчеї постійно стверджував, що в умовах неперервної і тривалої дії глобальних і регіональних криз «...єдиний шлях до порятунку лежить через те, що я називаю людською революцією – через новий гуманізм, що веде до розвитку вищих людських якостей...».

Первинність людської діяльності в економічних процесах доводило вже багато видатних вчених-класиків і практиків з менеджменту і навіть державних діячів, а також сучасних вчених, які аналізували коріння розвитку економіки, її рушійні сили. Нагадаємо тільки вислів гуру сучасного менеджменту П. Друкера про те, «що економічні результати не є продуктом дії якихось економічних сил. Вони досягаються людиною» [3]. Це абсолютно чітко розуміли вчені-економісти К. Макконеллі і С. Брю із США, коли відмічали в своєму науковому бестселері [4, с. 3]: «Економікс – це дослідження поведінки людей в процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ та послуг в умовах обмежених ресурсів».

Вищезазначену точку зору поділяв і великий практик-інженер, менеджер і стратег-економіст Г. Форд, коли майже в двічі підвищував

платню робітникам, розглядаючи це не як витрати, а як інвестиції в людський капітал [5]. Такої ж думки був видатний державний діяч К. Лі, коли стверджував, що «якість людських ресурсів – єдиний і дуже важливий чинник, який визначає конкурентоспроможність країни... ключем до інновацій і технологій є люди» [6, с. 112–113].

У книзі «Системна модернізація державного управління в Україні і гуманістичний контекст» вітчизняних вчених згадується ще про багато фактів визначення первинності людської діяльності в економічних процесах [7, с. 73–92]. Зокрема про відому японську систему якості, що обумовлюється діями злагодженими взаємодіючими працівниками та участю їх у спеціальних гуртках якості [8]. А також про те, що навіть економічні кризи провокують певні дії людей [6, с. 127].

Одним із найбільш технологічних досліджень в контексті використання на практиці первинності людської діяльності для побудови успішної економіки підприємств (за допомогою соціальних інновацій) є праця Г. Гемел і М. Заніні [1]. Саме побудована ними людиноцентрична модель ефективної економіки підприємств може стати прикладом для використання в Україні, у зв'язку з чим потребує більш ретельного дослідження.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні задля досягнення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження, а саме: використано метод наукової абстракції, метод індукції та дедукції, аналіз економічних явищ.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Проблема успішної економіки підприємств розглядається зазвичай з позицій злагодженої взаємодії трьох основних факторів. Мова йде про: фінансові ресурси (включаючи інвестиції); сучасні матеріально-технічні і енергетичні ресурси; людські ресурси у вигляді людського капіталу, який забезпечує взаємодію двох вищевказаних ресурсів. І все це заради одержання прибутку через виробництво товарів чи надання послуг для споживачів. На жаль, досі існує в світі багато підприємств (компаній), які не є успішними, а їх людський капітал не використовується оптимальним чином. Це негативно відображається на долі працюючих громадян своєї країни, які в такому разі починають шукати своє «щастя» за кордоном.

Це особливо важливо для розбудови повоєнної України з її конкретним занепадом економіки підприємств і мільйонами емігрантів і заробітчан ще до початку війни 2022 р. Тоді розвиток країни здійснювався «навмання», без відповідного наукового обґрунтування з виокремленням

ідеології людиноцентризму як фундаменту цивілізаційного руху до прогресу.

Первинність людської діяльності в економіці підприємств можна довести також шляхом простих міркувань, виходячи із трьохфакторної моделі: 1) фінансові ресурси; 2) матеріально-технічні, економічні ресурси (МТЕР); 3) людський капітал. Дійсно, гроші можна позичити (взяти кредити), МТЕР – купити, а людський капітал? Якщо, навіть за великі гроші «купити» готових компетентних фахівців, треба їх ще організувати і мотивувати так, щоб вони з користю для себе і для організації задіяли два попередніх ресурси з метою отримання прибутку підприємства.

У поняття «організувати» входить знайти кожному його місце за відповідними природними професійно-особистісними та людськими якостями, встановити конкурентні цілі і визначити кінцеві результати, допомогти зменшити зайві витрати часу на виконання бюрократичних завдань та надати працівникам внутрішнього натхнення до продуктивної праці як для себе.

Усе це має величезний ефект, якщо економіка підприємств через організацію людського капіталу «робиться» знизу, шляхом подолання бюрократії на підприємствах.

У цьому аспекті є сенс більш детально розглянути зміст бестселеру «Людинократія. Створення компаній, у яких люди – понад усе» [1]. Саме в цій книзі на численних прикладах компаній різного масштабу і профілю діяльності Г.Гемел і М.Заніні дають вичерпний аналіз наслідків бюрократичного управління і демонструють альтернативну модель, яка спирається на людей. При цьому люди не розглядаються як «ресурси», що слугують тільки цілям організації. При цьому автори пояснюють, як саме бюрократія душить сучасні організації, наводячи влучні приклади, як створювати більш інноваційні організації, в яких розкриватиметься пристрасть і талант кожного працівника.

Отже, на думку президента компанії ІВМ Дж.Вайтгерста «Людинократія» чітко пояснює, чому настав час організаціям відмовитись від бюрократичного устрою і повернути на робочі місця людяність [1, с. 2]. Цю тезу підтверджує генеральний директор компанії Salesforce М.Беньофф, який робить висновок, що «Людинократія» розповідає як замінити ієрархічний ланцюжок на ланцюжок довіри і повної прозорості. Це рецепт революційних інновацій, у яких цінують кожен людину [1, с. 2].

Отже, ключовим моментом переходу від типової для всіх економік підприємств (малих, чи особливо великих) бюрократичної культури управління до людиноцентричної моделі. Остання сприяє самореалізації кожного працівника, пробуджує в ньому творчість, самовідданість,

сміливість, пошук шляхів підвищення компетентності. Саме це підтримує цивілізаційний розвиток економіки задля людей і за сприяння людей, реалізуючи ідеологію людиноцентризму (еколюдиноцентризму) на шляху до прогресу.

На думку авторів «Людинократії», «...потрібна нова парадигма, в якій люди більше не будуть «ресурсами» чи «капіталом». Також треба наново визначити нашу мету. Вона полягає в тому, щоб збільшити внесок кожного працівника в процес... І, звісно, кожній структурі, системі, процесу та практиці треба прищепити людиноцентристські принципи... тож треба розглянути основні принципи людинократії. Вони відкривають нам шлях до побудови постбюрократичних організацій. Разом вони формують геном людинократії» [1, с. 125].

Принципи людинократії як ДНК людиноцентристської організації. У книзі [1] розглядаються сім таких принципів, сутність яких аналізується автором цієї статті.

І. Сила власності. Людиноцентрична модель управління (ЛМУ) економікою підприємств (у першу чергу масштабних) максимізує творчість, компетентність, самовіддачу та сміливість працівників. Взагалі то за останніми дослідженнями Інституту Геллапа (датоване 2018 роком) в усьому світі лише 15 % працівників виконують свої обов'язки з ентузіазмом та самовіддачею. При цьому 67 % роблять це іноді, а ще 18 відсотків абсолютно байдужих. Це має назву: ні собі ні людям [1, с. 36].

У тих фірмах і компаніях, які побудували в себе людиноцентричну модель управління, картина зовсім інша. Вона більш схожа на високий рівень самореалізації робітниками свого потенціалу з урахуванням інтересів суспільства (тобто, і собі і людям). Саме цього і треба досягати в сучасній цивілізації, щоб кожна людина саме таким чином розкрила свій потенціал.

Шляхи розвитку цивілізації у цьому напрямі – підприємництво, в якого знаходиться власність. Основний мотив підприємництва – можливість контролювати свою долю [1, с. 129].

А яким чином це можна реалізувати на підприємстві? Як зробити кожного робітника власником? Відповідь звісна, але потребує додаткових зусиль від керівництва. Треба зробити так, щоб кожний працівник бачив результати свого труда як частину загального і приймав участь в отриманні своєї частини винагороди за ці результати.

Для початку як це можна зробити на підприємстві [1, с. 137].

1. Поділіться частиною своїх повноважень. Дозвольте своїй команді самостійно приймати рішення.

2. Якщо ваша компанія не має системи участі працівників у прибутках, запропонуйте їй створити і переконайтесь, що кожен робітник матиме до неї доступ.

3. Коли це можливо, діліть великі підрозділи на менші. У кожному підрозділі мають працювати менше ніж 50 осіб.

4. Дозвольте кожному підрозділу самостійно вести облік прибутків і витрат. Намагайтесь віддавати якомога менше розпоряджень «згори».

5. Дайте рядовим працівникам свободу самостійно приймати рішення і відповідати за їх наслідки.

6. Позбудьтесь застарілих норм, що обмежували свободу працівників. Дайте підрозділам змогу торгуватись за послуги, які централізовано надає компанія.

7. Коли кожен підрозділ самостійно вестиме облік прибутків і витрат, це збільшить ступінь фінансової відповідальності людей за їхні рішення. Хороші результати заслуговують на хорошу винагороду.

Отже, кожна організація може мати конфедерацією власників, які бачать результати своєї діяльності й приймають участь у їх розподілу. Тоді такі власники демонструватимуть свою гідність, пристрась і професіоналізм, що є характерними ознаками людинократії, яка одночасно сприяє дебюрократизації економіки підприємств.

II. Сила ринків. Зазвичай дуже часто погляди кількох високопосадовців у компанії сприймають як істину в останній інстанції. У бюрократизованих організаціях що серйознішим є рішення, то менше людей мають повноваження його приймати. У той час колективний розум – неоціненна допомога, коли треба спрогнозувати потенційні прибутки від нового продукту, підвищення ціни чи значні реорганізації компанії [1, с. 140].

І це колективний розум ефективно працює в умовах ринка, коли працівники потужно зацікавлені (через зв'язки конкретних результатів з різного роду винагородами, включаючи визнання) в процвітанні своєї організації.

При цьому виникають питання, наприклад, як змусити внутрішні операційні підрозділи працювати в умовах конкуренції? Чи як організувати ринок ідей в компанії, залучивши до цього абсолютну більшість працівників? Але усі ці питання вже вирішені в окремих компаніях. Що стосується інших компаній, справа за творчими, активними і масштабно мислячими керівниками людиноцентричної спрямованості. А поки що автори «Людинократії»... пропонують для початку:

1. Спонукайте керівників визнати, що в нашому непевному світі вони не можуть приймати всі рішення централізовано.

2. Думка працівників допоможе оцінити потенціал нових стратегічних ініціатив. Подивіться, як вони оцінять проекти-конкуренти чи ймовірність того, що новий план виявиться успішним.

3. Зважайте на фактори, що вносять дисбаланс у розподіл ресурсів і спонукайте людей, які приймають рішення, цього не допускати.

4. Переконайтесь, що у людей з новими ідеями є доступ до ресурсів і залучайте працівників до прийняття рішень щодо фінансування.

5. Коли це можливо, регулюйте внутрішній потік товарів та послуг спеціальними угодами. Уникайте указів згори.

6. Розділіть адміністративні служби на менші підрозділи та змусьте їх змагатись із зовнішніми гравцями.

7. Поступово розширюйте межі юрисдикції працівників. Нехай вони визначають цінність компанії, вирішують, чи заслуговують ті чи інші люди на підвищення, позбуваються безглузвих бюрократичних ритуалів, тощо» [1, с. 150].

Хоча ринки не можуть існувати без певних регуляторних структур та іноді поводяться нестабільно, вони як ніхто інший, вміють правильно застосовувати людську мудрість та ініціативність. Вони звільняють людський творчий потенціал від кайданів контролю, а отже, вони необхідні для побудови людинократії.

III. Сила меритократії. Меритократія – це найважливіший принцип соціальної справедливості і ключовий принцип побудови людиноцентричних організацій. Згідно цього принципу кожна людина оцінюється по заслугі. А в управлінні це означає, що керівні посади повинні займати найамбітніші люди, незалежно від їхнього соціального чи економічного походження.

Але в бюрократичній системі реалізувати цей принцип не вдається через відсутність чіткого зворотнього зв'язку за одержаними результатами. І ці результати не визначались спеціально. У бюрократичних системах вершини дуже часто дістаються не самим компетентним, а завдяки навичкам політиканства.

Авторі «Людинократії» пропонують наступну коротку інструкцію побудови справжньої меритократії [1, с. 167]:

1. Для початку попросіть колег оцінити вашу компетентність у кількох категоріях. Потім покажіть свої оцінки людям та спитайте, над чим, на їхню думку, вам треба попрацювати.

2. Оцінювання роботи одне одного мають оцінювати не менше п'яти осіб, а рейтинги мають бути в загальному доступі.

3. Зважайте на оцінки колег, коли прийматимете рішення щодо найму та підвищень.

4. Намагайтесь робити так, щоб зарібок працівників залежав не від посади, а від того, як їхню роботу оцінюють колеги.

5. При прийнятті рішень дайте право голосу тим, хто має відповідну компетенцію в тій чи іншій ситуації. Посада не має бути визначальним фактором.

6. Дайте працівникам право «звільнити» некомпетентних тиранічних керівників.

7. Давайте працівникам можливості заслужити винагороду. Міняйте їхні завдання, пропонуйте нестандартні рішення, проведіть конкурс управління персоналом для рядових співробітників, навчайте їх.

Застосування принципу меритократії створює в організації атмосферу, де працівник прагнутиме показати себе з найкращого боку.

IV. Сила громади. Громада – більше ніж просто робоча група, де працівники звітують одному босу. Це сукупність довірливих стосунків між людьми при єднанні біля загального відчуття мети. Ця сукупність довірливих стосунків базується на відкритому спілкуванні і прозорості інформації, взаємної повазі. Вона надає кожному члену команди почуття безпеки бути собою, право на самовизначення, підзвітності колегам, відчуття родини.

Вивчаючи досвід декількох розвинутих компаній, рекомендують починати з наступного:

1. «Змініть постанову завдання для вашого підрозділу чи, якщо можливо, для всієї організації таким чином, щоб цілі зачіпали емоційний бік кожного працівника і об'єднували людей.

2. Робіть усе можливе, щоб дати працівникам навички та знання, необхідні для їхньої спільної роботи. Допоможіть їм стати менш залежними від керівників.

3. При особистому спілкуванні намагайтесь розповідати про себе щось нове і заохочуйте інших робити теж саме. Ставтесь зі співчуттям до людей, які мають проблеми за межами роботи.

4. Спитайте у працівників, у яких аспектах роботи більший ступінь самостійності допоможе їм краще виконувати їхні завдання, а тоді потроху давайте їм повноваження приймати рішення.

5. Установіть команді цілі та нагороди як спосіб заохочення взаємної підзвітності між колегами.

6. Культивуйте взаємну повагу, даючи людям можливості іноді виконувати роботу одне одного і ламайте ієрархічні стіни, де це можливо.

7. Наймайте небайдужих, дотримуйтесь золотого правила й винагороджуйте акти доброти» [1, с. 183–184].

«При цьому не поспішайте. Пам'ятайте, що сильні громади не будуються за місяць чи рік. Успіху ви досягнете тоді, коли люди у вашій компанії, підрозділи чи вся компанія зможуть сказати, як Дж. Ферріола з «Nucor»: «Ми більше родина, ніж компанія» [1, с. 184].

V. Сила відкритості. У відкритості є великий потенціал процвітання. Це продемонстрували і США як держава, і такі міста, як Нью-Йорк і Лондон та багато компаній. Відкритись у задіяні людського потенціалу – це ще й секрет успіху таких відомих університетів, як Оксфорд, Кембридж, Сорбона, Університет Болонья, що століттями приваблюють учнів. Саме там багато з них визначають свої здібності, а потім реалізують свій потенціал в житті.

Звертає на увагу привабливість відкритих інновацій, коли підприємства організовують відкриті аукціони ідей при умові офіційної реєстрації кожного учасника. Це ж саме стосується відкритих стратегій розвитку компаній, до розробки яких долучають і клієнтів, і підприємців, і працівників.

Вивчивши це питання на прикладі багатьох факторів, автори «Людинократії...» задають питання: «То як скористатися усіма перевагами відкритості? З чого почати? І самі ж дають відповідь. Для початку [1, с. 204–205]:

1. Боріться зі страхом. У більшості організацій за незгоду з босом карають. У результаті маємо герметичне середовище. Незгода має бути безпечною. За кожної нагоди «запитуйте оточуючих»: «Чому я тупцюю на місці?», «Які варіанти ви бачите?», «Щоб ви зробили інакше?».

2. Інвестуйте в розвиток творчих умів... вчить людей мислити інакше, як це зробили Adidas у своїй Innovation Academy.

3. Зробіть процес створення стратегії відкритим... Запрошуйте на робочі зустрічі якомога більше молоді, новачків та людей, які працювали в інших галузях... можна по-різному зацікавити нових людей розробкою стратегії.

4. Заохочуйте спілкування. Сила відкритих стратегій не лише в кількості ідей, а в магії, що відбувається, коли ці ідеї стикаються й їхні автори аргументовано взаємодіють між собою. Створіть для цього онлайн-платформу.

5. Ідеї та дії мають іти в комплекті... Працівники хочуть знати: «Хто оцінюватиме мою ідею? Коли? За якими критеріями? Чи зможу я над нею попрацювати?» Якщо відповіді на ці питання туманні, люди втрачають інтерес.

6. Нехай чужинці почувуються своїми. Хоч би якими були ваші функції, ви можете створити власну мережу пошуку нових можливостей.

Запросить клієнтів, постачальників та експертів поговорити про ваше майбутнє.

7. Припинить в усьому покладатись на директора. Це непросто. Високопосадовці мають перестати вдавати із себе видатних стратегів, а всі інші мають перестати вдавати, ніби вони дійсно такі. Лише тоді можна буде серйозно говорити про відкриту стратегію.

Кожна організація має стати відкритою за замовчуванням. Бар'єр між своїми та чужими повинен зникнути. Треба забути про те, що стратегія може народжуватись тільки «нагорі». Лише тоді організація матиме шанс стати такою ж успішною, як величне місто чи відомий університет.

VI. Сила експериментів. Ми живемо в епоху змін, які обумовлюються глобалізацією, інформаційною революцією, загрозою з боку кліматичної катастрофи, яку потрібно відводити завдяки змінам в поведінці людей та інноваціям, а також багато іншого.

Єдиний спосіб встигнути за майбутнім – це активне експериментаторство. І хоча на його шляху стоїть певне марнотратність часу і грошей, в середньому це завжди. Головний ворог експериментаторства – бюрократизм і культура небажання «навчання через досвід», що включає страх перед ризиками.

Автори «Людинократії...» нагадують, наводячи приклад компанії Amazon, що є організації, які радо прийняли культуру експериментів. До них залучаються багато рядових працівників, які тим самим реалізують свій творчий потенціал і одночасно своєю інноваційною працею додають успіху всієї компанії.

Далі автори дають рекомендації керівникам, які готові перетворити свою організацію на дослідницький центр [1, с. 215–216]:

1. Прагніть до того, щоб збільшити кількість експериментів, які ваша організація проводить на рік, у десять чи навіть у сто разів. Визначте скільки експериментів має виконати кожна команда, відділ чи підрозділ. Один експеримент на рік для кожного працівника – це непоганий початок.

2. Озбройте кожного навичками, необхідними щоб планувати та проводити власні експерименти. Існує безліч програм для планування та створення прототипів, якими можна поділитись із колегами.

3. Заохочуйте людей експериментувати замість писати складні плани. Зробіть це обов'язковою умовою для отримання фінансування. Якщо людина не має бажання нічого створювати, не інвестуйте в неї.

4. Позбудьтесь бар'єрів, через які працівникам складно фінансувати і проводити свої експерименти. Починаючи з власної команди, створіть невеличкий спеціальний фонд. Заохочуйте співробітників щотижня заощаджувати трохи регламентованого часу.

5. Вимагайте від керівників підрозділів звітувати, як вони сприяють експериментаторству на місцях і що роблять для того, щоб рядовим працівникам було простіше пробувати щось нове.

6. Зробіть так, щоб людей не карали за невдачі. Нагадуйте всім, що зазвичай більшість експериментів ні до чого не призводить. Нехай співробітники отримують заохочення за експерименти, незважаючи на їхній результат.

7. Нехай керівники на кожному рівні виступають у ролі наставників при проведенні експериментів. Просіть працівників оцінювати своїх керівників залежно від того, чи створюють ті сприятливу атмосферу для експериментів.

Природа ніколи не відпочиває. Вона не стоїть на місці, не чекає катастроф, не питає дозволу, не планує. Вона просто діє. Те саме має робити ваша організація.

VII. Сила протиріч (суперечностей). Люди як істоти, завжди мислять, чим і відрізняються від тварин. Але ніщо не змушує нас мислити так напружено, як протиріччя. При виборі тих чи інших рішень пошук істини завжди зіштовхуються з протиріччями наявності в будь-якому явищі «білого і чорного» одночасно (згідно закону боротьби єдності протилежностей). Це не просто вибір, а ситуація, коли є дві альтернативи, обидві досить бажані, але взаємовиключні.

Отже, людям постійно треба вирішувати протиріччя, шукаючи кращий варіант в контексті ситуації. Теж саме треба робити і організації, зокрема при рішенні проблеми: свобода та контроль. Людська свобода не буває повною чи то в організації, чи в державі. Але за умов бюрократії, людей тримають кайдани їхніх посад, дріб'язкових правил та постійного нагляду. «В умовах людинократії контроль – це наслідок спільного прагнення досконалості, відповідальності перед колегами й клієнтами та відданості організації, котра гідно до вас ставиться. У першому випадку маємо «залізну клітку», а у другому – здорову робочу атмосферу. Де самостійність та відповідальність не заважають одна одній» [1, с. 236].

Автори «Людинократії...» роблять декілька порад стосовно того, як ефективніше розв'язувати суперечності в людиноцентристських комерційних організаціях [1, с. 237].

1. Чесно говоріть про прихованні упередження, що заважають вашій організації правильно розв'язувати дилеми. Долучайте людей із протилежними поглядами до важливих дискусій.

2. Заохочуйте працівників цікавитись, скільки вашій організації коштує нинішня тактика розв'язання ключових дилем. Якщо у вас немає такої інформації, це не означає, що немає проблеми.

3. Якщо ви керівник, опирайтесь спокусі стандартизувати вирішення суперечностей по всій організації.

4. Ніколи не мисліть категоріально або/або. Намагайтесь досягти одних цілей, не жертвуючи іншими, не менш важливими.

5. Систематично озбройте людей інформацією та навичками, необхідними для вирівняного розв'язання дилем.

6. Дозвольте працівникам самостійно вести свій облік витрат і прибутків, зменшить кількість атестацій і дайте людям можливість самим відповідати за результат.

7. Навіть якщо ви не генеральний директор, опирайтесь системі, що повністю концентрує владу на верхівці.

Коли всі у вашій організації полюблять дилеми, робота стане набагато цікавішою, а компанія – стійкішою.

Людицентрична модель економіки підприємств в повоєнній Україні: з чого починати?

Починати в Україні так, як рекомендують автори «Людинократії...» навряд чи вдасться. Це завдяки особливій ментальності великого прошарку українців з дефіцитом суспільної довіри і моральності. Саме ці якості, що визначив видатний український історик Я. Грицак [9] (а причини їх виникнення пояснені вченим-економістом Г. Дмитренко [10]) стають перепорою на шляху втілення в практику наведених вище 7-ми принципів, згідно яких можна зробити економіку підприємств людиноцентричною.

На думку автора цієї статті, в повоєнній Україні вкрай необхідно розпочати етап «лікування» ментальних дефіцитів. Для цього потрібно зробити два перших суттєвих кроків, які стосуються оригінального зрощування інтересів керівників і працівників. Це може поступово сприяти атмосфері «поріднення» персоналу організацій через налагодження партнерських відносин між керівниками і працівниками.

Перший крок. Визначення індексу якості трудового життя (ЯТЖ) працівників в організації (на підприємстві).

Робиться це через щорічне опитування працівників стосовно оцінювання рівня їх самореалізації в трудовій сфері. Після аналізу результатів опитування, як, повторімось, робиться системно один раз на рік, виявляється динаміка індексів (ЯТЖ) працівників. Ця динаміка цифрових показників наочно відображає, наскільки керівництво турбується станом задоволення потреб працівників і яка реально сприяє підвищенню якості їх трудового життя. Позитивна динаміка буде характеризувати зростання довіри працівників до керівництва як

суттєвого фактору формування людиноцентричної моделі індексу економіки підприємства.

Нижче наводиться приклад такого опитування з визначенням індексу самореалізації конкретного працівника «N» в трудовій сфері (як показник ЯТЖ), що наводиться в літературі [11] і базується на використанні факторно-критеріальної кваліметрії із галузі нечіткої математики.

Таблиця 1

Оціночна модель рівня (індексу) самореалізації працівників в організації на прикладі самооцінювання працівника «N»

№ з/п	Фактори задоволення потреб	Критерії задоволення потреб та їх значення					Оцінка за факторами
		Повністю задоволений (1,0)	Скоріше так, ніж ні (0,75)	Щось середнє, не можу визначитись (0,5)	Скоріше незадоволений ніж так (0,25)	Повністю незадоволений (0,0)	
1	Винагорода за працю				X		0,25
2	Адекватність займаної посади		X				0,75
3	Мікроклімат в колективі	X					1,00
4	Умови праці за факторами гігієни		X				0,75
5	Умови праці за організаційними факторами				X		0,25
6	Мотивація праці				X		0,25
7	Можливості розвитку та кар'єрного росту					X	0,00
Усього							Σ17= 3,25

Приклад оцінки рівня самореалізації працівника «N»
 (індексу його ЯТЖ) $Осам = 3,25:7 = 0,46$
 Джерело: [11, с. 179, табл. 3].

Як бачимо, абсолютно реально поставити опитування працівників на рейки цифровізації, а тому свідомо управляти процесом створення умов до формування людиноцентристської економіки підприємств. І чим вище буде показник ЯТЖ, тим більшою буде самовіддача працівників.

Другий крок, який підсилить перший і стане його продовженням, пов'язаний з поглибленням мотивації працівників і побудови мотиваційного моніторингу. Технологію такого поглиблення розкрито в літературі [12, с. 73–94]. На основі методики Ричи-Мартіна [13].

Зміст цієї технології яку вже апробовано на деяких підприємствах, викладено достатньо детально у навчальному посібнику:

«Цілеорієнтована мотивація персоналу та її моніторинг у контексті Європейських стандартів якості» [Київ: ДКС-Центр, 2015].

Сутність її полягає в наступному. У результаті багаторічних досліджень Ш. Ричи і П. Мартін визначили 12 факторів мотивації, серед яких тільки один має матеріально-економічний характер (потреба мати високу заробітну плату, матеріальні винагороди, набір пільг та надбавок). Усі інші 11 факторів мають соціальний і психологічний характер, що пов'язані в основному з потребами самореалізації в соціальному середовищі.

За допомогою оригінального тесту: «Мотиваційний профіль» який містить 33 твердження, кожне з яких має чотири варіанта відповідей, вдається побудувати гістограму мотиваційного профілю і рівня задоволення потреб за наступними 12 факторами мотивації [12, с. 87]:

- потреба мати високу заробітну плату, матеріальні винагороди, набір пільг та надбавок;
- потреба мати добрі умови праці та комфортне середовище;
- потреба мати чітко структуровану роботу, правила та інструкції;
- потреба спілкування з широким колом людей, мати тісні стосунки з колегами;
- потреба формувати і підтримувати тривалі стабільні стосунки з невеликим колом колег;
- потреба у визнанні і цінуванні оточенням та успіхів індивідуумів;
- потреба ставити для себе складні цілі та досягати їх;
- потреба керувати іншими, прагнення до конкуренції та її впливовості;
- потреба в постійних змінах, бажання весь час бути готовим до дій;
- потреба у креативності, відкритості до нових ідей;
- потреба в самовдосконаленні та розвитку як особистості;
- потреба мати суспільно-корисну роботу.

Саме рівень задоволення цих потреб, виходячи із опитування працівників за 33 твердженнями і відповідях в балах, дає наочну картину мотивації працівників в організації.

Але головні дії, які формують атмосферу довіри до керівництва і створюють підґрунтя для більшої самовіддачі працівників, пов'язані з наступним. Для кожного працівника служба управління персоналом окремо визначають бюлетень стимулів за мотиваційним профілем, який керівництво прагне виконати. Справа в тому, що через рік ситуація з визначенням рівня задоволеності потреб повторюється, формуючи таким чином ланцюжок мотиваційного моніторингу.

Щорічне проведення на підприємствах такого моніторингу є однією із ознак людиноцентризму цих організацій у руслі сучасної цивілізації.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Оскільки факт первинності людини та її діяльності в усіх соціально-економічних процесах на планеті Земля є вже повністю доведеним, тоді і альтернативи розвитку цивілізації на основі ідеології людиноцентризму (вірніше, еколюдиноцентризму) також немає.

Тому, вирішення будь-якої проблеми стосовно підвищення конкурентоспроможності економіки на інноваційній основі необхідно завжди пов'язувати з людським потенціалом і людськими якостями, які обумовлюють поведінку людей.

Саме у зв'язку з цим потрібно так організувати людську поведінку (через відповідну культуру управління), щоб і фінансові, і матеріально-технічні, і енергетичні ресурси використовувалися правильно, а сам трудовий потенціал кожного працівника розкривався повністю. При цьому як в суспільних, так і власних інтересах, що відповідає нормам нового гуманізму в рамках сучасної людиноцентричної цивілізації.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. У цьому сенсі, якщо говорити про перспективи наукових досліджень в цьому напрямі і масштабний підхід до досягнення конкурентоспроможної економіки, починаючи з підприємств, слід звернути велику увагу на розвиток освіти, зокрема кращих людських якостей у її здобувачів [14].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Г. Гемел та М. Заніні, *Людинократія. Створення компаній, у яких людина – понад усе*. Київ, Україна : Лабораторія, 2021.
- [2] А. Печчеї, *Человеческие качества*. Москва, Россия : Прогресс, 1980.
- [3] P. F. Drucker, *Problems of management in the 21st century*. Moscow, Russia : Williams, 2001. [Online]. Available: <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/druker1.pdf> Application date: April 05, 2024.
- [4] K. R. McConnell, S. L. Brew, S. M. Flynn, *Economics: principles, problems and policies; 19th ed*. Moscow, Russia: Scientific Research Center INFRA-M, 2017. [Online]. Available: <https://znanium.ru/read?id=303253> Application date: April 05, 2024.
- [5] G. Ford, *My life, my achievements; 5th ed*. Minsk, Belarus: "Medley", 2004.

- [6] К. Ю Лі, *Роздуми великого лідера про майбутнє Китаю, США та світу*; Г. Елісон, Р. Д. Блеквілл, Е. Вайн, Ред. Київ, Україна : Вид. група КМ-БУКС, 2018.
- [7] *Система модернізації державного управління в Україні: гуманістичний контекст*; Г. А. Дмитренко, Ред. Київ, Україна : ДКС-Центр, 2020.
- [8] K. Ishikawa, Japanese quality management methods; A. V. Glichev, Ed. Moscow, Russia: Economics, 1988.
- [9] Я. Грицак, *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ, Україна : Портал, 2022.
- [10] *Новий людиноцентричний управлінський курс України*; Г. А. Дмитренко, Ред. Київ, Україна : ДКС-Центр, 2022.
- [11] Г. А. Дмитренко, Н. В. Головач, Л. О. Згалат-Лозинська, *Стратегія розвитку людства. Новий гуманізм в освіті*; Г. А. Дмитренко, Ред. Київ, Україна : ДКС-Центр, 2021.
- [12] Г. А. Дмитренко, Т. Л. Ріктор, *Людиноцентризм освіти в контексті підвищення якості трудового потенціалу*. Київ, Україна : Дорадо-Друк, 2012.
- [13] S. Ritchie, P. Martin, Motivation Management: Twelve Factors. Moscow, Russia: UNITY-DANA. 2004. [Online]. Available: <https://hr.ikombat.ru/files/309/sh-richi-p-martin-upravle.pdf> Application date: April 05, 2024.
- [14] Г. А. Дмитренко, Н. В. Головач, Л. О. Згалат-Лозинська, І. А. Семенец-Орлова, *Як зробити освіту в Україні світовим лідером з формування кращих людських якостей*; Г. А. Дмитренко, Ред. Київ, Україна : ДКС-Центр, 2022.

HUMAN-CENTERED MODEL OF ENTERPRISE ECONOMY: ITS INNOVATIVE ASPECTS

Tetyana Rictor,

Candidate of Philosophical Sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of Economy
Entrepreneurship and Management Educational
and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0001-2917-7593>
tanyarikktor@gmail.com

Abstract. The possibility of increasing the competitiveness of domestic enterprises of any profile and scale of activity due to the use of a human-

centered management model within enterprises is revealed. The latter contributes to the self-realization of each employee, awakens in him creativity, dedication, courage, and the search for ways to increase competence. The effectiveness of the model is proven due to the high level of self-realization of the workers' potential, taking into account the interests of both their own and society in general. Which, in turn, supports the civilizational development of the economy for the sake of people and with the help of people, implementing the ideology of human-centrism (eco-human-centrism) on the way to social progress. Attention is focused precisely on the innovative approach of building the above-mentioned model of the economy of enterprises. Innovation is manifested in the fact that each organization can have a confederation of owners who see the results of their activities and participate in their distribution. Such owners will demonstrate their dignity, passion and professionalism, which are characteristic features of humanocracy, which at the same time contributes to the debureaucratization of the enterprise economy. It is proven that meritocracy is the most important principle of social justice and the key principle of building human-centered organizations. According to this principle, each person is evaluated according to merit, and in management this is expressed in the fact that management positions should be held by the most ambitious people, regardless of their social or economic origin. The efficiency of the enterprise economy is analyzed through the organization of human capital vertically from bottom to top. Emphasis is placed on the primacy of human activity to build a successful enterprise economy. The human-centered economy is of particular importance for the development of post-war Ukraine.

Keywords: Human-centered model; enterprise economy; competitiveness; human capital; innovative development; humanocracy; meritocracy; human-centrism; ecoludinocentrism; bureaucracy; system management.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Г. Гемел та М. Заніні, *Людинократія. Створення компаній, у яких людина – понад усе*. Київ, Україна : Лабораторія, 2021. (in Ukraine)
- [2] А. Реччеї, *СНелovecheskie kachestva*. Moskva, Rossiya : Progress, 1980. (in Russian)
- [3] Р. Ф. Друкер, *Zadachi menedzhmenta v XXI veke*. Moskva, Rossiya : Vil'yams, 2001. [Online]. Available: <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/druker1.pdf>
Application date: April 05, 2024. (in Russian)

- [4] K. R. Makkonnell, S. L. Bryu, SH. M. Flinn, Ekonomiks: principy, problemy i politika; 19-e izd. Moskva, Rossiya : NIC INFRA-M, 2017. [Online]. Available: <https://znanium.ru/read?id=303253> Application date: April 05, 2024. (in Russian)
- [5] G. Ford, Moya zhizn', moi dostizheniya; 5-e izd. Minsk, Belarus' : «Popurri», 2004. (in Russian)
- [6] K. Yu Li, Rozdumy velykoho lidera pro maibutnie Kytaiu, SShA ta svitu; H. Elison, R. D. Blekvill, E. Vain, Red. Kyiv, Ukraina : Vyd. hrupa KM-BUKS, 2018. (in Ukraine)
- [7] Systema modernizatsii derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: humanistychnyi kontekst; H. A. Dmytrenka, Red. Kyiv, Ukraina : DKS-Tsentr, 2020. (in Ukraine)
- [8] K. Isikava, YAponskie metody upravleniya kachestvom; A. V. Glichev, Red. Moskva, Rossiya : Ekonomika, 1988. (in Russian)
- [9] Ya. Hrytsak, Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy. Kyiv, Ukraina : Portal, 2022. (in Ukraine)
- [10] Novyi liudynotsentrychnyi upravlinskyi kurs Ukrainy; H. A. Dmytrenka, Red. Kyiv, Ukraina : DKS-Tsentr, 2022. (in Ukraine)
- [11] H. A. Dmytrenko, N. V. Holovach, L. O. Zghalat-Lozynska, Stratehiia rozvytku liudstva. Novyi humanizm v osviti; H. A. Dmytrenko, Red. Kyiv, Ukraina : DKS-Tsentr, 2021. (in Ukraine)
- [12] H. A. Dmytrenko, T. L. Riktor, Liudynotsentryzm osvity v konteksti pidvyshchennia yakosti trudovoho potentsialu. Kyiv, Ukraina : Dorado-Druk, 2012. (in Ukraine)
- [13] SH. Richi, P. Martin, Upravlenie motivaciej: dvenadcat' faktorov. Moskva, Rossiya : YUNITI-DANA. 2004. [Online]. Available: <https://hr.ikombat.ru/files/309/sh-richi-p-martin-upravle.pdf> Application date: April 05, 2024. (in Russian)
- [14] H. A. Dmytrenko, N. V. Holovach, L. O. Zghalat-Lozynska, I. A. Semenets-Orlova, Yak zrobyty osvitu v Ukraini svitovym liderom z formuvannia krashchykh liudskykh yakoste; H. A. Dmytrenka, Red. Kyiv, Ukraina : DKS-Tsentr, 2022. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
10 квітня 2024 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 28(57)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування»

05; код спец.: 051, 053; 28; код спец.: 281

Редактор — *Максімова Валерія*

Виконавчий редактор,
комп'ютерна верстка — *Васильченко Яніна*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044) 484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 24.04.2024. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 16,97. Обл. вид. арк. 18,25.
Тираж 300 прим. Замовлення № 240424_2

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виговлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 28(57)*

Series «Social and Behavioral Sciences; Management and Administration»

05; spec code: 051, 053; 28; spec code: 281

Editors — *Valeriya Maksimova*

Executive editor,
Desktop publishing — *Yanina Vasilchenko*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A,
phone: (044)481-38-00; **fax:** (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Signed for print 24.04.2024. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 16,97. Accounting and publishing sheets 18,25.
Edition 300 copies. Order № 240424_2

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.